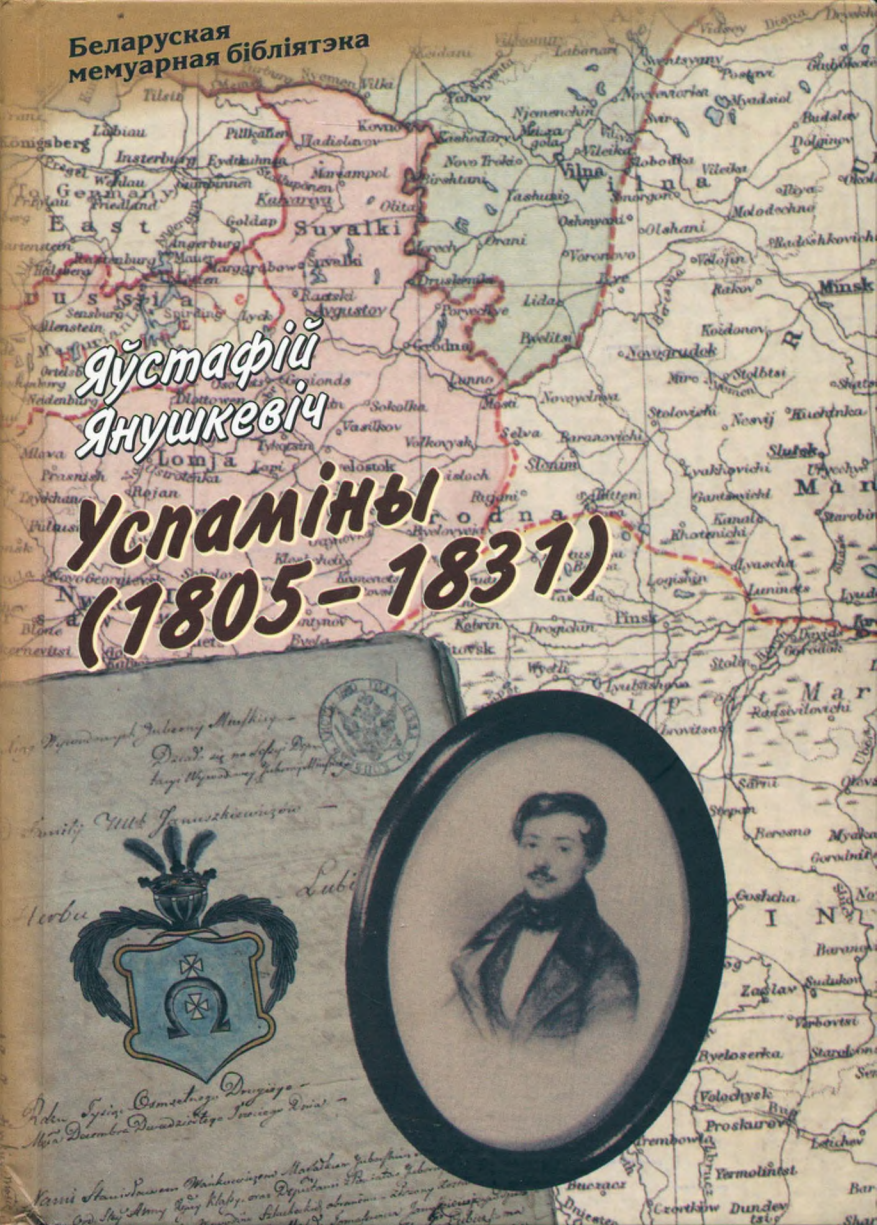

Беларуская
мемуарная бібліятэка

Яўстафій
Янушкевіч

Успаміны
(1805-1831)

**Беларуская
мемуарная
бібліятэка**

Яўстафій
Янушкевіч

**Успаміны
(1805 – 1831)**

Мінск
«Лімарыус»
2011

УДК 94(438+476)"1805/1831"

ББК 63.3(4Пол)

Я 65

Серыя заснавана ў 2011 годзе

Выказваем шчырую падзяку за дапамогу ў выданні
Польскаму Інстытуту ў Мінску

Укладанне, пераклад з польскай мовы,
уступны артыкул, каментары, паказальнікі
В. В. Гарбачовай

Навукова-выдавецкая рада:
*Аляксей Каўка, Вітаўт Кіпель, Адам Мальдзіс, Мікола Нікалаеў,
Віталь Скалабан, Алесь Смалянчук, Захар Шыбека, Лявон Юрэвіч*

Навуковае рэдагаванне:
доктар гісторыі, ад'юнкт Інстытута навуковай інфармацыі
і бібліятэказнаўства Педагагічнага ўніверсітэта ў Кракаве
Лілія Коўкель

Рэцэнзенты:
кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры гісторыі
беларускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта
Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая
кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі
старажытнага часу і сярэдніх вякоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
Уладзімір Аркадзевіч Сосна

ISBN 978-985-6968-15-3

© Гарбачова В. В., укладанне, пераклад
на бел. мову, уступны артыкул, каментары,
паказальнікі, 2011

© ТАА «Лімарыус», 2011

УВОДЗІНЫ

Яўстафій Янушкевіч належыць да тых знакавых дзеячаў XIX ст., каму не патрэбна асобнае прадстаўленне. Сябра Адама Міцкевіча, Юліуша Славацкага, Іаахіма Лявелея, Фрыдэрыка Шапэна, Фелікса Уратноўскага, Мікалая Маліноўскага, Леана Рагальскага. Ужо толькі гэта ўпісвае ягонае імя ў польскую і беларускую гісторыю. Вядомы ён і як паўстанец 1831 г., эміграцыйны дзеяч, заснавальнік Польскай кнігарні і друкарні ў Парыжы, выдавец рукапісаў Міцкевіча, Славацкага, Крацінскага, Махнацкага. Янушкевіч стаіць таксама ля вытокаў эмігранцкай перыёдыкі. Згаданыя кірункі прасочаны ў даследаваннях Л. Гадона, А. Грабскага, В. Захароўскага, С. Траяновіч, А. Баршчэўскай, А. Класоўскага і інш.*. Разам з тым дапаўстанцкі перыяд жыцця Янушкевіча (1805–1831) застаецца амаль па-за ўвагай гісторыкаў. Па сутнасці, адзінай інфармацыйнай крыніцай, дзе разглядаецца гэты час, з’яўляецца некралог Браніслава Залескага, напісаны ім для штогодніка Гісторыка-літаратурнага

* Гл.: Gadon, L. Z życia Polaków we Francji. Rzut oka na 50-letnie koleje Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu 1832–1882. Paryż, 1883; Grabski, A. F. Z dziejów księgarstwa polskiego w Paryżu // Roczniki Biblioteczne. Wrocław, 1960. Z. 1–2. S. 151–207; Barszczewska, A. Rola Towarzystwa Litewskiego i Ziemi Ruskich w popularyzacji wiedzy o Litwie i Białorusi na emigracji (1831–1836) // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Seria I. Z. 53. Łódź, 1967. S. 45–67; Barszczewska-Krupa, A. Emigracja i kraj. Wokół modernizacji polskiej świadomości społecznej i narodowej. 1831–1863. Łódź, 1999; [Kłossowski, A.] Historia księgarni Polskiej w Paryżu przez jej współwłaściciela Eustachego Januszkiewicza spisana // Roczniki Biblioteczne. 1966. Z. 3(4). S. 505–528; Trojanowiczowa, Z. Księgarnia polska Eustachego Januszkiewicza. Parę wspomnień i uzupełnień // Fakty i interpretacje. Szkice z historii literatury i kultury polskiej. Warszawa, 1991. S. 196–210; Zachorowski, W. Księgarnia Eustachego Januszkiewicza // Przegląd Biblioteczny. Kraków, 1938. S. 19–21.

таварыства*. Гэты досыць аб'ёмны артыкул публіцыстычнага стылю не выклікае вялікай зацікаўленасці ў даследчыкаў.

Невялікую інфармацыйную вартасць мае выданне, здзейсненае эмігранцкім сябрам Янушкевіча Юльянам Клячкам**. Брашурка, якая выйшла адразу пасля смерці Янушкевіча, мае адпаведную з некралагам мэту. Ю. Клячка ацэньвае дзейнасць свайго героя ў выдавецкай галіне, а таксама спрабуе развязаць некаторыя стэрэатыпы, якія замацаваліся за Янушкевічам у эмігранцкім асяроддзі. Не змяняе ўспрымання асобы Янушкевіча дапаўстанцкага перыяду і артыкул Адама Левака***, што абумоўлена слабой распрацаванасцю дакументальнай спадчыны перыяду 1805–1831 гг.

Змяніць такую сітуацыю павінна апрацоўка і даследаванне каштоўных матэрыялаў са збору Попеляў (Ягелонская бібліятэка), у тым ліку і друкаваных ніжэй успамінаў, дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, Нацыянальнага гістарычнага архіва Літвы, Польскай бібліятэкі ў Парыжы і шэрагу іншых сховішчаў.

Яўстафій Напалеон Севярын Станіслаў Костка Янушкевіч нарадзіўся 14 (26) лістапада 1805 г. у в. Прусы Слуцкага павета Мінскай губерні. 19 лістапада гэтага ж года ён быў хрышчаны ксяндзом К. Сумарокам у парафіяльным Цімкавіцкім касцёле****. Па-

* Гл.: Br. Z. Januszkiewicz Eustachy. Zmarli na wychodztwie od 1873 do 1878 roku // Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1873–1878. T. 2. Poznań, 1878. S. 303–331.

** Гл.: Klaczko, J. Eustachy Januszkiewicz. Kraków, 1875.

*** Гл.: Lewak, A. Eustachy Januszkiewicz // Polski słownik biograficzny (далей — PSB). T. 10. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962–1964. S. 595–597.

**** Метрычныя кнігі за гэты год не захаваліся, і намі выкарыстаны выпіс ад 12 верасня 1847 г. з метрычнай кнігі Цімкавіцкага парафіяльнага касцёла са збораў аддзела рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі. Дакумент складзены на падставе прашэння маці Тэклі Янушкевіч. Гл.: Biblioteka Jagiellońska (далей — BJ). Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874). (Справа не пагінавана.) Адначасова з гэтым у радаводнай справе Янушкевічаў занатавана, што Яўстафій быў хрышчаны 19 снежня, аднак у адпаведным дакуменце можа змяшчацца памылка ў пазначэнні месяца.

ходзіў Яўстафій Янушкевіч з вядомага шляхецкага роду, пачатак якога ідзе ад XVI ст. У адпаведнасці з выпіскай з вывадовых кніг Мінскай губерні, складзенай на падставе паседжання Мінскай губернскай дваранскай вывадовай дэпутацыі ад 23 снежня 1802 г., яго бацька, Міхал Янушкевіч (хр. 28.01.1772–14.02.1826), сын Тамаша і Ганны, прызнаны карэнным польскім шляхціцам і запісаны ў першую частку дваранскай кнігі Мінскай губерні*.

Міхал Янушкевіч спачатку знаходзіўся на вайскавай службе і даслужыўся да падпалкоўніка польскіх войскаў. 14 ліпеня 1794 г. у абозе пад Макатавам ён атрымаў з рук Тадэвуша Касцюшкі патэнт на пазначаны чын**. Пасля паразы паўстання М. Янушкевіч пакінуў вайсковую справу і перайшоў на службу да князёў Радзівілаў. Спачатку ён выконваў абавязкі галоўнага рахункавода (бухгалтара) ва ўладаннях віленскага ваяводы Міхала Радзівіла, а з 1796 г. трапіў на службу да ардыната нясвіжскага і алыцкага князя Дамініка Радзівіла, ва ўладаннях якога з 28 чэрвеня 1807 г. выконваў абавязкі эканамічнага архівіста і наглядальніка (кантралёра) з правам накладання пячаткі, дадзеным яму ад 5 мая 1812 г.***. Каля 1813 г. Міхал Янушкевіч пераехаў для прадстаўлення інтарэсаў Радзівілаў у Вільню і працаваў на гэтай пасадзе да сваёй смерці. А ў 1821 г. пасля набыцця ў спадчыну маёнтка Дзягільна М. Янушкевіч быў абраны межавым суддзёй Мінскага павета****.

Напрыканцы XVIII ст. Міхал Янушкевіч узяў шлюб з Тэкляй Сакалоўскай (каля 1778–13.10.1860), якая па лініі сваёй маці,

Гл.: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей — НГАБ). Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Справа Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу аб дваранскім паходжанні роду Янушкевічаў. Арк. 26 адв.

* НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 51–52.

** Ibid. Арк. 26.

*** Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далей — AGAD). AR, XXI, J 45 (Michał Januskiewicz). K. 10, 92. За выкананне пазначаных абавязкаў Міхалу Янушкевічу была прызначаная гадавая аплата з магчымасцю паквартальнага атрымання 10 тыс. польскіх злотых.

**** НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв.

Францішкі Галецкай, знаходзілася ў сваяцкіх сувязях з родам Касцюшкаў*. Ад гэтага шлюбу ў іх нарадзіліся чатыры сыны — Адольф**, Яўстафій, Рамуальд***, Януарый**** — і пяць дачок — Соф'я*****, Юлія*****, Касільда*****, Каміла і Валерыя. Дзве апошнія сястры Яўстафія Янушкевіча памерлі ў маленстве.

У дзяцінстве Яўстафію Янушкевічу даводзілася досыць часта пераязджаць са сваёй сям'ёй з месца на месца. На момант, калі яму яшчэ не споўнілася і двух гадоў, бацька набыў у арэнду фальварак Вусава Слуцкага павета, і сям'я каля кастрычніка 1807 г. пакінула Прусы і перабралася на новае месца, дзе яны пражылі да кастрычніка 1813 г.

* НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв.; ВJ. Przyb. rkps 33/62.

** Янушкевіч Адольф Міхал Валярь'ян Юльян (28.5.1803, Нясвіж — 18.6.1857, Дзягільна), хрышчаны 3 красавіка 1804 г. Гл.: НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв. Біяграфічныя звесткі аб жыцці А. Янушкевіча гл.: Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі: біябібліяграфічны слоўнік. 2 выд. Мінск, 2006. С. 380–381; PSB. Т. 10. Wrocław — Warszawa, 1962–1964. S. 592–593.

*** Янушкевіч Рамуальд Цэзарый Міхал (31.3.1808–31.3.1865, Нантэр), хрышчаны 30 мая 1812 г. Ва ўспамінах Яўстафій Янушкевіч пазначае, што брат нарадзіўся ў 1809 г. Гл.: НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв.

**** Янушкевіч Януарый, хрышчаны 30 студзеня 1816 г., малодшы з сыноў Міхала і Тэклі. Навучаўся ў Віленскай (Мінскай?) гімназіі, з 1830 г. распачаў навучанне ў Віленскім універсітэце. Пасля паўстання 1830–1831 гг. адзіны застаўся разам з маці ў Дзягільне. Ажаніўся з Марыяй Булгарынай, меў чатырох дзяцей, якія памерлі ў маленстве: Станіслаў Яўстафій (1847–1850), Вітольд Адольф (н. 1844), Міхал і Касільда (1842–1854). Гл.: НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв.; Lietuvos valstybinis istorios archyvas (далей — LVIA). F. 437. Ap. 1. V. 457. L. 5 v.; ВJ. Przyb. rkps 33/62.

***** Янушкевіч Соф'я (п. 1876), 17 чэрвеня 1830 г. пабралася шлюбам з уласнікам маёнтка Шырвінты, былым сябрам таварыства філаматаў і філарэтаў, віленскім адвакатам Казімірам Пясецкім (1798–1882), з якім мела дачок Паўліну, Казіміру і сына Вацлава. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62.

***** Янушкевіч Юлія пабралася шлюбам з Міхалам Кавалеўскім, з якім мела дачок Міхаліну, Марыю і сына Багдана. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62.

***** Янушкевіч Касільда, малодшая з дачок, якая пабралася шлюбам з былым сябрам таварыства філарэтаў, удзельнікам паўстання 1830–1831 гг. Міхалам Кантоўскім, ад якога мела сына Густава і дачку Ізабэлу. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62.

Дакументы сведчаць, што Міхал Янушкевіч прыкладаў шмат намаганняў для ўладкавання свайго фальварка. Так, ён адрамантаваў дах жылога дома, пабудаваў 3 хлявы, сховішча і склеп. У выніку гэтых дзеянняў кн. Дамінік Радзівіл загадаў ад 30 чэрвеня 1810 г. абвясціць пра выдзяленне яму ільготаў і істотнае змяншэнне падаткаў*.

Пасля пераходу ў кастрычніку 1813 г. застаўнага права на Вусава да Тэклі Рэйтан Янушкевічы перабраліся на новае месца жыхарства — у фальварак Слуцкага павета Ганусоўшчына, які належаў ім да 1816 г. Наступнымі ўладаннямі М. Янушкевіча сталі фальваркі Паледзе і Малышкоўшчына, атрыманыя на падставе дагавораў аб арэндзе, аформленых ад 14 сакавіка і 12 ліпеня 1816 г.**.

У 1821 г. Міхал і Тэкля Янушкевічы набылі маёнтак Дзягільна Мінскага павета, які складаўся з вёсак Малое і Вялікае Дзягільна і засценка Садкоўшчына. Датуль Дзягільна з'яўлялася ўласнасцю князя Дамініка Радзівіла і перайшло да Янушкевічаў падчас вырашэння маёмасных спраў пазначанага роду***.

26 красавіка 1821 г. была складзеная купчая на маёнтак Дзягільна, а 29 красавіка акт продажу быў засведчаны ў судзе Радзівілаўскай камісіі****. 5 мая 1821 г. адміністратар Койданаўскіх уладанняў кн. Стафаніі Радзівіл Юзаф Пашкоўскі, які дзейнічаў ад імя Пракураторыі Радзівілаўскай масы*****, і супругі Янушкевічы падпісалі пратакол актыкацыі аб пераходзе маёнтка Дзягільна з засценкам Садкоўшчына ў іх уладанне*****. Дзягільна

* AGAD. AR, XIV. T. 60 (Michał Januszkiewicz). K. 13. 25–26, 87–89. На 1808/09 г. налог на Вусава складаў 16 тыс. 214 злотых і 20 грошаў, пасля згаданага загаду ў 1812/13 г. ён склаў ужо 11 тыс. 533 злотых і 10 грошай.

** AGAD. AR, XIV. T. 60 (Michał Januszkiewicz). K. 394–395, 402, 421.

*** AGAD. Zbiór materiałów Mińskiego Koła Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości (далей — ММК). Nr 36. K. 8 v.

**** AGAD. ММК. Nr 36. K. 29; НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. Арк. 26 адв.

***** Пад «масай» маецца на ўвазе комплекс уладанняў Антонія і Стафаніі Радзівілаў.

***** AGAD. ММК. Nr 36. K. 19.

дасталася Янушкевічам за суму 16 981 рублёў і 13 капеек срэбрам, што было прызнана сапраўдным 29 красавіка 1821 г. і ўнесена ў акты Мінскага павятовага суда 6 сакавіка 1822 г.*.

Наступным этапам стала замацаванне пазначанай уласнасці ў спадчыну сям'і Янушкевічаў. 14 лютага 1822 г. быў складзены акт аб пераходзе маёнтка Дзягільна ў адвечнае ўладанне Янушкевічаў. Прадстаўніком у гэтай справе ў інтарэсах кн. Стафаніі Радзівіл выступіў галоўны пракуратар Радзівілаўскай масы Міхал Залескі**. 4 мая 1822 г. купчая была здзейсненая ў Радзівілаўскай камісіі, а 6 ліпеня гэтага года па ёй была выкананая інтрамісія на імя сужэнцаў Янушкевічаў***.

3 лютага 1826 г., незадоўга да смерці, Міхал Янушкевіч склаў тастамент, дзе была вызначана воля ў дачыненні да спадчыны****. Прадбачлівы гаспадар распарадзіўся толькі сваёй часткай маёнтка. У адносінах жа да другой часткі ён пазначыў, што яна пераходзіць у поўнае распараджэнне жонкі Тэклі з роду Сакалоўскіх. Паводле тастамента, палова маёнтка Дзягільна павінна была перайсці да яго чатырох сыноў — Адольфа, Яўстафія, Рамуальда і Януарыя толькі пасля смерці маці. Акрамя гэтага, ён прадпісаў неабходнасць выплаты сёстрам Соф'і і Касільдзе па 30 тыс. злотых. Што тычыцца яшчэ адной дачкі — Юліі, то яна пабралася шлюбам да 1826 г. і ўжо атрымала пэўную суму ў пасаг, што пазбаўляла яе магчымасці атрымання такой самай сумы па тастаменце*****.

З 1816 г. Яўстафій Янушкевіч распачаў школьную адукацыю. Спачатку ён трапіў ў Нясвіжскую дамініканскую школу, зашанаваную ў 1809 г.*****. Бацькі накіравалі туды адначасова двух сыноў — Адольфа і Яўстафія. У школе, якая складалася

* AGAD. MMK. Nr 36. K. 10 v.

** Ibid. K. 21–24.

*** Ibid. K. 50 v.

**** Міхал Янушкевіч памёр у Вільні 14 лютага 1826 г. Гл.: AGAD. Nr 36. K. 28.

***** AGAD. MMK. Nr 36. K. 51.

***** LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719. L. 59 v.

з шасці класаў, Адольфа прынялі ў трэці клас, а Яўстафій, які меў няпоўных адзінаццаць гадоў, у 1816/17 н. г. быў залічаны ў другі клас. Ён быў адным з самых малодшых у сваім класе. Розніца ва ўзросце з найстарэйшымі вагалася да сямі гадоў*. І тым не менш Яўстафій вылучаўся поспехамі ў навучанні. У адпаведнасці з пасведчаннем за другі клас па лацінскай мове, літаратуры, граматыцы (польскай мове), арыфметыцы, геаграфіі і маралі ён меў адзнакі «добра». Па французскай і нямецкай мовах, у адрозненне ад большасці вучняў класа, у яго пазначана «працягваючы ўзровень». Такіх вучняў у класах сустракалася ўсяго па некалькі чалавек**. Большасць нават пры заканчэнні школы не ведалі еўрапейскіх моў нават на пачатковым узроўні***. За пяты клас, які стаў для Яўстафія Янушкевіча апошнім у Нясвіжскай школе, ён атрымаў па лаціне, літаратуры, геаметрыі, алгебры, фізіцы, натуральнай гісторыі, сусветнай гісторыі і праве адзнакі «добра», а па французскай і нямецкай мовах — «выдатна». Што тычыцца вывучэння рускай мовы, якая ў Нясвіжскай школе выкладалася ў другім паўгоддзі ў першым — чацвёртым класах, то Янушкевіч ведаў яе на «здавальняюча»****.

Падчас навучання ў Нясвіжы браты Янушкевічы жылі ў доме мясцовага кандытара*****. Выгляд вучнёўскага жыцця магчыма ўявіць на падставе апісання Антонія Эдварда Адынца: «...з сямейнай направа і налева [адыходзіла] два асобныя памяшканні, кожнае з якіх складалася не болей чым з двух асобных пакояў, раздзеленых паміж сабой як сям'ямі, так і кухняй ці пякарняй,

* LVIA. F. 567. Ар. 2. В. 693. L. 204 v., 205.

** Колькасць вучняў другога класа складала не меней за 30 чалавек. Для прыкладу, у 1820 г. у другім класе Нясвіжскай школы вучыліся 37 вучняў. Гл.: НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Пасведчанні аб поспехах і паводзінах вучняў Нясвіжскай дамініканскай школы за 1819–1832 гг. Арк. 1–3.

*** НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 7–13.

**** ВЛ. Przyb. rkps 33/62. У пятым і шостым класах руская мова не вывучалася.

***** З 1819/20 н. г. да іх далучыўся трэці брат — Рамуальд.

у якую [чалавек] трапляў адразу з сяней. Гэтая частка дома з'яўлялася заўсёды месцам знаходжання гаспадыні, у якой жылі студэнты, незалежна ад таго, ці яна была ўласніцай гэтага дома, ці толькі арандатаркай. У апошнім выпадку ўласнікі жылі ў асобнай ад дома хаціне. Такім чынам, гэтыя два пакоі ў кожнай частцы выкарыстоўваліся для здачы вучням, якіх магло быць столькі, колькі ложкаў змяшчалася каля сцяны»*.

Для нагляду над вучнямі абіраўся наглядальнік, якога інкш называлі гувернёрам. Што тычыцца братоў Янушкевічаў, то яны знаходзіліся пад апекай Захароўскага. Цяпер складана дакладна назваць імя іх наглядальніка. У Нясвіжскай школе ў 1817 г. гэтым займаліся два сыны Феліцыяна Захароўскага — Серафін і Аляксей, якія з'яўляліся навучэнцамі выпускнога шостага класа. Кожны з іх меў адпаведна па сем і восем падапечных**. «Бывалі выпадкі, калі на абедзве часткі [дома, у якім жылі вучні] быў толькі адзін гувернёр, сустракалася, што ў кожнай быў асобны. Група вучняў, якая мела аднаго гувернёра, мела агульную назву пансіён таго-та і таго. Пансіёны, як і краіны, былі большымі і меншымі, але ніколі не маглі ахопліваць двух дамоў; панаванне нават над абедзвюма паловамі [дома] аднаго [гувернёра] з'яўлялася прывілеем гувернёраў-эмерытаў, значыць тых, хто сам закончыў ужо школу і працаваў там настаўнікам»***.

Увесь дзень школьніка быў дэталёва распісаны. А палове 7-й гадзіны раніцы гучаў званок на школьную імшу, затым а 7-й гадзіне снедалі. Ад 8-й да 10-й гадзіны адбываліся заняткі па класах, якія затым працягваліся папоўдні ад 14-й да 17-й гадзіны, з якіх апошняя гадзіна адводзілася на заняткі мовамі. Пасля гэтага школьнікі разыходзіліся па сваіх дамах. Астатнюю частку дня яны маглі адпачываць і рабіць урокі****.

* Odyniec, A. E. Wspomnienia z przeszłości opowiadane Deotymie. Warszawa, 1884. S. 34.

** LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 693. L. 196 v., 197. B. 719. L. 69 v., 70.

*** Odyniec, A. E. Wspomnienia. S. 34–35.

**** Ibid. S. 41–42.

Выкладчыкаў у павятовай школе звычайна было 6–7 чалавек. У Нясвіжскай школе на момант навучання Яўстафія Янушкевіча працавалі шэсць настаўнікаў. Так, на снежань 1817 г. прэфектам школы з'яўляўся ксёндз Раймонд Стасюлевіч*, фізіку і натуральную гісторыю выкладаў Яцэк Тарлецкі**, гісторыю, права, а таксама французскую мову — Станіслаў Снарскі***, які змяніў на гэтай пасадзе Дамініка Гутаровіча****, што чытаў гэтыя дысцыпліны да мая 1817 г. Арыфметыку і геаграфію вёў Фелікс Петрусевіч*****, лацінскую і нямецкую мовы — Карнелій Нецікоўскі*****.

* Стасюлевіч Раймонд (у 1815–33 г.), шляхецкага паходжання, з Упіцкага пав. Віленскай губ., сын Стафана, каплан. 2 гады вучыўся ў Віленскім універсітэце. Да 1813 г. на працягу двух гадоў працаваў у Гродзенскай школе. У Нясвіжскай школе працаваў з 1813 г., выкладаў матэматыку і малюнак. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 578. L. 78 v., 79; B. 693. L. 198 v., 199; B. 719. L. 61 v., 62.

** Тарлецкі Яцэк (у 1817–29 г.), з Себежскага пав. Віцебскай губ., сын Тамаша. Адукацыю атрымаў у магілёўскіх школах. У Нясвіжскай школе працаваў з 1813 г., выкладаў фізіку і натуральную гісторыю. Папярэдне на працягу года выкладаў фізіку ў Навагрудскай школе. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 578. L. 78 v., 79; B. 719. L. 61 v., 62.

*** Снарскі Станіслаў (у 1817–24 г.), у манастве Геацынт, з Дрысенскага пав. Віцебскай губ., сын Юзафа. Адукацыю атрымаў у Забельскай школе, пасля чаго прыняў духоўны сан. У Нясвіжскай школе працаваў з 1817 г., выкладаў гісторыю, права і французскую мову. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719. L. 61 v., 62; Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1820 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego. Wilno, 1820. S. 110.

**** Гутаровіч Дамінік (у 1815–28 г.), шляхецкага паходжання, з Лепельскага пав. Віцебскай губ., сын Шымона, каплан, выкладчык права і гісторыі. Адукацыю атрымаў у Полацку. Папярэдне 2 гады выкладаў ва Ушацкай школе арыфметыку, геаграфію і рускую мову. Выкладчыкам права і гісторыі стаў ад 1815 г. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 578. L. 78 v., 79; B. 693. L. 198 v., 199.

***** Петрусевіч Фелікс (у 1817–30 г.), шляхецкага паходжання, з Расіенскага пав. Віленскай губ., сын Тамаша, каплан, настаўнік геаграфіі і арыфметыкі. Адукацыю атрымліваў у Крожах і Расіенах. 2 гады выкладаў арыфметыку і геаграфію ў Навагрудскай школе, у Нясвіжскай школе працаваў ад 1816 г. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 693. L. 198 v., 199; B. 719. L. 61 v., 62.

***** Нецікоўскі Карнелій (у 1817–35 г.), шляхецкага паходжання, з Гродзенскага пав. Гродзенскай губ., сын Роха, настаўнік граматыкі і нямецкай мовы. Вучыўся ў Шчучынскай школе. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 693. L. 198 v., 199; B. 719. L. 61 v., 62.

літаратуру і рускую мову — Пётр Максімовіч*. Сам Янушкевіч у якасці выкладчыка літаратуры запомніў Міхала Зялёнку**, які з'явіўся ў школе толькі з 1820 г.***.

Праз усё жыццё Янушкевіч пранёс цёплыя пачуцці да настаўніка фізікі. У 1871 г. ён занатаваў: *«Тарлецкі быў самым любімым сярод моладзі, таму што кіраваў усімі забавамі на маёўках. А свой публічны экзамен ён праводзіў у дзень святых Пятра і Паўла**** такім чынам, што заставаліся задаволены і вучні, і іх бацькі. Акрамя гэтага, [Тарлецкі] кіраваў школьным тэатрам, у які пасля заканчэння экзамена збіраліся ўсе прысутныя»*****.*

На снежань 1817 г. у школе навучаліся 180 вучняў. Найбольшая колькасць іх была ў першым класе, што складала 66 чалавек. У другім і трэцім класах навучаліся па 32 чалавекі, у чацвёртым — 30, у пятым — 12, у заключным шостым класе —

* Максімовіч Пётр (у 1817–29 г.), з Полацкага пав. Віцебскай губ., сын Ігнація, каплан, настаўнік рускай мовы і літаратуры. Гл.: LVIA. F. 567. Ар. 2. В. 693. L. 198 v., 199; В. 719. L. 61 v., 62.

** Зялёнка Міхал (1797–1860), у манастве Кандыд. Нарадзіўся ў Троцкім пав. Віленскай губ., дамініканін. Пасля заканчэння духоўнай семінарыі і Віленскага ўніверсітэта стаў прыёрам дамініканскага кляштара ў Гродне. Ад 1820 г. выкладаў у Нясвіжскай школе. У 1826 г. і 1827/28 н. г. выкладаў логіку, а таксама польскую і лацінскую мовы ў Гродзенскай гімназіі, акрамя гэтага, французскую мову — у павятовым вучылішчы. У 1828/29 н. г. ён стаў наглядальнікам (папачыцелем) Гродзенскай гімназіі. У 1833 г. арыштаваны за сувязь з эмісарам Марцэліем Шыманскім і 4 кастрычніка гэтага года высланы пад пільны паліцэйскі нагляд у Арэнбург. З яго дапамогай у Арэнбургу быў пабудаваны касцёл, займаўся таксама краязнаўствам. Пасля ад'езду Тамаша Зана ўзначаліў Арэнбургскі музей і заняўся сістэматызацыяй і папаўненнем яго збораў. Паводле некаторых звестак, памёр у Уфе. Гл.: LVIA. F. 567. Ар. 2. В. 446. L. 89, 95, 108; F. 567. Ар. 2. В. 1973. L. 3 v., 167 v.; Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1820. S. 110; Śliwowska, W. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: Słownik biograficzny. Warszawa, 1998. S. 717.

*** Гл.: Kalendarzyk polityczny na rok przestępny 1820. S. 110.

**** Гэта прыпадае на 12 ліпеня.

***** Тут і далей спасылкі на тэкст апублікаваных ніжэй «Успамінаў» Яўстафія Янушкевіча пададзены адпаведна пагінацыі рукапісу: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 10.

8 чалавек*. У 1820 г. колькасць навучэнцаў павялічылася да 186 чалавек**. Пераважна гэта былі прадстаўнікі дробнай шляхты. Сустракаліся сярод вучняў і сяляне***, але гэта было, хутчэй, выключэннем з правіл. Вельмі важнае месца ў вучнёўскім асяроддзі займала выбарная пасада прэфекта. Пасля абрання такі вучань становіўся агульнапрызнаным духоўным лідарам, што назіралася «ў класе, падчас экзаменаў, падчас шпацэраў і на маёўках». Неаднаразова на пасаду прэфекта абіраўся адзін з братоў Янушкевічаў****.

Далейшае навучанне Яўстафій Янушкевіч працягнуў у Віленскай гімназіі з восенні 1820 г. Для паступлення ў гімназію яму неабходна было вытрымаць экзамен, да якога на працягу двух месяцаў яго рыхтаваў студэнт Віленскага ўніверсітэта Эльяшэвіч. Янушкевіч падкрэсліваў, што розніца паміж сістэмай выкладання ў павятовай школе і гімназіі была настолькі заўважная, што за гэтыя два месяцы прыйшлося многаму перавучвацца амаль нанова*****.

Пасля экзамену Янушкевіч адразу пайшоў у шосты выпускны клас Віленскай гімназіі. Гісторыя гэтай сярэдняй навучальнай установы, адной са старэйшых на былых землях ВКЛ, распачалася з 1587 г. — моманту заснавання яе езуітамі*****. Ад 1803 г. гімназія перайшла ў падпарадкаванне Віленскага ўніверсітэта. Пры школе існавала невялікая бібліятэка. На 1820 г., час навучання Янушкевіча, яна налічвала ўсяго 266 назваў кніг у 621 тамах. Акрамя гэтага, школа мела калекцыю мінералаў, атласы па прыродазнаўчых навуках*****.

* LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719. L. 59 v., 60.

** НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Пасведчанні аб поспехах і паводзінах вучняў Нясвіжскай дамініканскай школы за 1819–1832 гг. Арк. 1–6.

*** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 10.

**** Ibid. Успаміны. С. 11.

***** Ibid. Успаміны. С. 13–14.

***** Гісторыю Віленскай гімназіі гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 830. L. 255–258.

***** LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 1071. L. 37.

Дырэктарам гімназіі з'яўляўся вядомы педагог, надворны саветнік, доктар філасофіі Ян Будзіловіч*. Яго працоўная дзейнасць распачалася з 1791 г., калі ён пасля атрымання навуковай ступені доктара філасофіі быў прызначаны настаўнікам гісторыі і права ў Мінскае вучылішча. Пасля перайменавання ў 1804 г. вучылішча ў гімназію Будзіловіч выкладаў там права і мараль. У 1808 г. яго прызначылі наглядальнікам у Бабруйскае вучылішча. У гэтым жа годзе атрымаў чын калежскага асэсара. У верасні 1810 г. настаўнік быў накіраваны на пасаду наглядальніка ў Мазырскае вучылішча. У 1812 г. Будзіловіча абралі дырэктарам вучылішчаў Падольскай губерні, а ў 1814 г. — дырэктарам вучылішчаў Віленскай губерні. У гэтым жа годзе ён атрымаў чын надворнага саветніка. У 1815 г. і 1817 г. яго абіралі візітатарам вучылішчаў Віленскай губерні. А 10 красавіка 1819 г. ён быў прызначаны дырэктарам Віленскай гімназіі**.

Выкладчыцкі штат школы налічваў дванаццаць чалавек. Узровень выкладання ў гімназіі быў дастаткова высокі. Большасць з выкладчыкаў мелі вышэйшую адукацыю, і практычна ўсе — навуковыя ступені. Абавязкі намесніка дырэктара выконваў доктар філасофіі, надворны саветнік, настаўнік права і гісторыі Юзаф Скачкоўскі***. Настаўнікам фізікі і натуральнай гісторыі быў магістр філасофіі Аляксандр Жылінскі****, настаўнікам

* Ян Будзіловіч (н. каля 1767), шляхціц, сын Антонія. Адукацыю спачатку атрымліваў у Беластоцкім вучылішчы, пасля заканчэння якога, у 1787 г., паступіў у настаўніцкую семінарыю пры Віленскім універсітэце. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 4v., 5.

** Ibid.

*** Скачкоўскі Юзаф (н. каля 1774), шляхціц, сын Марціна. У 1805 г. закончыў Віленскі ўніверсітэт са ступенню доктара філасофіі. Выкладчык Віленскай гімназіі ад 1806 г., спачатку як настаўнік лацінскай і польскай граматыкі. У 1810 г. абраны памочнікам дырэктара гімназіі, ад 1811 г. распачаў выкладанне гісторыі і маралі. У 1814 г. атрымаў чын надворнага саветніка. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 5 v., 6; BJ. Przyb. rkps 33/62.

**** Жылінскі Аляксандр (н. каля 1790), шляхціц, сын Людвіка. Ад 1809 г. вучыўся ў Віленскай настаўніцкай семінарыі. У 1813 г. атрымаў ступень магістра філасофіі. З 1813 г. студэнт пры астранамічнай абсерваторыі Віленскага

матэматыкі — магістр філасофіі Гілярый Кандратовіч*, настаўнікам рыторыкі (красамоўства) — кандыдат філасофіі Ігнацій Шыдлоўскі**, настаўнікам граматыкі — кандыдат філасофіі Дамінік Шульц***, настаўнікам арыфметыкі — кандыдат філасофіі Юльян Сухадольскі****, настаўнікам расійскай мовы — Пётр Астроўскі*****, настаўнікам французскай мовы — Марцэлій Янолет, настаўнікам малюнка — Міхал Падалінскі*****. Акрамя

ўніверсітэта. У 1814 г. прызначаны настаўнікам фізікі і матэматыкі ў Пастаўскае павятовае вучылішча. З 1817 г. выкладчык Віленскай гімназіі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 5 v., 6.

* Кандратовіч Гілярый (н. каля 1790), шляхціц, сын Юзафа. Ад 1808 г. вучыўся ў Віленскай настаўніцкай семінарыі, у 1811 г. атрымаў ступень магістра філасофіі. Ад 1811 г. настаўнік гісторыі прыродазнаўства і камерцыйных навук у Віцебскай гімназіі. У Віленскай гімназіі — ад верасня 1816 г. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 6 v., 7.

** Шыдлоўскі Ігнацій (н. каля 1792), шляхціц, сын Юзафа. Ад 1810 г. вучыўся ў Віленскай настаўніцкай семінарыі, у 1814 г. атрымаў ступень кандыдата філасофіі. З 1814 г. настаўнік рыторыкі ў Гродзенскай гімназіі. У Віленскай гімназіі працаваў ад верасня 1817 г. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 6 v., 7.

*** Шульц Дамінік (н. каля 1796), шляхціц, сын Людвіка. Ад 1815 г. вучыўся ў Віленскай настаўніцкай семінарыі, у 1816 г. атрымаў ступень кандыдата філасофіі. Ад 1816 г. — настаўнік Віленскай гімназіі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 7 v., 8.

**** Сухадольскі Юльян (н. каля 1790), шляхціц, сын Міхала. Ад 1809 г. вучыўся ў Віленскай настаўніцкай семінарыі, у 1811 г. атрымаў ступень кандыдата філасофіі. Ад 1813 г. настаўнік польскай і лацінскай граматыкі ў Гродзенскай гімназіі. У Віленскай гімназіі выкладаў ад верасня 1817 г. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 7 v., 8.

***** Астроўскі Пётр (н. каля 1791), шляхціц, сын Тэадора. Закончыў Цельшаўскае павятовае вучылішча, ад 1809 г. студэнт Віленскага ўніверсітэта. У 1811 г. адпраўлены на вучобу ў Пецябургскі ўніверсітэт, адкуль у 1815 г. пасля заканчэння поўнага курса навук накіраваны настаўнікам рускай мовы ў Віленскую гімназію. У 1819 г. выдаў у Расіі слоўнік рускай мовы для настаўнікаў. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 9 v., 10.

***** Падалінскі Міхал (н. каля 1783), шляхціц, сын Дамініка. У 1808 г. скончыў Пецябургскую акадэмію мастацтваў са ступенню кандыдата. У гэтым жа годзе працягнуў навучанне ў Віленскім універсітэце ў школе свабодных мастацтваў па спецыяльнасці графіка. Ад 1815 г. — настаўнік Віленскай гімназіі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 10 v., 11.

гэтага, дзве асобы працавалі часова: абавязкі настаўніка нямецкай мовы выконваў Арнольд Граверт, а кандыдат філасофіі Станіслаў Грыневіч замяшчаў настаўніка старажытных моў. Абавязкі капелана ў гімназіі выконваў магістр філасофіі Міхал Альшэўскі*.

Праграма навучання ў гімназіі была вельмі разгорнутая. Значнае месца адводзілася дысцыплінам прыродазнаўчага і фізіка-матэматычнага цыклаў, куды ўваходзілі заалогія, батаніка, мінералогія, хімія, гісторыя прыродазнаўства, геаграфія, фізіка, арыфметыка, алгебра і геаметрыя. Гуманітарны цыкл складаўся з этыкі, логікі, сусветнай і айчыннай (польскай) гісторыі, айчыннага права, польскай і старажытных літаратур. Акрамя гэтага, вучням прапаноўваліся для вывучэння шэсць моў: польская, лацінская, грэцкая, французская, нямецкая і руская. Уваходзілі ў гімназічную праграму таксама каліграфія, хрысціянская дагматыка і мастацтва (малюнак)**.

У выпускным шостым класе Віленскай гімназіі выкладалася 13 прадметаў: польская, лацінская і грэцкая літаратуры, логіка, айчыннае права і айчынная гісторыя, хімія, руская, нямецкая, французская мовы, малюнак, геаграфія і хрысціянская дагматыка***.

У адрозненне ад павятовых школ колькасць вучняў у гімназіі была даволі значнай. На 1820 г. у Віленскай гімназіі навучаліся 671 чалавек, 60 з якіх закончылі гімназію ў гэтым годзе****. У 1820/21 н. г. у шостым выпускным класе навучаліся 35 чалавек*****.

* Альшэўскі Міхал (н. каля 1778), шляхціц, сын Юрыя. У 1805 г. скончыў Віленскі ўніверсітэт са ступенню магістра філасофіі. У 1806 г. — настаўнік славеснасці, гісторыі, права і французскай мовы ў Пастаўскім павятовым вучылішчы. У 1811 г. — выкладчык лацінскай і французскай моў Магілёўскай гімназіі. У 1815 г. паступіў у Віленскую духоўную семінарыю. Ад 1817 г. — духоўнік Віленскай гімназіі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 875. L. 10 v. — 13; F. 567. Ap. 2. B. 1071. L. 37.

** B.J. Przyb. rkps 33/62; LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 830. L. 259 v, 260; Derejczyk W. Ludwik Spitznagel. Przyjaciel Juliusza Słowackiego. Warszawa, 1994. S. 17.

*** LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 398. L. 204 v., 205.

**** Ibid. B. 1071. L. 37.

***** Ibid. B. 398. L. 204 v. — 206.

Найлепшыя поспехі Янушкевіч паказваў у галіне моў. Па французскай і нямецкай мовах у дыплومه за гімназічны курс у яго найвышэйшыя адзнакі. Выдатныя поспехі меў ён таксама па праве, што, відавочна, паўплывала на далейшы выбар прафесіі. Адзнаку «вельмі добра» юнак атрымаў у другім паўгоддзі па айчынай гісторыі. Кароткі час навучання ў гімназіі не дазволіў яму асвоіць грэцкую мову і літаратуру*.

Гімназічны перыяд у жыцці Янушкевіча вызначаўся не толькі атрыманымі ведамі. У гэты перыяд ён трапіў у інтэлектуальнае асяроддзе Вільні. У гімназіі яго сябрам стаў аднакласнік Людвік Шпіцнагель**, які, у сваю чаргу, сябраваў з Юлішам Славацкім. Гэтае знаёмства дазволіла Янушкевічу быць у доме прафесара медыцыны Віленскага ўніверсітэта Фердынанда Шпіцнагеля, а таксама трапіць у адзін з самых вядомых салонаў Вільні — салон Бекю***. Прафесар Віленскага ўніверсітэта Аўгуст Людвік Бекю з'яўляўся айчынам Славацкага, з ім маці Саламея з роду Янушэўскіх пасля смерці першага мужа Э. Славацкага пабралася шлюбам у 1818 г. У доме Бекю збіралася віленская творчая і навуковая эліта. Сярод стальных наведвальнікаў салона Бекю былі Ян і Анджэй Снядэцкія, Ян Рустэм, Фердынанд Шпіцнагель, Іаахім Лявель і інш.****. Акрамя гэтага, у гімназіі Янушкевіч завязаў сяброўства са сваім аднакласнікам Юльянам Карчэўскім*****, будучым мастаком.

У чэрвені 1821 г. Янушкевіч атрымаў дыплом аб заканчэнні Віленскай гімназіі***** і ў гэтым жа годзе запісаўся на аддзяленне

* WJ. Przyb. rkps 33/62; LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 398. L. 204 v., 205.

** Шпіцнагель Людвік Уладзіслаў (9.1.1805–26.2.1827), выпускнік Віленскай гімназіі, студэнт факультэта літаратуры і свабодных мастацтваў Віленскага ўніверсітэта, блізкі сябра Ю. Славацкага.

*** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 15.

**** Гл.: Mościcki, H. Bécu August Ludwik // PSB. T. 1. Kraków, 1935. S. 391–392.

***** Карчэўскі Юльян (12.1806–1.1833), выпускнік Віленскай гімназіі, студэнт факультэта маральна-палітычных навук і школы свабодных мастацтваў Віленскага ўніверсітэта, мастак.

***** WJ. Przyb. rkps 33/62.

права факультэта маральна-палітычных навук Віленскага ўніверсітэта*. На той момант юнак меў няпоўных шаснаццаць гадоў, і гэта ледзь адмоўна не паўплывала на ягонае паступленне ва ўніверсітэт. Справа Янушкевіча разглядалася асабіста рэктарам Шымонам Малейскім, які вынес станоўчае рашэнне толькі пасля азнамлення з дыпламам Янушкевіча аб заканчэнні гімназіі**.

Перыяд навучання Яўстафія Янушкевіча ў Віленскім універсітэце прыпаў на той час, калі там набывалі веды Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Стафан Зан, Мікалай Маліноўскі, браты Слізні, браты Кубліцкія і шмат іншых свядомых студэнтаў, што мелі дачыненне да дзейнасці нацыянальна-вызваленчых таварыстваў. Непасрэдна з ім на адным курсе вучыліся Ігнацій Клюкоўскі, Станіслаў Кубліцкі, Рафал Слізень і Леан Рагальскі***. Трэба адзначыць, што завязаныя ў гэты час кантакты падтрымліваліся на працягу ўсяго астатняга жыцця.

Самыя значныя ўражанні ўніверсітэцкага перыяду звязаны ў Янушкевіча з Лялевелем. У той час студэнты мелі надзвычайную патрэбу ў гістарычных ведах, і Лялевель здолеў адказаць на попыт моладзі. Як згадваецца ў ягонай аўтабіяграфіі, выкладчык не толькі імкнуўся чытаць лекцыі ў адпаведнасці з тагачаснай метадалогіяй, але і стала ўдасканальваўся сам****.

* На гэтай даце настойвае сам Я. Янушкевіч. Акрамя таго, яго прозвішча сустракаецца ў ведамаснях студэнтаў трэцяга года навучання Віленскага ўніверсітэта за 1823/24 н. г. (LVIA. F. 721. Ар. 1. В. 1109. Журнал адзнак студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук за 1823/24 гг. L. 29 v.). Між тым у кракаўскім зборы Попеля знаходзіцца пасведчанне ад 30 верасня 1822 г., дзе пазначана, што Янушкевіч трапіў у кола студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук універсітэта 11 верасня 1822 г. і зарэгістраваны пад нумарам 217. (BJ. Przyb. rkps 33/62). На наш погляд, дадзены дакумент з'яўляецца фальсіфікатам, супярэчыць справаводчай універсітэцкай дакументацыі. Адначасова з гэтым там зафіксаваны недакладны ўзрост Янушкевіча. Замест няпоўных 17 гадоў апошняга там зафіксавана, што Янушкевіч меў 18 гадоў.

** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 15.

*** LVIA. F. 721. Ар. 1. В. 1109.

**** Гл.: Lelewel, J. Dzieła. T. 1. Materiały autobiograficzne / oprac. H. Więckowska. Warszawa, 1957. S. 54.

У немалой меры дзякуючы гэтаму ў 1822–1824 г. менавіта Віленскі ўніверсітэт ператварыўся ў галоўны цэнтр гістарычнай навукі і дыдактыкі на землях былой Рэчы Паспалітай, пашыраючы гістарычныя веды за межы навучальнай установы і самога горада*. А гуманістыка ўвогуле стала прадметам навуковай зацікаўленасці мясцовых інтэлектуалаў.

Янушкевіч пазначаў, што з'яўленне ў Вільні Лялевеля ў студзені 1822 г. было радысна ўспрынятае ўніверсітэцкай моладдзю. А ягоная інаўгурацыйная лекцыя ў статусе прафесара і загадчыка кафедры ўсеагульнай гісторыі зрабілася сапраўднай падзеяй**. Вонкава гэтая лекцыя болей нагадвала маніфестацыю. У многім такая сітуацыя была абумоўленая расцягнутым ледзь не на паўгода чаканнем Лялевеля ў Вільні***. З-за вялікай колькасці жадаючых павітаць новага прафесара арганізатары былі вымушаны нават перанесці лекцыю на два дні пазней, чым было запланавана спачатку****. У выніку яна адбылася толькі 9 (21) студзеня 1821 г.

У сувязі з гэтай падзеяй А. Міцкевіч напісаў верш «Да Іахіма Лялевеля з нагоды выкладання курса сусветнай гісторыі ў Віленскім універсітэце, 9 студзеня 1822 года»****. Твор з'явіўся ў Вільні на пачатку сакавіка 1822 г. дзякуючы намаганням студэнтаў, сяброў Міцкевіча. Як адзначыў Янушкевіч, студэнты склаліся па 30 грошай на яго друкаванне, чым паспрыялі з'яўленню першага асобнага выдання паэта*****.

* Гл.: Serejski, M. H. *Koncepcja historii powszechniej Joachima Lelewela*. Warszawa, 1959. S. 169.

** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 15.

*** Як адзначае Тэафіл Мадэльскі, віленская моладзь ведала аб планаваным пераездзе Лялевеля з Варшавы ў Вільню яшчэ ўлетку 1820 г. Аднак апошні толькі ў кастрычніку звольніўся з папярэдняй працы, а прыехаў у Вільню ў снежні. Гл.: Modelski, T. E. *Sprawa powołania J. Lelewela na katedrę historii w Wilnie // Ateneum Wileńskie*. R. VI. Z. 2. Wilno, 1929. S. 568–580.

**** Гл.: Lelewel, J. *Dzieła*. T. 3. Warszawa, 1959. S. 70.

***** Гл.: Mickiewicz, A. *Dzieła / wydanie rocznicowe*. T. I. *Wiersze*. Warszawa, 1993. S. 141–148.

***** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 15.

Са з'яўленнем Лялевеля істотныя змены адбыліся і ў арганізацыйным плане. Перш за ўсё праграма курса ўсеагульнай гісторыі павялічылася да трох гадоў. Кожны тыдзень студэнты мелі па 6 лекцыйных гадзін. Значна ўзрасла — да 300–400 чалавек — і колькасць студэнтаў, што распачалі вывучаць усеагульную гісторыю. У 1821/22 н. г. 130 з іх здавалі іспыт па старажытнай гісторыі*.

Захаваліся нататкі Лялевеля з пісьмовага экзамену па сусветнай гісторыі за 1822/23 н. г., дзе занатаваны пытанні, атрыманыя студэнтамі, а таксама кароткая анатацыя выкладчыка да іх. Трэба адзначыць, што Лялевець прад'яўляў да студэнтаў досыць высокія патрабаванні. У першую чаргу ён ацэньваў здольнасць да самастойнага мыслення, грунтоўнасць разумення праблематыкі пытання, вызначэнне прычынаў і наступстваў аналізаваных падзей. Разам з тым пэўная ўвага аддавалася стылістыцы і паўнаце адказу на пытанне. Сярод шэрагу студэнтаў Лялевець згадваў і Яўстафія Янушкевіча. Вось як быў досыць крытычна ацэнены адказ апошняга на экзаменацыйнае пытанне «Баляслаў Храбры і Хлодвіг»: *«падобным чынам [падаецца] гістарычны агляд праўлення аднаго і другога і ў некаторых дэталях дастаткова ўдала, аднак з доказамі не заўсёды зразумелымі. У меру гэтага напрыканцы змешчана параўнанне, тым не менш праяўляе разнастайны высілак, хоць слабейшы мае ўласныя станоўчыя рысы»**.*

Прыведзены фрагмент, а таксама і іншыя заўвагі Лялевеля падкрэсліваюць, што ён не імкнуўся завышаць узровень студэн-

* Гл.: Serejski, M. H. Wstęp // Lelewel, J. Dzieła. T. 3. Wykłady kursowe z historii powszechnej w Uniwersytecie Wileńskim. 1822–1824 / oprac. M. H. Serejski. Warszawa, 1959. S. 13. Трэба адзначыць, што прыведзеная лічба складае каля 50 % ад агульнай колькасці студэнтаў усяго ўніверсітэта. На жаль, мы валодаем статыстыкай па колькасці студэнтаў толькі на 1820 г., якая складае 630 чалавек, з іх 100 навучаліся на факультэце маральна-палітычных навук. Гл.: Żmigrodzki, M. Historia Wileńskiego Uniwersytetu za czasów kuratorji księcia Adama Czarotorskiego // Przewodnik naukowy i literacki. T. XVI. Z. 1. Lwów, 1888. S. 336.

** Lelewel, J. Dzieła. T. 3. Warszawa, 1959. S. 691.

таў. Што ж тым не менш так прыцягвала студэнцкую моладзь да Лялевеля? У пэўнай ступені адказ на гэтае пытанне змешчаны ў нататках Янушкевіча: «[Лялевель] увесь быў адкрыты для яе. Таварыскі, ветлівы, сардэчны, кожнага прымаў у сябе, даваў яму парады, накіроўваў на шляху да вышэйшай адукацыі, заахвочваў да спрабавання сіл...»*. Ці не самым каштоўным з пералічанага выступае выпрацоўка ў студэнтаў цікавасці да самастойных навуковых даследаванняў. У Янушкевіча гэта прасочваецца на ўзроўні генеалагічнага даследавання свайго роду, а таксама ў ягонаў перакладчыцкай дзейнасці. Менавіта ў студэнцкія часы Лялевель падштурхнуў Янушкевіча да перакладу шматтомнай працы Фрыдрыха Ансільёна, што той працягнуў ужо пасля заканчэння ўніверсітэта.

Перыяд навучання Янушкевіча ва ўніверсітэце заняў тры гады. Прычынай такога хуткага спынення вучобы стала сітуацыя, якая склалася ў навучальнай установе ў 1823 г. у сувязі з распачатым працэсам над сябрамі тайных таварыстваў. Янушкевіч паспяхова здаў усе неабходныя экзамены**, і на паседжанні ад 26 чэрвеня 1824 г. з удзелам Шымона Малейскага, Іаахіма Лялевеля, Ігнація Даніловіча і Юзафа Галухоўскага яму разам з Феліксам Уратноўскім была прысуджаная ступень кандыдата абодвух праў***. Тым не менш працэс зацвярджэння яго ў званні зацягнуўся амаль на два гады. Дыплом аб заканчэнні Віленскага ўніверсітэта Янушкевіч атрымаў толькі 5 лютага 1826 г.****.

* Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 16.

** У журнале адзнак студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук за 1823/24 н. г. Янушкевіч па айчынным праве, айчынным судаводстве атрымаў «выдатна», па хрысціянскіх навук — «добра», акрамя таго, ён здаў экзамен па рымскім крымінальным і карным праве, за які адзнакі ў ведамасць не прастаўлены. Гл.: LVIA. F. 721. Ар. 1. В. 1109. Журнал адзнак студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук за 1823/24 гг. L. 1 v., 26. 30, 47.

*** LVIA. F. 721. Ар. 1. В. 1107. Прагаколы іспытаў студэнтаў факультэта маральна-палітычных навук за 1824–1827 гг. L. 1, 1 v. Дыплом аб заканчэнні Віленскага ўніверсітэта Янушкевіч атрымаў толькі 5 лютага 1826 г. Гл.: VJ. Przyb. rkps 33/62.

**** VJ. Przyb. rkps 33/62.

Пасля заканчэння ўніверсітэта ў жыцці Янушкевіча настаў досыць складаны перыяд, які цягнуўся болей за два гады. Спробы скарыстаць на практыцы тэарэтычныя веды, атрыманы падчас навучання, спачатку былі не вельмі ўдалыя. Гэта абумоўлівалася і невялікай запатрабаванасцю грамадства ў маладых спецыялістах, і адсутнасцю дыплама аб заканчэнні, а таксама браку дакладнага ўяўлення ў самога Янушкевіча аб сваім прызначэнні. Яго не асабліва прыцягвала вайсковая справа, яшчэ менш ён імкнуўся асесці на вёсцы і заняцца гаспадаркай*. З мэтай знайсці сваё жыццёвае прызначэнне Янушкевіч ўладкаваўся спачатку практыкантам да адваката Канстанціна Сідаровіча, адначасова з гэтым займаўся ўладкаваннем сямейных спраў, браў між іншым удзел у Мінскіх кантрактах, наведваў Вільню**. 1826 год Янушкевіч збольшага правёў у Вільні, дапамагаючы брату Рамуальду ў ягоным навучанні ва ўніверсітэце, а дакладней кажучы, проста спрабаваў дачакацца зменаў у сваім становішчы. Ён увесь час марыў уладкавацца ў сталіцы, але сталай працы знайсці не ўдавалася. Наяўнасць вольнага часу дазволіла яму месяцамі жыць на вёсцы ў маці***, а таксама распачаць інтэлектуальныя заняткі****.

Сярод іншага Янушкевіч звярнуўся да перакладчыцкай дзейнасці. Для перакладу ён выбраў працу вядомага нямецкага дзяржаўнага дзеяча і гісторыка Ёгана Пітэра Фрыдрыха Ансільёна (30.4.1766–19.4.1837), а менавіта ягонае чатырохтомнае даследаванне, прысвечанае палітычнай сістэме еўрапейскіх краін но-

* ВЛ. Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 23 marca 1825 r. K. 28 v.

** ВЛ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 23 marca 1825 r. K. 28.

*** Як пазначыў у лістах Леан Рагальскі, Янушкевіч жыў у маці ў кастрычніку 1825 г., ліпені 1826 г. Гл.: ВЛ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. List z 3/15 października 1825 r. K. 480; List z 10 lipca 1826 r. K. 487 v.

**** ВЛ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 13 listopada 1826 r. K. 36.

вага часу*. Трэба падкрэсліць, што выбар менавіта гэтага аўтара быў невыпадковы. Яшчэ падчас навучання ва ўніверсітэце творы такіх еўрапейскіх гісторыкаў XVIII — пачатку XIX ст., як Ансільён, Уільям Робертсан, Эдуард Гібон, Ёган Мюлер і іншыя, падаваліся Лялевелем як вартыя для вывучэння і ўвядзення ў навуковы ўжытак**.

Даследаванне Ансільёна з'яўляецца досыць аб'ёмным. Так, звяртаючыся да парызскага выдання 1823 г., можна адзначыць, што першы том складаецца з 439 старонак, другі — з 509, трэці — з 492, чацвёрты — з 554. Першы том гэтага даследавання, паводле сведчання Леана Рагальскага, быў перакладзены да кастрычніка 1825 г.***. Адначасова яшчэ ў сакавіку 1825 г. Янушкевіч падрыхтаваў для друку ў перыядычным выданні XXII раздзел 4-га тома Ансільёна****, прысвечаны развіццю навук і літаратуры ў Францыі ў перыяд праўлення Людовіка XIV*****. Першая частка з'явілася ўжо напрыканцы мая 1825 г.*****. У лісце ад 27 лістапада 1825 г. Янушкевіч адзначыў, што ён пераклаў яшчэ палову другога тома*****. Гэтая інфармацыя была з радасцю ўспрынятая Лялевелем. Былы настаўнік распачаў спробы па выданні падрыхтаванай працы. З гэтым ён звярнуўся да впроц-

* Гл.: Ancillon, F. *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe*. T. I–IV. Paris, 1823.

** Гл.: Serejski, M. H. *Wstęp // Lelewel, J. Dzieła*. T. 3. S. 18.

*** BJ. Rkps 4435 III. *Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830*. T. V. *Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830*. List z 3/15 października 1825 r. K. 480, 480 v.

**** Гл.: Ancillon, F. *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe*. T. IV. *Chapitre XXII. Etat des sciences et des lettres en France. Causes de leurs progrès. Caracteres distinctifs de la poésie, de l'éloquence, de la philosophie françaises. Siècle de Louis XIV*. Paris, 1823. P. 205–269.

***** BJ. Rkps 4435 III. T. II. *Listy Eustachego Januszkiewicza*. List z 23 marca 1825 r. K. 28 v.

***** BJ. Rkps 4435 III. T. II. *Listy Eustachego Januszkiewicza*. List z 31 maja 1825 r. K. 31.

***** BJ. Rkps 4435 III. T. II. *Listy Eustachego Januszkiewicza*. List z 27 listopada 1825 r. K. 32.

лаўскага выдаўца Яна Багуміла Корна (1765–1837), але апошні яму адмовіў з прычыны няўдалага продажу папярэдняга перакладчыцкага праекта*.

Надалей Янушкевіч меў намер перапісаць начыста першы том свайго перакладу Ансільёна, аднак наступныя падзеі, асабліва хвароба, смерць бацькі і неабходнасць дапамогі родным не садзейнічалі працягу распачатай справы. У чэрвені 1827 г. Янушкевіч паведаміў Лялевелю**, што часова адкладае пераклад Ансільёна***. Ажыццявіць пераклад і выданне ўсяго гэтага твора для дваццацігадовага малодога чалавека стала непасільнай задачай. У выніку з Ансільёна Янушкевіч надрукаваў у «Віленскім дзённіку» толькі адзін раздзел з чацвёртага тома****.

Трэба адзначыць, што ў 1820-я гг. «Віленскі дзённік» быў адзіным навукова-літаратурным выданнем у Вільні. У якасці галоўнай мэты яго было аб'яўлена развіццё «прамысловасці і здольнасцяў», папулярызацыя і распаўсюджванне ведаў****. Часопіс, звязаны структурна з Віленскім універсітэтам, па сут-

* Гл.: Grabski, A. F. Z dziejów księgarstwa polskiego w Paryżu // Roczniki Biblioteczne. Wrocław, 1960. Z. 1–2. S. 153.

** Трэба адзначыць, што гэтае паведамленне засмуціла Лялевеля. У лісце да Леана Рагальскага ад 1 красавіка 1828 г. ён выказвае прапанову аб магчымым працягу гэтай працы яшчэ адным з яго вучняў, Феліksam Уратноўскім. Гл.: BJ. Rkps 6042 II. List Joachima Lelewela do Leona Rogalskiego z 1 kwietnia 1828 r. K. 8.

*** BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustacheo Januszkiewicza. List z 29 czerwca 1827 r. K. 38.

**** Stan nauk i literatury we Francji za panowania Ludwika XIV / Tłum. E. Januszkiewicza // Dziennik Wileński. T. 2. 1825. S. 3–27, 117–142. Недакладнае афармленне матэрыялаў, размешчаных у «Віленскім дзённіку», адсутнасць пазначэння першакрыніц перакладу, уносіць пэўную блытаніну ў даследчыцае асяроддзе, у сувязі з чым гэтая публікацыя Янушкевіча не разглядаецца ў якасці перакладу, а адносіцца да ягонай творчай спадчыны. Гл.: Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. T. 7. Romantyzm / oprac. pod kier. I. Śliwińskiej i S. Stupkiewiczza. Warszawa, 1968. S. 489.

***** Гл.: Ciechowski, W. Czasopisma polskie na Litwie // Kwartalnik Litewski. R. 1. Petersburg, 1910. T. 2. S. 45.

насці, выступаў як акадэмічнае выданне і адмаўляўся ад публіцыстыкі.

У 1819–1830 гг. рэдактарам і выдаўцом «Віленскага дзённіка» з'яўляўся былы выхаванец Віленскага ўніверсітэта Антоній Марціноўскі*. Самога Марціноўскага прыцягвала даследаванне старажытных часоў, пошукі розных рукапісаў, хронік, рэдкіх рэчаў, і гэтай сваёй зацікаўленасцю, паводле сцвярджэння Юзафа Бялінскага, ён спрабаваў захавоць здольную ўніверсітэцкую моладзь**. За перыяд кіравання Марціноўскага «Дзённік» істотна змяніўся як у аб'ёме, так і ў статусе. Ад 1826 г. з'явіўся новы прынцып фармавання часопіса. Ад гэтага часу вылучыўся тэматычны прынцып падбору матэрыялаў***, пашырылася праблематыка прыродазнаўчых навук, а аб'ём кожнага нумара павялічыўся да памеру каля 14 аўтарскіх аркушаў****.

У пасляўніверсітэцкі час Янушкевіч распачаў цеснае супрацоўніцтва з «Віленскім дзённікам»*****. Першай публікацыяй у гэтым выданні стаў пераклад Ансільёна. А з 1827 г., як адзначыў сам Янушкевіч, ён стаў «пад штандар» гэтага выдання*****. Поўнае прозвішча аўтара не заўсёды пазначалася

* Ад 1 студзеня 1822 г. «Віленскі дзённік» перайшоў ва ўласнасць А. Марціноўскага. Гл.: Ciechowski, W. Czasopisma polskie na Litwie // Kwartalnik Litewski. R. 1. Petersburg, 1910. T. 2. S. 53.

** Гл.: Bieliński, J. Uniwersytet Wileński (1579–1831): W 3 t. Kraków, 1900. T. 3. S. 442.

*** Па гуманітарным профілі выйшлі асобныя тамы «Historia i literatura», «Literatura nadobna».

**** BJ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. List z 27 listopada 1825 r. K. 483 v. Між тым Рагальскі ледзь не ў кожным лісце, адрасаваным да Лявелея, пісаў пра складанасці ў выданні «Віленскага дзённіка». Выхад часопіса на працягу 1827–1820 гг. заставаўся пад пытаннем да самага апошняга моманту. Гл.: BJ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. K. 490 v., 492, 498 v., 508, 528 v., 544.

***** Янушкевіч быў не адзіным са сваіх сакурснікаў, хто выказваў зацікаўленасць да працы ў гэтым выданні. Актыўнымі аўтарамі «Віленскага дзённіка» сталі Фелікс Уратноўскі, Ігнацій Клюкоўскі, Леан Рагальскі і інш.

***** BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 29 czerwca 1827 r. K. 38.

ў гэтым выданні*. Свае публікацыі Янушкевіч падпісаў крыптонімамі *E. J., E. J...., L.***.

Змешчаныя Яўстафіем Янушкевічам у «Віленскім дзённіку» матэрыялы падзяляюцца на пераклады і гістарычныя нарысы. Акрамя перакладу з Ансільёна ў 1827–1828 гг. ён надрукаваў падборку матэрыялаў пра халдзеяў капелана англійскай амбасады ў Канстанцінопале Вальха, а таксама ўспаміны гісторыка і эканаміста Жозэфа Пекія.

У 1827 г. у «Віленскім дзённіку» ў раздзеле «Краязнаўства» з'явіўся зроблены Янушкевічам пераклад невялікага твора хрысціянскага дзеяча Вальха***, прысвечанага апісанню звычаяў амаль невядомага для тагачасных еўрапейцаў народа — халдзеяў. У тым жа годзе ў Янушкевіча выйшаў яшчэ і пераклад фрагмента ўспамінаў графа Пекія перыяду яго знаходжання ў Грэцыі. Пекія выехаў адтуль у 1825 г., а ў 1826 г. у англійскім часопісе «The New Monthly Magazine» былі надрукаваныя ягоныя матэрыялы, прысвечаныя становішчу Грэцыі ў XIX ст.****. Публікацыя згаданых тэкстаў поўнасю адпавядала новым кірункам дзейнасці «Віленскага дзённіка». Новыя змястоўныя

* Гэты падыход ідзе з папярэдніх перыядычных выданняў. Так, на пачатку XIX ст. у «Літоўскім кур'еры» як працаўнікі, так і рэдактары не пазначалі сваіх прозвішчаў. Адсутнічала пазначэнне таксама і віду прадстаўленай працы. Гл.: Ciechowski, W. Czasopisma polskie na Litwie // Kwartalnik Litewski. R. 1. Petersburg, 1910. T. 2. S. 41–42.

** Гл.: Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. T. 7. Romantyzm / oprac. pod kier. I. Śliwińskiej i S. Stupkiewicza. Warszawa, 1972. S. 489; BJ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. List z 3 kwietnia 1827 r. K. 498.

*** Гл.: Niektórze szczegóły o chrześcijanach zwanych Chaldejczykami przez doktora Walsz (Walch) / tłum. E. [ustachego] J. [anuszkiewiczza] // Dziennik Wileński. T. 3. Historia i literatura. 1827. S. 41–46. На жаль, нам складана адказаць, каму дакладна належыць пазначаны твор. Верагодней за ўсё. аўтарам з'яўляецца адзін з прадстаўнікоў сям'і Вальх, сярод якіх багаслоў, прафесар філасофіі Ёган Георг Вальх (п. 1775), яго брат, прафесар філасофіі Хрысціян Вільгельм Франц Вальх (п. 1784) і іх пляменнік, прафесар старажытных моў Георг Людовік Вальх (п. 1838).

**** Гл.: Obraz terażniejszego stanu Grecyi / tłum. Eust. Januszkiewiczza // Dziennik Wileński. T. 5. Historia i literatura. 1828. S. 87–115, 264–283, 369–391.

звесткі пра невядомыя звычаі і традыцыі згаданых народаў, на думку выдаўца, павінны былі зацікавіць чытачоў.

Адна з публікацый Яўстафія Янушкевіча ў «Віленскім дзённіку» — гістарычны нарыс, прысвечаны дзейнасці марскіх піратаў XVII ст. Матэрыял пра карсараў, ці флібусьцераў, выйшаў у 1827 г. у раздзеле «Гісторыя»*. Як адзначаў сам Янушкевіч, гэтую публікацыю немагчыма аднесці да аўтарскіх навуковых даследаванняў**. Яна ўяўляе з сябе апрацаванне трох франкамоўных выданняў XVII–XVIII стст., а менавіта твора падарожніка і пісьменніка Аляксандра Аліўе Эсквемеліна (каля 1645–1707) пад назвай «Гісторыя марскога пірацтва»***, кнігі нямецкага гісторыка і пісьменніка Ёгана Вільгельма Архенгольца (1743–1812) пад назвай «Гісторыя флібусьцераў»**** і працы французскага гісторыка і сацыёлага Гіёма Томаса Франсуа Рэйналя (1713–1796) «Філасафічная і палітычная гісторыя аб установах і камерцыі еўрапейцаў у абедзвюх Індыях»****. Тым не менш прадстаўлены Янушкевічам тэкст не з’яўляецца звычайнай кампіляцыяй. Аўтар не толькі прывёў асобныя факты, але і асэнсаваў разгляданую з’яву ў кантэксце гісторыі XVII ст.

* Гл.: Januskiewicz, Eust. Wiadomość historyczna o Korsarach morskich, zwanych Flibustijerami // Dziennik Wileński. T. 4. Historia i literatura. 1827. S. 17–43, 59–87.

** BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januskiewicza. List z 29 czerwca 1827 r. K. 38 v.

*** Гл.: Oexmelin, A. O. Histoire des aventuriers [ou] flibustiers, qui se sont signalez dans les Indes contenant ce qu’ils ont fait de remarquable depuis vingt années avec la vie les moeurs & les coutumes des boucaniers & des habitans de S. Domingue & de la Tortue... / Par Alexandre Olivier Oexmelin. Paris, [1699]. T. 1–2.

**** Гл.: d’Archenholtz, J. W. Histoire des flibustiers. Paris, 1804. Гэты твор быў досыць папулярным, што садзейнічала з’яўленню яго перакладаў на розныя мовы, у тым ліку і на рускую. Гл.: Архенголец, И. В. фон. История морских разбойников Средиземного моря и океана. Ч. 1. История флибустьеров, морских разбойников, опустошавших Испанскую Америку в XVII столетии. СПб., 1848.

***** Гл.: Raynal, G.-T. F. Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes. Geneve, 1780.

Адначасова з працай у «Віленскім дзённіку» Янушкевіча цікавіла даследаванне гістарычных крыніц. У многім гэта абумоўлена перамяшчэннем у Вільню Радзівілаўскага архіва*, які адразу трапіў пад увагу гісторыкаў і інтэлектуалаў. Яны пачалі актыўна выкарыстоўваць фамільныя, грамадска-палітычныя і гісторыка-літаратурныя матэрыялы. Наведвальнікам архіва выдавалі справы ў часовае карыстанне пад распіску. Сярод такіх асобаў згадваюцца Нямцэвіч, Лялевель, Клюкоўскі і інш.**.

Пра свае архіўныя пошукі Яўстафій Янушкевіч стала інфармаваў Лялевеля. У чэрвені 1827 г. ён капіяваў у Радзівілаўскім архіве лісты Арцішэўскага, справу Збароўскіх з Замойскім. Паведамляў Лялевелю, што шмат каштоўных дакументаў, датаваных 1554–1705 гг., у ліку якіх прыватныя лісты польскіх манархаў, Сапегаў, Радзівілаў і г. д., знаходзіцца ў адзеле публічных актаў***. Цікавасць да гістарычных дакументаў Радзівілаўскага архіва зрабілася ў Янушкевіча яшчэ больш заўважнай, калі ён атрымаў да яго доступ у адпаведнасці са сваімі новымі працоўнымі абавязкамі ў Пракураторыі Радзівілаўскай масы. У гэты час архіўныя пошукі Янушкевіч праводзіў разам з Мікалаем Маліноўскім, архівістам Пракураторыі****. Як паве-

* На ўвазе маецца архіў з Нясвіжа, Алыкі і іншых уладанняў Радзівілаў, які на працягу 1818–1838 гг. знаходзіўся ў Вільні і складаў аснову генеральнага архіва Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Ён размяшчаўся ў будынку Кардыналіі, насупраць касцёла Святога Яна. У 1838 г. архіў вярнуўся ў Нясвіжскі замак, месца сталага захоўвання.

** Як пазначае А. Латушкін, частка пазычаных у перыяд 1818–1838 гг. даследчыкамі дакументаў так і не вярнулася ў Радзівілаўскі архіў. Гл.: Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у канцы XVIII — першай палове XX ст.: дыс. ... канд. гіст. навук. Мінск, 2007. С. 81.

*** В.І. Ркпс 4435 III. Т. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 29 czerwca 1827 г. К. 38 v., 39; List z 12 listopada 1827 г. К. 40.

**** Мікалай Маліноўскі прызначаны на пасаду архівіста 1 лістапада 1828 г. У 1829 г. па яго ініцыятыве была падрыхтаваная інструкцыя аб парадку выдачы дакументаў, упарадкаванні і апісанні архіва, у выніку чаго да сярэдзіны 1830 г. ім было сфармавана і ўпарадкавана чатыры аддзелы: 1) публічныя справы; 2) справы роду; 3) справы ўласнасці; 4) справы па рахунках. Акрамя гэта-

дамляецца ў лісце да Лявелея ад 10 жніўня 1830 г., у зборах старажытных дакументаў яны выявілі «тры невядомыя да гэтай пары дыпламы»*. Разумеючы каштоўнасць гэтых дакументаў, Янушкевіч зрабіў не проста копіі, а факсіміле гэтых прывілеяў і быў гатовы выслаць іх свайму настаўніку.

Як і іншыя віленскія навукоўцы, Яўстафій Янушкевіч цікавіўся прававой спадчынай Вялікага Княства Літоўскага. Напачатку XIX ст. выйшла некалькі новых выданняў Статута 1588 г. (у 1811 г. у Санкт-Пецярбургу выдадзены на польскай і рускай мовах, у 1819 г. у Вільні ў друкарні А. Марціноўскага — яшчэ адзін польскамоўны варыянт), пасля чаго ў навуковым асяроддзі распачалася досыць вострая палеміка, прысвечаная як праўдзівасці, так і навуковай каштоўнасці гэтых выданняў**.

га, у архіве распачынаецца капіяванне каштоўных дакументаў, рэстаўраванне пашкоджаных спраў, замена фасцыкулярнай сістэмы на папкі (тэкі). Маліноўскі актыўна карыстаўся матэрыяламі архіва ў навуковых мэтах, вынікам чаго сталі працы «Лёс маёмасці Радзівілаў» («Losy fortuny Radziwiłłowskiej») і даследаванне пра Януша Радзівіла. Маліноўскі сабраў таксама каштоўны збор рукапісаў і копіяў, якія цяпер захоўваюцца ў бібліятэцы Польскай Акадэміі навук у Курніку. Гл.: Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў. Дадатак.

* Янушкевіч мае на ўвазе прывілей ад 15 мая 1363 г., падпісаны польскім каралём Казімірам III Вялікім (1333–1370) у Львове, і два прывілеі — ад 23 жніўня 1442 г. і ад 12 мая 1443 г. — за подпісам Уладзіслава III Варнскага, прысвечаныя маёмасным пытанням. Гл.: BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustacheo Januszkiewicza. List z 10 sierpnia 1830 r. K. 43 v.

** Па згаданым пытанні сярод іншых пісалі Ігнацій Даніловіч, Ігнацій Алдакоўскі, Людвік Сабалеўскі, Юзаф Ярашэвіч, Адам Паўстанскі, Іаахім Лявель і інш. Гл.: LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 273; Linde, S. B. O Statucie Litewskim ruskim językiem i drukiem wydany. Warszawa, 1816; A. P. Sprawdzenie tekstu polskiego, rozdziału 14go Statutu Litewskiego, podług exemplarza ruskiego, 1588 r. drukowanego, przy Metrykach Litt. w St. Petersburgu z znajdującego się, raczej podług kopii wierney w roku 1816 z tegoż exepłarza i rozdziału starannie tamże spisane // Dziennik Wileński. 1829. T. 7. S. 15–31; A. P. Uwagi, odnoszące się do bibliografii Statutu Litewskiego // Dziennik Wileński. 1829. T. 7. S. 65–96, 153–205, 278–312, 369–407; Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim (1815–1830) / Zebrała L. Sadowska // Ateneum Wileńskie. R. VI. Z. 1–2. Wilno, 1929. S. 610–634.

Даследаванне гісторыі статутаў, пошукі рукапіснай спадчыны, іх датычнай, супастаўленне розных выданняў Статута, а таксама праекты друку новай версіі Статута займалі і Янушкевічавы думкі. Так, у лісце да Лялевеля ад 10 жніўня 1830 г. даследчык дакладна вызначыў сваё бачанне новай версіі: *«Дваісты можа быць падыход у выданні новага Статута. Калі ён будзе з'яўляцца толькі інструментам, прыдатным для нашых праўнікаў, то ў такім выпадку размова павінна ісці аб тым, каб дакладна перадаць ягоны змест, каб памылка не стала прычынай для пені, каб патрон знайшоў у Статуце толькі тое, што мог бы выкарыстаць для абароны справы — адпаведныя канстытуцыі, адпаведныя ўказы і г. д. [Калі] павінен быць наш Статут гістарычнай навуковай працай — для гэтага павінна праводзіцца іншая праца, іншы павінен быць ягоны склад. Пачатковай маёй думкай было імкненне аб'яднаць гэтыя дзве мэты ў адзінае. Гэтага ж намеру прытрымліваюся я і сёння»**. Трэба падкрэсліць, што Лялевель меў вялікую цікавасць да гісторыі статутаў і збіраў усё, што было з імі звязана**.

Меў Яўстафій Янушкевіч і ўласнае меркаванне адносна структуры новага выдання і падыходу ў апрацоўцы Статута. У першую чаргу малады даследчык успрымаў Статут як помнік прававой думкі Вялікага Княства Літоўскага і праіпаноўваў адлюстраваць гэта. Ён падкрэсліваў неабходнасць уключэння ў новае выданне крыніц і разнастайных дадаткаў, а таксама агляду гісторыі прававой думкі ВКЛ, умоваў з'яўлення Статута ў кантэксце гісторыка-культурных працэсаў XVI ст. Такі падыход выяўляе навуковае ўспрыманне Янушкевічам гістарычнага помніка.

* ВЛ. Rkps 4435 III. Т. II. Listy Eustachego Januskiewiczza. List z 10 sierpnia 1830 г. К. 42 v.

** Даследчык Андрэй Латушкін пазначае, што некалькі экзэмпляраў Статута былі перададзеныя Лялевелю Я. Серакоўскім падчас падрыхтоўкі ім з Ц. Дзялынскім да выдання Статута ВКЛ 1529 г. А ў жніўні 1822 г. у Лялевеля былі пяць экзэмпляраў Статута з архіва Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Гл.: Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў. С. 82.

Гісторыі напісання і выдання статутаў Яўстафій Янушкевіч даследаваў не столькі у кірунку гістарыяграфічнага вывучэння праблемы, колькі у кірунку крыніцазнаўчых пошукаў. Ён натрапіў на каштоўныя дакументы. Так, быў знойдзены ліст падканцлера Льва Сапегі да троцкага кашталяна Мікалая Крыштафа Радзівіла ад 13 ліпеня 1588 г. са згадкай аб намеры выдання польскамоўнай версіі Статута*.

Апрацоўка матэрыялаў, звязаных са Статутам 1588 г., прывяла Янушкевіча да думкі, што канцлер Астафій Валовіч не браў непасрэднага ўдзелу ў стварэнні гэтага помніка**. Як пісаў сам Янушкевіч, Радзівілаўскі архіў утрымліваў шэраг дакументаў адносна дзейнасці згаданай асобы, што падштурхнула яго да пошуку адпаведных доказаў. Аднак завяршыць гэтае даследаванне Янушкевіч ужо не здолеў з прычыны распачатага ўвосень гэтага года паўстання.

Службовая кар’ера Янушкевіча пачалася з 1827 г., калі ён уладкаваўся на працу ў Пракураторыю Радзівілаўскай масы***. На падставе ўспамінаў можна меркаваць, што спачатку ён выступаў у якасці памочніка адваката Юзафа Карчэўскага, які прадстаўляў інтарэсы кн. Стафаніі Радзівіл-Вітгенштэйн****. Ад 1828 г. Янушкевіча ўключылі ў штат прававога аддзела Пракураторыі і прызначылі на пасаду канцылярыста з заробкам у 350 рублёў срэбрам*****.

* BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 10 sierpnia 1830 r. K. 43.

** Ibid. K. 43 v.

*** У адпаведнасці з указамі Аляксандра I ад 1814 і 1816 гг. былі ўтвораныя Радзівілаўская камісія («Камісія па разборы запазычанасці Радзівілаў, устаноўленая ўрадам») і Пракураторыя Радзівілаўскай масы, якія займаліся разборам судовых спраў, звязаных са спадчынай Дамініка Радзівіла (1786–1813), часовым кіраваннем яго маёмасцю і падзелам яе паміж спадкаемцамі Антоніем і Стафаніяй Радзівіламі. Месцам дыслакацыі Камісіі і Пракураторыі ад 1817 г. была Вільня.

**** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 17.

***** LVIA. F. 1280. Ap. I. B. 1680. L. 3.

Структура Пракураторыі паступова ўдасканалывалася. Узначальваў яе генеральны пракуратар, абавязкі якога ад 1816 г. выконваў Міхал Залескі. У 1828 г. ён меў трох памочнікаў — намесніка (прававога пленіпатэнта), генеральнага сакратара і канцылярыста. Астатні штат Пракураторыі падзяляўся на 10 адзінак: прававы аддзел (*wydział prawny*), аддзел знешняй Пракураторыі (*wydział extra Prokuratorii*), секцыя кантроля (*sekcja kontroli*), архіў, каса, рахунковая (*rachunkowa*) і каморніцкая (*miernicza*) секцыі, канцылярыя, аддзел афіцыялістаў (*offycjaliści po do-brach*) і лясная ахова (*straż lesna*)*. У 1830-я гг. у Пракураторыі адбыліся чарговыя змены структурнага характару, у выніку чаго ўстанова стала складацца з сямі асобных аддзелаў: генеральнага сакратарыята, генеральнай адміністрацыі маёнткаў, адміністрацыі лясоў, прававога, кантрольнага, каморніцкага і інвентарнага аддзелаў**.

Прававы аддзел, у штат якога ўваходзіў Яўстафій Янушкевіч, у 1828 г. складаўся з трох супрацоўнікаў. Узначальваў яго прававы пленіпатэнт па выкананні інтарэсаў Пракураторыі Радзівілаўскай масы ў Каралеўстве Польскім Андрэй Кульчыцкі. У якасці памочнікаў ён меў двух канцылярыстаў, адным з якіх быў Яўстафій Янушкевіч, а другім — Ежы Гранцкевіч***.

У першай палове 1828 г. у Пракураторыю Радзівілаўскай масы звярнуўся прадстаўнік Стафаніі Радзівіл і Людвіка Вітгенштэйна галоўны пленіпатэнт Антоній Кажухоўскі з просьбай прадаставіць інфармацыю па стане спадчыны сваіх кліентаў. На гэты запыт Пракураторыя дала адказ, што на яго выкананне можа спатрэбіцца не адзін год, і даручыла падрыхтоўку справаздачы Яўстафію Янушкевічу****.

Атрыманае даручэнне з'явілася нечаканым для Янушкевіча. Так, у лісце Леана Рагальскага ад 1 красавіка 1828 г. пазначаец-

* LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680. L. 3–4.

** Ibid. B. 1600. L. 1.

*** Ibid. B. 1680. L. 3.

**** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 18.

ца, што ён меў намер на пэўны час выехаць у Варшаву*. Аднак пасля прыезду ў Вільню каля 3 мая 1828 г. Стафаніі Радзівіл і Людвіка Вінгенштэйна камандзіроўка Янушкевіча адмянілася, і ён прыступіў да працы**.

Для выканання складанай справы Яўстафію Янушкевічу далі ў дапамогу двух канцылярыстаў. Важнасць даручанага можа падкрэсліць і той факт, што амаль адразу пасля гэтага ён атрымаў чын калежскага сакратара***. У канцы кастрычніка 1828 г. Янушкевіч прадставіў пракуратару падрыхтаваны ім матэрыял. Справаздача была перакладзеная на французскую мову будучым кнігавыдаўцом Аўгустам Эмануэлем Глюксбергам і адпраўленая для азнаямлення Стафаніі Радзівіл у Пецярбург****.

Хуткая рэалізацыя даручэння не значыла, што Пракураторыя не мела дакладнага ўяўлення аб тэрмінах ажыццяўлення адпаведнай справы. Збольшага яна тлумачылася прафесіяналізмам і настойлівасцю самога Яўстафія Янушкевіча. Як узгадваецца ў ягоных успамінах, падчас выканання гэтага даручэння ён *«сапсаваў здароўе, таму што на працягу 4 месяцаў амаль не выходзіў з дому і нават не траціў часу на пераапраанне. Пасля заканчэння гэтай працы я ледзь трымаўся на нагах, і ўрач параіў мне выехаць адпачыць у вёску. Цэлую зіму прабыў я ў Семяновічах у маёй маці, не ведаючы, што будзе са мной далей, і на момант, калі ўжо збіраўся заняцца гаспадаркай, атрымаў з Пецярбурга падарункі... а таксама заклік неадкладна прыбыць у Вільню»*****.*

* WJ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. List z 2 maja 1828 r. K. 515.

** Ibid. K. 521.

*** 28 жніўня 1828 г. Янушкевіч атрымаў чын калежскага сакратара. Гл.: WJ. Przyb. rkps 33/62.

**** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 19.

***** Ibid.

Пасля вяртання Янушкевіча ў Вільню адбыліся пэўныя змены ў ягоных службовых абавязках. 2 ліпеня 1829 г.* яго запрасілі на пасаду генеральнага сакратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы з правам накладання *veto* на рашэнні пракуратара Ісідара Сальмановіча**, які змяніў М. Залескага. Адным з абавязкаў Янушкевіча на новай пасадзе быў нагляд за паступленнем папераў у Радзівілаўскі архіў з усіх аддзелаў Пракураторыі, а таксама разбор і сістэматызацыя дакументацыі, што трапіла ў архіў да красавіка 1829 г. Генеральны сакратар павінен быў упарадкаваць паперы ў адпаведнасці з перыядамі праўлення асобных пракуратараў***. Шмат часу займалі таксама ўдзел у паседжаннях Пракураторыі****, разбіральніцтва па судовых і маёмасных справах*****, выкананне даручэнняў спадкаемцаў і г. д.*****.

Кардынальныя змены ў жыццё Яўстафія Янушкевіча ўнесла паўстанне 1830–1831 гг. Сам ён сведчыў, што да пачатку мая 1831 г. павінен быў стала знаходзіцца ў Вільні, а затым выехаць разам з Пракураторыяй у Нясвіж*****. Аднак, сустрэўшы

* Гэтая дата выклікае ў нас некаторае пытанне. Насамрэч выкананне абавязкаў генеральнага сакратара магло адбывацца і раней. Нам вядомы дакумент ад 27 мая 1829 г., у якім Янушкевіч пазначаны гэтай пасадай. Гл.: LVIA. F. 1280. Ap. I. B. 1576. L. 28 v.

** За выкананне абавязкаў генеральнага сакратара Пракураторыі Янушкевічу быў прызначаны гадавы даход памерам 1000 рублёў срэбрам. Гл.: ВЛ. Przyb. rkps 33/62.

*** НГАБ. Ф. 694, Воп. I. Спр. 411. Інструкцыя архівістам аб вядзенні і ўпарадкаванні архіва, 1736–1892 гг.

**** Журнал паседжанняў Пракураторыі за 1828 г. Гл.: LVIA. F. 1280. Ap. I. B. 1669.

***** Пра дзейнасць Янушкевіча як генеральнага сакратара Пракураторыі гл.: LVIA. F. 1280. Ap. I. B. 1576, 1587, 1588, 1590, 1591, 1592, 1593, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1689.

***** У гэтай справе гл. ліст з Берліна ад Антонія Радзівіла да Яўстафія Янушкевіча ад 31 кастрычніка 1830 г.: В. Czart. Rkps. MNK 875/51. List A. Radziwiłła do Eustachego Januskiewicza z 31.10.1830.

***** ВЛ. Rkps 4435 III. Т. II. Listy Eustachego Januskiewicza z r. 1825, 1827, 1829, 1830. List z 10 sierpnia 1830 r. K. 43 v.

ў Вільні паўстанне, Янушкевіч пасля стварэння ў лютым 1831 г. Цэнтральнага паўстанцкага камітэта пачаў дзейнічаць у ягоных інтарэсах у статусе эмісара. У сакавіку ён наведаў Мінск і Случчыну, выкарыстоўваючы гэтую паездку для высвятлення настрояў мясцовага насельніцтва*. Пасля выехаў з пракламацыямі і інструкцыямі Цэнтральнага Віленскага камітэта ў Ашмяны**.

Янушкевіч прыбыў ў Ашмяны напярэдадні выступлення. Адною з яго місій была намовіць маршалка Юзафа Тышкевіча стаць на чале павятовага выступлення. Як сведчыў Юзаф Зянковіч, які прысутнічаў пры размове гэтых асобаў, *«Янушкевіч гаварыў коратка, але ягоныя халодныя словы, вымаўленыя спакойна, былі настолькі пераканаўчымі, што тым, хто прытрымліваўся ягонай думкі, прыносілі радасць, а асобам слабой веры — страх»***.*

Раніцай 3 красавіка 1831 г. невялікая групка мясцовых патрыётаў, сярод якіх знаходзіліся Ігнацій Клюкоўскі, Антоній Чаховіч, Юсцін Польш і Яўстафій Янушкевіч, выйшла на вуліцы Ашмянаў і распачала выступ****. Апошні, часткова выканаўшы сваю місію****, накіраваўся ў наступнае павятовае мястэчка — Баруны, дзе спрычыніўся да абвяшчэння Акта паўстання.

У сярэдзіне красавіка пасля трагедыі ў Ашмянах Янушкевіч праз Навагрудскі павет перабраўся на Палессе, затым на Валынь і Падолле, карыстаючыся ў сваіх перамяшчэннях пашпартамі

* Абставіны паездкі знайшлі асвятленне ва ўспамінах. Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 38.

** Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў (далей — РДВГА). Ф. 405. Воп. 2. Спр. 4139. Арк. 7.

*** Zienkowicz, J. Powstanie powiatu oszmiańskiego // Pamiętniki polskie / wyd. K. Bronikowski. Przemyśl, 1884. T. 2. S. 14.

**** Гл.: Zienkowicz, J. Powstanie powiatu oszmiańskiego. S. 16.

***** Янушкевіч не здолеў паўплываць на ашмянскага маршалка Юзафа Тышкевіча, які адмовіўся не толькі ад кіраўніцтва, але і ўвогуле ад удзелу ў паўстанні.

на імя Антонія Пшыбароўскага. Рэшткі ашмянскіх паўстанцаў праз Завілейскі і Вількамірскі паветы на пачатку чэрвеня 1831 г. уліліся ў склад польскіх рэгулярных войскаў.

У канцы чэрвеня 1831 г. Янушкевіч прыбыў у Варшаву. Тут ён сустрэўся з Лявелем і 16 ліпеня склаў справаздачу аб сваіх дзеяннях на поўдні Беларусі і Валыні Нацыянальнаму польскаму ўраду*.

Праз некалькі дзён пасля складання справаздачы Яўстафій Янушкевіч уступіў у рэгулярнае польскае войска. Ён выбраў для сябе 2-і полк кракусаў пад кіраўніцтвам Антонія Пашыца з корпуса Самуэля Рожыцкага. Пасля гэтага ён атрымаў афіцыйны дакумент пад нумарам 7815 за подпісам старшыні ўрада А. Чартарыйскага, датаваны 21 ліпеня 1831 г., які надаваў яму статус прадстаўніка польскага ўрада ў Літве: *«Нацыянальны ўрад з вялікім задавальненнем прыняў справаздачу аб паўстанні нашых братоў у Літве, Валыні і на Падоллі, якую прадставіў Яўстафій Янушкевіч. Даведаліся мы з яе аб вялікай самаахвярнасці, якую праявілі нашыя браты з занёманскіх і забужанскіх ваяводстваў, і перакананыя ў тым, што Яўстафій Янушкевіч карыстаецца даверам сваіх суайчыннікаў, заклікаем як цывільных, так і вайсковых ўлад, каб у яго справах, накіраваных на пашырэнне нацыянальнага паўстання ў Літве, падтрымлівалі яго і давалі неабходную дапамогу»***.

Разам з гэтай паперай Янушкевіч атрымаў загад далучыцца да фармавання Рожыцкага і выехаць у напрамку беларуска-літоўскіх земляў. Да корпуса Рожыцкага ён

* AGAD. WCPL. № 279. К. 99–103. Тэкст згаданага дакумента змешчаны ў дадатку.

** Арыгінал згаданага дакумента, датаванага 21 ліпеня 1831 г., захоўваецца ў фондах аддзела рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі. Друкаваная копія знаходзіцца ў зборах Польскай бібліятэкі ў Парыжы сярод папераў Самуэля Рожыцкага, сабраных і сістэматызаваных самім Янушкевічам, а яго перадрук змешчаны ў дадатку да ўспамінаў брата Адольфа. Гл.: Bł. Przyb. Rkps 33/62; BPP. Rkps 406. К. 29; Żywot Adolfa Januszkiewicza i jego listy ze stepów kirgizkich. Berlin, 1861. S. 327.

далучыўся на тэрыторыі Белавежскай пушчы, куды той прыйшоў 26 ліпеня 1831 г.*.

Дапамога, скіраваная мясцовым паўстанцам у выглядзе рэгулярных войскаў, выявілася занадта позняй. У выніку пасля аб'яднання 28 ліпеня 1831 г. аддзелаў С. Рожыцкага і прыбылага ў пушчу Г. Дэмбінскага было прынятае рашэнне аб адыходзе ў Варшаву**.

4 жніўня 1831 г. у Варшаве С. Рожыцкі атрымаў чын генерала брыгады і быў прызначаны камандуючым вайсковых сілаў трох паўднёвых польскіх ваяводстваў — Сандамірскага, Калішскага і Кракаўскага. Пасля гэтага разам са сваім ад'ютантам Я. Янушкевічам***, які 25 жніўня 1831 г. быў намінаваны ім у чыне паручніка****, накіраваўся да месца прызначэння. Задача Рожыцкага складалася з правядзення партызанскай вайны ў тыле расійскай арміі І. Ф. Паскевіча, якая наступала на сталіцу з захаду, і арганізацыі супраціўлення Ф. Рыдзігеру, які дзейнічаў на тэрыторыі Любельскага ваяводства.

Падчас перамяшчэння на новае месца Янушкевіч быў паранены ў нагу, аднак застаўся сярод вайскоўцаў і на тэрыторыі Ілжыцкага павета пад Крыжановіцамі захапіў у палон чатырох праціўнікаў*****. За гэты свой учынак па прадстаўленні каман-

* Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 61.

** Гэты паход, які ўзначальваў Дэмбінскі, успрымаўся палякамі як подзвіг. Генерал не адмовіўся ад паўстання ў адрозненне ад іншых камандуючых, якія перайшлі ў Прусію ці Аўстрыю, здолеў захаваць сваё войска і прывесці яго ў Варшаву, дзе яго сустрэкалі як нацыянальнага героя і складалі ў яго гонар вершы. Гл.: LVIA. F. 1135. Ар. 4. В. 370. Л. 80–81, 97; За вольнасць і веру. Ігнацій Ключоўскі і яго ўспаміны аб падзеях паўстання 1830–1831 гадоў / на польскай і беларускай мовах; уклад., перакл., камент. В. В. Гарбачовай. Мінск, 2007. С. 74–75.

*** Гл.: [Gidliński, S.] Pamiętnik z działań korpusu gen. Samuela Rózyckiego w Kieleckim w r. 1831 / wyd. W. Saletra // Studia Historyczne. Kwartalnik. R. XXV. 1982. Z. 1(96). S. 98.

**** У зборах Попеля захаваўся дакумент намінацыі ў чын. Гл.: VJ. Przyb. Rkps 33/62.

***** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 63.

дуючага Рожыцкага 7 верасня 1831 г. ён быў узнагароджаны крыжам *Virtuti Militari* пад нумарам 213*.

Выкананне сваіх ад’ютанцкіх абавязкаў Яўстафій Янушкевіч сумяшчаў з іншай дзейнасцю. Ён рэгулярна падаваў інфармацыю аб перасоўваннях корпуса Рожыцкага ў мясцовую прэсу**. Адпаведным чынам паступалі далёка не ўсё высокапастаўленыя вайскоўцы. Рэдактар газеты «Кракаўскі кур’ер» даслаў Янушкевічу ліст з падзякай за прадастаўленую інфармацыю і аператыўнасць***.

Відавочна, што Яўстафій Янушкевіч аддаваў значную ўвагу ўсяму, што было звязанае з гэтым перыядам ягонага ўдзелу ў паўстанні. Ужо знаходзячыся ў эміграцыі ў Парыжы, ён збіраў каштоўныя матэрыялы пра дзейнасць корпуса Самуэля Рожыцкага, якія і сёння захоўваюцца ў зборы Польскай бібліятэкі ў Парыжы. Ён здолеў сабраць афіцыйныя загады вайсковага кіраўніцтва, рапарты, мемуары, перыёдыку, а таксама эпістальрыю пэўных асобаў, а некаторых нават заахвоціць да напісання справаздачы пра дзейнасць у корпусе. На ягоную просьбу адгукнуліся ад’ютант генерала Канстанцін Бабоўскі****, палкоўнік Антоній Пятроўскі****. 23 лютага 1832 г. у Парыжы даў

* B.J. Przyb. rkps 33/62.

** Гл.: Z obozu pod Luciskami d. 8 września 1831 r. // Gonec Krakowski. N 216, z 12.9.1831; Z obozu pod Kunowem d. 12 września 1831 r. // Gonec Krakowski. N 218, z 14.9.1831; Gonec Krakowski. N 220, z 16.9.1831.

*** Згаданы ліст захоўваецца сярод іншых папераў збору Самуэля Рожыцкага. Гл.: BPP. Rkps 406. K. 104–105.

**** Згаданы вайсковец 18 красавіка 1832 г. даслаў Янушкевічу з Марселя невялічкі тэкст пад назвай «Opisanie wyprawy na Litwie i w Kaliskie». (BPP. Rkps 406. K. 201–212). У фармаванні Рожыцкага ён кіраваў калішкім конным эскадроном. Рожыцкі лічыў яго здольным вайскоўцам. Гл.: Relacja Jana Niemotucena Niemojowskiego o wyprawie Samuela Rózyckiego na Litwe w 1831 r. / z rękopisu podał, wstępem i objaśnieniami opatrzył S. Pomarański // Ateneum Wiśkie. Wilno, 1924. S. 223.

**** Матэрыялы, атрыманыя Янушкевічам ад А. Пятроўскага, занатаваны пад назвай «Stan sprawy działań wojennych w w-wie Kaliskim z Rozkazu Jenerała Rózyckiego przez pułpownika Piotrowskiego». (BPP. Rkps 406. K. 213–221). Пал-

паказанні сябра Патрыятычнага таварыства Тадэвуш Крэм-павецкі* і капітан Вінцэнт Нешакоць**. У выніку праведзенага даследавання Янушкевіч склаў храналогію дзеянняў корпуса Рожыцкага, якая ўключае падзеі з 5 жніўня да 3 кастрычніка 1831 г.***, а невялікі фрагмент з ягоных напрацовак трапіў у друк****. Меў даследчык і больш значны намер — напісаць пра гэтыя падзеі асобныя мемуры, ад чаго захаваўся толькі план-праспект.

28 верасня 1831 г. корпус Самуэля Рожыцкага адышоў на тэрыторыю Галіцыі, дзе каля в. Бобрык склалі зброю 1400 вайскоўцаў, сярод якіх быў і Янушкевіч****. Гэта папярэднічала будучай працяглай эміграцыі, якая расцягнулася для яго амаль на 43 гады.

Удзел у паўстанні Яўстафія Янушкевіча, а разам з ім і бра-тоў Адольфа і Рамуальда стаў прычынай працяглых судовых разбіральніцтваў. Янушкевічаў аднеслі да адпаведнай іх дзеян-ням катэгорыі злачынцаў, што зрабілася сур'ёзнай пагрозай у захаванні спадчыннай маёмасці.

Пра дачыненне да паўстання Яўстафія Янушкевіча ўлады даведаліся ў красавіку 1831 г. На падставе інфармацыі, вы-сланай у Вільню 24 красавіка, віленскі паліцмайстар 28 краса-віка 1831 г. даслаў на імя віленскага і гродзенскага ваеннага

коўнік А. Пятроўскі стаяў на чале аб'яднанага аддзела, скіраванага Рожыцкім у Калішскае ваяводства. Гл.: Relacja Jana Niepomucena Niemojowskiego o wyprawie Samuela Różyckiego na Litwę w 1831 r. S. 223.

* BPP. Rkps 406. K. 21–26.

** Вінцэнт Нешакоць (1792–1865), удзельнік выступлення 29 лістапада 1830 г. у Варшаве, капітан артылерыі. Ягоны аповед занатаваны Янушкевічам пад назвай «Wywód słowny zeznania kapitana Wincenta Nieszokocia danych mu instrukcji przez Małachowskiego». Гл.: BPP. Rkps 406. K. 61; [Gidliński, S.] Pamiętnik z działań korpusu gen. Samuela Różyckiego w Kieleckim. S. 105.

*** Складзены Янушкевічам матэрыял мае назву «Dziennik wyprawy S. Różeckiego». Гл.: BPP. Rkps 406. K. 241–247.

**** Гл.: Januskiewicz, J. Wyjątek z pamiętników działań wojennych generała Różyckiego // Pamiętnik Emigracji. Mieczysław I. S. 1–2.

***** Гл.: Saletra, W., Zacharewicz, Z. Samuel Różecki // PSB. T. 32. S. 541.

губернатора генерал-ад'ютанта М. Я. Храпавіцкага рапарт аб паўстанцкіх дзеяннях сакратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы Яўстафія Янушкевіча*. З гэтага часу распачаўся збор матэрыялаў аб ягонай супрацьуродавай актыўнасці, а з моманту заснавання губернскай следчай камісіі адкрылася асобная следчая справа. Ад арышту Я. Янушкевіча выратавала толькі тое, што ўладам не было вядома ягонае месцазнаходжанне. Сваё рашэнне па справе Яўстафія Янушкевіча Мінская губернская следчая камісія з залічэннем яго да 2-га разраду злачынцаў вынесла 31 жніўня 1833 г.**.

Што тычыцца другога брата — Рамуальда Янушкевіча***, то ягоная сувязь з паўстаннем стала вядомай уладам значна пазней. Яшчэ 15 лютага 1832 г. месцазнаходжанне Рамуальда і яго ўдзел у паўстанні высвятляліся падчас допыту яго маці****, а рашэнне па яго справе з залічэннем апошняга завочна ў разрад злачынцаў, якія дзейнічалі са зброяй у руках, было вынесена, як і брату, 31 жніўня 1833 г.*****.

Іншая сітуацыя склалася са старэйшым братам Адольфам Янушкевічам. Ён, выконваючы абавязкі ад'ютанта камандзіра коннага атрада Літоўска-валынскага легіёна, будучы параненым у сакавіку 1831 г. у сутыкненні з расійскімі войскамі

* LVIA. F. 437. Ap. 1. B. 457. L. 1–2.

** На жаль, поўнай упэўненасці адносна пазначанай даты мы не маем. Па «Алфавітным спісе ўсіх асобаў, у дачыненні якіх вялося ліставанне ў Мінскай губернскай камісіі, Высачайша зацверджанай, па справах аб былым у 1831 годзе мяцяжы», які знаходзіцца ў НГАБ, гэтае рашэнне праходзіць пад 21 жніўня 1833 г. Аднак абодва дакументы з НГАБ і АГАД, дзе змяшчаецца рашэнне камісіі, не з'яўляюцца афіцыйным дакументам і з роўнай доляй верагоднасці могуць утрымліваць памылку. Гл.: AGAD. MMK. Nr 21. K. 35; НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155 адв.

*** Біяграфічныя звесткі і дзейнасць Р. Янушкевіча падчас паўстання гл.: Konarska, B. Januszkiewicz Romuald // PSB. T. 10. S. 597–598; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў на Беларусі. С. 381–382.

**** AGAD. MMK. Nr 36. K. 26.

***** У дачыненні Рамуальда паўтарылася тая ж сітуацыя, што і з Яўстафіем. Гл.: AGAD. MMK. Nr 21. K. 35; НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155 адв.

пад Мацяёвіцамі, трапіў у палон*. Спачатку яго вывезлі праз Брэст, Маскву, Сібірск у Вятку, а затым у снежні 1831 г. пераправілі ў Кіеў. У лютым 1832 г. распачалася судовая справа Адольфа Янушкевіча. 21 лютага 1832 г. палявы аўдытарыят прыняў рашэнне аб яго смяротным пакаранні праз павешанне. Па канфірмацыі галоўнакамандуючага 1-й арміі Ф. Остэн-Сакена, вынесенай 27 лютага 1832 г., папярэдняе пакаранне было істотна змененае: *«Адольфа Янушкевіча пазбавіць насімага ім звання і шляхецкага паходжання і выслаць у Сібір на пасяленне, а ягоны маёнтак канфіскаваць»***.

На 1831 г. за сям'ёй Янушкевічаў заставаўся спадчынны маёнтак Дзягільна. На працягу ўсяго судовага працэсу па справе Янушкевічаў ён знаходзіўся ў стане забароны***.

Распрацоўка спосабаў пакарання за ўдзел у паўстанні жыхароў заходніх губерній Расійскай імперыі пачалася загадам Мікалая I ад 22 сакавіка 1831 г., у адпаведнасці з якім сенатам быў зацверджаны парадак *«аб асуджэнні і выкананні прысудаў над мяцежнікамі»*****. Гэтым дакументам была закладзеная

* Гл.: Odrowąż-Pieniązek, J. Mickiewiczowski Adolf // Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniązek. Warszawa, 2003. S. 19.

** НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155.

*** AGAD. MMK. № 36. К. 51 v. Забарону перш за ўсё трэба разглядаць як адзін з відаў пакарання, які ўжываўся да маёмасці ўдзельнікаў паўстання. Яна выступае прамежавым этапам на шляху да канчатковай канфіскацыі маёмасці. Працэдура выкарыстання гэтага пакарання з'яўляецца ў рускім маёмасным праве з канца XVIII ст. і распрацоўваецца на працягу першай паловы XIX ст. Шляхам увядзення забароны ўлады накладалі пэўныя абмежаванні на правы ўласніка на распарадженне сваёй маёмасцю: продаж, дарэнне, закладанне маёнтка ці правадзенне з ім іншых аперацый. Пры налажэнні забароны маёнтак апісваўся, а чысты даход з яго паступаў у прыказ грамадскай апекі. Сам уладальнік не адхіляўся ад кіравання маёнткам, аднак за яго дзеяннямі ўсталёўваўся пільны нагляд з боку мясцовай цывільнай адміністрацыі. Гл.: Радзюк, А. Р. Канфіскацыя прыватнай уласнасці на Беларусі ў канцы XVIII — першай палове XIX ст.: дыс. ... канд. гіст. навук. Мінск, 2006. С. 28.

**** Полное собрание законов Российской империи (далее — ПСЗ). II. Т. VI. № 4444.

аснова падзелу паўстанцаў на асобныя групы з адпаведнымі пакараннямі. Прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя, якія са зброяй удзельнічалі ў паўстанні, належала судзіць ваенным судом паводле палявога крымінальнага ўлажэння і прысуды выконваць на месцы «з зацвярджэння Асобнага Атраднага Начальніка», а нерухомую маёмасць забіраць у казну.

Пэўныя ўдакладненні ў сістэму пакаранняў унесла пастанова ад 17 ліпеня 1831 г. Гэты загад прывёў, па сутнасці, да рэарганізацыі папярэдніх карных органаў* і заснавання на беларуска-літоўскіх тэрыторыях асобных следчых камісій у Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губернях, што тлумачылася перш за ўсё неабходнасцю распрацоўкі дакладных правілаў правядзення секвестраў і канфіскацый.

У адпаведнасці з палажэннямі ад 17 ліпеня пад секвестр і канфіскацыю маглі трапіць не толькі зямельныя ўладанні. Упершыню ў расійскай заканадаўчай сістэме былі названыя ўсе тыпы маёмасці, якія могуць быць канфіскаванымі. У гэтую катэгорыю трапляла як нерухомая маёмасць (зямля, населеныя пункты, разнастайныя пабудовы), так і рухомая, а таксама капіталы. Акрамя гэтага, адчужацца маглі маёнткі на арэндным, закладным і іншым праве**. З гэтымі мэтамі ў 1831 г. на тэрыторыі дзеяння губерскіх следчых камісій былі ўтвораныя часовыя аддзяленні па прыёме ў казну і кіраванні канфіскаванымі маёнткамі, якія працавалі пры казённых палатах***.

Трэба адзначыць, што працэсу канфіскацыі маёмасці папярэднічалі некалькі этапаў. Спачатку следчыя камісіі вызначалі ступень віны асобаў, што мелі дачыненне да падзей паўстання. У выпадку, калі асоба трапляла да першай ці другой катэгорый, камісіяй выдавалася распараджэнне аб пошуку маёмасці. Самі камісіі непасрэдна не займаліся вырашэннем праблемаў з маёмасцю паўстанцаў. Пастановы камісій накіроўваліся ў ведамст-

* ПСЗ. II. Т. VI. № 4535, 4711.

** Ibid. № 4711.

*** Гл.: Радзюк, А. Р. Канфіскацыя прыватнай уласнасці... С. 63.

ва губернскага кіравання і казённых палат, якія прызначалі чыноўнікаў для прыёму і вопісу маёнтка. Пасля апісання, вылічэння даходаў, вызначэння прыналежнасці маёнтка ён лічыўся секвестраваным. Далей інфармацыя аб прысудах перасылалася камісіямі ў вышэйшыя інстанцыі для вынясення канчатковай канфірмацыі, а таксама накіроўвалася ў адпаведныя органы суседніх губерній, што было звязана з магчымасцю знаходжання на іх тэрыторыях маёмасці пакараных*.

Тая сістэма, нягледзячы на сваю знешнюю распрацаванасць і дакладнасць, спарадзіла шмат блытаніны, непаразуменняў і бюракратыі**. У некаторай ступені гэта тлумачыцца адсутнасцю сярод найвышэйшых дзяржаўных дзеячаў Расійскай імперыі адзінага падыходу да вырашэння спраў паўстанцаў і іх маёмасці. Значная частка расійскага чынавенства падтрымлівала палажэнні, скіраваныя на змякчэнне пакарання былым паўстанцам. Непаслядоўнасць прасочваецца нават у дзеяннях самога імператара, які з фармулёўкай «*манаршай ласкі*» вяртаў пэўным асобам і нават цэлай катэгорыі былых паўстанцаў іх маёмасць***. А гэта, у сваю чаргу, уплывала на дзейнасць губернскіх уладаў. Пэўныя складанасці ў адпаведных органаў паўставалі таксама ў сувязі са спецыфікай мясцовай юрыдычна-прававой базы па захаванні маёмасных правоў шляхты.

Прадбачліва складзены Міхалам Янушкевічам тастамент, які прадугледжваў пераход да сыноў толькі ягонай часткі маёнтка і неабходнасць выплаты з яго дочкам Соф'і і Касільдзе сумы, якая значна перавышала сваімі памерамі сярэднія па

* Гл.: Радзюк, А. Р. Канфіскацыя прыватнай уласнасці... С. 63.

** Канчаткова паслядоўнасць працэсу ажыццяўлення канфіскацыі была замацаваная толькі ў 1842 г., калі ўказам ад 29 мая было загадана на маёмасць асобаў, якія абвінавачваліся ў бунце альбо іншых палітычных злачынствах, разам з прыцягненнем іх да следства перш накладаць забарону, а секвестр толькі пасля прызнання віны. Гл.: ПСЗ. II. Т. XVII. № 15697.

*** ПСЗ. II. Т. VI. № 4841; Т. VII. № 5631; Радзюк, А. Р. Канфіскацыя прыватнай уласнасці... С. 71.

губерні*, ствараў пэўныя абмежаванні пры рэалізацыі пастановы ад 17 ліпеня 1831 г. у дачыненні да спадчыннага маёнтка Дзягільна. У такіх абставінах ніхто не мог прэтэндаваць на маёнтак Тэклі Янушкевіч. Адзінае пакаранне, якое магло быць накладзенае на паўстанцаў Янушкевічаў, гэта пазбаўленне іх спадчынных правоў. Яшчэ адной акалічнасцю стала адсутнасць рашэння следчай камісіі. Так, у дачыненні да Яўстафія Янушкевіча загад аб яго пошуку і накіраванні ў Вільню быў перасланы да часовага падольскага і валынскага генерал-губернатора В. В. Левашова толькі 3 жніўня 1831 г.**.

У выніку 18 жніўня 1832 г. Мінская казённая палата прыняла пастанову аб прыпыненні прэтэнзій з боку казны ў дачыненні маёнтка Дзягільна і засценка Садкоўшчына з паведамленнем аб прынятым рашэнні Мінскаму губернскаму праўленню***.

Недакладнасць расійскай прававой сістэмы ў выпадку правядзення канфіскацыі патрабавала далейшай распрацоўкі гэтага пытання. Пэўныя змены адбыліся на пачатку 1832 г., яны павінны былі паскорыць прыняцце рашэнняў па пытаннях зямельнай уласнасці паўстанцаў 1831 г. У адпаведнасці з 5-м пунктам пастановы ад 24 студзеня 1832 г., прынятай Камітэтам па справах Заходніх губерній, пад секвестр і канфіскацыю трапляла маёмасць тых бацькоў, якія самі не лічыліся ўдзельнікамі паўстання, аднак мелі дзяцей-паўстанцаў ці дзяцей, што перабраліся ў перыяд паўстання ў Каралеўства Польскае. Гэты загад распаўсюджваўся таксама і на тых асобаў, месцазнаходжанне якіх на момант разгляду іх справы было невядомым

* Паводле тастамента, спадкаемцы Дзягільна павінны былі выплаціць Соф'і і Касільдзе Янушкевічам па 30 тыс. злотых. У тых абставінах пазначаную суму сёстры мелі атрымаць да моманту перадачы маёнтка ў казну. Праведзеныя чыноўнікамі падлікі паказалі, што ў гэтым выпадку дзяржаве прыйдзецца заплаціць ім па 847 руб. за рэвізскую душу, што, у сваю чаргу, удвая перавышала вызначаную па Мінскай губерні суму продажы маёнткаў. Гл.: AGAD. MMK. № 36. К. 55 в.

** LVIA. F. 437. Ap. I. B. 457. L. 7, 7 в.

*** AGAD. MMK. № 36. К. 27.

следчым органам. Саміх паўстанцаў дадзеная пастанова пазбаўляла права на валоданне спадчыннымі ўладаннямі*.

Адносна маёнтка Дзягільна Мінская губернская следчая камісія канстатавала, што *«не прэдвидится для казны от такого приобретения пользы, но еще явный убыток»*, і на падставе гэтага вынесла рашэнне пакінуць маёнтак Дзягільна ва ўласнасці Тэклі Янушкевіч і яе сына Януарыя**.

Разам з тым прынятая адносна маёнтку Дзягільна пастанова не сведчыла аб канчатковым прыпыненні дадзенай справы. 31 жніўня 1833 г. Мінская губернская следчая камісія падчас вынясення рашэння па справе Яўстафія і Рамуальда Янушкевічаў, у выніку чаго іх аднеслі да 2-га разраду злачынцаў***, вырашыла зняць з Дзягільна забарону. Рэзалюцыя была выкананая 27 кастрычніка 1833 г.****.

Пазней афіцыйныя ўлады на працягу некалькіх гадоў рабілі неаднаразовыя намаганні змяніць сітуацыю вакол маёнтка Дзягільна на карысць дзяржавы. У маі — чэрвені 1834 г. гэта яскрава выявілася як у дзейнасці мясцовай адміністрацыі — Мінскай губернскай следчай камісіі, мінскага цывільнага губернатара, так і на найвышэйшым узроўні — у дзейнасці Камітэта па справах Заходніх губерній****. Так, у дакуменце на імя віленскага ваеннага губернатара ад 17 мая 1834 г., было выказанае меркаванне аб несапраўднасці тастамента Міхала Янушкевіча, прадстаўленага на разгляд губернскай следчай камісіі. Гэта, у сваю чаргу, было падставай для адмовы мінскага цывільнага губернатара зацвердзіць рашэнне, вынесенае па дадзенай справе губернскай камісіяй. Губернатар прапаноўваў канфіскаваць тую частку маёнтка Дзягільна, якая з’яўлялася спадчынай Адольфа,

* AGAD. MMK. Nr 36. K. 53.

** Ibid. K. 55 v.

*** НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155 адв. — 157; AGAD. MMK. Nr 21. K. 35.

**** AGAD. MMK. Nr 36. K. 56.

***** Ibid. K. 67–71, 72.

Яўстафія і Рамуальда Янушкевічаў, а грашовыя прэтэнзіі, якія паўстануць у гэтай сувязі, скіраваць на вырашэнне Мінскай ліквідацыйнай камісіі*.

Пасля разгляду маёмаснай справы Янушкевічаў у Камітэце па справах Заходніх губерній 6 мая 1834 г. была вынесена пастанова, зацверджаная Мікалаем І і скіраваная для паведамлення ў Сенат і міністру фінансаў: 1) зацвердзіць рашэнне Мінскай губернскай камісіі аб пазбаўленні удзельнікаў паўстання браатоў Янушкевічаў спадчыннага права; 2) высветліць сапраўднасць тастамента Міхала Янушкевіча, утрымліваючы да гэтага моманту належную яму частку маёнтка Дзягільна пад казённым наглядам**; 3) пры ўмове вынясення станоўчага рашэння адносна тастамента дазволіць сыну М. Янушкевіча, які не браў удзелу ў паўстанні, карыстацца 1/4 часткай маёнтка, а іншыя тры часткі канфіскаваць***.

Далейшым этапам у гэтай справе стала высвятленне сапраўднасці тастамента Міхала Янушкевіча. Гэтае пытанне трапіла ў Мінскі павятовы суд. Галоўнай прычынай, якая выклікала сумненне афіцыйных уладаў у сапраўднасці дадзенага дакумента, была яго актыкацыя не ў Мінскіх прысутных месцах, а ў Віленскім судзе****. Выказаная ў гэтым выпадку прэтэнзія з'яўлялася, па сутнасці, бюракратычнай хітрасцю ці праверкай дасведчанасці людзей, што апынуліся ў складаных умовах. У XIX ст. не існавала абавязковай неабходнасці актыкацыі дакументаў па месцы размяшчэння маёнтка. Паўсюдна існаваў звычай рэгістрацыі дакументаў па месцы пражывання, што адбылося і ў выпадку з Міхам Янушкевічам, які на

* AGAD. MMK. № 21. К. 43.

** Далзены тэрмін выкарыстоўваецца ў дакуменце як адпаведнік секвестра і мае значэнне ўсталявання часовай казённай адміністрацыі над маёнткам без пазбаўлення ўласніка права пражывання ў ім. Гл.: Радзюк, А. Р. Канфіскацыя прыватнай уласнасці... С. 26.

*** AGAD. MMK. № 21. К. 43–43 v.; НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 156.

**** AGAD. MMK. № 21. К. 62 v.

момант складання тастамента па службовых абавязках жыў у Вільні.

У выніку праверка сапраўднасці тастамента завяршылася на карысць Янушкевічаў. 9 кастрычніка 1835 г. на імя мінскага цывільнага губернатара С. І. Давыдава прыйшло паведамленне з Мінскай палаты цывільнага суда па справе М. Янушкевіча. У прадстаўленым дакуменце канстатуецца, што згаданы духоўны тастамент прызнаны Мінскім павятовым судом сапраўдным*. Далейшай інстанцыяй была Мінская палата цывільнага суда, якая пасля праведзенай рэвізіі таксама зацвердзіла 15 кастрычніка 1835 г. папярэдняе судовае рашэнне**.

Тым не менш вынесенае рашэнне не азначала канчатковага прыпынення справы Янушкевічаў. У шэрагу выпадкаў бюракратычная валакіта магла цягнуцца яшчэ не адзін год. Часткова гэта было звязана з дзейнасцю камісій, якія займаліся справамі ліквідацыі даўгоў з канфіскаваных маёнткаў. У выпадку Янушкевічаў на загад віленскага ваеннага губернатара князя М. А. Даўгарукава іх справа ў верасні 1834 г. была скіраваная ў Падольскую ліквідацыйную камісію. Канчатковае рашэнне не з'явілася нават на працягу наступных чатырох гадоў***. Адольф Янушкевіч у лісце ад 8/20 чэрвеня 1838 г., дасланым маці з Ішума, непакоіўся аб нявырашанасці спадчыннай справы сваёй сям'і.

Тым не менш Янушкевічы і надалей працягвалі жыць у Дзягільна. Яўстафій Янушкевіч у 1871 г. наступным чынам апісаў гэтую сітуацыю: *«Што за шкода, што ён**** не ляжыць у Дзягільна, дзе пахаваны маці, Адольф****, чацвёра дзетак*

* AGAD. MMK. № 21. К. 74.

** Ibid. К. 75.

*** Гл.: Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber. przedm. J. Odrowąż-Pieniązek. Warszawa, 2003. S. 132.

**** На ўвазе маецца бацька Міхал Янушкевіч, які быў пахаваны ў Вільні.

***** Адольф Янушкевіч атрымаў дазвол вярнуцца на радзіму 23 студзеня 1856 г., што стала магчымым дзякуючы Маніфесту Александра II. 26 чэрвеня ён выехаў у Дзягільна і прыбыў на радзіму 17/26 ліпеня 1856 г. Аднак

Януарыя! А якое гэта прыгожае месца для вечнага адпачынку. За былым домам, у якім мы жылі, бо цяпер Януарый пабудавалі каля сада новы, працякае на ўскраіку сада да става вялікі гаючы ручай. А цяніны зараслі бярозамі і піхтамі. З другога боку [сада] уздымаецца капліца, якая цяпер апусцела, бо Маск[оўскі] урад забараняе яе аднаўленне, а не даходзячы да яе сярод дрэў ляжаць магілы. Дай Божа, каб гэтае каханае Дзягільна не перайшло ў Маскоўскія рукі, што можа і здарыцца, бо Януарый, прызнаваючы яго сваёй, стомлены, змучаны турботамі, якія на працягу столькіх гадоў клапацілі Дзягільна, не надта яго любіць. Справядлівей было б, каб Дзягільна дасталася Тадэвушу*, сыну Рамуальда, адзінаму мужчыну ў нашай радні. Пяцьдзясят гадоў [маёнтак] належыць нам. Ні я, ні Рамуальд не мелі дачынення да кіравання [ім], няхай жа пасля смерці Януарыя Тадэвуш атрымае яго ў спадчыну»**. Сам Яўстафій Янушкевіч болей ніколі не трапіў на радзіму, не пабачыў Дзягільна і быў пахаваны у 1874 г. на парыжскіх могілках Манмарансі.

* * *

Апісанне ўспамінаў і крыніцзнаўчага матэрыялу. Друкаваныя ўспаміны Яўстафія Янушкевіча да сёння захоўваюцца ў фондах Ягелонскай бібліятэкі, куды яны трапілі з так званага кнігазбору Попеля, які паходзіць з Вялікіх Чапляў Келецкага ваяводства.

Згаданае месца захавання збору не з'яўляецца выпадковым. Справа ў тым, што дачка Яўстафія Янушкевіча Марыя (н. 19.06.1853) у 1872 г. пабралася шлюбам з Канстанцінам

меней чым праз год, 6 чэрвеня 1857 г., ён памёр і быў пахаваны на мясцовых могілках. Гл.: Malewski, W. Mowa pogrzebowa na śmierć Adolfa Januszkiewicza. Paryż, ok. 1857: Odrowąż-Pieniążek, J. Mickiewiczowski Adolf... S. 43.

* Размова пра старэйшага сына Рамуальда Янушкевіча Тадэвуша, які нарадзіўся пасля 1857 г.

** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 33–34.

Попелем (27.06.1841–15.02.1919), які з 1862 г. стаў уладальнікам спадчыннага маёнтка Вялікія Чаплі*. Маладая сям'я ўладкавалася ў маёнтку, дзе ў іх нарадзіліся пяцёра дзяцей — Фяліцыя, Яўстафій (пасля 1872–1936), Ян, Марыя і Алена. Канстанцін Попель адначасова з гаспадарскай працай займаўся калекцыянаваннем кніг і рукапісаў. З цягам часу ён стварыў найкаштоўнейшы збор польскамоўных і замежных выданняў, да якога, відавочна, далучылася і калекцыя, што засталася пасля смерці ў 1874 г. Яўстафія Янушкевіча.

Пасля пераезду на сталае жыхарства Канстанціна і Марыі Попеляў у Кракаў калекцыя рукапісаў і кнігазбор засталіся ў Вялікіх Чаплях у аднаго з сыноў, а менавіта ў Яўстафія Попеля. Далей яе спадчыннікам стаў унук Канстанціна Попеля, сын Яўстафія — Канстанцін Попель**, які і ўтрымліваў збор да 1939 г.

Пасля заканчэння Другой сусветнай вайны частка рукапісаў з гэтага збору трапіла ў дэпазіт Ягелонскай бібліятэкі***. У 1969 г. бібліятэка выкупіла шэраг матэрыялаў Попеляў****, сярод якіх

* Гл.: Popiel, P. Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak. Rys historyczny. Kraków, 1936. S. 88.

** Гл.: Popiel, P. Rodzina Popielów. S. 90.

*** Поўны вопіс гэтай калекцыі дагэтуль невядомы даследчыкам. Магчыма, менавіта адтуль паходзіць збор, набыты ў 2010 г. Музеем літаратуры ім. Адама Міцкевіча ў Варшаве на кракаўскім аўкцыёне, які ўключае эпісталары Яўстафія і Яўгеніі Янушкевічаў перыяду 1830–1870-х гг. Калекцыя ўтрымлівае лісты як саміх Янушкевічаў і іх сваякоў, так і лісты Юзафа Крашэўскага, Адама Чартарыйскага, Яна Умінскага, Юзафа Двярніцкага, Рамана Солтыка, Яна Непамуцена Яноўскага, Маўрыцыя Махнацкага і інш. Гэтыя матэрыялы, невядомыя раней даследчыкам, з'яўляюцца найкаштоўнейшымі крыніцамі па гісторыі і культуры паслялістападаўскай эміграцыі ў Парыжы. Гл.: Antykwariat «Rara Avis» w Krakowie. Katalog aukcyjny. 2010. Nr 88. Poz. 573. [Электронны рэсурс] — 2010. — Рэжым доступу: <http://www.raraavis.krakow.pl/Katalog88/a88-08varia.htm> — Дата доступу: 23.10.2010.

**** Гл.: Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce / oprac. D. Kamołowa przy współudziale K. Muszyńskiej. Warszawa, 1988. S. 87, 90.

апынуліся ўспаміны Яўстафія Янушкевіча* і яго жонкі Яўгеніі Ларыс**, шматлікая карэспандэнцыя Янушкевіча з генераламі Юзафам Хлапіцкім, Генрыкам Дэмбінскім, Самуэлем Рожыцкім, Юзафам Скшынецкім, перапіска з Адамам Міцкевічам, Іаахімам Лялевелем, Юльянам Нямцэвічам, Феліксам Уратноўскім, Браніславам Залескім, Леанардам Ходзькам, Валяр’янам Калінкам, Юльянам Клячкам і іншымі***, а таксама ў бібліятэку трапіў каштоўны збор прыватных дакументаў Яўстафія Янушкевіча****.

Апошняя з пазначаных спраў мае непасрэднае дачыненне да ўспамінаў Яўстафія Янушкевіча. Відавочна, што пры напісанні мемуараў ён выкарыстоўваў згаданыя дакументы, у якіх зафіксаваныя ўсе асноўныя этапы перыяду 1805–1870-х гг. Гэтая справа яшчэ не ўведзена ў асноўны фонд аддзела рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі і не мае сталай пагінацыі. Яна склада-

* BJ. Przyb. rkps 257/69. Eustachy Januszkiewicz. Pamiętnik; Przyb. rkps 256/69. Eustachy Januszkiewicz. Wyjątki z korespondencji z lat 1831–1871.

** BJ. Przyb. rkps 258/69. Eugenia z Laryszów Januszkiewicz. Pamiętnik; Przyb. rkps 259/69. Eugenia z Laryszów Januszkiewicz. Pamiętnik. Ciąg dalszy.

*** BJ. Przyb. rkps 158/74. List do Eustachego Januszkiewicza Bronisława Zaleskiego; Przyb. rkps 222/69. Listy Bronisława Zaleskiego z lat 1842, 1850, 1868; Przyb. rkps 223/69. Listy Bronisława Zaleskiego z lat 1861, 1870, 1871; Przyb. rkps 225/69–231/69. Listy Adama Mickiewicza 1836, 1846, 1847; Przyb. rkps 208/69. Listy Alberta Kazimierskiego z lat 1850, 1856, 1871; Przyb. rkps 237/69. Listy Bronisława Trentowskiego z 1842; Przyb. rkps 221/69. Listy F. Wrotnowskiego z lat 1838–1867; Przyb. rkps 211/69. Listy gen. Józefa Skrzynieckiego; Przyb. rkps 206/69. Listy Henryka Dembińskiego z 1843; Przyb. rkps 219/69. Listy J. Lelewela do Eustachego Januszkiewicza 1838–1855 oraz do Eugenii Januszkiewiczowej z lat 1853–1856; Przyb. rkps 205/69. Listy Józefa Chłopickiego z lat 1837–1838; Przyb. rkps 209/69. Listy Juliana Klaczki do Eustachego Januszkiewicza z lat 1860–1872 i żony z lat 1870–1888; Przyb. rkps 235/69. Listy Juliana Niemcewicza z 1839; Przyb. rkps 234/69. Listy Leonarda Chodźki z lat 1841, 1855, 1856; Przyb. rkps 210/69. Listy Samuela Różeckiego do Karola Larysza z 1831–1832; Przyb. rkps 207/69. Listy Waleriana Kalinki z 1863, 1867–1870; Przyb. rkps 217/69. Listy z Syberii Adolfa Januszkiewicza do Eugenii Larysz 1832, 1836, 1843. З пералічанай карэспандэнцыі апублікаваныя толькі лісты І. Лялевеля да Я. Янушкевіча і яго жонкі Я. Ларыс. Гл.: Lelewel, J. Listy emigracyjne / wyd. H. Więckowska. T. 5. Kraków, 1956.

**** BJ. Przyb. 33/62.

ещца з асобных фасцыкулаў, сфармаваных паводле змястоўна-храналагічнага прынцыпу. Першы і другі фасцыкулы справы ўтрымліваюць матэрыялы аб нараджэнні і навучанні ў Нясвіжскай павятовай школе, Віленскай гімназіі і Віленскім універсітэце; трэці фасцыкул складаецца з дакументаў аб працоўнай дзейнасці Янушкевіча; чацвёрты звязаны з перыядам паўстання 1830–1831 г. Значная частка матэрыялаў уключана ў асобны фасцыкул пад назвай «Лісты, адрасаваныя Яўстафію Янушкевічу». На гэтую частку не распаўсюджваецца асноўны прынцып упарадкавання справы. Яна ўключае лісты перыяду 1829–1863 г. Пэўную каштоўнасць для даследчыкаў маюць яшчэ тры фасцыкулы разглядаанай справы: генеалагічныя матэрыялы, сабраныя і апрацаваныя самім Янушкевічам, падборка дакументаў, прысвечаных дачцэ Марыі Янушкевіч, і непублікаваная літаратурна-публіцыстычная спадчына Яўстафія Янушкевіча.

Акрамя Ягелонскай бібліятэкі матэрыялы са збору Попеляў трапілі таксама ў Гданьскую бібліятэку Польскай Акадэміі навук (30 адзінак захавання) і бібліятэку Польскай Акадэміі навук у Кракаве (40 адзінак захавання).

Рукапісныя мемуарныя матэрыялы Яўстафія Янушкевіча ўяўляюць з сябе два асобныя сшыткі ў скураной аправе і захоўваюцца ў асобных справах аддзела рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі. Гэтыя дакументы адрозніваюцца паміж сабой як часам стварэння, так і формай напісання. Аб'ектам нашага даследавання і ніжэйшай публікацыі з'яўляецца першы сшытак, які ўтрымлівае матэрыялы, якія з'явіліся ў 1871 г. і ахопліваюць час ад нараджэння аўтара да яго ад'езду ў эміграцыю*. Гэтая частка па форме напісання ўяўляе з сябе мемуары. Другая частка напісаная ў форме дзённіка, які складаецца з вытрымак з карэспандэнцыі і нататак, распчатых ад 29 лістапада 1831 г. і даведзеных да жніўня 1851 г.**.

* BJ. Przyb. rkps 257/69. Eustachy Januskiewicz. Pamiętnik.

** BJ. Przyb. rkps 256/69. Eustachy Januskiewicz. Wyjątki z korespondencji z lat 1831–1871. Агульны аб'ём гэтага дзённіка складае 260 старонак, з якіх

Археаграфічныя асаблівасці ўспамінаў. Друкаваны рукапіс у археаграфічным плане ўяўляе з сябе нататнік памерам 10×15,5 см, які налічвае 130 старонак (s. 1–128, s. 67a–b). 39 старонак пакінуты чыстымі (s. 82–111, 119, 121–128). Нататнік мае скураную аправу зялёнага колеру з залатым цісненнем па краях. Польскамоўны тэкст успамінаў запісаны з двух бакоў аркуша. Ён выкананы чорным атрамантам на лінаванай паперы XIX ст. жаўтаватага колеру з аўтарскай пагінацыяй у правым верхнім рагу аркуша. Па тэксце сустракаюцца падкрэсліванні, якія тычацца пераважна геаграфічных назваў ці прозвішчаў. На старонку 68 прыклеены ліст накшталт тытунёвай паперы блакітнага колеру, запісаны з двух бакоў (s. 67a–b). Гэты дакумент мае іншае паходжанне і датуецца прыкладна 1840 г. Напрыканцы яго змешчаны асабісты подпіс Янушкевіча. Матэрыял, змешчаны на старонках 116–118, пададзены аўтарам у выглядзе генеалагічнай схемы.

Што тычыцца моўных і лексічных асаблівасцяў рукапісу, то яны адпавядаюць традыцыі правапісу XIX ст. У шэрагу месцаў аўтар апускае характэрныя для польскай мовы дыякрытычныя знакі і выкарыстоўвае рэгіяналізмы.

Рукапіс насычаны прозвішчамі. Трэба адзначыць, што напісанне некаторых з іх адрозніваецца ад напісання ў сучаснай практыцы. Так, ва ўспамінах *Miخال Канткоўскі* запісаны як *Kantkowski*, у той момант як у сучасных тэкстах выкарыстоўваецца варыянт *Kontkowski*. Другім прыкладам можа выступаць *Goclawski*, тады як дакладнае напісанне гэтага прозвішча *Goslawski*. Аднак у гэтым выпадку адрозненне ў напісанні можна патлумачыць аўтарскай апіскай. Замежныя прозвішчы запісаны на мове арыгінала, а менавіта на французскай і нямецкай мовах. Сярод згаданых персаналій прысутнічае

27 старонак чыстыя. На старонцы 210a знаходзіцца партрэт Я. Янушкевіча, выкананы алоўкам, невядомага мастака.

пэўная колькасць асобаў, якіх нам не ўдалося ідэнтыфікаваць. Збольшага гэта датычыць людзей, дзейнасць якіх не знайшла адлюстравання ў мясцовым афіцыйным справаводстве першай паловы XIX ст., даследаваным намі ў беларускіх і літоўскіх архівавасховішчах, а таксама ў мемуарнай і эпістальнай спадчыне пазначанага часу.

Адпаведная сітуацыя склалася і ў дачыненні да назваў географічных аб'ектаў. Большасць з іх Янушкевіч запісвае польскай мовай. Аднак падчас апрацоўкі генеалагічных матэрыялаў свайго роду і выкарыстання кірылічных дакументаў аўтар дапускае шэраг недакладнасцяў пры перакладзе, што ўдалося высветліць шляхам звароту да пачатковых крыніц. Так, *Калодзезі* і *Жабчэ* запісаны ў тэксце як *Kolodna* і *Żabcia*. Сустрэкаюцца ва ўспамінах таксама назвы французскіх гарадоў, якія запісваюцца ў адпаведнасці з традыцыяй арыгінальнай мовай.

Некаторыя тапаграфічныя аб'екты нам не ўдалося ідэнтыфікаваць. Пераважна гэта датычыць населеных пунктаў, размешчаных па-за Беларуссю, а таксама тых, згадкі аб якіх адносяцца да XV–XVI стст. Так, невядомым засталася нам дакладнае месца размяшчэння *Ільгацішкаў*, *Гейтвілішкаў*, *Явіліцішкаў* і да т. п.

Па тэксце сустракаюцца разнастайныя скарачэнні. Янушкевіч выкарыстоўвае іх як у традыцыйных выпадках нахштальт *X[iądz]*, *P[an]*, *P[ani]*, *S[więty]*, *p[rzez]*, так і для агульназразумелых слоў: *Rząd Moskiewski*, *Januar[y]*, *Pol[ski]*, *rubli sr[ebrem]*, *Prokur[atorja] Radziwiłł[owska]*. У той жа момант у тэксце сустракаюцца варыянты, для разумення якіх патрабаваліся пэўныя намаганні. Напрыклад, *Пецярбург* напісаны як *P[e]t[ersbur]g*, пасада Мікалая Радзівіла — *П^р К^з В^о В^н П^н М^р Р^д* расшыфроўваецца як «*Правіл канцлер, ваявода віленскі пан Мікалай Радзівіловіч*». У тэксце скарачэнні расшыфроўваюцца ў квадратных дужках.

Выкарыстоўвае Янушкевіч і цытаванне. У шэрагу выпадкаў аўтар прыводзіць вольны пераказ. Гэта тычыцца фрагмента

з паэмы Станіслава Трэмбецкага, вольна цытуецца фрагмент з паэмы «Ziemiaństwo polskie» Каэтана Козьмяна, тады як фрагмент з паэмы «Podole» Маўрыцыя Гаслаўскага прыводзіцца дакладна. У большасці выпадкаў Янушкевіч не пазначае дакладных назваў твораў, а часам і імёнаў аўтараў.

Акрамя польскай мовы ва ўспамінах сустракаюцца выразы ў іншых мовах. Шэраг фраз прыводзіцца на лаціне. Пераважна гэта ўстойлівыя словазлучэнні, як *ex officio*, і выразы з літургікі — *Salve Regina Mater Misericordiae*. Акрамя гэтага, лацінская мова ўжываецца для пазначэння службовых пасадаў (*notarius noster et tenutarius in Zyschmori*) і пацвярджэння адукацыйнага ўзроўню аўтара — *nil asperandum*. Што тычыцца выкарыстання французскай і нямецкай моў, то гэта звязана з тапаграфіяй і анамастыкай.

Пры падрыхтоўцы рукапісу да выдання мы мелі на мэце аўтэнтычную падачу тэксту з адлюстраваннем усіх аўтарскіх лексічных асаблівасцяў, а таксама з захаваннем моўнай спецыфікі, характэрнай для беларуска-літоўскіх тэрыторый у XIX ст. Мадэрнізацыя закранула толькі пунктуацыю. Замест выкарыстаных напрыканцы сказаў злучкоў намі ставяцца кропкі, а таксама паводле сучасных моўных патрабаванняў падаецца тэкст, змешчаны ў двукоссі. Змены закранулі і генеалагічны матэрыял. Замест падачы яго ў выглядзе табліцы, як гэта зроблена ва ўспамінах, ён прыведзены намі ў тэкставым выглядзе з вылучэннем асобных пакаленняў (каленаў).

* * *

Даследаванне ўспамінаў і іх лёс. Нягледзячы на тое што ўспаміны Яўстафія Янушкевіча да сёння маюць толькі рукапісны выгляд, з імі ў пэўнай ступені даследчыкі ўжо знаёмыя. Па-першае, дзякуючы артыкулу Браніслава Залескага вядомы асноўны кантэкст мемуараў Янушкевіча. Можна адназначна сцвярджаць, што Залескі карыстаўся рукапіснымі нататкамі

апошняга, прыводзячы шматлікія падрабязнасці прыватнага характару з жыцця свайго сябра. Некаторыя фрагменты з успамінаў Янушкевіча трапілі ў друк. У большай ступені гэта датычыць паэтычных твораў, прысвечаных Яўстафію Янушкевічу, якія апошні змясціў напрыканцы свайго рукапісу.

Адным з такіх вершаў, адрасаваных Янушкевічу і вядомых даследчыкам, з'яўляецца паэтычнае прысвячэнне Юліуша Славацкага. Гэты твор быў напісаны Славацкім у часе падарожжа на Усход, якое ён распачаў у верасні 1836 г. Падчас вяртання параходам з Трыпалі ў Еўропу паэт ад 16 чэрвеня 1837 г. адбываў трохтыднёвы каранцін у Ліворна, па заканчэнні якога накіраваўся ў Фларэнцыю. Верш пад назвай «Да Яўстафія Я...» Славацкі змясціў у лісце, адасланым Яўстафію Янушкевічу з Італіі. Упершыню ён быў надрукаваны ў месячным дадатку да часопіса «Час» у 1857 г.*. У 1875 г. верш у скарачаным выглядзе (апушчаны два слупкі) быў змешчаны Юльянам Клячкам у выданні, прысвечаным Я. Янушкевічу**. У 1960 г. быў зроблены пераклад гэтага верша на рускую мову, выкананы групай М. Зянкевіча. Пераклад увайшоў у двухтомнае выданне выбраных твораў Ю. Славацкага. У рускамоўным варыянце верш мае назву «Из письма издателю»***. Трэба адзначыць, што перакладчыкам удалося захаваць эквілініярнасць і эквіметрычнасць верша, аднак дадзены варыянт досыць істотна адрозніваецца ад арыгінала ў змястоўным сэнсе.

Наступныя два вершы, змешчаныя ў Янушкевіча, належаць польскаму паэту і літаратурнаму крытыку Станіславу Рэпялеўскаму****. Гэты паэт, які пасля паўстання 1830–1831 гг. эміграваў у Францыю і знаходзіўся там да 1848 г., часу свайго

* Гл.: Slowacki, J. Do Eustachego J... // Czas. Dodatek miesięczny. Kraków, 1857. T. 8. Z. 22. S. 641–643.

** Гл.: Klaczko J. Eustachy Januskiewicz. Kraków, 1875. S. 8–9.

*** Гл.: Словацкий Ю. Избранные сочинения: В 2 т. / под ред. М. Рыльского. М., 1960. Т. I. С. 114–115; Gasowa H. Juliusz Slowacki // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Wrocław, 2000. Т. II. S. 18, 50, 212.

**** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 72–78.

вьяртання на Пазнаншчыну, быў у сяброўскіх адносінах з Адамам Міцкевічам, Багданам Залескім і Яўстафіем Янушкевічам. Тым не менш у эміграцыі Рапялеўскі вылучыўся не так сваёй літаратурнай творчасцю, як супрацьстаяннем з Юліушам Славацкім. Адмоўна ставячыся да творчасці апошняга, што на працягу 1838–1839 гг. знайшло яскравае адлюстраванне ў рэцэнзіях Рапялеўскага, ён нават выклікаў Славацкага на дуэль. Паядынак не адбыўся, аднак сам факт яго абвяшчэння атрымаў досыць шырокі рэзананс у эмігранцкім асяроддзі. З Янушкевічам Рапялеўскага звязвалі не толькі сяброўскія адносіны, але і прафесійныя заняткі. Так, у 1838–1840 гг. яны разам рэдагавалі часопіс «Маладая Польшча»*.

Станіслаў Рапялеўскі прысвяціў Янушкевічу два вершы, першы з якіх датуецца 29 сакавіка 1836 г., а другі — 12 сакавіка 1841 г. Абодва вершы, як адзначыў Янушкевіч, адрасаваліся яму з нагоды імянінаў**, якія згодна з каталіцкай традыцыяй прыходзяцца на 29 сакавіка. Пры жыцці ў Рапялеўскага выйшаў толькі адзін паэтычны зборнік, у які пазначаныя творы не ўвайшлі***. Між тым верш, напісаны ў 1836 г., нягледзячы на сцвярджанне Янушкевіча, пасля смерці Рапялеўскага быў апублікаваны з некаторымі апушчэннямі ў 1865 г.****. Можна меркаваць, што Янушкевіч проста не ведаў гэтага факта.

Яшчэ адзін фрагмент з успамінаў Янушкевіча трапіў у друк дзякуючы Вітольду Захароўскаму*****. Даследчык натрапіў на матэрыялы Янушкевіча яшчэ падчас іх знаходжання ў Вялікіх Чаплях. Аднак Захароўскага з усіх успамінаў зацікавіў толькі адзін аркуш з інфармацыяй аб перыядзе выдавецкай дзейнасці Яўстафія Янушкевіча — 1835–1839 гг. У 1938 г. фрагмент, прысвечаны дзейнасці польскай кнігарні ў Парыжы, быў вы-

* Гл.: Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. T. 9. S. 98–99.

** Гл.: Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 71.

*** Гл.: Ropelewski, S. Wiersze Nałęczu. Paryż. 1836.

**** Гл.: Bibliograficzne szczegóły o S. Ropelewskim // Czas. 1865. Nr 233.

***** В.І. Призб. rkps 257/69. Eustachy Januskiewicz. Pamiętnik. S. 67a–67b.

дадзены ў «Бібліятэчным аглядзе»*. Гэты фрагмент не супадае з часам напісання саміх успамінаў, ён адносіцца прыкладна да 1840 г. Як адзначыў сам Яўстафій Янушкевіч, папярэдне гэты аркуш, дзе змяшчаецца інфармацыя аб яго кнігавыдавецкай дзейнасці, знаходзіўся сярод карэспандэнцыі, адрасаванай жонцы, а ў тэкст успамінаў ён быў проста ўклеены падчас напісання іх у 1871 г.**.

Прызнаючы першынства В. Захароўскага ва ўвядзенні гэтага матэрыялу ў навуковы ўжытак, неабходна адзначыць, што ў выдадзенай даследчыкам версіі ў некаторых месцах сустракаецца разыходжанне з арыгіналам.

Пачатак вывучэння ўспамінаў Яўстафія Янушкевіча можна звязваць з імем Браніслава Залескага, але ў дадзеным выпадку не было іх навуковай апрацоўкі. Першым, хто ўвёў іх у навуковы ўжытак, быў Эдвард Хвалевік. У сваім зборніку, выдадзеным яшчэ ў 1926 г., ён адзначыў наяўнасць дадзеных мемуараў у калекцыі Я. Попеля***.

У даваенны перыяд у кнігазборы Попеля ў Вялікіх Чаплях працаваў з успамінамі Станіслаў Пігань, які натрапіў на ўспаміны Янушкевіча падчас збору матэрыялаў да біяграфіі Адама Міцкевіча****. Вывучэнне С. Піганем дзейнасці Міцкевіча абумовіла ягоны павярхоўны агляд матэрыялаў пра Янушкевіча. Сабраныя падчас гэтай навуковай экспедыцыі нататкі вядомага даследчыка нават не дайшлі да друку і да сёння захоўваюцца ў аддзеле рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі сярод іншых матэрыялаў гісторыка.

У межах даследавання гісторыі польскага кнігадрукавання перыяду паслялістападаўскай эміграцыі ў Парыжы да ўспамінаў

* Гл.: Zachorowski, W. Księgarnia Eustachego Januszkiewicza // Przegląd Biblioteczny. Kraków, 1938. S. 19–21.

** BJ. Przyb. rkps 257/69. Eustachy Januszkiewicz. Pamiętnik. S. 67.

*** Гл.: Chwałewik, E. Zbiory Polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. Warszawa-Kraków, 1926. T. I. S. 53.

**** BJ. Rkps I0523 III. Materiały warsztatowe Stanisława Pigonia do biografii Adama Mickiewicza. K. 71–80.

Янушкевіча звяртаўся гісторык Андрэй Грабскі*. У канцы 1850-х гг., калі даследчык працаваў над абранай тэмай, згаданыя ўспаміны яшчэ не мелі сталай сінтэмы, і наша сцвярдэнне аб выкарыстанні ім гэтай крыніцы падмацоўваецца толькі параўнаннем арыгінала з цытаваным тэкстам. Адначасова трэба адзначыць, што Грабскага цікавіла больш другая частка ўспамінаў Янушкевіча, прысвечаная жыццю ў эміграцыі. Гэтым абумоўлена павярхоўнасць выкарыстання матэрыялаў за 1805–1831 гг.

Напрыканцы 1880-х гг. пра ўспаміны Янушкевіча ўзгадвала Данута Камолава, якая ўнесла іх у даведнік рукапісных збораў, змешчаных у польскіх бібліятэках і музеях**.

У цэлым, нягледзячы на тое што рукапіс можна разглядаць як чыставік (у ім сустракаюцца толькі нешматлікія праўкі, выкананыя ці шляхам закрэслівання і надпісу неабходнага тэксту над радком, ці выпраўленнем неабходнай літары), мемуары не прызначаліся самім аўтарам для выдання. Успаміны напісаныя для дачкі Марыі і маюць камерны характар. Янушкевіч распачаў іх напярэдадні шлюбу сваёй адзінай любімай дачкі, відавочна ведаючы пра яе хуткі пераезд з Парыжа ў Кракаў. Ён мэтанакіравана акрэсліў асноўныя кірункі сваёй дзейнасці і знакавыя падзеі асабістага жыцця, у тым ліку і не звязаныя з храналогіяй успамінаў, нібы падводзячы вынік пражытага. Уклейка ва ўспаміны фрагмента, прысвечанага друкарскай дзейнасці другой паловы 1830-х гг., дзе пададзена свайго роду фінансавая справаздача аб даходах і стратах, толькі падмацоўвае нашу думку. Як нам падаецца, менавіта дзеля гэтага Янушкевіч далучыў да ўспамінаў паэтычную спадчыну і генеалагічны дадатак пра свой род.

Падсумоўваючы, неабходна падкрэсліць, што каштоўнасць мемуараў Яўстафія Янушкевіча заключаецца не толькі ў па-

* Гл.: Grabski, A. F. Z dziejów księgarstwa polskiego w Paryżu. S. 153, 155, etc.

** Гл.: Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce / oprac. D. Kamolowa przy współudziale K. Muszyńskiej. Warszawa, 1988. S. 87, 90.

шырэнні ведаў пра жыццё аднаго з самых вядомых дзеячаў Вялікай эміграцыі і ў цэлым XIX ст. З-пад яго пяра паўстае апісанне побыту і звычаяў шляхты перыяду 1810–1830-х гг. у кантэксце найважнейшых гістарычных падзей эпохі, што паўплывалі на лёс вялікай колькасці людзей. Важным момантам, закладзеным у аснову гэтых успамінаў, выступае імкненне аўтара да захавання для нашчадкаў гістарычнай спадчыны. Ён паказваў сліцкія і віленскія рэаліі сваёй народжанай у эміграцыі дачцэ, якая ніколі не бачыла апісаных, такіх блізкіх і дарагіх яму самому мясцін.

Падчас падрыхтоўкі ўспамінаў да друку аўтар гэтай публікацыі неаднаразова сутыкаўся з зычлівасцю і дапамогаю калег-гісторыкаў і супрацоўнікоў архіўных, бібліятэчных і музейных сховішчаў і спецыяльных устаноў. Перш за ўсё трэба адзначыць, што з'яўленне дадзенай кнігі стала магчымым дзякуючы стажыроўкам, прадастаўленым фондушам Каралевы Ядвігі (Ягелонскі ўніверсітэт, Кракаў) і Касай імя Ю. Мяноўскага (Варшава), што дазволіла апрацаваць шэраг архіўных матэрыялаў і ўпершыню ўвесці іх у навуковы ўжытак. Словы шчырай удзячнасці хочацца выказаць дырэктару Польшкага інстытута ў Мінску П. Казакевічу і саветніку Рэспублікі Польшча ў Мінску В. Раманоўскаму, доктару габілітаванаму, прафесару В. Цабану (Гуманістычна-прыродазнаўчы ўніверсітэт імя Я. Каханоўскага, Кельцы), доктару габілітаванаму, прафесару В. Слівоўскай (Інстытут гісторыі ПАН, Варшава), доктару габілітаванаму, прафесару Т. Гансоўскаму (Ягелонскі ўніверсітэт), доктару гісторыі Р. Смігельскітэ-Стукене (Інстытут гісторыі Літоўскай Акадэміі навук, Вільнюс), кандыдату філалагічных навук А. І. Фядуту (Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Вільнюс) за падтрымку навуковага праекта. За каштоўныя заўвагі і кансультацыі дзякуем навуковаму рэдактару доктару гісторыі, ад'юнкту Л. Коўкель (Педагагічны ўніверсітэт, Кракаў), нашым рэцэнзентам кандыдату філалагічных навук Ж. В. Некрашэвіч-Кароткай (Белдзяржуніверсітэт) і кандыдату

гістарычных навук У. А. Сосна (Белдзяржуніверсітэт), доктару гісторыі, ад'юнкту Я. Пэзду (Ягелонскі ўніверсітэт), музыёлагу В. Кардачук (Музей літаратуры імя Адама Міцкевіча, Варшава), гісторыкам З. Л. Яцкевічу (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі), А. А. Радаману (Акадэмія МУС РБ) і Г. М. Брэгеру. Асобную падзяку выказваем С. В. Кірпе і З. В. Антановіч за дапамогу ў транскрыбаванні рукапісу.

Вольга Гарбачова

УСПАМІНЫ (1805–1831)

[с. 2] Для маёй каханай Марыні.

Пачынаю пісаць [гэтыя радкі] 23 красавіка 1871 [года]. Няхай тое, што мне прыйдзе на памяць, застанеца для яе згадкай, напамінам пра бацьку, які яе вельмі кахаў пры жыцці.

З'явіўся я на свет 14/26 лістапада 1805 [года]¹ у маёнтку, размешчаным недалёка ад Цімкавічаў², які называецца Прусы³. У Цімкавіцкім парафіяльным касцёле я быў ахрышчаны плябанам к[сёндзам] Крысцэнціем Сумарокам. Маімі хроснымі [бацькамі], як чытаю ў метрыцы⁴, былі:

Вінцэнт Твардоўскі і Вільгафорціс [?] Армідэўская,

К[сёндз] Казімір Міцкевіч⁵, канонік мінскага кафедральнага сабора, і Іаанна Бургельская,

Альбін Бургельскі⁶ і Саламея Міцкевіч,

Генрык Златкоўскі [і] Францішка Масальская.

Я памятаю толькі аднаго з маіх хросных бацькоў — Твардоўскага. Ён займаўся справамі к[нязёў] Радзівілаў і некалькі разоў прыязджаў затым у дом [с. 3] маіх бацькоў. Ён заўсёды прывозіў з Чарнаўчыц⁷ славуцьіа ў гэтай мясцовасці абаранкі.

Мае бацькі, напэўна, у гэтым жа годзе перабраліся з Прусаў да Вусава⁸, у маёнтак, размешчаны недалёка ад Капыля⁹. Бо мне не споўнілася яшчэ і года, а я памятаю адзін дробны выпадак, як карміліца ці нянька пакінула мяне аднаго ў калысцы ў альтанцы¹⁰.

Вусаў належаў Радзівілам, а мой бацька арандаваў яго. З майго там побыту засталася ў памяці: прыезд нейкага п[ана] Калантая, якога з амбона праклінаў плябан, які пасварыўся з ім

3-за дзесяціны. [Плябан] заракаў, што з праклянёным не трэба гутарыць, і я, калі бачыў яго брыжу перад ганкам, уцякаў у сад. 2-е — гэта паездку да каноніка Шантыра¹¹ ў Келю¹² і да добрай бясцэннай бабулькі п[ані] Арачэўскай¹³, якая жыла ў суседніх Васільчыцах. 3-е — п[ана] Грудзінскага, які вучыў нас чытаць, пісаць, а таксама нямецкай мове. [с. 4] I, пад канец, камету і 1812 год.

Як толькі стала набліжацца вайна, маці і цётка наша ўдава пані Грынявецкая, забраўшы Адольфа¹⁴, Юлію¹⁵, Рамуальда¹⁶ і Соф'ю¹⁷, паехалі на Палессе да Узнохі¹⁸, [размешчанай] сярод багнаў і лясоў, а я разам з бацькам паехаў у Раманава¹⁹, дзе ён выконваў нібыта абавязкі намесніка прэфекта. Памятаю, што болей за ўсё размаўлялі там пра магазіны*; сумавалі небывала, і толькі часам, каб забавіць мяне, бацька выклікаў жыда з шарманкай²⁰, які ўхваляў маскалёў, уцякаючых з краіны.

Перш чым мы выехалі з Вусава, прыехаў аднойчы зранку сябар майго бацькі п[ан] Ануфрый Ёдка²¹ з Пукава²². Кінуўся да яго ў абдымкі і паказаў «Літоўскі веснік»²³, дзе паведамлялася аб пераходзе Нёмана французскімі войскамі, кляўся, што маскаль ніколі не вернецца, а мы станем, як і раней, палякамі.

[с. 5] Якая паўсюль была радасць, упэўненасць у перамозе Напалеона. [Паўсюдна] спявалі патрыятычныя спевы, болей за ўсё кракавякаў, і, як гэта бывае звычайна, не заўсёды разумных, напр[ыклад]:

Свеціцца Варшава, свеціцца і Кракаў

Не для вас, сабак маскалёў, а толькі для палякаў.

Пасля святкавання імянінаў імператара Напалеона ў Слуцку, дзе я падчас абеды быў убраны анёлкам і трымаў літару *H*, адаслаў мяне бацька да маці. За ўсю вайну толькі адзін раз два ўланы выпадкова трапілі да Узнохі. Гэта былі марадзёры, ад якіх лёгка пазбавіліся. Гэта найлепей паказвае, у якой глушы ляжаў фальварак Узноха, што належаў бацькам Каржанеўскага²⁴, які

* Магазін — тут: склад амуніцыі, боепрыпасаў і харчавання.

быў затым нейкі час нашым губернерам. Дзецям не дазвалялася выходзіць за межы фальваркавага дзядзінца. [Нас пужалі] не замежнымі жаўнерамі, бо іх дзятва не баялася, а русалкамі, [с. 6] якія, як нам казалі, падпільноўваюць дзятву ў жыце.

Пасля вяртання ў Вусава, праз 2 ці 3 гады зноў адбыліся змены²⁵. Залогавая сума была ці аплачаная, ці перанесеная на Ганусоўшчыну²⁶ пад Нясвіжам. Гэта, да немалой нашай радасці, выклікала пераезд з Вусава, таму што замест Капыля мы атрымлівалі Нясвіж з замкам Радзівілаў; замест старога дома, у якім мы жылі, прасторны дом з высокім дахам, а насупраць яго вялікі мураваны піўны бровар. Што быў за рух, якое жыццё! Колькі афіцыялістаў²⁷, якія вазы бочак з півам везлі ў Нясвіж, а затым колькі суркоў вадзілася па дарозе да горада, што гэта была за забава лавіць іх, заліваючы ямы вадой! Не было тут толькі, як у Вусаве, сада. А затым, затым... прыйшоў час, калі нам паведамілі, што нам трэба вучыцца і што нас выпраўляюць у [с. 7] Нясвіжскую дамініканскую школу з новым губернерам п[анам] Кабылінскім.

Перад тым як мы выехалі (а майго бацькі ўжо не было дома, таму што быў накіраваны для выканання інтарэсаў Радзівілаў у Вільню), адбылося наступнае здарэнне. Да Ганусоўшчыны належала Цагельня²⁸, невялічкі авульс*, фальварачак, які называўся такім чынам з прычыны вырабу там цэгля. Селянін, які наглядаў за ім, папраўляючы страху, знайшоў там пакунак памятай тонкай паперы. Разуемеючы, што яна можа быць прыдатнай для выпісвання квіткаў, прынёс яе да правінтовага пісара²⁹. Пісар нават не запытаўся, адкуль гэтая папера, не ўлез на страху, не зацікавіўся, што гэта за папера; ён запісаў на гэтых картках асігнаванне збожжа, квіткі і г. д., пакуль аднойчы ўвечары, гуляючы ў карты з п[анам] Кабылінскім, адзін

* Авульс (лац.) — адарваны. Малы фальварачак, які не меў вёскі і належаў да большай маёмасці. Тэрмін выкарыстоўваўся таксама для пазначэння зямельнага надзела, нелегальна прысвоенага суседам, ці надзела-выспы, узнікла ў выніку падмыву рачнога берага.

з аркушаў, які выкарыстоўваўся для запісу прайграных сум, не трапіў на свет, і абодва зразумелі, што гэтая папера [с. 8] ад маскоўскіх асігнацый. Што тут рабіць! Столькі картак ужо трапіла ў бровар, у вёску. Знішчыць астатнія — але гэта нічога не зменіць. Хутчэй паехалі да гараднічага ў Нясвіж, як самай бліжэйшай паліцэйскай улады, і распавялі пра ўсю справу. [Гараднічы] загадаў ім маўчаць, а паліцыя пачала высвятляць, хто і калі жыў у Цагельні. Дзесьці ўжо на ўзбярэжжы яна трапіла на след Яна Цэйзіка [і] Корзуна³⁰. У Мінску арыштавалі мастака Дамеля³¹, і ўсіх прывезлі ў Ганусоўшчыну. Нам загадалі пакінуць залу, у якой мы вучыліся. На працягу тыдня яна выкарыстоўвалася для абвінавачаных. Колькі з'ехалася пракурораў, паліцмайсараў, спраўных капітанаў, [трэба дадаць], што і астатнія былі аднолькава спраўныя. Хто ведае, ці не імкнуліся яны знайсці не проста чыстыя карткі, а поўнасьцю гатовыя асігнацыі. Наша маці з рана да вечара завіхалася каля гэтых няпрошаных [с. 9] гасцей. Яна, чым толькі магла дапамагала Цэйзіку³², забяспечвала яго бялізнай, падавала яму лепшую ежу, у сваю чаргу, калі Адольф апынуўся ў 1832 [годзе] у Табольску і сустрэў Цэйзіка, што знаходзіўся там на пасяленні, знайшоў у яго гатоўнасць зрабіць любую паслугу³³.

Адольф, я і Рамуальд у 1817 [годзе], наколькі магу згадаць, апынуліся ў Нясвіжскай школе³⁴. Адольф паступіў адразу ў 3-і клас. Я ў 2-і³⁵, а Рамуальд у 1-ы³⁶. Маці наняла для нас флігель у доме кандытара Натмеіра. Афіцыйна за намі наглядаў Захароўскі³⁷, а па-мацярынску — шчырая старая служанка, якую ад імя яе мужа фурмана мы звалі Сымановай. Да яе абавязкаў належала ўтрымліваць дом і сачыць за лёкаем Мікалайкам.

Нясвіжская школа мела 6 класаў. К[сяндзы] дамінікане навучалі дастаткова добра. Прэфектам быў к[сёндз] Стасюлевіч³⁸, фізіку выкладаў к[сёндз] Тарлецкі³⁹, [с. 10] якога найбольш любіла моладзь, таму што ён кіраваў усімі забавамі на маёўках, [а] свой публічны экзамен прызначаў на дзень св. Пятра і Паўла, чым былі задаволены ўсе — і вучні, і іх бацькі. Акрамя гэта-

га, ён кіраваў тэатрам, у які пасля заканчэння экзамену сцягваў усіх прысутных. Апошняя п'еса, як памятаю, якую выконвалі ў мае часы, была «*Gawel na księżycu*»⁴⁰. Гісторыю выкладаў п[ан] Снарскі⁴¹, а літаратуру, ці так званае красамоўства, к[сёндз] Зялёнка⁴², які потым у Сібіры стаў слаўным апосталам слова Богага, суцяшальнікам усіх пакутнікаў.

Было нас каля 200 вучняў⁴³, якія паходзілі збольшага з дробнай шляхты і адзін селянін па прозвішчы Савасцей⁴⁴. Магчыма, з прычыны, што ён быў толькі адным [сярод нас], найболей з усяго класа захаваўся ў маім сэрцы. Я часта наведваў яго ў прадмесці. Мы [с. 11] утраіх, з аднаго боку, а з другога — дваіх Ёдкаў — Апалінарыі і Кароль з Лапухоў⁴⁵ — і Аляксандр з Пукава⁴⁶ стваралі два асобныя лагеры, быццам два штандары, пад якія гарнуліся астатнія кожную хвіліну школьнага жыцця: у класе, у часе экзаменаў, шпацыраў, на маёўках, а асабліва пры выбарах прэфекта і віцэпрэфекта С[вятюга] ружанца. Калі адзін з нас з'яўляўся прэфектам, то з другога абозу абіраўся намеснік віцэпрэфект. [Выкананне] гэтага абавязку лічылася за гонар, бо штодзённа на імшы, калі астатнія стаялі на каленях, [прэфект] сядзеў на лаўцы і гучна чытаў:

*Salve Pugina Mater Miserecordiae**,

а астатнія адказвалі *Vita Dulcedo ex spes*** і г. д.

А ў дзень с[вятюга] Тамаша з Аквіна прэфект выступаў са святочнай прамовай на лаціне перад намі і прысутнай грамадскасцю, а затым сядзеў за стол у рэфекторыі⁴⁷ разам з запрошанымі на гэтае свята гасцямі.

Выбары прэфекта былі прадметам інтрыг саміх жа [с. 12] айцоў дамініканаў. Адзін год яны ўсё так забыталі, што, не здолеўшы спалучыць агульных інтарэсаў і не жадаючы абразіць які-небудзь з бакоў, прэфектам быў абраны Карловіч⁴⁸. Прэфект частаваў школу ў дзень выбараў, а затым на маёўцы павінен быў раздаць нямала булак і пернікаў.

* *Salve Pugina Mater Miserecordiae* (лац.). — Слаўся, Матка міласэрнасці.

** *Vita Dulcedo ex spes* (лац.). — Крыніца жыцця і надзеі нашай.

Бацька наш пастаянна знаходзіўся ў Вільні, выконваючы даручэнні радзівілаўскага боку, а бедная маці сама спраўлялася з усімі хатнімі клопатамі. Нам давялося аддаць Ганусоўшчыну, што адышла да ардынацыі⁴⁹; [тады маці] узяла ў арэнду Малышкоўшчыну⁵⁰ і запрасіла ў памочнікі колішняга нашага настаўніка Каячкоўскага, ды, маючы запас грошай, прыняла яшчэ С[вяты] Двор⁵¹, Літву⁵² ад Радзівілаў і Семяновічы⁵³ ад Грабоўскіх. [З-за гэтага] у маці павялічылася працы і, аддаленая на некалькі міль далей ад Нясвіжа, яна ўжо не так часта магла нас наведваць. Мы прыезджалі да яе на Божае [с. 13] Нараджэнне, на Вялікдзень і на канікулы ад 1 ліпеня да 3 верасня.

У той час звярнуўся да нас Міхал Янушкевіч⁵⁴, палкоўнік войска Р[эчы] П[аспалі]тай часоў Касцюшкі, які жыў у Красным⁵⁵ на Падоллі. Ён быў бяздзетны і даволі заможны, і пажадаў, каб яму аддалі каго-небудзь з нас на выхаванне пры ўмове, што потым ён зробіць яго сваім нашчадкам. Лёс выпаў на Адольфа, і ён з 4-га ці 5-га класа паехаў туды і працягваў сваё навучанне ўжо ў Вінніцы⁵⁶.

Нашаму бацьку таксама сумна было аднаму знаходзіцца ў Вільні. Пасля заканчэння 5-га класа ён паклікаў мяне да сябе на канікулы і на працягу двух месяцаў рыхтаваў мяне пад кіраўніцтвам Эльяшэвіча⁵⁷ да экзамену ў VI гімназічны кл[ас]. Толькі тут я спасцігнуў, якая была розніца ў выкладанні навук у гімназіі і нашай школе [с. 14]. Тады ж я пераканаўся, што ўмею няшмат, і што ўсё трэба вучыць нанова.

Экзамен прайшоў, аднак, нічога, але і я, і бацька, і мой настаўнік прадказвалі, што ў найлепшым варыянце мяне пакінуць у 5-м кл[асе]. Пры адкрыцці гімназіі мяне правялі ў 5-ы кл[ас]. Уваходзіць прэфект Скачкоўскі⁵⁸ і чытае аб пераводзе з гэтага класа ў 6-ы; і напрыканцы дадае: з Нясвіжскай школы з 5-га кл[аса] у 6-ы пераводзіцца Яўст[афій] Ян[ушкевіч]. Ад непамернай радасці хацеў цалаваць ягоныя рукі — такой нечаканасцю гэта было для мяне.

У 6-м класе я сябраваў з Людвікам Шпіцнагелем⁵⁹, які потым нешчасліва скончыў сваё жыццё, застрэліўшыся ад кахан-

ня да пані Рдултоўскай з пісталета⁶⁰; Юльянам Карчэўскім⁶¹, знакамітым мастаком, які памёр у Рыме. А бываючы ў доме д-ра Шпіцнагеля⁶² і Бекю⁶³, я пазнаў таксама і [с. 15] маладога Юліуша Славацкага⁶⁴.

Закончыўшы гімназію з вельмі добрым дыпламам⁶⁵ і пачынаючы 16-ы год свайго жыцця, мы са Шпіцнагелем⁶⁶ былі падобныя да дзяцей і нас не жадалі прымаць ва ўніверсітэт. Нарэшце рэктар Малеўскі⁶⁷, прагледзеўшы нашы дыпламы, даў дазвол. Я распачаў вывучаць права⁶⁸.

Адбывалася гэта ў 1822 г., калі Лялевель⁶⁹ вярнуўся на кафедру гісторыі. Мне ўзгадваецца, з якім запалам яго сустракала моладзь. Дзякуючы намаганням Чачота⁷⁰ быў надрукаваны верш Адама, для выдання якога мы складаліся па 20 гр[ошай]⁷¹. Да цэнзуры⁷² ён быў адасланы пад прозвішчам Мік[алая] Маліноўскага⁷³.

Тады я пазнаёміўся і з самім Адамам⁷⁴, які жыў у канвікце каля кафедральнага сабора, ці ў так званай настаўніцкай семінарыі. Да яго мяне адвёў Чачот; праз Стэфана Зана⁷⁵ я пазнаў яго брата Тамаша⁷⁶ і, часта бываючы [с. 16] у яго, дзе жылі Слізні⁷⁷, Пульяноўскі⁷⁸ і ш[мат] і[ншых], быў пасвячоны ў справы тав[арыства] прамяністых⁷⁹. На аддзяленні права ў найбольш сяброўскіх адносінах знаходзіўся я са Стан[іславам] Кубліцкім⁸⁰. Ён і ягоны старэйшы брат Адольф⁸¹ знаходзіліся пад апекай Ёхера, аўтара «Бібліяг[афічнага] нарыса Польшчы»⁸². Моладзь вельмі любіла Лялевеля, і ён увесь быў адкрыты для яе. Таварыскі, ветлівы, сярдэчны, кожнага прымаў у сябе, даваў яму парады, накіроўваў на шляху да вышэйшай адукацыі, заахочваў да спрабавання сілаў, і я пад ягоным уплывам распачаў пераклад 3-га т[ома] «Агляду» Ансільёна⁸³. Што сталася з гэтым перакладам? Напэўна, знік у 1831 г.⁸⁴.

На 3-і год навучання ва ўніверсітэце я стаў сведкам смутных хвілін працэсу філаматаў, філарэтаў, высылкі Лялевеля, Галухоўск[а]га⁸⁵; пераследавання студэнцкай моладзі Навасільцавым⁸⁶.

[с. 17] Са ступенню кандыдата абодвух праў⁸⁷ не было чаго рабіць на свеце⁸⁸. У Літве яшчэ дзейнічаў Літоўскі Статут з дапамогай *Vol[umina] Leg[um]**. Каб заняць якую-небудзь пасаду, я хацеў [спачатку] пазнаёміцца з практычным правам, і мой бацька ўладкаваў мяне практыкантам да адваката Сідаровіча⁸⁹, а праз год, у 1827 [годзе], я перайшоў да Карчэўскага⁹⁰, адваката [Пракураторыі] Радзівілаўскай масы, якая дзейнічала пры судзе [Радзівілаўскай] камісіі, таму што адбываліся два важныя працэсы: з былым радз[івілаўскім] пленіп[атэнтам]⁹⁰ п[анам] Камінскім і к[нязямі] ардынатамі⁹¹ аб аддзеле аладыяльных уладанняў.

Гэтае маё становішча дапамагло мне трохі разабрацца ў радзівілаўскіх справах. У лютым 1826 [года] я страціў бацьку⁹². Некалькі месяцаў [пасля] я гасціў у доме маці ў С[вятым] Двары⁹³, а вярнуўшыся ў Вільню, [пачаў] старанна вучыцца ў Карчэўскага.

У 1828 г. у Вільню прыбылі Вітгенштэйны, [с. 18] Людвік⁹⁴ і яго жонка к[няж]на Стафанія Радзів[іл]. Першы раз я яе ўбачыў, калі быў у іх з пракуратарам Яго Міласцю Міх[алам] Залескім, стар[астам] швянтоўскім.

Да гэтага часу не бачыў я прыгажэйшай за яе. Знайшоў я нават прыгажэйшай за сваю сястру Юлію, якая ў нашых краях лічылася самай цудоўнай прыгажуняй.

У ліпені 1828 [года], а мабыць і раней, прыбыў у Вільню ад к[нязёў] Вітг[енштэйнаў], на той час яшчэ толькі графаў, для разбору іх спраў Антоній Кажухоўскі⁹⁵. У яго быў да мяне ліст ад Алякс[андра] Верашчынскага⁹⁶, і такім чынам паміж намі паўстала спачатку знаёмства, а потым шчырае сяброўства, якое абарвалася толькі з ягонай смерцю. Калі Пракураторыя адмовіла яму ў выдачы справаздачы аб стане спадчыны, аргументуючы, што [для адказу на гэтае пытанне] патрэбна некалькі гадоў працы, я, будучы маладым і дастаткова рашучым,

* *Volumina Legum* (лац.) — «Валюміна Легум», шматтамовы зборнік заканадаўчых актаў, якія дзейнічалі на тэрыторыі Польшчы і ВКЛ да 1795 г.

узяўся гэта зрабіць. [с. 19] На працягу некалькіх месяцаў мне былі выдадзены [патрэбныя?] кнігі і два памочнікі з канцылярыі. Дзесьці ў канцы кастрычніка ўсе табелі былі падрыхаваныя, а таксама быў складзены рапарт да маці імператрыцы апякуншы Стафаніі⁹⁷. Эмануэль Глюксберг⁹⁸ пераклаў яго на фран[цузскую] мову.

Гэта адбілася на маім здароўі, таму што на працягу 4 месяцаў амаль не выходзіў з дома і нават не траціў часу на пераапананне. Скончыўшы гэтую працу, ледзь трымаўся на нагах, і доктар параіў, каб я выехаў на адпачынак у вёску.

Цэлую зіму правёў я ў вёсцы Семяновічы ў сваёй маці, не ведаючы, што буду рабіць далей, і, калі ўжо вырашыў для сябе, што займуся гаспадаркай, атрымаў з П[ецяр]б[ур]га ад Вітг[енштэнаў] у якасці падарунка гадзіннік і пярсцёнак, а таксама прапанову неадкладна прыехаць у Вільню.

Ледзь я дабраўся да Вільні, прыбыў [туды] і [с. 20] Кажухоўскі. Адбылася змена ў складзе Пракураторыі. І ў новым яе складзе я быў прызначаны сакратаром⁹⁹ з правам накладання veto на рашэнні пракуратара Сальмановіча¹⁰⁰. Я быў занадта маладым, каб імкнуцца атрымаць тытул пракуратара, але з'яўляўся ім на самай справе. Сальмановіч адразу выехаў у Пазнань для працы ў к[нязя] Ант[онія] Радзівіла, каб скончыць шматгадовы працэс з аладыяльнымі ўладаннямі¹⁰¹, а я з Кажухоўскім у сакавіку выехаў на кантракты ў Мінск, а адтуль праз Варшаву апынуліся мы перад Велікоднымі святамі ў Пазнані.

Перамовы з к[нязем] Ант[оніем] Радз[івілам] мелі добры вынік, адсюль радасць у асяроддзі сяброў намесніка ці валадара Пазнані і яго сям'і¹⁰². Святкавалі гучна і па-сапраўднаму радасна. К[сёндз] Валіцкі¹⁰³, які ў той час быў арцыбіскупам, [с. 21] арганізаваў вялікі прыём, а даведаўшыся ад Сальмановіча, што я знаходжуся ў сваяцкіх адносінах з сям'ёй Касцюшкаў, а ён быў вялікім патрыётам, службу [маю ўхваліў], тост мне прысвяціў і ўсіх прысутных так запаліў, што яны пачалі бясконца мяне абдымаць і цалаваць.

У красавіку мне патрэбна было з'ездзіць з Варшавы ў П[е]ц[ярбур]г, а якраз у гэты час павінен быў выехаць за мяжу Міцкевіч¹⁰⁴. Сустрэўшы сумнага Адынца¹⁰⁵, які зайздросціў мне ў такім шчасці, я прапанаваў яму забраць яго з сабой, а затым адвезці назад у Баруны¹⁰⁶ ці прынамсі ў Вільню. Нейкім чынам выехалі мы разам з Варшавы і па дарозе прыпыніліся ў маёй маці, дзе Адынец пакінуў на памяць верш пра бусла, які сядзеў у сваім гняздзе ў садзе.

[с. 22] З П[е]ц[ярбур]га мы вярнуліся ў канцы мая. Адынец выехаў у Варшаву, а я з гэтага часу без перапынку працаваў у радзівіл[аўскай] Пракур[аторыі].

Аднак жа заставаўся ў мяне час на забавы і быццам на літаратурную працу. Я быў абраны адным з гаспадароў рэсурсы¹⁰⁷ і мусіў прысутнічаць на кожным яе бале, а будучы наймаладзейшым і належачым да кіраўніцтва, амаль заўсёды распачынаў першы танец, з гэтай прычыны ўсе пані і паненкі ставіліся да мяне з павагай, і не было вечара, на які мяне не запрасілі б. Бывала, узімку вяртаўся далёка за поўнач і сутыкаўся з незадавальненнем майго шчырага Антонія, які непакоіўся пра маё здароўе.

Радзівілам належаў тэатр, з гэтай прычыны ў мяне быў абавязак займацца пратэкцыяй прыбываючых труп. У працэсе заахвочвання іншых да наведвання [тэатра] я сам не мог ад гэтага адмовіцца, [с. 23] дый у цэлым не імкнуўся да гэтага, таму што на той час мне самому падавалася, што няма на свеце лепшых, чым віленскія, акцёры. Яны ж самі ставілі драму, трагедыю, камедыю і оперу.

Марціноўскі¹⁰⁸ выдаваў «Віленскі дзённік»¹⁰⁹ і ганарыўся гэтым, хоць штогод страчваў на ягоным выданні. Мы ўтварылі суполку супрацоўнікаў пад кіраўніцтвам Леана Рагальскага¹¹⁰, і колькі хто мог пісаў для гэтага дзённіка. Мы ўкладалі Каландар, а Фелікс Уратноўскі дзеля заробку займаўся перакладам з фран[цузскай] мовы раманаў Купера¹¹¹.

Такім чынам адбывалася ўсё аж да лістапада 1830 [года]. Так прайшла чвэрць веку майго жыцця на радзіме. Неаднойчы

заахвочвалі мяне ажаніцца то з п[ані] Станіславай Васіковіч, то з Александровіч, то з Ласкарыс¹¹², але гэта не займала маіх думак і сэрца. Я імкнуўся, [с. 24] як папярэдне мы дамовіліся з гр[афам] Вітг[енштэйнам], скончыць яго справу і, атрымаўшы абяцаную ўзнагароду, толькі тады знайсці для сябе жонку і асесці ў вёсцы. [Тады] я атрымліваў заробак у памеры толькі 1000 рублёў ср[эбрам], чаго хапала хіба на неабходнае, а нават і не хапала, і маці дамагала мне грашыма. Спадзяванне, што напрыканцы я атрымаю адразу значную суму ў памеры каля мільёна пол[ьскіх] зл[от]т[ых], адсоўвала на другі план усе іншыя акалічнасці.

Калі неўзабаве ўсё ўрэшце скончыцца і трэба будзе пачаць жыццё вандроўца, тыя ўспаміны, што засталіся ў мяне з краіны ад мінулых часоў, у гэтым месцы запішу для памяці.

Наш бацька заўсёды раіў нам, што было б добра пабачыць іншыя замежныя краіны, але перадусім трэба добра ведаць сваю ўласную. З прычыны гэтага мы рэдка праводзілі канікулы на вёсцы ў маці. Адно з самых прыемных падарожжаў адбылося, як мне падаецца, [с. 25] у 1824 г. па Украіне, Валыні і Падоллі¹¹³. На Украіне ў Моржні жыў к[сэндз] Сакалоўскі, брат маёй маці. Ён выконваў там абавязкі пробашча. Моржне знаходзілася недалёка ад Чаркасаў і Дняпра, амаль на ўскрайку былой Польшчы. Па дарозе я наведаў Кіеў і Канеў¹¹⁴, а накіроўваўся на Падолле, Багуслаў¹¹⁵, Умань¹¹⁶ і прыгожую Сафіеўку¹¹⁷. Менавіта калі я быў у Сафіеўцы, адбыўся вялікі пажар у Умані. Частка мястэчка згарэла, а ўсполах [ад пажару] асвятляў прыгожыя сады і каналы гэтага так званага малога Версаля. Папраўдзе, мэтай далейшага падарожжа было наведванне Краснага, дзе ў далёкага нашага сваяка палкоўніка Янушкевіча¹¹⁸, на той час вінніцкага падкаморыя, жыў Адольф¹¹⁹.

З Адольфам я ездзіў у Ямполь¹²⁰, Магілёў¹²¹, наведаў усіх бліжніх і далёкіх суседзяў і атрымаў магчымасць пазнаёміцца з часткай [с. 26] гэтага прыгожага краю, пра які яшчэ Трэмбіцкі¹²² пісаў, што ёсць краіна, дзе льецца мёд і цякуць малочныя

рэкі, а Гацлаўскі¹²³ прысвяціў ёй цэлую паэму пад назвай «Падолле», пазначаючы:

Што і сонца над Падоллем яснейша свеціць,
Бо ягонаму бляску дадаюць падалянак вочы¹²⁴.

У канцы жніўня праз Валынь я вярнуўся дадому, у Святы Двор, размешчаны на адлегласці трох ці чатырох міль ад Нясвіжа. Мне трэба было праехаць па палескіх лясах і балотах, [а затым] пясчанай дарогай да Клецка¹²⁵. За дзве паштовыя станцыі да яго, каля чацвёртай гадзіны папаўдні ў паветры настала абсалютная цішыня. Не чуваць было аніводнага шэпту лісця, аніводнага павеву ветру. Было гэта прадвесцем надыходзячай навальніцы, якая мясцовымі жыхарамі завецца Рабінавай ноччу; і, сапраўды, увесь гарызонт пакрыўся тоўстай цемрай, пачало блішчаць і грымець, і маланка паласавала за маланкай, [с. 27] а дождж быў такі моцны, што коні не маглі ісці далей. Амаль навобмацак даехалі мы да нейкай карчмы, такой малюткай, што ледзь мой кошык там мог змясціцца, да таго ж там стаяла ўжо нейкая павозка са збожжам.

Размясціліся мы ў карчме. Мой слуга Юзаф умеў трохі гатаваць. Ён пачаў штосьці варыць у печы, калі пачулі мы груканне ў дзверы. Яўрэйка шынкарка падышла да вакна, каб запытацца, хто там стукае, і паведаміць, што гумно ў карчме ўжо поўнасцю занята. На гэтае сваё пытанне яна пачула голас, які быў добра ёй вядомы: «Я табе пакажу, хто там! Адчынйя!»

Яўрэйка адскочыла ад вакна, закрычаўшы: «Ай! Вай!» То быў... не памятаю ўжо прозвішча папа, які, стаўшы на чале банды, займаўся разбоем па дарогах. Мой Юзаф пабег да экіпажа, выняў пісталет і, натуральна, толькі каб спалохаць, [с. 28] выстраліў у напрамку дзвярэй, у якія ламіўся гэты палескі Рынальда¹²⁶. Што рабіць? Яўрэйка крычыць: «Уцякайце, спадарства, бо ён вернецца сюды са сваёй бандай, ён тут і на вёсцы ведае імёны сваіх. Бедная мая галава, бедная!» Шляхціц з экіпажам не вытрымаў, і толькі Бог ведае, у які бок ён

накіраваўся ўначы. І мы пасля агульнага абмеркавання, забяспечыўшыся стрэльбай і пісталетам і паклаўшыся на волю лёсу, выехалі дарогай у напрамку Клецка. Па якіх дарогах і бездарожжах блукалі мы, як доўга без дарогі ехалі, адказаць на гэтае пытанне былі мы не ў стане, але дакладна, што станцыя, на якой апынуліся, размяшчалася ў дзвюх мілях ад Клецка, і напэўна, што мы знаходзіліся ўжо недалёка ад самога мястэчка, куды зноў належала ехаць.

Пазбегнуўшы небяспекі сустрэцца з разбойнікамі, а астатняе [у параўнанні з гэтым] было ўжо нічым, прыбылі мы ў Клецк, а пасля вячэры спакойна [с. 29] выехалі мы далей. Прабіла ўжо поўнач, калі мы праехалі апошнія дамкі. Паштовая дарога была цудоўная, як у лесе. Пасля навальніцы месяц прыгожа яе асвятляў. З левага боку прасціралася лугавіна, а на ўзгорку, па правым [боку], знаходзіліся мясцовыя могілкі. Ад гэтага ўсе былі здзіўлены абставінамі, што наш экіпаж рухаецца назад. Возчык, Юзаф і я не маглі зразумець, чаму коні адмаўляюцца ісці далей, як раптам убачылі мы два белыя цені, якія, узяўшыся ў абдымкі, плылі праз дарогу ад садоў да могілак. Адзіны раз за сваё жыццё ўдалося мне ўбачыць такую з’яву. Гэтыя цені, духі ці вырабленыя з нейкіх празрыстых аблокаў постаці, павольна праплылі перад нашымі вачыма і спуścціліся за гару на могілках. Доўга яшчэ коні не жадалі ісці ўперад. Калі ўсё знікла... паехалі мы ў бок Нясвіжа. І трэба прызнацца, што, вітаючыся з дарогі, не без нейкага [с. 30] страху распавядаў пра тое, што я ўбачыў, маёй каханай Тэклі¹²⁷. Мой Юзаф заўсёды даказваў, што гэта была пара каханкаў, якія ўтапіліся ад кахання. Але дзе? Напэўна, дзесьці далёка ад Клецка, бо там, папраўдзе, няма ракі, а Лань¹²⁸ толькі выходзіць са сваёй крыніцы.

Цяпер, калі чытаю «Песні аб польскай зямлі» Поля, паўстаюць гэтыя сапраўдныя карціны гасціннасці:

Часам чалавек верыць,

Што хата невялікая — а тут госць уваходзіць:

І хатка павялічваецца,
І з'яўляецца дзесьці месца¹²⁹.

Я пачынаю ўзгадваць, як гэта адбывалася і ў нас у Святым Двары, калі суседзі і не толькі суседзі з'язджаліся на імяніны маці с[вятой] Тэклі 23 верасня і святкавалі звычайна цэлы тыдзень, каб затым святкаваць імяніны бацькі на с[вятога] Міхала 29 верасня. Колькі было коней, колькі слугаў! Аднак жа [с. 31] усім хапала месца, дзе размясціцца, дзе паесці, і як весела гэта адбывалася. Моладзь і дзяўчаты цэлы дзень танчылі, а ўночы адпачывалі. Нікому не прыходзіла да галавы думка, што ў сваім доме яму было б зручней. Раз'язджаліся толькі са смуткам і страхам, ці атрымаецца ва ўсіх на наступны год зноў прыехаць на імяніны, ці смерць не звузіць кола нашых слаўных і шчырых суседзяў. Цяпер ужо патрэбныя большыя намаганні, цяпер на вёсцы коней адсылаюць у карчму, таму што сена і авёс дарагія. А ў С[вятым] Двары столькі было лугоў, якімі маглі карыстацца сяляне. Бацька заўсёды клапаціўся аб гэтым, што мог размясціць хоць эскадрон уланаў і задарма дазволіць карыстацца сенажацямі.

Я і Рамуальд былі ў Вільні падчас доўгай хваробы бацькі і яго смерці. Памёр ён 14/26 лютага 1826 [года]. Ён жыў у Кардыналіі, так званым палацы, пабудаваным [с. 32] к[сяндзом] кардыналам Радзівілам¹³⁰. У адпаведнасці са звычаямі трэба было паклікаць на пахавальнае шэсце прадстаўнікоў усіх законаў, а праз тое, што Кардыналія знаходзіцца недалёка ад бернардынскага касцёла, увечары, у адпаведнасці са звычаем, труна была перанесеная туды, а назаўтра а 11-й [гадзіне] адбылося жалобнае набажэнства. І вось, з прычыны, што на гэтай адлегласці немагчыма было размясціць усіх ксяндзоў, [ксьндз], які праводзіў пахаванне, хацеў зрабіць з іх вялікае кола. Я, які ніколі не імкнуўся да якога-небудзь праслаўлення, прымірыўся з гэтым і ледзь здолеў вытрымаць увесь гэты камізм. Аднак адбыўшаяся спрэчка выклікала ў мяне нейкую абьякавасць,

што, калі я прыйшоў у касцёл і стаў каля катафалка побач з Рамуальдам, то пазіраў на ўсё спакойна. І тады я пачуў, як нейкая баба збоку звяртаецца да другой: «Бачыш гэтага паніча! Ані слязінкі не ўроніць, [с. 33] так задаволены з бацькоўскай спадчыны».

Дык вось ад чаго залежыць людское меркаванне! Але трэба прызнаць, што смерць бацькі была для мяне менш балючай, чым мой прыезд да маці і паведамленне, што яго ўжо няма ў жывых. Іншыя тады былі часы, і з Вільні да С[вятога] Двара, размешчанага на адлегласці 34 мілі, не такі просты быў даезд.

Бацька быў пахаваны на могілках віленскіх а[йцоў] бернардынаў. На магіле мы [змясцілі] вялікі камень з надпісам. Канткоўскі¹³¹ паведаміў мне зараз, што ён не знішчаны. Што за шкода, што ён не ляжыць у Дзягільна, дзе пахаваныя маці, Адольф¹³², чацвёрта дзетак Януарыя¹³³! А якое гэта прыгожае месца для вечнага адпачынку! За былым домам, у якім мы жылі, бо цяпер Януарый пабудаваў каля сада новы, працякае па ўскрайку саду да става вялікі гаючы ручай. А цясніны зараслі бярозамі і піхтамі. [с. 34] З другога боку [саду] уздымаецца капліца, якая цяпер апусцела, бо Маск[оўскі] урад забараняе яе аднаўленне, а не даходзячы да яе сярод дрэў ляжаць магілы. Дай Божа, каб гэтае каханае Дзягільна не перайшло ў Маскоўскія ру[к]і, што можа і здарыцца, бо Януарый, прызнаючы яго сваім, стомлены, змучаны турботамі, якія на працягу столькіх гадоў клапацілі Дзягільна, не надта яго любіць. Справядлівей было б, каб Дзягільна дасталася Тадэвушу¹³⁴, сыну Рамуальда, адзінаму мужчыну ў нашай радні. Пяцьдзясят гадоў [маёнтак] належыць нам. Ні я, ні Рамуальд не мелі дачынення да кіравання [ім], няхай жа пасля смерці Януарыя, Тадэвуш атрымае яго ў спадчыну. Гэтага жадаў і пра гэта пісаў да сястры Соф’і і яе дачкі і [...] раіўся, як схіліць да гэтай думкі Януарыя.

[с. 35] Цудоўны быў у мае часы звычай, моладзь мела кнігі, сённы называныя альбомамі, у якія ўпісвала прыгожыя, а часцей патрыятычныя вершы¹³⁵. Адзін [малады чалавек] пазычаў іх

другому, і можна было скамплектаваць цэлы збор такіх вершаў. Пасля майго прыезду ў Вільню нейкі Квяцінскі пазычыў мне свой альбом, дзе напачатку знаходзілася яго аўтарскае двух-радкоўе:

У вольны ад працы час меў я звычай
уздыхнуць над славай бацькоў і маці магілай.

Той быццам уздых павінен быў адносіцца да перапісвання ў вольныя ад працы часы, і ў гэтым выпадку мой настаўнік Эляшэвіч звярнуў зараз маю ўвагу на недарэчнасць гэтай сентэнцыі і на яе недакладны выгляд. Так, пазней здзіўляў мяне пачатак паэмы Казьмяна «П[ольскія] памешчыкі», які пачынаўся з наступных [с. 36] радкоў:

Шчаслівы! Хто па смутным айчыны падзеле
Асеў у вясковай сядзібе і ў полі сваім працуе...¹³⁶

Тут таксама [аўтар], напісаўшы гэта, не адчувае ўжывання падобнай недарэчнасці.

Калі адзін з сяброў Кар[аля] Сянкевіча¹³⁷ паехаў у Мацяёвіцы¹³⁸ да сваяка і, не застаўшы яго дома, быў вымушаны некалькі дзён яго чакаць, і, распавядаючы аб гэтым, дадаў, што пазыхае з нуды, Сянке[віч] адпісаў яму:

Над гробам Польшчы пазыхаць
Нягодна для паляка;
Калі не мог над ім спяваць,
Чаму над ім не плакаў.

У Вільні мы мелі дакладныя звесткі аб магчымым пачатку ў любы момант рэвалюцыі ў Варшаве. Брат Адольф, вяртаючыся ў верасні 1830 [года]¹³⁹ у Варшаву праз Італію [с. 37] і Парыж, сустракаўся з Іаах[імам] Лялевелем, і той даверыў яму таемна, каб патрыёты ў розных частках Польшчы былі падрыхтаванымі нібы з-за французскай ліпеньскай рэвалюцыі, якая можа ўскалыхнуць усю Еўропу. У любы момант мы чакалі вы-

ступлення. І нарэшце яно пачалося. Як сёння памятаю, гэта адбылося ў панядзелак, у поўдзень першыя навіны аб гэтым паведаміў мне на дзядзінцы палаца Кардыналіі жыд фактар*.

Створаны ў Вільні тайны камітэт¹⁴⁰ адгаворваў літоўскую моладзь ад намеру рушыць у Каралеўства, ён, наадварот, патрабаваў, каб кожны заставаўся на месцы і чакаў закліку да паўстання. Каля Богага Нараджэння прыбыў у Вільню з Падолля з адрасам падольскіх жыхароў, далучыўшыхся да Варш[аўскай] рэв[алюцыі], мой брат Адольф. [с. 38] Пад Коўна ўдалося шчасліва пераправіць яго на другі бок Нёмана. Паступова рыхтаваліся да арганізацыі паўстання ў Літве.

У сакавіку 1831 [года] нарэшце пачаліся мінскія кантракты. Я паехаў туды ў інтарэсах іншых асобаў разам з многімі ўраднікамі радзівілаўскай Пракураторыі, а [таксама з мэтай] паразмаўляць з мясцовымі пра тое, што нам зараз трэба рабіць. Пасля атрымання ў Слуцкім павеце гарантыі, што калі выступлю разам з імі, то ўсе ўзброяцца, я паспяшыў у Вільню. Прыхваўшы ў архіве факт збору арэнднай платы і спісаўшы акт гэтага ўкрыцця, выплаціўшы трохмесячны заробак усім ураднікам, на наступны ж дзень я выехаў разам з поштай з Вільні, забраўшы з сабой маладога гімназіста Каржанеўскага¹⁴¹. Гэтая спешка была [с. 39] выкліканая атрыманнем звестак аб магчымасці маёй высылкі ўглыб Расіі, а яшчэ з прычыны таго, што ўсе размешчаныя на ўсход ад Вільні паветы ўжо былі ахопленыя паўстаннем.

Мая дарога пралягала праз Ашмяны. Ледзь я апынуўся там каля апоўдня, моладзь і палестра¹⁴² пачалі заклікаць мяне як сведку дзеянняў Віленскага камітэта, каб я прымусіў маршалка Тышкевіча¹⁴³ даць заклік [да выступлення], бо ўсё ўжо падрыхтавана, бо гарнізон у Ашмянах можа быць лёгка раззброены і гэтым спосабам паўстанцы змогуць атрымаць нямала зброі, запасаў сукна, у той час як далейшая адмова [ад выступлення] нічога не палепшыць і сілаў нашых не павялічыць, а маскалі

* Фактар — пасярэднік.

[тым часам] могуць выйсці ў напрамку Мінска і забраць усё з сабой.

Такім чынам, назаўтра а 4-й гадзіне раніцы некалькі дзясяткаў чалавек выйшлі на вуліцы¹⁴⁴. Апісанне гэтага дня знаходзіцца ў зборы ўспамінаў аб паўстанні [с. 40] у Літве Ф[елікса] Уратноўскага, выкананых Ігн[аціем] Клюкоўскім¹⁴⁵. [Ён сцвярджае], што нікто ў Ашмянах мяне не ведаў, і была распушчана чутка, што я з'яўляюся нейкім вайскоўцам, прысланным спецыяльна з Варшавы, і толькі гэта падбадзёрыла мясцовых жыхароў, якія гэтыя хвіліны перамогі пазней акупілі сваёю крывёй¹⁴⁶.

З Ашмянаў я паехаў у Баруны, дзе моладзь, якая вучылася ў базыльянаў, ужо збівала сняжкамі рас[ійскага] арла, вісеўшага над школьным будынкам. У касцёле я абвясціў Акт паўстання і пасля выканання *Te Deum** выехаў далей у Валожын, рэзідэнцыю старога Тышкевіча¹⁴⁷. Хоць там яшчэ гаспадарыла маскоўская ўлада, я смела насіў на сурдуце польскую какарду і прысутнічаў у касцёле на набажэнстве. Яно адбывалася ў нядзелю, і людзей было шмат, аднак ніхто не пасмеў замахнуцца [с. 41] на мяне, хоць за мной не было відаць узброенай сілы.

Потым я прыехаў да сваёй маці ў Дзягільна і, атрымаўшы яе блаславенне, накіраваўся ў Слуцкі павет; аднак, як толькі моладзь пачула аб маім прыездзе, паўцякала з дамоў. Убачыўшы такі баязлівы настрой, я вярнуўся ў Навагрудскі [павет], дзе здаўна патрыятычны дух ажыўляў мясцовае насельніцтва.

[Там] я звязаўся з Кашыцам¹⁴⁸, Мержаеўскім¹⁴⁹ і іншымі. Дзень паўстання прызначаўся і зноў адкладаўся; а я, даведаўшыся, што ў Мінскім [павеце] мяне ўжо шукае паліцыя, і баючыся быць схопленым, пастанавіў вярнуцца да бліжэйшага паўстання ў Ашмяны ці Завілейскага, а для гэтага выехаў з Карэлічаў¹⁵⁰ у Дакудава¹⁵¹, [размешчанага] над Нёманам, і [с.42] пераправіўся на другі бок у Дзялятычы¹⁵². Аднак жа мой клунак з рэчамі і падрыхтаванымі пракламацыямі пакінуў

* *Te Deum* (лац.) — «Цябе, Божа, праслаўляем», каталіцкі гімн.

у радзівілаўскага надляснічага, бо ўжо стала вядома, што ашмянскае паўстанне разбіта¹⁵³. Дзеля гэтага ж папрасіў яго, каб пад вечар ён прыслаў да Дзялятычаў лодку, бо калі ўбачу немагчымасць далейшага падарожжа, то вярнуся і буду старацца прабірацца да Вільні праз Ліду.

У Дзялятычах стаяў перапалох. Жыхары Ашмянскага п[а-ве]та ўцякалі ад забойстваў кабардзінцаў, якія прымусілі значную частку ашмянскіх жыхароў хавацца ў лясах і балотах каля Нёмана. Адзін з іх упрасіў мяне купіць у яго каня за невялікія грошы. Навошта я тады купіў каня, увогуле не зразумеў, але зараз ён мне спатрэбіўся. Пад вечар чакаў на беразе Нёмана свайго падлоўчага Хржаноўскага. Праходзіла гадзіна за гадзінай, [с. 43] але ніхто не паказваўся з другога боку. Нарэшце ў прыцемках выплыла лодка, і Хржаноўскі, прыпыніўшыся каля берага, патлумачыў мне сваё спазненне тым, што навагрудскі капітан іспраўнік¹⁵⁴ прыбыў з аддзелам казакаў у падлавецтва, акружыў казакамі дом і там начуе.

З чаго тут распачаць? Давяраючы сваёй зорцы, паехаў я ў падлавецтва, а Хржаноўскі дапамог прывезці купленага каня, якога я папрасіў на ўсялякі выпадак трымаць асядланага недалёка ад дома. [Я ўваходжу ў дом і] вітаю капітана іспраўніка, той загадвае падаць вячэру, пасля гарбаты ідзем спаць пекатам на зямлі. З размовы я не заўважыў, каб ён меў супраць мяне нейкія намеры. Нараніцу пасля снядання ён адклікаў мяне ўбок і кажа, што жадае паразмаўляць са мной. Я ж у гэты момант думаю: стой і не хвалюйся. Маю [пры сабе] 200 зл.[отых] [с. 44], калі ён захоча мяне арыштаваць, то я адкуплюся. А ён звяртаецца да мяне з просьбай: што ён ахоўвае радзівілаўскія ўладанні, наколькі хапае сілаў, і заслугоўвае таго, каб я выдаў яму за гэта якую-небудзь узнагароду. Тады сядваю я за стол, падпісваю асігнацыі на некалькі сотняў злотых і [выдаю] троху збожжа. А даючы яму, пытаюся, навошта ён прыехаў. [Іспраўнік адказвае, што] атрымаў загад усе паромы і чолны сцягваць на той бераг Нёмана і парушыць камунікацыю з боку Ашмянскага

[павета]. Развітаўся я з ім паважліва. [Затым] ён з сакратаром сеў у павозку, якую акружылі казакі, і ўсе разам пакінулі падлавецтва. А я, не чакаючы ні хвіліны, ускочыў на каня і рушыў у Карэлічы.

Пазней, ужо ў Парыжы, даведаўся я ад навагрудчанаў, што кап[ітан] іспр[аўнік], вярнуўшыся ў Навагрудак, атрымаў загад знайсці мяне ў павеці і даставіць у Мінск. Але было [с. 45] ужо позна. І казаў ён, смеючыся, што гэтай ноччу яшчэ спаў разам са мной.

З Карэлічаў я паехаў да свайго дзядзькі Сакалоўскага¹⁵⁵ ў Зацерава¹⁵⁶ і разам з цёткай, прыбраны ў шлюбнае адзенне, з Нясвіжа паехаў у Краснадворцы¹⁵⁷ да яе брата п[ана] Булгарына. Там дамовіўся з радзівіл[аўскім] афіцыялістам Пякарскім, што ён будзе ўночы чакаць мяне з возам за гумном.

Калі ён убачыў мяне, то пачаў хрысціць, бо не паверыў сваім вачам, што бачыць мяне. Таму што хтосьці, прыбыўшы нядаўна з Пагоста¹⁵⁸, кляўся, што маскалі павесілі мяне ў Лідзе.

Ён адвёз мяне на бераг Морачы¹⁵⁹, што на Палессі, і ўначы мы апынуліся перад хатай надляснічага. [Прывяду] невялікі выпадак. Жонка падлоўчага, якая мяне ведала, прысніла, што бачыла мяне ў Палессі, і калі мы ўвайшлі ў хату, перапалохалася ад здзіўлення. [с. 46] Яна ўспрыняла [маё з'яўленне] як вялікую таямніцу. А сувязі з тым, што здарылася гэта на Вялікі тыдзень, то далі мне ў човен пірагоў і мяса розных гатункаў. Выплыўшы на Случ пасля паўтарадзённага падарожжа, апынуўся я ў Леніне¹⁶⁰, дзе незнаёмаму мне зноў падлоўчаму сказаў, што з'яўляюся рахункаводам, высланым з Вільні за рахункамі адміністрацыі Лахвы¹⁶¹.

У Леніне я даведаўся, што мясцовы поп распавядаў, што п[ан] Януш[кевіч]¹⁶² павінен знаходзіцца дзесьці на Палессі. Як гэтая навіна магла так хутка распаўсюдзіцца, я не зразумеў да сёння, але гэта было для мяне сігналам як мага хутчэй пакінуць Ленін. У суботу папаўдні я накіраваўся ў Сітніцу¹⁶³, куды загадаў прыехаць адм[іністратару] Лахвы п[ану] Кулешу¹⁶⁴.

Раніцай у Сітніцы апошні раз пачуў, як дочки Пяткевічаў іграюць на гітары і спяваюць:

W okropnych sieniach pieczarow podziemnych...¹⁶⁵

[с. 47] Кулеша правёз мяне праз Лахву якраз у час рэзурэцыі* да Высоцкага¹⁶⁶, якога ведаў па ўніверсітэце. Той адаслаў мяне да Солтана, а апошні зноў адвёз мяне ў Дамбровіцу¹⁶⁷.

У Сітніцы я ўзяў у рахункавода Пшыбароўскага ягоны пашпарт і далей ехаў ужо пад прозвішчам Пшыбароўскага¹⁶⁸. Дабіраўся я пераважна чоўнам, праз равы і Стыр¹⁶⁹.

У Дамбровіцах я заехаў у кляштар піяраў, дзе знаходзіўся знаёмы мне па Вільні к[сэндз] Львовіч, пра якога Адам узгадвае ў «Дзядях»¹⁷⁰. Ад яго я даведаўся, што маскалі, разбіўшы паўстанцаў пад Уладзімірцам¹⁷¹, спалілі Чартарыйск¹⁷² Пацея і могуць у любую хвіліну апынуцца ў Дамбровіцах. А таксама аб тым, што к[сэндз] піяры баяцца страшных наступстваў.

Падышоў маскоўскі аддзел, я адважыўся падысці да камандуючага з маім пашпартам [с. 48] і распавесці яму, што еду ў інтарэсах фельдмарш[ала] Вітгенштэйна і жадаю, каб ён завізаваў мой пашпарт для падарожжа ў Кулкі¹⁷³. Калі добра памятаю, гэты маскоўскі г[енера]л ці палк[оўнік] па прозвішчы Хёніг прыняў мяне як найлепей, падпісаў пашпарт і дапамог наняць фурманку да Уладзімірца.

Прыехаўшы ў мястэчка, прыпыніліся мы ў карчме, дзе я знайшоў чалавека, які паклапаціўся аб кані. Ажыццявіць гэта было вельмі складана, бо ўсе паўцякалі разам з жывёлай і конямі ў лясы. Падчас абеда ў блізкай размове даведаліся мы болей адзін пра другога. [Атрымалася], што ён Рудніцкі, брат майго калегі па ўнів[ерсітэце]¹⁷⁴, ехаў з Мазырскага [павета] да ген[ерала] Двярніцкага¹⁷⁵, які ў гэты момант уступаў на тэрыторыю Валыні¹⁷⁶. А я? Па волі лёсу шукаў дарогу да Варшавы ці якога-небудзь паўстанцкага атрада.

* Рэзурэцыя — у касцёле назва святочнай службы, якая адбываецца на Вялікдзень у суботу ўвечары ці зранку ў нядзелю.

[с. 49] Перад выездам вырашылі мы ехаць адной павозкай, забяспечаныя галоўным чынам маім пашпартам. Даведаліся мы таксама, што тут ужо некалькі дзён знаходзіцца нейкі чалавек з Парыжа. Я напісаў яму некалькі слоў і [перадаў] п[раз] пасланца, папрасіўшы, каб ён сустрэўся са мной за вёскай на гробельцы.

Калі мы прыехалі на месца сустрэчы, то я пазнаў у гэтым чалавеку Станіслава Казакевіча¹⁷⁷, адваката, які пазней пакутаваў за [дачыненне] да справы Канарскага і быў сасланы ў Сібір. Віленскі камітэт выслаў яго да Нацыянальнага ўрада. Аднак, будучы чалавекам няспрытным, ён, выехаўшы з Вільні, вандраваў тры тыдні і завяз ва Уладзімірцы. Я сказаў яму, што ён не мае неабходнасці ехаць туды, бо я ведаю болей, чым ён. Ён заручаўся, што паўстанне хутка распачнецца, а я паведаміў яму, што ўсё ўжо ахоплена паўстаннем, параіў яму таксама, каб ён вяртаўся як можа, а я возьму на сябе дастаўку яго вуснага рапарта. Ён перадаў мне [с. 50] знак, па якім пазнавалі сапраўдных эмісараў [Віленскага] камітэта. Гэта была медная капейка выпуску 1812 г[ода] з выцёртай каронай, якую пазней, у чэрвені, прыбыўшы ў Варшаву, я аддаў к[нязю] Ад[аму] Чартарыйскаму¹⁷⁸.

Развітаўшыся з Казакевічам, паехаў я разам з Рудніцкім у Кулкі, дзе адміністратарам гэтых земляў Вітгенштэйнаў быў знаёмы мне п[ан] Валодзькі¹⁷⁹. Я, выконваючы ролю рахункавода Пшыбароўскага, павінен быў выйграць час і агледзецца, што трэба рабіць пасля таго, як Двярніцкі ўступіў у Галіцыю і мяжа ахоўваецца маскоўскім войскам¹⁸⁰.

Тады ўзнікла цікавая сітуацыя. Яўрэі-прапінатары* мястэчка Кулкі, даведаўшыся, што прыбыў рахункавод з Вільні, адразу пазбягаліся да мяне са сваімі прэтэнзіямі, [скардзячыся], што паўстанне прынесла ім вялікія страты і г. д. А якраз у гэтым [с. 51] годзе, некалькі тыдняў раней, яны афармлялі на кантрак-

* Прапінатары — ад слова «прапінацыя» — манаполія на вытворчасць гарэлкі.

тах у Мінску ў мяне кантракт на арэнду, і зразумела, што не маглі мяне не ведаць. Калі ж яны ўбачылі мяне пад прозвішчам Пшыбароўскага, то вельмі здзівіліся. Пайшлі да Валодзькі і, акружыўшы яго, пытаюцца, ці гэта я сам прыехаў па нейкіх прычынах, ці гэта п[ан] Пшыб[ароўскі] на мяне падобны як дзве кроплі вады.

Зноў дрэнна, гэтая роля мне доўга ўжо не паслужыць, і распавялі аб паўстанні на Падоллі. [У такой сітуацыі] трэба разлічваць на ўдачу. Еду да капітана іспраўніка для таго, каб ён завізаваў мой пашпарт, і прыбываю ў тую самую хвіліну, калі ён памёр. [У гэтых абставінах] выйшаў найсуровейшы загад, каб нікому без важных прычын не выдаваць пашпартоў, аднак п[ан] сакратар на свой страх і рызыку падпісаўся за нябожчыка, які ўжо ніколі свайго подпісу не паставіць. І, адкупіўшыся парай дукатаў, еду ў нанятай у яўрэя [павозцы] у Жытомір.

[с. 52] У Жытоміры, падахвочаны тым, што ў мяне да тае пары так удала ўсё атрымліваецца, прадставіўся губ[ернатару] Корсакаву¹⁸¹, патлумачыўшы яму, што еду да фельдмаршала Вітгенштэйна ў Каменку¹⁸², размешчаную над Дняпром, і атрымліваю новы пашпарт для праезду ў Кіеўскую і Падольскую губерні. Корсакаў запрасіў мяне на абед, дзе я пажадаў яму здароўя, але, відаць, не шчыра, бо пры вяртанні яго ўжо пры жыцці не застаў, а толькі потым купіў на памяць аб ім вельмі прыгожы шарачковы плашч, падшыты шоўкам.

Думаю пра сябе: буду прабірацца па Падоллі і дзе-небудзь знайду паўстанцаў. Ехаў я паштовай павозкай і дастаткова хутка, аднак мае паўстанцы яшчэ хутчэй далі сябе пабіць і перабраліся ў Галіцыю.

Прыехаўшы ў Каменку, я атрымаў ад старога Вітг[енштэйна] рэкамендацыйны ліст [с. 53] да генерал-губер[натара] Левашова¹⁸³ і вярнуўся з ім назад у Жытомір.

Левашоў прыняў мяне вельмі ветліва, аднак у выдачы пашпарта за мяжу адмовіў, бо не меў на гэта права. Між тым ён прапанаваў мне наступны варыянт: у ваенны час фельдмаршал мае

права на выдачу пашпартоў. Няхай яго міласць дашле на тое згоду, і тады ён выдасць мне [пашпарт]. Я пасылаю ў Каменку эстафету, пасля чаго атрымліваю неабходны адказ. [Тым часам] бываю на вечарах у Левашова і граю з яго ад'ютантамі ў карты. Адбывалася гэта ў той момант, калі Караль Рожыцкі¹⁸⁴ са сваім аддзелам рушыў у напрамку Замосцья¹⁸⁵. Пра гэта ў горадзе размаўлялі ціха, аднак ад'ютанты пры мне гаварылі без асцярогі, як пры сваім, бо як яны маглі толькі падумаць, што сярод іх знаходзіцца паўстанец, якога шукаюць у Літве, каб павесіць на першай шыбеніцы.

[с. 54] Праз 4 ці 5 дзён прыйшоў станоўчы адказ фельдмаршала, і я, чакаючы, калі мне выдадуць замежны пашпарт, хадзіў вакол губернатарскага парку. Нарэшце я атрымаў пашпарт і, заходзячы ад радасці ў карчму, выпадкова штурхнуў нейкага старога інваліда, былога расійскага афіцэра. Я запытаўся ў арандатара гэтай карчмы: «Хто гэта?» А той мне адказвае, што гэта нейкі дурны маскаль, які прыйшоў даведацца, хто я такі, бо бачыў, як я ўвесь час хадзіў вакол парку, і падумаў, што я шпіён. «І што ты на гэта?» — «Ну, я яму адказаў, каб маўчаў, бо такі пан, які ў яго светласці г[енерал]-губер[натара] бывае на прыёмах, можа за такую балбатню добра адтузіць».

За час свайго шматдзённага знаходжання ў Жытоміры пазнаёміўся я з прафесарам гімназіі Мойшам Орсам Ошмічыцам. Атрымалася гэта [с. 55] з прычыны, што ягоны брат працаваў рахункаводам у [Пракураторыі] Радзівілаўскай масы. Такого арыгінала і дзівака рэдка можна спаткаць. Месца, дзе ён жыў, складалася з некалькіх хат, і ў кожнай хаце [па сценах] размяшчаліся паліцы, на якіх стаялі, як у натарыуса, апраўленыя фаліянты. Цікавым было іх прызначэнне. Ён мне патлумачыў, што калі возьме ў рукі якую-небудзь кнігу і яна яму спадабаецца, то замест таго, каб яе чытаць, ён пачынае яе перапісваць ад пачатку да самага канца.

У сувязі з тым, што на Вальні пошты не дзейнічалі, каб даехаць да Радзівілава¹⁸⁶, я быў вымушаны наняць брычку ў яўрэя,

але ў дарозе, недалёка ад Алыкі¹⁸⁷ адбыўся шабас, і яўрэй далей ехаць не змог. У Алыцы, маёнтку Радзівілаў, адміністратарам быў Капроўскі. Я выправіў да яго пасланца з просьбай, каб ён прыехаў. Пад вечар спаткаў яго на дарозе, каб часам, убачыўшы мяне, той не выдаў сябе. І цэлую ноч правялі мы разам. [Гэтая сустрэча] была патрэбна мне для таго, [с. 56] каб хто-небудзь перад маім выездам у Польшчу пабачыў мяне жывым і супакоіў маіх родных, а таксама шчырага Валодзьку з Кулкаў, які ніколі не верыў, што ў мяне атрымаецца дастаць замежны пашпарт.

Нарэшце я мінаю маскоўскую мяжу і апынаюся ў Галіцыі, але клопаты на гэтым не спыняюцца. Перад Бродамі¹⁸⁸ трапляю ў каранцін ад халеры. Мяне адпраўляюць [туды], і я, які жадаў адным махам апынуцца за Віслай, быў вымушаны прасядзець тут дзевяць дзён. І хто мог заручыцца, што за гэты час мая таямніца не раскрыецца? І як выбрацца з гэтага затачэння? Думаю пра гэта, кладуся спаць і чую за сцяной, збітай з дошак, енчанне. Я пытаюся: «Хто там енчыць?» Мне ў адказ: «Гэта я, Балабан, яўрэй з Бродаў». — «А што ў цябе здарылася?» — «Ай, ай, мне так баляць вантробы, што не дам рады». — «Калі зможашь, [с. 57] дастань мяты, налі туды гарачай вады і выпі. І цёплым попелам абкладзі страўнік». Мой Балабан паслухаў парады. Назаўтра ён быў здаравосенькі, а ў якасці ўдзячнасці, ад'язджаючы з каранціна, бо гэта быў яго апошні дзень, паабяцаў мне, што калі ў першы ж дзень не памрэ ў Бродах ад халеры, забярэ мяне з каранціна. Дзесьці на трэці дзень заязджае запрэжаная чатырма конямі брычка, і мой Балабан з радасцю паведамляе мне, што я магу ад'ехаць разам з ім у Броды. Там я, як славуты доктар, вымушаны быў яшчэ зрабіць лекарскія парады сыну вельмі знакамітага рабіна і пасля цудоўнага снядання ў рабіна выехаў з Балабанам у Львоў.

У Львове Камітэт пад кіраўніцтвам Пятрускага¹⁸⁹ аддаў мяне пад апеку Драгаеўскага¹⁹⁰, а той завёз мяне да сябе ў наваколле Самбара¹⁹¹, а адтуль у Дзікава¹⁹², дзе мы спадзяваліся [с. 58] пераправіцца п[раз] Віслу. Па дарозе завіталі мы да нейкіх

п[аноў] Двярніцкіх, дзе засталі шмат гасцей. Пані, убачыўшы ліцвіна, захацелі пакінуць штосьці аб ім на памяць, а ў сувязі з тым, што ён нічога пры сабе не меў, паадрэзвалі ў яго ад камізэлькі ўсе металічныя гузікі, замест якіх папрышывалі іншыя — з польскімі арламі.

У Дзікаве не ўдалося пераправіцца ў Каралеўства, але пазней, ужо не памятаю дзе, ведаю толькі, што нейкі чалавек абмануў мяне, прадаў мне днём каня за 50 дукатаў, а калі ўначы прыйшлося ўплаў пераплываць Віслу, падсунуў мне іншага, які не быў варты і 50 злотых. Я мусіў пакінуць яго ў Сандаміры.

Нарэшце я апынуўся на польскай зямлі, кіраванай Нацыянальным урадам. Трубка, ціха пагрымівае паштовая павозка, і я еду з сябрамі ў Варшаву. Як толькі я прыбыў [на месца], адразу пабег да Лялевеля і знайшоў яго [с. 59] у распачы. Адбылася гэта пасля бітвы пад Астроленкай¹⁹³. Аднак ён без перашкодаў правёў мяне туды, дзе засядаў Нацыянальны ўрад. Расказваю к[нязю] Чарт[арыйскаму], што я бачыў і чуў. Справаздача цягнулася каля гадзіны¹⁹⁴. Даведаўся тады пра некаторых ліцвінаў, пра Адольфа, Гедройца і іншых. І мне паведамлілі, бо Лялевель не хацеў засмучаць мяне, пра тое, што мой брат Адольф трапіў у няволю¹⁹⁵.

У які полк уступіць? Выбраў для сябе другі полк кракусаў, які ўзначальваў Пашыц¹⁹⁶. Запісаўся, і ледзь кравец паспеў пашыць мне адзенне, як мяне выклікалі да Нац[ыянальнага] урада, дзе паведамлілі, што палк[оўнік] Рожыцкі¹⁹⁷ накіроўваецца ў Літву і ўжо знаходзіцца на дарозе да Драгічына¹⁹⁸, і што я павінен далучыцца да яго і разам з ім арганізаваць паўстанне ў Літве.

[с. 60] З гэтай мэтай Нацыянальны ўрад выдаў мне адпаведны ліст, арыгінал якога я пакінуў Марыні¹⁹⁹, а надрукаваны ён у «Жыцці Адольфа» на апошняй старонцы²⁰⁰.

З якой радасцю ўзяў я гэты ліст, дзе змяшчаліся ўсе мае мары, і сеў у паштовую павозку! Ці магло мне нават прысніцца, што я некалі ад імя Нацыянальнага ўрада змагу дзейнічаць у Літве і звяртацца да маіх грамадзянаў? Дарога да Калюшына²⁰¹ была

вольнай ад маскалёў, аднак далей да Драгічына ўжо неабходна было аб'язджаць галоўны тракт і з'ехаць на бездарожжа. Нарэшце я даехаў і Рожыцкага там не застаў, але ўвечары дагнаў яго.

Ідем у Белавежскую пушчу. У адзеле спаткаў Уладз[іслава] Плятэра²⁰² і [с. 61] таксама некалькі дзясяткаў ліцвінаў. Пасярод пушчы затрымаліся мы каля нейкага лясніцтва, і на ўваходзе вітаецца са мной сваяк кантралёра з радзівілаўскай канцылярыі²⁰³ Ягалкоўскага²⁰⁴ і сын ляснічага. Папрасіў яго, як раней і Капроўскага, каб паведаміў, што бачыў мяне 2 ці 3 ліпеня ў форме кракуса.

На няшчасце, атрымалі сумную навіну падчас спаткання нашых аддзелаў з часткамі, што вярталіся з Літвы пад кіраўніцтвам г[енера]ла Дэмбінскага²⁰⁵. Ад яго мы даведаліся, што там ужо ўсё страчана і нашаму аддзелу няма сэнсу рушыць далей. Вяртаемся ў Варшаву. Палк[оўнік] Самуэль Рожыцкі атрымлівае чын генерала і прызначаецца камандуючым трох ваяводстваў — Сандамірскага, Калішкага і Кракаўскага²⁰⁶, а я з простага [с. 62] кракусіка²⁰⁷ [станаўлюся] яго ад'ютантам. Выехалі мы адразу да Казімежа²⁰⁸, Сольца²⁰⁹ і Апатава²¹⁰. Рожыцкі ўзначаліў сабранае там пад камандай г[енера]л[а] Шаптыцкага²¹¹ войска, і мы рушылі ў Ілжу²¹². У горадзе нас атакавалі маскалі, а валынская конніца Караля Рожыцкага была атакаваная за горадам. [Наша] конніца разбіла полк драгунаў, і мы рушылі з горада. У полімі здолелі адысці мы без стратаў і накіраваліся да Прытыку²¹³ на сустрэчу з атрадамі, якія выйшлі з Варшавы пад кіраўніцтвам палк[оўніка] Абуховіча²¹⁴. Рыдзігер²¹⁵ знаходзіўся ўжо на гэтым баку Віслы і атакаваў нас пад Прытыкам, дзе я, на няшчасце, быў паранены кавалкам карцечы ў нагу. З яго ласкі я не [с. 63] мог сядзець бяспечна на кані. Тым не менш на возе я ехаў толькі два першыя дні і ўжо пад Крыжановічамі²¹⁶, дзякуючы маёй клячы, здолеў дагнаць чатырох маскалёў, раззброіць іх і забраць коней²¹⁷. За гэта г[енера]л²¹⁸ прадставіў мяне да ўзнагароды вайсковым крыжам²¹⁹.

Не апісваю далейшых вайсковых аперацый, бо пра гэта дзень за днём запісана ў «Справаздачы па нацыянальнай справе» г[енера]ла Рожыцкага, якая была выдадзена ў Буржэ²²⁰.

Хоць я з'яўляўся ўсяго ад'ютантам, аднак з-за слабасці здароўя шэфа штаба Юзафа Рожыцкага²²¹ выконваў яго службовыя абавязкі, а таксама кіраваў адміністрацыйнай справай трох ваяводстваў²²². Нягледзячы на тое што меў толькі поўных 25 гадоў, да працы і дзейнасці быў звыклы. Я быў гатовы працаваць за ўсіх, гэта мяне мабілізоўвала, а ўсіх пераконвала, што маю шмат вайсковых талентаў. [с. 64] А паміж тым за ўсю кампанію я ніводнага разу не выстраліў з пісталета [і] пікі [у руках] не трымаў. Праўда, заўсёды трымаў у руках шпіцрутэн²²³ і толькі адзін раз пад Міравам²²⁴ падчас реканесансу ўжыў шаблю, і тое толькі для таго, каб рубануць нашага люблінца. Забыўшыся, што люблінская конніца мела мундзіры і каптуры, якія засталіся ад маскалёў, і ўбачыўшы расійскі надпіс, прыняў яго за непрыяцеля.

У канцы пачалося адступленне ў Галіцыю²²⁵. У Мехава²²⁶ атрымаў распараджэнне ўсіх маскальскіх г[енера]лаў, ураднікаў выпусціць на волю. У Олькушы²²⁷ развіталіся мы з тымі, хто вырашыў застацца ў краіне, і ўначы п[раз] кракаўскую Р[эч] П[аспалі]тую рушылі мы на Хшанаў²²⁸ да Асвенціма²²⁹. Адразу за Бобрыкам²³⁰ аўстрыйцы раззброілі нас [с. 65] на загад г[енера]ла П[ідо]льта. А назаўтра скіравалі нас у Затор²³¹.

Цэлы тыдзень балюча ўспрымалі мы страту Айчыны, а затым у мяне балела рана, якая адкрылася на назе. А тут не было ні адзення, ні бялізны. Таму што ў дарозе з Олькуша да Хшанава мой лёкай чэрнусь²³² знік з канём, клункамі і з грашымі.

У Затор прыезджалі жыхары з ваколіц і паміж імі Брандыс з Кальварыі²³³, таму што ўсе ведалі Рожыцкага і Шэмбека²³⁴, які таксама прыбыў у Затор. Брандыс прапанаваў адвезці мяне ў Асвенцім і Осек. І дзякуючы яму я пазнаёміўся з сям'ёй Ларысаў і маёй каханай жонкай, тваёй маці Яўгеніяй.

[с. 66] У сярэдзіне лістапада я выехаў разам з Умінскім²³⁵ праз Брно і Страсбург у Парыж. Падрабязнасці гэтага падарожжа ты знойдзеш у частках маёй қарэспандэнцыі²³⁶.

У 1832 [годзе] з 4 лістапада пачаў выдаваць дзённік «Пілігрым»²³⁷. У 1833 [годзе] [да гэтай справы] далучыўся Адам Міцкевіч, і мы распачалі выдаваць больш сур'ёзны часопіс. Аднак працягвалася гэта нядоўга, таму што паводле загаду французскага ўрада ў 1833 [годзе] я мусіў выехаць з Францыі і хоць тайна затым вярнуўся ў Парыж, аднак доўгі час быў вымушаны хавацца пад замежным прозвішчам брусельскага адваката п[ана] Морсма. Нарэшце ў 1835 [годзе] заклалі мы з Аляк[сандрам] Ялавіцкім²³⁸ Польскую кнігарню і друкарню, якая дзейнічала [с. 67] да 1840 [года]. Гэта, як мне здаецца, было самым карысным, што я зрабіў у эміграцыі. У лістах да Яўгеніі я знайшоў нататку аб гэтай друкарні і кнігарні і далучаю яе тут.

[с. 67а] Гэта адлюстроўвае тое, што п[ан] Яўстафій рабіў ад ліпеня 1835 да 1 студзеня 1840 [года], на працягу 4 ½ гадоў.

1 ліпеня 1835 [года] Алякс[андр] Ялав[іцкі], Стаф[ан] Дэмбоўскі і Яўс[тафій] Януш[кевіч] склалі суму ў 15 000 ф[ранкаў] для заснавання Польскай кнігарні і друкарні. Калі за першы год выдалі 14 000 на пакупку шрыфта, друкарскага станка і г. д., то спатрэбілася пачатковы капітал павялічыць да 21 000 ф[ранкаў]. У наступныя гады ніколі сабраная сума не перавышала 30 000 ф[ранкаў]. Значыць, з гэтымі запасамі трэба было і круціцца, і такі быў агульны рух гандлёвых аперацый.

у 1-ы г[од] да	1 ліпеня	1836.	ф. 187129,88	
			7.	ф. 160897,50
	1 крас[авіка]	8.	ф. 199324,96	
			9.	ф. 223906,04
	31 снеж[ня]	10.	ф. 241399,29	ф. 1 012 657,67

Агульныя касавыя прыходы і расходы (наяўнымі грашыма)

г[од] 1.	прыход ф. 70422,95	расход ф. 69651,35	рэшта 771,60
2.	ф. 35719,10	ф. 36144,95	345,75
3.	ф. 41092,75	ф. 40891,27	547,23
4.	ф. 29968,15	ф. 30261,45	253,95
5.	<u>ф. 21825,02</u>	<u>ф. 21378,70</u>	700,25
	199027,97	198327,72	

Прадаж кніг:

за наяўныя

грошы г[од] 1.	8484,10	облігам ²³⁹ 9581,35	усяго ф. 18065,45
[год] 2.	9802,55	18204,90	28007,45
[год] 3.	4799,85	25040,55	29840,40
[год] 4.	4567,70	25885,40	30453,10
[год] 5.	<u>3729,47</u>	<u>20127,75</u>	<u>23857,22</u>
	31383,67	98839,95	130223,62

Ад гэтай лічбы трэба адняць

французскія камісійныя кнігі

10897,17

Усяго прададзена польскіх кніг (з улікам

А[ляксандр] Ял[авіцкі] і А[ляксандр] Ял[авіцкі]

і кампанія 17 483 тамоў)

ф. 119326,45

Надрукавана ад 1 ліпеня 1835 да 1 каст[рычніка] 1839 [года], значыць да даты продажу друкарні:

вершаваных твораў 19, [што складае] 49 325 аркушаў; прозаі і брашур 78, [што складае] 501 803 арк[ушаў]; перыяд[ычных] выд[анняў] 15, [што складае] 73 895 арк[ушаў].

з іх у кнігарні 5, 24, 3²⁴⁰.

Усяго надрукавана 598 044 аркушаў.

32 працы накладам кнігарні 408145

189899 для іншых

выданне 32 прац каштавала

фр. 58192,51

4-х твораў, выдадзеных у ёй па-франц[цузску]

фр. 2667,95

Усяго

фр. 60860,46

[с. 67b] Супрацоўнікі друкарні, польскія эмігр[анты] узялі за сваю працу:

у г[од]	1.	4906,36
[год]	2.	5760,70
[год]	3.	5787,75
[год]	4.	7424,15
[год]	5.	<u>3546,65</u>
		ф. 27425,61.

Кнігарня мела адкрытых рахункаў з рознымі асобамі:

у 1 г[од] — 138, 2 [год] — 166, 3 [год] — 201, 4 [год] — 227,
5 [год] — 218.

Усяго

на 31 снеж[ня] 1839 [года] у касе застаецца ... 700,25 ф[ранкаў]
у вэксалях 340

у 110 запазычанасцях, з якіх найбольшая складае 6876,95 ф. /
найменшая 60 ц[энтаў] (не лічачы поўнасю сумнеўных
на 3600 ф[ранкаў]) 40341,22
кошт кніг, застаўшыхся ў сховішчы 28283,40
паперы 150
абсталяванне 200
70014,87

58 крэдыторам

(найбольшы 2885,27, найменшы 38 цэнтаў) 54264,87

Застаецца ў прыбытку 15750 ф[ранкаў]

Гэтая запазычанасць 54264,87 ф[ранкаў]

Складаецца з 55 малых запазычанасцяў

роўным 13837,92

Рэшта складае 40426,85 ф[ранкаў]²⁴¹

з'яўляецца доўгам членаў кампаніі:

1. пачатковага капіталу ф. 21.000.

2. адсотак за 4 ½ гады ф. 4725.

3. пазыка [?] ф. 8274.13.

4. у працах ф. 6327.72.

40.426.85²⁴².

Што пазначанае адпавядае сапраўднасці, сведчыць Яўстафій.

[с. 67] Затым ужо я сам доўгі час займаўся выдавецтвам і [у якасці] апошняй кнігі выдаў Слоўнік польскай мовы²⁴³.

Я з'яўляўся сябрам розных урадаў, таварыстваў, але не тайных, а толькі тых, мэты якіх былі сапраўды накіраваны на агульную выгаду, і цешыў сябе тым, што ўсюды, куды быў пакліканы, пакінуў пасля сябе нейкі след.

Пішу гэта 26 лістапада 1871 [года] у 67-ы дзень свайго нараджэння. Я распачынаю 67-ы год майго жыцця дзякуючы Богу здаровым і пры ўласных сілах, у той час, калі столькіх малодшых за мяне па ўзросце сяброў па выгнанні ў паломніцтве ўжо памерла. Дзякуй Богу [с. 68], што мяне ахоўваў ад злога і засцярог ад нястачы і вынікаючых з гэтага пакут. У мяне былі не толькі сродкі для жыцця і ўтрымання майго брата Рамуальда, а апрача таго, мала было сярод тых, хто мяне ведаў, каб ён не з'яўляўся маім даўжніком. З 1841 года і затым на працягу [наступных] 10 гадоў я пазычыў 13 000 фр[анкаў]. І калі Леанард Рэт[эль]²⁴⁴ зайшоў аднойчы, патрабуючы пазыку ў памеры 20 фр[анкаў], я ахвяраваў яму тыя 13 000 [франкаў], каб ён выбраў з іх тое, што яму падабаецца. Затым распавядаў яму на [працягу] гадзіны і скончыў вымовай, што калі я не магу з гэтага нічога атрымаць, то ён тым больш.

[с. 69] І на сёння я маю амаль страчанымі ад тых былых [грошаў], якія разышліся па знаёмых:

у п[ана] Фрыдэрыка Амелама з Ліверпуля з 7 мая 1864 [года] за праданья і затрыманья грошы (у Мэдзісон²⁴⁵) 306 ф[унтаў] ці 7650 фр[анкаў].

Ван Дэн Брэк, банкір, банкрут у Парыжы, в[уліца] Шасэ д'Антэн, 60, за 65 акцый Мэдзісона 4409 фр[анкаў] ад 1 мая 1864 [года].

Барн Ян Анджэй [павінен] за выданне 1 ліпеня 1872 [года] курса лекцый 1500 ф[унтаў] ці 30 000 [франкаў], аднак на пра-

цягу ўжо двух гадоў ён не плаціць 5 %, так што і пазыку не выплаціць, а гэта ўжо [складае] 42 000 [франкаў].

Падлічыўшы скрупулёзна мае расходы ад пачатку эміграцыі, магу прадставіць наступную сітуацыю

[с. 70]

ад 1831	да 1841	па 5000	50 000
1841	1851	10 000	100 000
1851	1861	15 000	150 000
1861	1865	20 000	100 000
1866	1871	5 000	25 000
			425 000

Згубленых [грошаў] каля 50 000 [франкаў].

Меў на п[рацягу] 40 гадоў 475 000 ф[ранкаў].

І гэта найменш, таму што мне таксама нямала каштавалі міны [?] у сувязі з амерыканскай вайной.

З краіны ад Вітг[енштэйна] меў 16 000 [франкаў].

З розных крыніц і ад маці 9 000 [франкаў].

25 000

Таму магу лічыць, што ад сваёй працы атрымліваў у сярэднім да 10 000 фр[анкаў] штогод на працягу гэтых 40 гадоў²⁴⁶.

[с. 71] Успамінаю часы эміграцыі з сапраўднай расчуленасцю як перыяд маладосці, шчырых ілюзій, эпоху надзеі. Сёння мы ўсе расчараваліся, і засталася толькі адна горыч.

Найактыўнейшае жыццё бурліла ў нашым літаратурным асяроддзі на вуліцы Сент-Жэрмэн-дэ-Марэ з 1835 да 1841 [год]. На імяніны, на якое-небудзь нацыянальнае свята збіраліся разам сябры і знаёмыя, і ўсе былі задаволены малым, не прысмакамі і напоямі, а шчырай размовай.

У мяне засталася некалькі вершаў, якія Станіслаў Рапялецкі²⁴⁷ прыслаў мне з нагоды імянінаў. У сувязі з тым, што яны не былі надрукаваны сярод вершаў Наленча²⁴⁸, я перапісваю іх²⁴⁹. Калі б застаўся Рап[ялецкі] на эміграцыі, напэўна ж, не імкнуўся б марна сядзець у кутку ў Цэзарыя Плятэра²⁵⁰.

[с. 72–78] [Вершы С. Рапялеўскага ад 29 сакавіка 1836 г. і 12 сакавіка 1841 г., прысвечаныя Яўстафію Янушкевічу²⁵¹].

[с. 78] Юліуш Славацкі, з якім я пазнаёміўся ў доме Бекю ў 1821 г[одзе], дзе мы, будучы яшчэ дзецьмі, забавляліся разам з Аляк[сандром] Шпіцнагелем²⁵² і Влодкам, быў [с. 79] заўсёды прязным са мной, нягледзячы на зайздрасць да Міцкевіча, з якім я зноў знаходзіўся ў цеснай сувязі і, натуральна, болей яму пакланяўся і любіў, чым Юліуша, напісаў мне з падарожжа на Усход такі верш:

Яшчэ стаяць перад вачыма
Ружы, пальмы, вежы, гмахі,
Каір, Фівы, Цір, Саліма²⁵³,
Мой Яўстафій.

Галава зачаравана,
Яшчэ марскія чую жакі,
Скавытанне леападра, льва, гіены,
Мой Яўстафій.

Трэба доўга адпачыць,
Каб прывыкнуць бачыць дахі,
Замест пальм²⁵⁴, шаўкоў і неба,
Мой Яўстафій.

[с. 80] Вернеш ты мяне з летаргу,
Зменшыш ты мне ружаў пахі,
Пахам кнігаў,
Мой Яўстафій.

Буду ўдзячным я за тое,
Я згадаю слова *ляхі*,
Расчараванні, неспакой і страты,
Мой Яўстафій.

Ты напішаш мне, што робяць
Паэтычных муз абранцы
І што пішуць, як сваволяць,
Мой Яўстафій.

Іх чакалі лісцяў лаўры,
Гукі літар у друкарнях,
Пакуль я глядзеў на маўраў,
Мой Яўстафій.

[с. 81] Хай пяюць аб тым «Te Deum»,
Што будзіў я ў Калізеі
Цені Гракхаў, Сцыпіёнаў²⁵⁵,
Мой Яўстафій.

Я клянуся богам Птахам²⁵⁶,
Што ўмяшаюсь ў антыфоны,
І касцёлам, дзе бог Тыфон²⁵⁷,
Мой Яўстафій.

Я клянусь багіняй Хатхор²⁵⁸,
Што ў Тунісе мае храмы,
Што схаплюсь, як гладыятар,
Мой Яўстафій.

9 ліпеня 1837 [года] у каранціне ў Ліворна
(вяртаючыся з Усходу ў Еўропу)²⁵⁹.

[с. 112] Пра род Янушкевічаў

У XV стагоддзі называліся мы проста *Янушка*, як *Тышка*, *Валодзька*; затым дадалі заканчэнне *віч*, а ў канцы, не ведаю для чаго, некаторыя замянілі *о* на *е*, і такім чынам Янушковіч стаў Янушкевіч, Тышковіч [стаў] Тышкевіч. Валадковічы жа адныя засталіся з *о*, а другія сталі называцца Валадкевічамі.

У *Зборніку Муханавы*²⁶⁰ знаходзіцца выпісанае, напэўна, з Літоўскай Метрыкі:

1495 [год], 11 красавіка. Грамата в[ялікага] к[нязя] Аляксандра²⁶¹ да віцебскага намесніка, князя Міхаіла Заслаўскага²⁶² з подпісам: *Янушка пісар*²⁶³.

...5 ліпеня. Да смаленскага намесніка Юрыя Глябовіча²⁶⁴ аб адданні к[ня]зю Яну Вяземскаму²⁶⁵ сяла Прыселле. Такі ж подпіс.

1500 [год], 4 мая. На прывілеі караля Аляксандра, выдадзеным Яну Сапегу²⁶⁶ на землі, размешчаныя ў [с. 113] Браслаўскім павеце, падпісана Хветка Янушковіч (гаспадарскі пісар, наш жыхморскі дзяржаўца)²⁶⁷.

Арыгінал гэтага прывілея знаходзіцца ў зборах гр[афа] Уладзіміра Броэль-Плятэр²⁶⁸.

3 вер[асня]. Інд[ыкт] 11. П^p К^и В^o В¹ П^и М^к Р^{д*}. На загадзе да смаленскага баярына Васіля Славажскага, дат[аваным] з Маркава²⁶⁹, подп[іс]: Федко Янушковічъ пісарь²⁷⁰.

Той жа самы, напэўна, Федка (Тэадор), пісар літоўскі, паводле свед[чання] Стрыйкоўскага²⁷¹, прызначаны каралём Аляксандрам у 1502 [годзе] старостам луцкім, ад якога атрымаў у спадчыну Корсунь і Камень Шляхецкі²⁷².

Той жа Фёдар Янушковіч (Т. Чацкі II, стар[онка] 60²⁷³) запісаў Кірылу²⁷⁴, уладыку луцкаму, і епархіі вёскі Калодзезі і Жабчэ, што было зацверджана Жыгімонтам I²⁷⁵ у арыг[інале] на аркушы 212, а ў копіі на [аркушы] 393, том 7²⁷⁶.

* Скарачэнне, запісанае Янушкевічам у польскамоўным тэксце ўспамінаў кірылічным пісьмом, расшыфроўваецца як «Правіл канцлер, ваявода віленскі пан Мікалай Радзівіловіч».

Ён таксама ў адпаведнасці з тастаментам адпісаў сваёй жонцы Таццяне²⁷⁷ [с. 114] Мышава²⁷⁸ ва Уладзімірскім і Вечыны ў Луцкім павеце, і кароль зацвердзіў гэтыя запісы ў той жа час. (Тамсама.)

У Літоўскай Метрыцы (якая захоўваецца ў Нясвіжскім архіве к[нязёў] Радзівілаў²⁷⁹) знайшоў звесткі, што Адам і Ганка Янушковічы валодалі маёнткам каля Гейтвілішак і зямлёй, званай Явілцішкі, якую прадалі к[нязю] Мацвею Мікітовічу²⁸⁰ за 40 коп літ[оўскіх] гр[ошаў]. Гэты продаж кароль Жыгімонт зацвердзіў прывілеем, дат[аваным] з Мельніка²⁸¹ 29 с[нежн]я 10 індыкта, з подп[ісам] пісара Івашкі Сапегі²⁸². 7015²⁸³.

1551 [год]. Серафім Янушковіч судзіцца з Янам Рафаловічам з-за маёнтка Ільгацішкі ў Паскірах (с. 138).

1553 [год]. Станіслававая Янушковічавая перадае мужу паўнамоцтва ў справе з Янам Вартахоўскім²⁸⁴ аб наездзе на Паляны²⁸⁵ (с. 349, 484).

1556 [год]. Ян Вахадлоўскі²⁸⁶, Станіслаў і Ганна [с. 115] Мікалаеўна Будзілы²⁸⁷ падпісалі дамову аб рухомай і нерухомай маёмасці, якая адышла пасля Станіслававай Янушковіч Соф'і Янаўне (с. 683).

1559 [год]. Юхно Багдановіч судзіцца з Янушковічам (с. 549) з-за нейкай шкоды.

1565 [год]. Удзел Янушковіча ў судовых працэсах з пэўнымі асобамі.

— Пільнасць [вознага?] Яна Тамковіча ў справе Ленарта Янушковіча з Анікеем Крыўцом²⁸⁸ аб айчызным маёнтку Алены і Дароты Юраўнаў у Падбярэззі²⁸⁹.

1642 [год], 22 жніў[ня]. Прывілей караля Уладзіслава IV²⁹⁰, дат[аваны] з Варшавы, якім Адаму Янушковічу за заслугі ў маскоўскіх і інфлянцкіх войнах²⁹¹ перадаецца маёмасць пад назвай Павірынце, размешчаная ў Вількамірскім [павеце].

1647 [год], 17 мая. Прывілей караля Уладзіслава IV, дат[аваны] з Варшавы, на пасаду мастаўнічага²⁹² ў Пол[ацкім] в[аяво]дстве гэтаму ж Адаму Мерла²⁹³.

I калена

1. Адам Мерла Янушкевіч (1642–1647).

II калена

2/1. Аляксандр, у Казлоўшчыне і Закорах²⁹⁴ у Полацкім [ваяводстве], 1-я жонка NN., 2-я ж[онка] Гальшка Рыхліцкая.

3/1. Ян, дзедзіч Павірынце, + перад 1676 г., ж[онка] Юстына Семяновічаўна.

4/1. Рэгіна за Гушчай, 2-і шлюб за Міхалам Хадзінскім.

III калена

5/2. Кшыштаф, паручнік у войску Р[эчы] П[аспалі]тай.

6/2. Казімір, ж[онка] Канст[анцыя] Брацішэўская.

7/2. Якуб, намеснік у войску Р[эчы] П[аспалі]тай, таст[аментам] ад 1714 г. прызначыў апекунамі малалет[няга] сына брата Казіміра, пляменніка Караля Мацея і Храпавецкага, ж[онка] Марыянна Брацішэўская.

8/3. Міхал.

9/3. Якуб.

10/3. Андрэй.

11/3. Марыянна, тастам[ентам] ад 1696 г. адпісвае мужу 500 зл[от]т[ы]х, забяспечаных на маёнтках Свольна і Доўгае ў Полацкім [ваяводстве].

IV калена

12/5. Караль Мацей, таварыш харугвы панцырнай к[нязя] Радзівіла, падк[аморыя] В[ялікага] К[няства] Л[ітоўскага], па прывілеі Аўг[уста] II ад 1697 г. валодае зямлёй у Старой Вёскі²⁹⁵ ў Берасцейскім [ваяводстве], а з 1720 скарбнік брэсцкі, ж[онка] Магдалена Касцюшка.

13/7. Адам, ротмістр войска Р[эчы] П[аспалі]тай, + 1760, ж[онка] Тэадора Валовічаўна.

V калена

14/13. Міхал, н[ароджаны] 19 лют[ага] 1731 г., дзедзіч Маркава і.Казлоўшчыны ў Полацкім [ваяводстве]²⁹⁶.

15/13. Тамаш, н[ароджаны] 28 лют[ага] 1733 г., у адпаведнасці з падзелама 1761 г. 3-га пар[аграфа] дзедзіч Старой Вёскі ў Берасцейскім [ваяводстве], ж[онка] Ганна Брадзінская.

VI калена

16/15. Ігнацій, патануў у дзяцінстве ў Мухаўцы²⁹⁷.

17/15. Міхал, н[ароджаны] 28 студзеня 1772 г., дзедзіч Дзягільна ў Мінскім [павеце], + 26 лютага 1826 г., пахаваны на могілках кс[ьяндзоў] бернардзінцаў у Вільні, ж[онка] Тэклія Сакалоўская, дачка Андрэя і Францішкі Галецкай²⁹⁸ + 13 кастрычніка 1860 г. ва ўзросце 82 гадоў, пахавана на могілках у Дзягільна.

VII калена

18/17. Адольф, н[ароджаны] 28 мая 1803 г. + 18 чэрвеня 1857 г., пахаваны ў Дзягільна (гл. «Жыццё Адольфа» Ф. Уратноўскага).

19/17. Яўстафій Напалеон Севярын Стан[іслаў] Костка, н[ароджаны] 26 лістапада 1805 г.²⁹⁹, ж[онка] Яўгенія Паўліна Алаізія Люцыя бар[анеса] Ларыс, [v.] 5 жніўня 1851 г.

20/17. Рамуальд, н[ароджаны] 1809 г. + 31 сакавіка 1865 г. у Нантэры пад Парыжам і там ляжыць на могілках, ж[онка] Марыя Летрон.

21/17. Януарый, дзедзіч Дзягільна ў Мінскім [павеце]³⁰⁰, ж[онка] Марыя Булгарына. Памерлі чацвёрта дзяцей, бяздзетныя.

22/17. Юлія за Міхалам Кавалеўскім³⁰¹.

23/17. Соф'я за Казімірам Пясецкім, уладальнікам Шырвінт³⁰².

24/17. Касільда за Міхалам Канткоўскім³⁰³.

25/17. Каміла, + маладой.

26/17. Валерыя, + маладой.

VIII калена

27/19. Марыя Ганна Тэкля Леаніла, н[ароджаная] 19 ліпеня 1853 г. у Атэй пад Парыжам.

28/20. Тадэвуш, старэйшы, + у дзяцінстве ў Нантэры.

29/20. Караліна, другая, + дзяцінстве ў Нантэры.

30/21. Міхал – Вітольд – Адольф.

31/21. Станіслаў Яўстафій.

32/21. Касільда, + 1857.

[с. 120]

У парафіяльным Асцкім касцёле ў 1869 [годзе] пакладзены магільны камень на памяць аб змешчаных там праху:

Максіміліяны Ларыс, + 20 сакавіка 1815 [года] ва ўзросце 23 [гадоў],

Алаізы з гр[афаў] Збароўскіх баранесы Ларыс, + 11 студзеня 1847 [года] (бабулі Яўг[еніі]),

Веранікі з гр[афаў] Сцыпіёнаў, генеральшы Грабоўскай, + 3 лютага 1851 [года] (бабулі Яўг[еніі]),

Караліны з гр[афаў] Грабоўскіх бар[анесы] Ларыс, + 11 лютага 1852 [года] (маці Яўгеніі)³⁰⁴,

Каралю барона Ларыс, + 12 снежня 1853 [года] ва ўзросце 26 [гадоў], брата і

Каралю бар[она] Ларыс, + 19 сакавіка 1869 [года] у Кракаве ва ўзросце 82 [гадоў], бацькі Яўгеніі³⁰⁵.

Справаздача Яўстафія Янушкевіча
Нацыянальнаму ўраду
ад 16 ліпеня 1831 г.

[s. 99] Галоўны Камітэт Літоўскага паўстання, які знаходзіцца ў Вільні, атрымаўшы вестку пра ўваход генерала Двярніцкага¹ на [тэрыторыю] Валыні, палічыў неабходным выслаць да яго эмісара², які праінфармаваў бы аб становішчы ў Літве, а таксама дапамог бы навязаць сталую з ёй сувязь. Калі дайшло да мяне гэтае даручэнне Камітэта³, то я знаходзіўся ў Валыні, у мястэчку Уладзімірцы. Адбывалася гэта 4 мая, якраз ужо на момант пераходу г[енера]ла Двярніцкага ў Галіцыю, а часовае паўстанне на [тэрыторыі] Валынскага Палесся, было задушанае фармаваннемі корпуса Рыдзігера пад кіраўніцтвам ген[ера]ла Гельвіга⁴. З атрыманнем звестак аб пачатку выступлення ў Падоллі і Украіне пастановай [Камітэта] я павінен быў накіравацца ў гэтыя мясціны, тым болей што чутка аб уваходзе г[енера]ла Двярніцкага ў Камянец Падольскі⁵, хоць і фальшывая, здавалася, надавала майму падарожжю падвойную карысць. Збег неспрыяльных падзей не даў спраўдзіцца маім надзеям; і калі выкананне даручанага мне стала немагчымым, то, прынамсі, я вырашыў скарыстаць магчымасць, каб пра сучаснае становішча Падолля, пабярэжжа, часткі Украіны і Валыні, як сапраўдны сведка падзей, прадставіць Нацыянальнаму ўраду дакладны рапарт.

Маё з'яўленне ў Валыні на некалькі дзён (1 мая) апырэ-дзіла нешчаслівае паражэнне надстыржанскіх братоў⁶ пад

Уладзімірцам. Адначасова з гэтым поспехі кавалерыйскага атрада пад Ковелем⁷, [якія адбыліся] пасля адыходу г[енера]ла Двярніцкага, з-за адсутнасці ў далейшым кіраўнікоў паўстання, не змаглі падняць заняпалага духу, аб'яднаць і ўтрымаць хоць і раздробленыя, але яшчэ значныя сілы. У хвіліны няшчасця нясвоечасовы адчай навёў моладзь і кіраўнікоў паўстання на думку прыпыніць як найхутчэй справу, якой папярэдне аддаваліся з такім запалам, і адправіцца прыватным чынам у Луцк⁸, нібы для ўдзелу ў пахаванні памерлага тады мітрапаліта Цецішоўскага⁹, [с. 100] каб такім спосабам схаваць ад захопнікаў сваю прыналежнасць да паўстання. Гэты няўдалы крок стаў падставай для зняволення кіраўнікоў [паўстання]: Рагазінскага, Ліпскага, двух братоў Журомскіх, а таксама іншых у колькасці каля дваццаці чалавек, якія былі схоплены на землях Я[го] В[ялікасці] Быстрага і былі пачаткова дастаўлены ў Дубна¹⁰, а ў далейшым у Жытомір. Генерал Гельвіг са сваім атрадам, пераправіўшыся 6 мая праз Стыр, увайшоў у мястэчка Дамбровіцу, дзе быў ветліва прыняты гр[афам] Плятэрам¹¹, і гасціў [там] да 12 мая. А высланыя атрады казакаў то хапалі жыхароў, якія спакойна сядзелі па сваіх дамах, то ўчынялі ўсюды забойствы і знішчэнні, то абражалі самым лютым спосабам жыхароў абодвух палоў і рознага стану. Аднак такія паводзіны забойцаў, на погляд вышэйшага ўрада, падаваліся яшчэ занадта людскімі. Г[енера]л Гельвіг, выкліканы ў Жытомір, [праяжджаючы] дарогай на Роўна¹² і Звягель, спакушаў нешчаслівых ахвяраў для пераканання сваіх начальнікаў у дарэмна чыненых яму абвінавачаннях. Не толькі Луцкі, Ковельскі, Уладзімірскі, Ровенскі паветы былі поўнасю знішчаныя, гэтае бедства закрнула і рэшту правінцыі. Турмы запоўніліся тысячамі жыхароў; маёнткі і вёскі былі спустошаны. Следчыя камітэты ў Жытоміры, Радзівілаве і Тульчыне¹³ пад кіраўніцтвам генерал-губернатара Левашова заняліся допытам вязняў, шпіёнствам у правінцыі, [высвятляючы] не толькі намаганні высакародна

думаючых грамадзянаў, але, нават іх пачуцці. [Між тым] вытанчанае варварства не здолела знішчыць нацыянальны дух. Помста за крыўды, нанесеныя братам, намер вызваліць іх з ярма няволі запалілі нанова ў сэрцах жыхароў Радамысльскага і Оўруцкага паветаў, вольнага некалі народа, іскру незадушанага жыцця. Маршалак Галавінскі¹⁴ [і] дэпутат галоўнага суда Бараноўскі далі заклік да паўстання. На заклік «за Вольнасць і незалежнасць» [пачалі] збірацца адусюль жыхары; разрозненыя надстыржанскія браты паспяшаліся ім на дапамогу. І хоць пачатковы захоп расійскімі войскамі Оўруча¹⁵ і [там] крывавая рэзь жыхароў [с. 101] маглі аслабіць сілы і дух, з іншага боку, смелае адступленне Рожыцкага, з'яўленне яго каля Мяжырыч¹⁶, удалыя сутыкненні пад Беразніцай¹⁷ і Ковелем, аб'яднанне паўстанцаў Мазырскага і Пінскага паветаў павялічылі сілы аўручанаў, якія ад гэтага часу паспяхова дзейнічалі супраць ворага. Да тых чатырох гармат, якія былі здабыты папярэдне, 13 чэрвеня дабавіліся яшчэ дзве, адабраныя ў непрыяцеля. Пры невялікай колькасці [тут] расійскіх войскаў частка з дасланных атрадаў дабілася перамогі, а перавага маральнай сілы братоў-змагароў у краіне, размешчанай сярод лясоў, балот і рэк, забяспечвала ім магчымасць утрымання да пэўнага часу, пакуль не арганізуецца нанова паўстанне ў Валыні і Падоллі, якое здолее нанесці ворагу апошні ўдар. У ваколіцах Крамянца¹⁸, Новаград-Валынска¹⁹ і Луцка паўстанцы збіраюцца ў невялікія атрады і, не запужаныя перавагай сіл непрыяцеля, на прыклад іспанскіх герылясаў* смела нападаюць на партыі рэкрутаў, якія праходзяць, узброеныя толькі аднымі палкамі, адбіваюць жыўнасць і амуніцыю, якая дастаўляецца для расійскіх войскаў з Кіева і Падолля, непакоюць гарнізоны, застаўленыя ў гарадах. Паўстанне паветаў Чэгрынскага і Багуслаўскага, пра што мне паведамлілі ў Тульчыне, і спадзяванне атрымаць адтуль дапамогу

* Герыляс — назва іспанскіх партызанаў, узнікшая ў 1808–1814 гг. падчас барацьбы іспанцаў супраць французскай акупацыі.

ў колькасці 16 000 [чалавек] падаецца мне беспадстаўным. Генерал Рот²⁰, корпус якога налічвае да 6000, складзены пераважна з конніцы, мае галоўную кватэру ў Камянцы Падольскім. Навіна аб паўстанні ў Валашчызне²¹, уцёкі з-пад Прута²² г[енера]ла Кісялёв[а]²³, часткова на ўзроўні сцвярджэння, большая частка войск з корпуса Рота, размяшчаная каля Днястра. У Ольгапольскім і Балцкім паветах²⁴, аднак, войска няма. У Ямпольскім павеце, у мястэчку Краснае, [знаходзіцца] 780 [чалавек] пяхоты, ад 75 да 90 старых салдатаў і столькі ж зброі; астатнія з рэкрутаў маюць толькі пікі. У Вінніцы [стаяць] два эскадроны бугскіх уланаў. У Тульчыне [знаходзяцца] генералы Мантрэзор²⁵ і Левенштэрн²⁶, эскадрон уланаў, 200 [чалавек] пяхоты і 4 гарматы. У Бярдзічаве²⁷ [размешчаны] эскадрон уланаў і 2 гарматы. У Жытоміры — батальён пяхоты з восьмай дывізіі і 4 гарматы; другі батальён і 8 гармат [знаходзяцца] у міле ад Жытоміра; за дзве вярсты ад горада, на [с. 102] гары, якая называецца Сакалова, закладзены дзве міны. У розных атрадах, высланых супраць аўручанаў, налічваецца да 3000 [чалавек]. У Астрогу²⁸ [знаходзяцца] два эскадроны конных уланаў, якія раз ва ўланскіх, а другі ў гусарскіх мундурах ці мундурах конных стральцоў, перамяшчаюцца праз розныя часткі паветаў, каб такім чынам прадставіць больш значнымі свае сілы. У Дубне пастаўляюць рэкрутаў, якіх, сабраных адуюль, налічваецца да 6000 [чалавек], войска рэгулярнага, значыць узброенага, не набярэцца і двух батальёнаў, таму што рэшта занятая толькі капаннем [зямлі] каля горада Шанцы. Жах апошніх дзён чэрвеня, які ахапіў Дубна, стаў падставай для ўцёкаў значнай колькасці рэкрутаў. Распавядаюць, што п[ан] Свацкі, расійскі консул у Бродах²⁹, памылкова уведамлены, што нейкі атрад польскіх войскаў, які налічвае 10 000 [чалавек], хаваецца ў лясах Галіцыі і мае намер напасці на Дубна, хутка паведаміў пра тое мясцовым уладам, і тыя актыўна заняліся абаронай горада (дзе размяшчаліся склады

разнастайнай амуніцыі). Фельдмаршал Сакен³⁰ з рэзервовымі палкамі, якога ўжо некалькі месяцаў чакаюць у Жытоміры, не спяшаецца туды, а праводзіць час у Кіеве. Адміністрацыйныя ўлады, дапаўняючы распараджэнні свайго манарха, накладваюць секвестр на землі паўстанцаў, але [у выпадках], калі тыя складаюць амаль што ўсё насельніцтва павета, паўстае новая праблема, пачынае бракаваць тых асобаў, якіх можна прызначыць урадавымі адміністратарамі. Аднак гэта не перашкаджае саветнікам і страпчым рэвізаваць маёнткі і адбіраць у жыхароў уласнасць. Цар Мікалай сваім новым указам загадаў, каб сялянам з секвестраваных маёнткаў зменшыць зямельныя падаткі; памешчыкам і шляхце, маючым зямлю, зменшыць аплату, каб такім чынам выклікаць іх прыхільнасць. Акрамя гэтага, з-за боязі новага паўстання [цар] абвясціў праз генерала Сакена, што сяляне маюць права выдаваць сваіх паноў, заподозраных у падрыхтоўцы паўстання, [а таксама] выдаваць нават тых, хто ездзіць з аднаго маёнтка ў другі без афіцыйнага дазволу. Аднак гэты крок не прынёс ніякай карысці. Калі селянін і дведваўся аб гэтай прытворнай царскай ласцы, то з боку гэтага ж урада адчуваў [с. 103] большы ўціск. Акрамя безупыннага рэкруцтва на сялянаў, прыцягнутых у якасці паганяных, зваліўся абавязак па пастаўцы рэквізіцый. [Урад жа, у сваю чаргу,] атрымаў новы галаўны боль, каб яны не разбегліся. Распаўсюджванне чутак, што такія асобы будуць забірацца ў войска, павялічвае нянавіць да гэтых новых паноў і садзейнічае таму, што пагоншчыкі адбываюць ад вазоў і далучаюцца да паўстанцаў. Астатнія жыхары, якіх пужаюць чуткай, што іх паны будуць знішчаны (прыклад чаго, хоць і частковы, меў месца ў Ковельскім павеце), гатовы сёння падзяліць лёс паноў, няшчаснае становішча якіх абуджае ў іх літасць. Ураджаі ў Валыні, Падоллі і Украіне суцяшаюць і земляроба, і тых, хто яшчэ думае пра будучыню. Аднак жа кошт на збожжа ў Падоллі, дзе знаходзяцца яго значныя запасы, напалову, а нават і болей, ніжэйшы за кошт

у Валыні. І калі карэц аўса каштуе ў Падоллі 4 зл[отых], то тут даходзіць ад 8 да 14 зл[отых].

Складаючы Нацыянальнаму ўраду ніжэйшы рапарт, а з ім дакументы, якія пацвярджаюць мой побыт і падарожжа [у межах] Валыні, Падолля і Украіны, суцяшаю сябе прынамсі тым, што не выканаў даручанага мне з-за немагчымасці, [аднак спадзяюся], што Літоўскі камітэт знойдзе апраўданым выкарыстанне мяне на працягу гэтых некалькіх месяцаў.

Яўстафій Янушкевіч,
жыхар Мінскага в[аявод]ства
У Варшаве,
дня 16-а ліпеня 1831 г[од]а

Ліст Яўстафія Янушкевіча да Іаахіма Лялевеля ад 10 жніўня 1830 г.

[арк. 42] 10 жніўня 1830 [года], Вільня

Сярод праблемаў сённяшніх маіх заняткаў рэдка ў мяне выпадаюць вольныя хвіліны, якія я мог бы, адарваўшыся ад радзівілаўскіх спраў, прысвяціць прыемнейшай для мяне працы. Адразу, як бачу складанасці ў спазнанні значнай з'явы, пачынаю ўсё ўскладняць, беспарадак выклікае ў мяне зварот да бесперапыннага пошуку сапраўднага стану, каб ясна зразумець, не блытацца і добры запас звестак падрыхтаваць. Так атрымалася, што пасля свайго вяртання з Пазнані¹ я не займаўся ніякай навуковай працай. Сорамна мне было і паведамляць Вам, добры пан, аб гэтым, але зараз, калі з'явілася надзея на адпачынак і часовы, прынамсі, перадых, можа, і адважуся ўгадаць лепшыя часы, калі са слабымі сіламі няўмела імкнуўся адужаць Ансільёна.

Паўстаў зараз праект перавыдання Літоўскага Статута. Ці можа ён быць такім, як быў да гэтага? Ці мусіць быць страчана праца Ліндэ² і шэрагу іншых, служыць толькі для гістарычна-навуковых патрэбаў і зусім не ўплываць на яго ўдасканальванне? Каму з нашых патронаў³ вядомыя вытокі права, якім зараз карыстаемся, гісторыя яго? Але ж кожны, узяўшы ў рукі някасную працу, шукае ў аўтара парады, і кожны з нас, хто займаецца Статутам, можа заручыцца, што ці абьякава да гэтага адносіцца, ці называе аўтарам Льва Сапегу, таму што толькі аўтарам належыць права прысвячэння. Не ведаю, як здарылася, што гэтае пытанне захапіла мяне, ці не рады быў бы заняцца выданнем новага Статута, але гэта ж спекуляцыя, бо абвешчана пажаданне ўнясення ў яго такія змены, якія магчыма

параўнаць з тым, як ставяцца нашыя дамы да ўбрана на прыклад гаспадынь модных крамаў, пажадана [даданне] гісторыі Статута, даданне Канстытуцый⁴, указаў, а ў канцы спыніліся на змене самога фармату. Выдавец мае права распарадзіцца ў адпаведнасці з уласным жаданнем. Настолькі мы ўдзячныя Ліндэ за праведзеную работу, што шчыра быў бы рады заняцца працай, якая адпавядала б маім сілам. Папярэджваю аб гэтым загадзя і для гэтага наперад прашу аб зычлівай дапамозе. Ліндэ напрыканцы [сваёй] працы распавядае: *«Калі гэтае выданне ў такім сваім выглядзе не пераканае, што Літоўскі Статут патрабуе такога новага выдання, якога заслугоўвае на самай справе»*. Урэшце прыступаем мы да новага выдання. Як гэта здзейсніць? Ці пакінуць польскі тэкст без зменаў, як гэта ёсць зараз, ці прынамсі вярнуць яго да старажытнага выгляду, да першых выданняў Статута (1614–1619), ці правіць у адпаведнасці з дакладным вымаўленнем духу права Статута 1588 [года]. Першае [выканаць] лягчэй. Месцы, недастаткова зразумелыя, можна ў падрадкавых каментарых па-руску растлумачыць. Па-другое, ці дастаткова асабістага жадання? Асабліва, калі некаторыя ўжо раней выступалі супраць гэтага, а нястрымны рэцэнзент Ліндэ, аўтар заўваг у «Вілен[скім] дз[ённіку]», [змешчаных] у 1829 [годзе]⁵, выразна папярэджвае: *«Хто бы зараз хацеў змяняць выразы, а тым больш праявіць непавагу, паступілі бы, як той праўнук, ці праўнучка (бо і гэта важная справа), якія загадалі бы сямейныя партрэты сваіх прадзедаў і прабабак псаваць падмаляваннем, абразіў [арк. 42 адв.] бы веліч старажытнасці, якая паважжаецца і не кранаецца, схаваў бы сутнасць характару літоўскага народа, ягоных хуткіх учынкаў у цывілізацыі, ягонай гісторыі звычайў, нораву і пісанага права, пазней сцісла аб'яднаных і ўзгодненых з польскімі, і заўсёды выводзіўшых слаўны свой род ад першых славянскіх плямёнаў»*. Я гэтага ўсяго не разумею.

Дваісты можа быць падыход у выданні новага Статута. Калі ён будзе з'яўляцца толькі інструментам, прыдатным для нашых

праўнікаў, то ў такім выпадку размова павінна ісці аб тым, каб дакладна перадаць ягоны змест, каб памылка не стала прычынай для пені, каб патрон знайшоў у Статуце толькі тое, што мог бы выкарыстаць для абароны справы, — адпаведныя канстытуцыі, адпаведныя ўказы і г. д. [Калі] павінен быць наш Статут гістарычнай навуковай працай, для гэтага мусіць праводзіцца іншая праца, іншы павінен быць ягоны склад. Пачатковай маёй думкай было імкненне аб'яднаць гэтыя дзве мэты ў адзінае. Гэтага ж намеру прытрымліваюся я і сёння. Патлумачу яго хоць коратка. Пачынаючы ад назвы, на маю думку, у вядомых выданнях яна галоўным чынам недакладная і застацца не можа, нядрэнна было б [назваць] Земскі Статут В[ялікага] К[няства] Л[ітоўскага], затым у форме ўступу ці ўводзінаў прадставіць гістарычны вобраз часу, калі ствараўся наш Статут, адным словам XVI стагоддзя. Нядрэнна было б звярнуць увагу на ўзровень заканадаўства, якім кіраваліся іншыя народы ў гэты час, а пераходзячы да самога Статута, распавесці па чарзе пра ягоныя выданні і дайсці аж да нашых часоў. Прывілеі каралёў*, прысвячэнне Льва Сапегі змясціць паслядоўна, а не так, як гэта выглядае зараз. Ці патрэбныя прысвячэнні польскіх выдаўцоў, радкі і г. д., дадаткі? Радзіў бы напрыканцы паказаць крыніцы літоўскага заканадаўства, навуковы апарат, словам, усё, што толькі здолеў бы зрабіць для азнаямлення нашых суайчыннікаў з заканадаўствам і яго гісторыяй. Затым ідзе сам Статут. Ці патрэбна перад ім змяшчаць прывілеі в[ялікіх] к[нязёў], Статут Казіміраў? Падаецца мне, што яны істотна павялічаць працу? І тут нараджаецца думка падзелу [выдання] на дзве часткі, аднак гэтая вялікая праца не для мяне. Тэкст захавачь польскі такім, як быў, з дабаўленнем унізе рускага тэксту для складаных месцаў, з дабаўленнем тлумачэнняў для розных аб'ектаў, для чаго як крыніца можа быць выкарыстана [кніга] Чацкага «Аб літ[оўскім] і поль[скім] праве»⁶. Затым Трыбунал, Канстытуцыі, але толькі фрагменты, бо навошта патрэбны звесткі, не

* Павінна быць напісана *князёў літоўскіх*.

прыдатныя да сістэмы права, такія як аб пошлінах, мытных падатках і г. д., і ў канцы змест мытных пастаноў.

Ужо некалькі тыдняў, як падышоў я да гэтай працы, як толькі меў дастаткова часу чытаў тое, што мне пад рукі хутчэй магло трапіць. Шчыра шкадаваў Бандтке⁷, [арк. 43] што шмат бязглуздзіцы напісана ў Бянткоўскага⁸ і небарака Ліндэ напісаў прыдумак, ці экзэмпляр польскага Статута, дадзены яму Хруцкім⁹, не з'яўляецца выданнем 1588 г. На сёння асвадомлены я ў наступным:

1529 [год] — першы Статут. Хто пісаў [яго], адзін [чалавек] ці некалькі, я не ведаю, хутчэй, менавіта да гэтага адносяцца словы прывілея Жыгім[онта] III: *«аб'яднаннем як мага большай колькасці самых адукаваных, дасведчаных у праве асобаў, клопатам, руплівасцю, працай і стараннасцю»*.

Не ведаю, што азначае гэтае тлумачэнне з лацінскай мовы, а таксама і таго, навошта Гаштаўт¹⁰ у Чацкага фігуруе.

1564 [год] — на вальным сейме ў Бельску¹¹ [прыняты] другі Статут.

Маю копію прывілея Жыгім[онта] Аўг[уста] ад 30 снежня 1565 [года], якім зацвярджае Статут, дадзены ў мінулым годзе¹².

1566 [год] — дадаткі.

1588 [год] — трэці Статут (да гэтай пары ніколі не быў друкаваны — можна прысягнуць — значыць, да 1588 [года]).

28 студзеня, прывілей Жыгімонта.

11 лютага, [прывілей Жыгімонта] для друкавання *«мовамі польскай і лацінскай у друкарні»*.

13 ліпеня Леў Сапега пачаў друкаваць Статут па-руску. У мяне ёсць арыгінал яго ліста да Крыштафа Радзівіла, пісаны ён д[ня] 13 ліпеня 1588 [года] з Мяжырыч і ў ім наступныя словы: *«Ужо загадаў друкаваць новы Статут па-руску, хацеў бы яго і па-польску выдаць, але калі б меў яго даслоўны пераклад, у адпаведнасці з рускімі словамі і сентэнцыямі, вельмі было б недалікатна, а іншым чынам не смею, значыць, каб ні словы, ні сентэнцыі не змянялі сэнс, таму што і без прычыны людзі*

знойдуць, за што штрафавачь, а таксама баюся, каб гэта каму-небудзь не перашкодзіла, асабліва з-за мяне. Быў бы рады ў гэтым парады і погляды В[ашай] К[няжацкай] М[іласці] даведацца, прашу парады мне В[аша] М[іласць] падаць. Буду таксама рады выдаць пры гэтым жа Статуце прывілеі, але не ўсе маю на руках. У адным добры пачатак, сярэдзіна дрэнная. У другім сярэдзіна добрая, а пачатак ці канец злы. І таксама не ведаю, ці пагаджацца прапуськаць тое, што пашкоджана, ці не»¹³.

Нарэшце,

выдае І снежня, з прысвячэннем каралю і станам. Друкавалі [гэта] Мамонічы¹⁴, але навошта два разы (Бібл[іятэка] ks. Т. 1. § 56. 15).

Дапаўняюць выпраўленні.

9 лютага 1592 [года] піша Сапега з Вільні да Мікалая Крыштафа: «Выпраўленні да Статута латаем, маем дастаткова складанасцяў, ёсць шмат упартых і неразумных, якія прыныпова ва ўсім супярэчаць, а часам і самі не разумеюць, чаго жадаюць. І калі я пытаюся ў іх: “Як гэта жадаеш убачыць?”, то адпавядаюць: “І сам [арк. 43 адв.] таго не магу вымавіць, як разумею”. А як тады я магу паняць тваё ўяўленне, калі ты сам не можашь пра гэта дакладна сказаць. Гэта так мне надакучыла за гэты кароткі час, што і сам сабе сумняваюся, што іх вытрымаю». (Што гэта азначае, калі Статут ужо быў друкаваны?)¹⁵.

1614 [год] — першы раз на польскай мове. Але нягледзячы на тое, што імкнуся ўбачыць выданне 1614 [года], у мяне не атрымліваецца да гэтага часу знайсці «Літ[оўскую] газ[ету]», дзе сп[адар] Сабалеўскі¹⁶ змясціў свае заўвагі. У нас тут шмат перашкодаў пры шчырых намерах. Мне падаецца, што Сапега Гаўлавіцкаму¹⁷ даручыў пераклад.

1619 [год] — другое выданне і г. д.

На сёння ведаю толькі гэта, зрэшты гэта ўсё, што Чацкі, Ліндэ, (Патоцкі), Вал[юміна] Ле[гум] і сам Статут пра Статут

паведамлілі. Даніловіча¹⁸ і Сабал[еўскага] шукаю і, напэўна, знайду. Прашу мне зараз адказаць, ці адмовіцца ад праекта, пра які мару, і надрукаваць Статут абы-як, а заўвагі, сабраныя разам у адзін артыкул, змясціць у перыяд[ычным] выданні?

Спадзяюся знайсці ў архіве паміж лістоў тае эпохі яшчэ [што-небудзь]. Хацеў бы, каб Астафій Валовіч атрымаўся непрычынным да стварэння Статута, а лістоў ягоных шмат.

Шукаючы разам з дарагім і каханым панам Мікалаем (Маліноўскім), зараз нашым архівістам, знайшлі [мы] тры невядомыя да гэтай пары дыпламы:

1363 [год], 15 сакавіка ў Львове Казімір Вялікі падцвярджае продаж маёнтка Запетава Жыдку Спіцыміру ад Габрыэля Валчка з Пазарэчча і Івана Казловіча з Занадволкі.

1442 [год], 23 жніўня ў абозе пад мястэчкам Альтаны Уладзіславам III Варн[скім]¹⁹ дадзены [прывілей] Яну Струмілу з Дзямошына на вёску Злочаў²⁰ правам ленна застаўным.

1443 [год], 12 мая ў Варшаве Уладзіславам III дадзены [прывілей] Міхалу з Бучачы²¹ на маёнтак Злочаў правам ленна застаўным.

Павінен быў быць Злочаў вялікім ці малым, старым ці новым, калі ў адным амаль годзе [выдадзены] два асобныя прывілеі на Злочаў. У мяне ёсць іх факсіміле, і калі яны маглі б да чаго-небудзь быць табе прыдатнымі, прышлю іх з вялікай радасцю. Аб далейшых [сваіх] знаходках паведамлю, буду рады, калі ты ласкава адорыш мяне сваім адказам. Буду знаходзіцца ў Вільні бесперапынна да мая наступнага г[ода], затым пераязджаем у Нясвіж. Мой брат Адольф у сярэдзіне верасня пасля двухгадовага падарожжа вяртаецца з-за мяжы праз Варшаву, малодшы Рамуальд [працуе] у канцылярыі В[ялікага] к[нязя]²² і жыве на Крак[аўскім] прад[месці]²³ насупраць бернардынаў, каля каралеўскай аптэкі. Ці заходзіў ён да пана? Добразычлівы сябар і ўдзячны слуга. = Яўстафій Янушкевіч

ДАДАТАК

РАМІЁТНИК (1805–1831) (арыгінальны тэкст)

[s. 2] Dla mojej najukochańszej Maryni.

Zaczynam spisywać 23 kwietnia 1871. Co mi przyjdzie na pamięć niech to zostanie dla niej samej pamiętką, wspomnieniem o ojcu który ją za życia bardzo kochał.

Przyszedłem na świat 14/26 listopada 1805 w majątności Prussy zwanej, niedaleko Cimkowicz leżącej. W kościele parafialnym Cimkowickim byłem ochrzczony p[rzez] Plebana X[iędza] Krescentego Sumoroka. Rodzicami chrzestnymi* byli jak to czytamy w Metryce

Wincenty Twardowski i Vilgofortis [?] Armidewska

X[iędz] Kazimierz Mickiewicz kanonik Katedralny Miński i Joanna Burgielska

Albin Burgielski i Salomea Mickiewiczowa

Henryk Złotkowski [i] Franciszka Massalska.

Jednego tylko z moich ojców** chrzestnych pamiętam: Twardowskiego; on był przy interesach XX[ięży] Radziwiłłów i ile razy przyjeżdżał potem do domu [s. 3] moich rodziców, zawsze przywoził z Czarnawczyc sławnych w tej mieścinie obwarzaneczków.

* Сучаснае напісанне *chrzestnymi*.

** У сучаснай польскай мове слова *ojców* пішацца з літарай *ó*.

Rodzice moi zapewne tego roku przenieśli się z Prus do Ussowa majątności nieopodal od Kopyła leżącej, bo nie miałem spełna roku a zapamiętałem jeden drobny szczegół że m[n]ię* mamka czy niańka samego w kolebce zostawiła w altance.

Ussów należał do Radziwiłłów a ojciec moj** trzymał go zastawą. Z mojego tam pobytu zostały mi w pamięci: przyjazd jakiegoś P[ana] Kolontaja którego z ambony wyklął był pleban, pokłóciwszy się z nim o dziesięcinę. Mówiono że z wyklętym gadać nie można i ja ile razy widziałem jego wozek*** przed gankiem uciekałem do ogrodu. 2-gie wizyty do Kanonika Szantyra w Kieli i do zacnej nieoszacowanej staruszki P[ani] Oraczewskiej mieszkającej w sąsiednich Wasilczycach. 3-cie P[ana] Grudzińskiego który nas uczył czytać, pisać i po niemiecku. [s. 4] I na ostatek Kometę i rok 1812.

Skoro wojna już się zbliżała, Matka i Ciotka nasza Pani Hryniewiecka wdowa, zabrawszy Adolfa, Julię, Romualda i Zofię ujechały na Poleś do Uznohi wsrod**** bagien i lasów, a ja z ojcem pojechałem do Romanowa gdzie on spełniał urząd niby podprefekta. Pamiętam że najwięcej mówiono o magazynach; nudy były niesłychane i tylko czasem dla mej zabawy ojciec sprowadzał Żyda z szejnekaterinką****, wysławiającą moskali uciekających z Kraju.

Za nim wyjechaliśmy z Ussowa, przyjechał był jednego ranka przyjaciel ojca mego P[an] Onufry Jodko z Pukowa; rzucił się w jego objęcia i pokazując Kuryera Litewskiego w którym donoszono o przejściu Niemna p[rzez] wojska francuskie przysięgał że już nigdy Moskal nie wróci i że zostaniemy jak byliśmy Polakami.

[s. 5] Jaka to wszędy była radość, pewność zwycięstw Napoleona. Śpiewano pios[e]nki patryotyczne***** najwięcej krakowianow a nie zawsze mądrych jak to bywa popolicie np:

* У арыгінале *mię* — адпаведнік сучаснага *mnie*.

** У сучаснай польскай мове слова *moj* пішацца з літарай *ó*.

*** Сучаснае напісанне *wózek*.

**** Сучаснае напісанне слова *wśród*.

***** Слова паходзіць ад нямецкага *Schöne Katharine*, у спольшчанай версіі сустракаецца *szajne-katarynka*.

***** Сучаснае напісанне слова *patriotyczne*.

Świeci się Warszawa, świeci się i Krakow*
Nie dla was psów Moskalow tylko dla Polaków.

Po obchodzie Imienin Cesarza Napoleona w Słucku, gdzie w czasie obiadu ubrany za aniołka trzymałem Cyfrę N, odesłał mnie ojciec do Matki. Przez cały czas wojny raz tylko jeden dwóch ułanów zabłąkało się do Uznohy i byli to maruderzy których łatwo się pozbyło. To najlepsze da wyobrażenie w jakim to zakątku leżała Uznoha folwarczek należący do rodziców Korzeniewskiego, który potem był naszym czas jakiś guwernerem. Dzieciom nie wolno było wychodzić za dziedziniec folwarczny, nie dla żołnierzy obcych bo tych dziatwa nie lękała się, ale dla rusalek [s. 6] które, wmawiano nam, czatujących w zbożu na dziatwę.

Za powrotem do Ussowa w lat 2 czy 3, znowu zmiana nastąpiła. Summa zastawna czy spleacona czy przeniesiona była w Hanusowszczyznę pod Nieświeżem. To** sprowadziło i nasz wyjazd z Ussowa i niemalą radość, bo zamiast Kopyla mieliśmy Nieśwież z zamkiem Radziwiłłow***; zamiast starego domu mieszkalnego obszerny z wysokim dachem a naprzeciw niego ogromny murowany browar piwny. Co za ruch, jakie życie! Ilu oficyalistów, jakie wozy na beczki wiozące piwo do Nieświeża, a potem ile to susłów na drodze do tego miasta, co za rozrywka łowić je zalewając jamy wodą. Nie było tylko jak w Ussowie ogrodu. A potem, potem... przyszła chwila w której nam oznajmiono że się uczyć trzeba, że wysłani zostaniemy do szkół [s. 7] Dominikańskich**** Nieswiżskich***** z P[anem] Kobylińskim***** nowym guwernerem.

Zanim przyszło do wyjazdu (a ojca mego już w domu nie było, bo został powołany do interesow***** Radziwiłłowskich do Wilna) zdarzył

* Сучаснае напісанне слова *Kraków*.

** Замест закрэсленай літары *a* паверху напісана літара *o*.

*** Сучаснае напісанне *Radziwiłłow*.

**** Сучаснае напісанне *dominikańskich*.

***** Сучаснае напісанне *Nieświeskich*.

***** Сучаснае напісанне прозвішча *Kobylińskim*.

***** Сучаснае напісанне *interesów*.

сіę такі wypadek. Do Hanusowszczyzny należała Cegielnia, drobny awuls, folwarczyna a tak nazwane bo w niej i cegłę wyrabiano. Chłopek mający nad nią dozór, poprawiając strzechę znalazł w niej pakę namiętego ciękiego* papieru. Przyniósł ją do pisarza prowintowego rozumiejąc że się na kwity przydać może. Pisarz też ani się zapytał skąd papier wlaź na strzechę i co to był za papier; zapisywał na tych kartkach assygnacyi zboża, kwity itd aż razu jednego gdy wieczorem grał w karty z P[anem] Kobylinskim** i jedna z kartek użyta do zapisania przegranej mignęła przed świecą, postrzegli obaj, że to papier [s. 8] od assygnat moskiewskich. Co tu robić! Tyle kartek już w browarze, we wsi. Zniszczyć pozostałe to na nic nie przyda. Co tchu jadą do Horodniczego do Nieświeża jako najbliższej policyjnej władzy i opowiadają mu rzecz całą. Nakazane milczenie, policya*** wypytuje kto i kiedy mieszkał w Cegielni i wpadłszy na trop łapie gdzieś już na Pobereżu Jana Ceydzika [i]**** Korzuna, areштуje w Mińsku Damela malarza i wszystkich zwozi do Hanusowszczyzny. Kazano nam z naszej sali gdzieś my się uczyli precz wynieść. Przez tydzień była ona więzieniem dla obwinionych. Ile to zjechało prokuratorów*****, policmajstrów*****, kapitan sprawnych a wszyscy jednako sprawni, kto wie czy nie radzi byliby znaleźć nie kartki białe ale już zupełnie skończone assygnaty. Matka nasza od rana do wieczora kłopotowała się około tych nieproszonych [s. 9] gości. Co można było to czyniła dla Ceydzika, opatrywała go w bieliznę, dostarczała mu lepszej strawy, to też kiedy Adolf znalazł się w r[oku] 1832 w Tobolsku i spotkał tam Ceydzika swobodnie żyjącego, znalazł u niego gotowość wszelkiej postługi.

Adolf, ja i Romuald w 1817 ile mi się zdaje przyszedliśmy do szkół Nieświeskich. Adolf wszedł od razu do klasy***** III. Ja do

* Сучаснае напісанне *ciękiego*.

** Дакладнае напісанне *Kobylińskim*.

*** Сучаснае напісанне *policja*.

**** У арыгінале апушчаны злучнік. Янушкевіч памылкова аб'ядноўвае дзве асобы ў адну.

***** Сучаснае напісанне *prokuratorów*.

***** Сучаснае напісанне *policmajstrów*.

***** Сучаснае напісанне *klasa*.

II-iej* a Romuald do I-szej. Matka najęła dla nas oficynę w domu Cukiernika Nottenmeiera**. Dozor nad nimi*** *ex officio***** miał Zachorowski, a macierzyński pocziwa stara sługa którą od imienia męża furmana zwaliśmy Symonową. Zarząd domu i pilnowanie służącego Mikołajka do niej należały.

Szkoły Nieświeskie składały się z 6 klas. XX[ięża] Dominikanie dość dobrze nauczali. Prefektem był X[iądz] Stasiulewicz, fizykę wykładał X[iądz] Terlecki [s. 10] najbardziej lubiony od młodzieży, bo przewodniczył wszystkim jej zabawom na majówkach, urządzał examen***** publiczny w dzień SS. Piotra i Pawła w sposób taki że wszyscy z niego byli zadowolnieni i uczący się i ich rodzice, a potem on był dyrektorem Teatru który po skończonym examinie ściągał do sali wszystkich słuchaczow*****. Ostatnia sztuka którą pamiętam grano za moich czasów była Gaweł na księżycu. Historię wykładał X[iądz] Snarski a literaturę czyli tak zwaną wymowę X[iądz] Zielonka co potem na Syberyi stał się sławnym apostołem słowa Bożego, pocieszycielem wszystkich cierpiących.

Było około 200 uczniów z drobnej szlachty w największej części i jeden włościanin nazwiskiem Sawasciej, może dla tego że był jeden, najwięcej mi w klasie mojej przypadł do serca i często go na przedmieściu odwiedzałem. My [s. 11] trzej z jednej strony a z drugiej dwóch Jodkow Apolinary i Karol z Łopuch i Alexander z Pukowa stanowiliśmy dwa osobne stronnictwa, jakby dwa sztandary, pod które garnęła się reszta w każdej chwili życia szkolnego: w klasie, podczas examinów, spacerów, na majówkach a zwłaszcza przy wyborze Prefekta i vice Prefekta Różańca S[więtego]. Jeśli jeden z nas był Prefektem to z tamtego obozu był vice***** Prefekt

* Гэта запісана маленькімі літаратамі ў паўрадка.

** Дакладнае напісанне *Nottmejra*.

*** Трэба чытаць *pami*.

**** *Ex officio* (лац.).

***** Сучаснае напісанне *egzamin*.

***** Сучаснае напісанне *słuchaczów*.

***** Слова напісана над радком.

namiesnik. Honor to był wielki bo codzień na Mszy siedząc w ławce kiedy inni klęczeli, czytał głośno

*Salve Regina Mater Misericordiae**

a inni odpowiadali *Vita Dulcedo et spes*** i t.d.

A potem w dzień S[więtego] Tomasza z Akwinu Prefekt po łacinie miewał oracyę przed licznie zebraną publicznością, a potem zasiadał do stołu w Refektarzu obok zaproszonych gości na ten festyn.

Wybór Prefekta był przedmiotem intryg samych że [s. 12] ojców Dominikanów, i jednego roku tak się one skrzyżowały, że nie mogąc pogodzić wspólnych interesów a nie chcąc obrazić którejkolwiek strony, obrano Prefektem Karłowicza. Prefekt ugaszczał szkołę w dzień wyboru i potem na majówce nie mało musiał rozdać bułek i pierników.

Ojciec nasz ciągle bawił w Wilnie przy interesach Massy Radziwiłłowskiej a biedna matka sama ponosiła wszystkie domowe kłopoty. Wypadło oddać Hanusowszyczną jako przepadłą do ordynacyj; wzięta w dzierżawę Małyszkwowszyczną powołała do pomocy Koneckowskiego niegdyś naszego nauczyciela, a mając zapas pieniędzy, przybrała jeszcze S[więty] Dwór, Litwę od Radziwiłłów i Siemienowicze od Grabowskich. Powiększyły się zatrudnienia i oddalona o kilka mil więcej od Nieświeża, już nie tak często mogła nas odwiedzać. My zaś przyjeżdżaliśmy do niej na Boże [s. 13] Narodzenie, na Wielkanoc i na Wakacje od 1 Lipca do 3 Września.

W tych czasach zgłosił się do nas Michał Januszkiewicz Połkownik*** wojsk R[zeczy]p[ospoli]tej z czasów Kościuszki, mieszkający w Krasnem na Podolu, bezdietny a dosyć majątny, i zażądał aby mu jednego z nas powierzono na wychowanie a on później zrobi swym dziedzicem. Los padł na Adolfa i on z Klasy 4-ej czy 5-ej odjechał w tamte strony i nauki swe już ćwiczył w Winnicy.

* *Salve Pugina Mater Miserecordiae* (лац.).

** *Vita Dulcedo ex spes* (лац.).

*** Сучаснае напісанне *półkownik*.

Smutno też było naszemu ojcu, być samemu w Wilnie. Po ukończeniu Klasy 5-jej wezwał mnie do siebie na wakacje i dwa miesiące przygotowywałem się pod kierunkiem Eliaszewicza do zdania egzaminu do Kl[asy] VI gimnazjalnej. Tu dopiero poznałem jaka była różnica wykładu nauk w gimnazjum a naszej szkole [s. 14] przekonałem się że umiałem nie wiele i że wszystkiego na nowo uczyć się trzeba.

Examin jednak udał się jako tako, a przecież i ja i Ojciec i mój nauczyciel wróżyliśmy że najlepszy będzie wypadek jak zostaną w kl[asie] V-tej. Przy otwarciu Gimnazjum zaprowadzono mnie do kl[asy] V-tej. Wchodzi Prefekt Skoczkowski i czyta promocję z tej klasy do VI-tej; a w końcu dodaje: ze szkoły Nieświeskiej z kl[asy] 5 do 6-tej Eust[achy] Jan[uszkiewicz]. W radości niezmiernej chciałem go w rękę pocałować, taką to dla mnie było niespodzianką.

W klasie VI-tej miałem przyjaciół Ludwika Spitznagła który potem nieszczęśliwie życie zakończył, odbierając je sobie wystrzałem z pistoletu, z miłości dla Panny Rdułtowskiej; Juliana Karczewskiego znakomitego malarza zmarłego w Rzymie. A bywając w domu D-ra Spitznagła i Becu poznałem także i [s. 15] młodego Juliusza Słowackiego.

Po skończeniu gimnazjum z dyplomem bardzo świetnym, przedstawiliśmy się obaj ze Spitznagłem zaczynając r[ok] 16-ty życia, wyglądaliśmy na dzieciaków i nie chciano nas przyjąć do Uniwersytetu, w końcu Rektor Malewski przejrząwszy dyploma przyzwolił. Ja wszedłem na kurs Prawa.

Było to r[oku] 1822 kiedy Lelewel wrócony był na katedrę historii*. Przypominam sobie zapal z jakim go młodzież przyjmowała. Wiersz Adama do niego był staraniem Czeczota wydrukowany a na druk składaliśmy po gr[oszy] 20. Do cenzury posłany był pod imieniem Mik[ołaja] Malinowskiego.

W tym czasie poznałem i samego Adama mieszkającego w Konwiktach Koło Katedry, czyli w tak zwanem** Seminarium Nauczycy-

* Сучаснае напісанне *historii*.

** Сучаснае напісанне *zwanym*.

cielskiem*. Zaprowadził mnie do niego Czeczot; p[rzez] Stefana Zana poznałem jego brata Tomasza i często bywając [s. 16] u niego gdzie mieszkali Sliźniowie, Pułjanowski i w[iele] i[nnych]. Wtajemniczony zostałem do Tow[arzystwa] promienistych. Między kolegami na wydziale prawnym ściślejszą przyjaźnią byłem związany ze Stan[isławem] Kublickim. On i brat jego starszy Adolf byli pod dozorem Jochera autora Obrazu bibliogr[aficznego] Polski. Lelewel był kochany od młodzieży ale też i on był dla niej cały wylany. Towarzyski, uprzejmy, serdeczny, każdego przyjmował u siebie, dawał mu rady, wskazywał drogi do wyższego coraz kształcenia się, zachęcał do próbowania sił i ja na jego nalegania rozpocząłem tłumaczenie** Tableau Ancillona 3 t. Co się z tym tłumaczeniem*** stało? Zapewne przepadło w r. 1831.

W 3-m roku na Uniwersytecie będąc, doczekałem się smutnych chwil: uwięzienia filomatów****, filoretów, wygnania Lelewela, Gołuchowsk[iego]; prześladowania uczącej się młodzieży p[rzez] Nowosilcowa.

[s. 17] Ze stopniem Kandydata obojga praw nie było co robić na świecie. Jeszcze Statut Litewski z pomocą Vol[umina] Leg[um] był obowiązującym na Litwie, żeby jakiś urząd przyjąć chciałem poznać prawo praktycznie i ojciec mój, oddał mnie na aplikanta do adwokata Sidorowicza a po roku w 1827 przeszedłem do Karczewskiego obrońcy Massy***** Radziwiłłowskiej przy Sądzie Komisyj, bo jako dwa ważne processa toczyły się: z plenip[otentem] dawnym Radz[iwiłłowskim] P[anem] Kamieńskim i z XX. Ordynatami o oddział dóbr allodialnych.

To położenie moje dopomogło mi do poznania nieco interesów Radziwiłłowskich. Ojca straciłem w Lutym 1826. Kilka miesięcy bawiłem w domu matki w S[więtym] Dworze i wróciwszy do Wilna, pilnie uczyłem się przy Karczewskim.

* Сучаснае напісанне *Nauczycielskim*.

** Сучаснае напісанне *tłumaczenie*.

*** Павінна быць *tłumaczeniem*.

**** Дакладнае напісанне *filomatów*.

***** Сучаснае напісанне *masy*.

W r. 1828 przybyli Wittgensteinowie do Wilna [s. 18] Ludwik i żona jego Stefania X[iężni]czka Radziw[iłówna] pierwszy raz ją widziałem będąc u nich z prokuratorem Massy Mich[ale]m Zaleskim Star[ostą] Szwęrowskim*.

Piękniejszej nad nią nie widziałem pod ten czas. Znalazłem ją nawet piękniejszą od siostry mojej Julii która w naszych stronach za cudownie piękną uchodziła.

W lipcu 1828 a może i wcześniej przybył do Wilna z ramienia XX[ięży] Wittg[ensteinów] a wówczas jeszcze tylko hrabiów, Antoni Kożuchowski dla rozpatrzenia się w stanie ich interesów. Miał list do mnie od Alex[andra] Wereszczyńskiego i tym sposobem zawiązała się naprzód znajomość a potem serdeczna przyjaźń która skończyła się dopiero z jego śmiercią. Kiedy mu Prokuratorja odmówiła dania wykazu stanu fortuny, z racji że taka praca wymaga kilka lat czasu, ja młodym będąc i dość rezolutnym podjąłem się jej dokonać [s. 19] w kilka miesięcy byle mi dano pewne księgi i dwóch z biora** do pomocy. Jakoś w końcu Października wszystkie tabele zostały sporządzone i raport do Matki Cesarzowej jako opiekunki Stefanii wygotowany. Emanuel Glücksberg tłómaczył go na język Fran[cuski].

Ucierpiałem na zdrowiu, bo przez 4 miesiące prawie nie wychodziłem z domu a nawet nie ubierałem się. To też ukończywszy pracę tą ślaniałem się na nogach i lekarz radził abym na odpoczynek wyjechał na wieś.

Całą zimę przepędziłem na wsi w Siemionowiczach u mojej matki, nie wiedząc co dalej z sobą pocznę i kiedy na dobre już zabierałem się do gospodarki, otrzymuję z P[eters]b[ur]ga podarki od Wittg[ensteinów] zegarek i pierścien i wezwanie abym natychmiast do Wilna się udał.

Ledwie*** stanął w Wilnie, przybył i [s. 20] Kożuchowski. Nastąpiła zmiana osób w Prokuratoryj i w nowym składzie ja zosta-

* Сучаснае напісанне *Szwentowski*.

** Сучаснае напісанне з *biura*.

*** Сучаснае напісанне *Ledwie*.

łem jej Sekretarzem z prawem położenia veto na decyzję Prokuratora Salmonowicza. Zanadto byłem młody żebym chciał tytuł Prokuratora przyjąć, ale byłem nim w istocie. Salmonowicz zaraz odjechał do Poznania dla pracowania u X[ięcia] Ant[oniego] Radziwiłła aby proces tyloletni o dobra allodialne ukończyć, a ja z Kozuchowskim w Marcu wyjechaliśmy na Kontrakta do Mińska a stamtąd p[rzez] Warszawę zdążyliśmy przed Świątami Wielkanocnymi do Poznania.

Układ z X[ięciem] Ant[onim] Radz[iwiłłem] szczęśliwie przyszedł do skutku, stąd radość w gronie przyjaciół Namiestnika czyli Wielkorządcy Poznania i w jego rodzinie. Święcone było huczne i prawdziwie radośne. Był wtenczas Arcybiskupem [s. 21] X[iądz] Wolicki dawał wielką ucztę a dowiedziawszy się od Salmonowicza że ja zostaję w pokrewieństwie z rodziną Kościuszków, a on był wielkim patriotą, urząd i toast mój wnosił i całe obywatelstwo obecne tak rozognił że jak zaczęli mnie ścisnąć i całować to i końca temu nie było.

W Kwietniu z Warszawy wypadło mi jechać do P[e]t[ersbur]ga a właśnie tego czasu wyjeżdżać miał Mickiewicz za granicę. Spotkawszy Odyńca zasmuconego i zazdroścącego mi tego szczęścia, zaproponowałem mu że go zabiorę z sobą i nazad do Borun odwożę a przynajmniej do Wilna. Jakoż wyjechaliśmy razem z Warszawy i po drodze wstąpiliśmy do mojej matki gdzie Odyniec zostawił na pamiątkę wiersz do bociana siedzącego na gnieździe swem w ogrodzie.

[s. 22] Z P[e]t[ersbur]ga wróciliśmy w końcu Maja. Odyniec odjechał do Warszawy a ja odtąd już bez przerwy pracowałem w Prokur[atorji] Radziwiłł[owskiej].

Wszakże zostawało mi czasu i na zabawy i niby to na literackie pracy. Wybrany jednym z Gospodarzy Resursy musiałem być na każdym jej balu, a że najmłodszy i dyrektoria więc prawie zawsze pierwszy taniec rozpoczynałem stąd wszystkie Panie i panny wielce mnie respektowały i nie było wieczoru na który by mnie nie zapraszano. To też bywało zimową porą wracałem zawsze dobrze po

północy i odbierałem surową burę od mego poczciwego Antoniego który litował się nad moim zdrowiem.

Teatr należał do Radziwiłłów stąd prawie wynikał dla mnie obowiązek żebym przybyłą truppę protegował. Zachęcając innych do bywania, samemu nie wypadało stronić od niego [s. 23] a nie stroniło się wcale bo wtenczas mnie się zdawało że nad aktorów wileńskich lepszych na świecie nie było. Ci z sami grali Dramata, Tragedye, Komedye i Opery.

Marcinowski wydawał Dziennik Wileński i miał to za punkt honoru aby go utrzymać choć rok rocznie tracił. Zawiązaliśmy się w grono współpracowników pod dyrekcją Leona Rogalskiego, i ile kto mógł pisywał do tego Dziennika. Układaliśmy Kalendarze, a Felix Wrotnowski dla chleba tłómaczył* z fran[cuskiego] Romanse Coopera.

Takim trybem szły rzeczy aż do Listopada 1830. Tak wpływała ćwierć wieku mojego życia w Kraju. Nie raz zachęcano mnie żebym się żenił to z PP[anną] Stanisławą Wasikowiczówną to z Alexandrowiczówną to z Laskarisówną, ale mi to do myśli i serca nieprzypadało; chciałem [s. 24] naprzód jak był układ z hr[abim] Wittg[ensteinem] skończyć jego interesa i otrzymawszy zaręczone wynagrodzenie, wtenczas dopiero wyszukać sobie żonę i osiąść na wsi. Miałem tylko 1000 Rubli sr[ebrem] pensyi na pierwsze potrzeby; nawet te nie wystarczały i matka mi dodawała ze swoich. Nadzieja że w końcu od razu się otrzyma znaczną sumę około miliona zł[o]t[y]ch Pol[skich], wszelkie inne względy usuwała na stronę.

Kiedy więc wkrótce wszystko zawiedzie i wypadnie rozpoczynając życie tułaczę, co jeszcze wspomnień z Kraju wyniosłem z owych czasów tu dla pamięci zapiszę.

Ojciec nasz mawiał nam zawsze że dobre jest zwiedzać obce kraje ale przedewszystkiem** trzeba znać swój własny. I stąd to wakacje rzadko kiedy bawiliśmy na wsi u matki. Jedną z najmilszych podróży odbyłem zdaje się [s. 25] w r. 1824 na Ukrainę Wołyń i Podole. Na Ukrainie w Mosznach mieszkał X[iądz] Sokołowski brat mojej matki.

* Дакладнае напісанне *tłumaczył*.

** Сучаснае напісанне *przede wszystkim*.

Był tam proboszczem. Moszne niedaleko od Czerkas i Dniepru leżała prawie na ostatnich krańcach dawnej Polski. Zwiedziłem Kijów i Kaniów po drodze, a jadąc na Podole Bohusław, Humań i piękna Zofiówkę. Właśnie kiedy był w Zofiówce zerwał się wielki pożar w Humaniu, część miasteczka zgorzało a łuno oświecało wspaniałe ogrody i kanały tego jak zwano małego Wersalu. Celem właściwie dalszej podróży było odwiedzenie Kraśnego gdzie mieszkał Adolf u powinowatego naszego pułkownika Januszkiewicza a ówczas* Podkomorzego Winnickiego.

Z Adolfem jeździłem do Jampola, Mohylewa odwiedzałem wszystkich sąsiadów bliskich i dalszych i miałem sposobność poznania części [s. 26] tego pięknego kraju o którym już Trębicki pisał że jest krainą mlekiem płynącą i miodem a Goćławski** poświęcił cały poemat Podole i dowodził:

że i słońce nad Podolem jaśniejsze się toczy
Bo mu blasku dodają Podolanek oczy.

Pod koniec Sierpnia wracałem przez Wołyń do domu, do Świętego Dworu o mil trzy czy cztery odległego od Nieświeża. Trzeba było przebywać lasy poleskie i błota drogą piaszczystą do Klecka. O dwie stacje pocztowe około godziny czwartej po południu nastąpiła zupełna cisza w powietrzu i najmniejszy szmer liścia, najmniejszy powiew czuć się nie dał. Były to zwiastuny nadchodzącej burzy zwanej przez tamecznych mieszkańców Rabinową nocą; i w istocie cały widnokrąg okrył się grubą ciemnością poczęło błyszczeć i grzmieć i piorun bił za piorunem [s. 27] a deszcz tak rzęsyty padał że konie iść dalej nie mogły. Po omacku prawie dojechaliśmy do jakiejś karczemki tak malutkiej że ledwie koszyk mój mógł się w niej zmieścić tem trudniej że już stał jakiś wózek ze zbożem.

Rozgościliśmy się w karczemce. Mój służący Jozef*** znał się trochę na kucharstwie napoczął warzyć coś w piecu kiedy w tem posty-

* Сучаснае напісанне *wówczas*.

** Дакладнае напісанне *Gośławski*.

*** Сучаснае напісанне *Józef*.

szeliśmy stukanie do drzwi. Szynkarka żydówka przesunęła okienko żeby zapytać kto tam stuka i oznajmić że stodoła karczemna już całkowicie zajęta. Na to pytanie usłyszała głos dobrze jej wiadomy: ja tobie pokażę kto tam! otworyj!

Żydówka odskoczyła od okna krzycząc aj! waj! To... nie pomnę już nazwiska popa który stanąwszy na czele bandy rozbijał po drogach. Mój Józef pobiegł do powozu, wyjął pistolet i naturalnie do przestachu tylko [s. 28] strzelił ku drzwiom do których dobijał się ów Poleski Rinaldo. Co tu robić? Żydówka krzyczy: uciekajcie Państwo bo on tu wróci z bandą swoją i on tu i we wsi pewnie ma swoich. A biednaś moja głowa, biedna!.. Szlachcic z wózkiem już się wyniół i Bóg wie gdzie śród nocy powędrował, i my po wspólnej naradzie na los szczęścia opatrzywszy strzelbę i pistolety ruszyliśmy drogą do Klecka. Po jakich drogach i wertepach błądziliśmy, jak długo bez drogi jechaliśmy z tego sobie zdać sprawy nie mogliśmy, ale to pewna żeśmy na stację o dwie mili odległą trafili od strony Klecka i być może żeśmy już niedaleko byli od samego miasteczka, dokąd teraz znowu wypadło odjeżdżać.

Minęło niebezpieczeństwo spotkania się ze zbrojcami a więc wszystko było niczem i dostawszy się do Klecka, po wieczery spokojnie [s. 29] ruszyliśmy w dalszą drogę. Biła północ kiedyśmy ostatnie domki mijali. Droga pocztowa wyśmienita jak w lecie; po burzy księżyc prześlicznie ją oświecał. Po lewej ręce łączka a na wzgórzu ogrody, po prawej mogilnik miejski. W tem wszyscy na raz zdziwieni jesteśmy że nasz powóz w tył się cofa: woźnica, Józef i Ja nie rozumiemy dlaczego konie dalej iść wzbraniają się gdy naraz widzimy białe dwa cienie wzajemnie na ramionach wspierające się i płynące od ogrodów przez drogę ku mogilnikowi. Pierwszy raz w mojem życiu zdarzyło mi się patrzeć na podobne zjawisko. Cienie te, duchy czy z jakichś chmur pajęczych urobione postacie, powoli przemignęły przed oczyma naszymi i zapadły za górą cmentarza. Długo jeszcze konie nie chciały iść naprzód; gdy wszystko znikło... jechaliśmy do Nieświeża i wyznać muszę że nie bez pewnej [s. 30] bojaźni opowiadałem com widział kochanej mojej Tekli witając ją

z podróży. Moj* Jozef zawsze dowodził że to była para kochanków co z miłości utopili się. Ale gdzie? pewnie gdzieś od Klecka daleko bo tam rzeki nie ma właściwie a Łań ledwie jest ze swego źródła.

Teraz kiedy czytam Pieśń o ziemi Polskiej Pola i te prawdziwe obrazy gościnności:

Ledwo człek by czasem wierzył,
 Dom niewielki — wtem gość wchodzi:
 Ot i domek się rozszerzył
 I wnet miejsce gdzieś się rodzi.

To zaczynam odgadywać jak to bywało i u nas w Świętym Dworze kiedy sąsiedzi i nie sąsiedzi zjeżdżali się na Imieniny matki Ś[więtej] Tekli 23 września i bawili zazwyczaj tydzień cały żebyś znowu życzyć Imienin ojca na Ś[więtego] Michała 29 września. Ile to koni, ile służby! A przecież [s. 31] wszystkim było gdzie się wyspać, gdzie przysiąść do jedzenia, a jak to się wesoło bawiono. Młodzież i dziewczęta tańczyły dnie całe a w nocy odpoczywano. Nikomu nie przyszło na myśl że mu u siebie byłoby wygodniej. Rozjeżdżano się tylko ze smutkiem, z obawą czy wszyscy roku następującego potrafią znowu zjechać na Imieniny i czy śmierć nie ścieśni szeregu tych zacnych i pocziwych sąsiadów. Teraz są już większe wymagania, teraz na wsi konie do karczmy odsyłają bo siano i owies drogie, a w Ś[więtym] Dworze tyle było łąk że dla użytku chłopków, ojciec zawsze starał się choćby o szwadron ułanów i darmo im paszę ofiarował.

Ja i Romuald byliśmy w Wilnie podczas długiej słabości ojca i przy jego śmierci. Przypadła ona 14/26 lutego 1826. Mieszkał on w Kardynalii tak zwanym pałacu zbudowanym przez [s. 32] X[siędza] Kardynała Radziwiłłę. Obyczajem przyjętym wszystkie zakony trzeba było wezwać do Konduktu pogrzebowego, a że Kardynalia niedaleko jest położona od Kościoła Bernardynów, przeto wieczorem jak zwykle tam trumnę odprowadzano a nazajutrz o 11tej żałobne nabożeństwo. Otóż że na tej odległości wszystkich księży nie podob-

* Сучаснае напісанне *тój*.

na było ustawić, trudniący się pogrzebem chciał koniecznie ogromny krąg robić. Ja który nigdy nie dbałem o jakąkolwiek wystawę, oparłem się temu i ledwie potrafiłem ochronić się od tej śmieszności, ale ta sprzeczką tam mnie usposobiła w jakąś obojętność że przyszedłszy do Kościoła i stanąwszy przy Katafalku obok Romualda, spokojnie na wszystko patrzałem*. W tem słyszę z boku jakąś babę gadającą do drugiej: a widzisz tego panicza! Ani mu łezka z oczu padnie [s. 33] tak kontent pewnie z ojcowskiej spuścizny.

Otoż od czego ludzkie sądy zawisły! Ale wyznaję że śmierć ojca mniej mi była bolesną jak przyjazd mój do matki i doniesienie jej że on nie żyje. Inne to były czasy i z Wilna do Ś[więtego] Dworu odległego o 34 mil nie tak łatwe były komunikacye.

Na cmentarzu OO. Bernardynów wileńskich leży grób ojca. Ogromny kamień z napisem. Kątkowski powiadał mi teraz że nie zniszczony. Co za szkoda że ciało jego nie leży w Dziahylnie gdzie groby Matki, Adolfa i czwórka dzieciak Januarego! A jakie to miejsce prześliczne na wiekuisty odpoczynek. Za dawnym domem mieszkalnym bo teraz January przy ogrodzie wymurował inny, jest wielki wążów dołem płynie ruczaj zdrojowy do stawu. A ściany wążowu zarosłe brzozą i jodłami. [s. 34] Otoż na drugiej jego stronie wznosi się kaplica już teraz opuszczona, bo Rząd Mosk[iewski] broni naprawy, a nie dochodząc do niej śród drzew leżą grobowce. Bogdajby ta kochana Dziahylna nie przeszła w ręce Moskiewskie a bardzo być może, bo January uważa ją za swoją i zmęczony, znękaný troskami które do łat tyle dręczyły w Dziahylnie, nie wiele dla niej ma miłości. Najsprawiedliwej byłoby żeby Dziahylna dostała się Tadeuszkowi synowi Romualda, jedynemu z naszej rodziny płci męskiej. Pięćdziesiąt lat już jest w posiadaniu naszym. Ani ja ani Romuald nie mieliśmy udziału, niechże po śmierci Januarego, Tadeusz ustanie dziedzicem. Tego bym pragnął i o tem do siostry Zofii i do jej córki pisałem i z [...] naradzałem się jakby ku temu myśl Januar[ego] nakłonić. [s. 35] Wyborny to był zwyczaj za moich czasów że młodzież

* Сучаснае напісанне *patrzyłem*.

miewała księgi dziś albumami zwane do których wpisywała co piękniejsze wiersze a najwięcej patryotyczne. Pożyczył jeden drugiemu i taki zbiór wierszy od razu można było skompletować. Za przyjazdem moim do Wilna niejaki Kwiecieński pożyczył mi swój album i na czele jego znajduję ten własnej kompozycji jego dwuwiersz:

W wolnym czasie od pracy zwyczajem mym było
westchnąć nad sławą ojców i matki mogiłą.

To niby westchnienie odnosić się miało do przepisywania w wolnych chwilach od pracy, i przy tej okoliczności mój nauczyciel Eliasiewicz zaraz zwrócił uwagę moją na niedorzeczność tej sentencji a na pozór niewinnej. Tak później dziwił mnie początek poematu Ziemiaństwo p[olskie] Koźmiana, zaczynający się od tych [s. 36] wierszów:

Szczęśliwy! kto po smutnym Ojczyzny rozbiorze
Osiadł wiejską zagrodę i zagon swój orze...

Że też to piszący nie postrzeże się po napisaniu podobnej niedorzeczności.

Kiedy jeden z przyjaciół Kar[ola] Sienkiewicza pojechał do Maciejowic do swego krzewnego i nie zastawszy go w domu musiał nań czekać dni kilka i doniówszy o tem dodał że poziewa z nudy; Sienk[iewicz] odpisał mu:

Nad grobem Polski poziewać
Niegodny Polaka zakał;
Jeśliż nad nim nie mógł śpiewać,
Czemuż nad nim nie płakał.

O nadejść mającej rewolucyj lada chwila w Warszawie mieliśmy w Wilnie już wierne wiadomości. Brat Adolf wracający z Włoch [s. 37] i Paryża przez Warszawę we wrześniu 1830 widział się z Joach[imem] Lelewelem i ten mu zwierzył tajemnicę aby patrioci w innych częściach Polski byli [w] pogotowiu niby z powodu Rewolucyi Lipcowej francuskiej która może w całej Europie spro-

wadzić wstrząśnienie. Czekaliśmy więc lada chwila wybuchu. Aż nareszcie i ta nadeszła i jak dziś pamiętam był to dzień poniedziałkowy i o południu pierwszą wiadomość o niej dał mi Żyd faktor na dziedzińcu w pałacu Kardynalii.

Zawiązany tajemny Komitet w Wilnie odradzał młodzieży litewskiej przedzierania się do Królestwa, owszem żądał aby każdy został na miejscu i czekał hasła do powstania. Brat mój Adolf z Podola przybył około Bożego Narodzenia do Wilna z adresem obywateli podolskich przystępujących* do Rew[olucyi] Warszaw[skiej] [s. 38] i szczęśliwie udało mi się go przewieźć około Kowna na drugą stronę Niemna. Powoli sposobiono się do zorganizowania powstania na Litwie.

Nadeszły Kontrakta Mińskie w Marcu 1831. Pojechałem na nie z wielu urzędnikami Prokuratoryj Radziwiłłowskiej aby interesa wszystkie załatwić i z obywatelstwem rozmówić się co nam teraz czynić należy. Po otrzymaniu zapewnienia w Słuckim powiecie że skoro stanę srod** nich, wszyscy się uzbroją, pospieszyłem do Wilna, i ukrywszy w Archiwum zebrane z dzierżaw pieniądze, spisawszy akt tego schowania i zapłaciwszy pensye 3 miesięczne wszystkim urzędnikom, zaraz nazajutrz pocztą wyjechałem z Wilna zabrawszy z sobą młodego ucznia gimnazjum*** Korzeniowskiego. Pospiech tem był [s. 39] naglejszy bo mnie ostrzeżono iż miałem być wywieziony w głąb Rossyi a potem i dla tego jeszcze że wszystkie na wschód Wilna położone powiaty już były w powstaniu.

Droga wypadła mi na Oszmianę. Ledwie tam przejechał o południu, młodzież i palestra zaklinać mnie poczęła, abym jako świadek działań Komitetu Wilńskiego****, zniewolił marszałka Tyszkiewicza do dania hasła, że wszystko już gotowe, że garnizon Oszmiany łatwo może być rozbrojony, a tym sposobem powstańcy zdobędą nie mało broni, zapasy sukna, a dalszy odkład na nic się nie przyda sił

* Сучаснае напісанне *przestępujących*.

** Сучаснае напісанне *wśród*.

*** Сучаснае напісанне *gimnazjum*.

**** Дакладнае напісанне *Wileńskiego*.

naszych nie powiększy a moskale mogą wyjść do Mińska i wszystko z sobą zabiorą.

Nazajutrz więc o 4 rannej w kilkunastu wystąpiliśmy na ulicę. Opis tego dnia znajduje się w zbiorze pamiętników* o powstaniu [s. 40] Litwy F. Wrotnowskiego, skreślony przez Ign[acego] Klukowskiego. Że mnie nikt w Oszmianie nie znał, puszczo no wieść że jestem jakiś wojskowy przysłany umyślnie z Warszawy i to jedno posłużyło do dania dobrej otuchy mieszkańcom, którzy tę chwilę zwycięstwa okupili później krwawo.

Z Oszmiany pojechałem do Borun, gdzie młodzież ucząca się u Bazylianow, już zbijała śniezkami orla Ross[yjskiego] wiszącego nad gmachem Szkolnym. Ogłosiłem w Kościele akt powstania i po odśpiewaniu *Te Deum*** jechałem dalej do Wołożyna rezydencji staro go Tyszkiewicza. Chociaż tam jeszcze panowały władze moskiewskie, śmiało nosiłem na surducie kokardę polską i w kościele byłem na Nabożeństwie a była to niedziela i ludu wiele. Nikt nie śmiał targnąć się [s. 41] na mnie chociaż nie widziano za mną zbrojnej siły.

Przyjechałem potem do matki mojej do Dziahylnej i wzięwszy od niej b[ł]ogostawieństwo, udałem się w powiat Słucki; ale ledwie młodzież zasłyszała o mojem ukazaniu się, uciekła z domów i widząc takie tchórzowskie usposobienie, wrociłem*** się w Nowogrodzkie gdzie z dawna duch patriotyzmu ożywił tameysze obywatelstwo.

Porozumiewałem się z Kaszycem, Mierzejowskim i innymi. Naznaczano dzień powstania i odkładano znowu; a ja dowiadując się że w Mińskim już mnie policja szuka i lękając się być pochwyconym, postanowiłem wrócić do powstania najbliższego do Oszmiany lub Zawilejskiego i dla tego z Korelicz ruszyłem do Dokudowa nad Niemnem i [s. 42] przepравиłem sie na drugą stronę do Delatycz. Zostawiając**** wszakże mój tłóмок***** z rzeczami i z przygotowanymi

* Сучаснае напісанне *памітнікоў*.

** *Te Deum* (лац.).

*** Сучаснае напісанне *вróціліся*.

**** Сучаснае напісанне *заставіаючы*.

***** Сучаснае напісанне *тлумок*.

proklamacjami u Nadleśniczego Radziwiłłowskiego, bo już wiedzieliśmy że powstanie Oszmiańskie rozbite, dla tegoż kazałem mu aby pod wieczor przysłał łódkę do Delatycz, bo jeśli obaczę niemożność dalszej podróży* wróć i p[rzez] Lidę ku Wilnowi starać się będę przedrzeć.

W Delatyczach popłoch. Obywatele z p[owia]tu Oszmiańskiego, unikając morderstw Kabardyńców którzy wielką część mieszczan Oszmiany wyciągli chronili się w łąsy i na bagna koło Niemna. Jeden z nich uprosił mnie abym od niego kupił konia za liche pieniądze. Po co i na co go kupiłem, wcale nie wiedziałem ale mi się zaraz przydał. Pod wieczor** czekam nad brzegiem Niemna swojego podłowczego Chrzanowskiego, godziny jedne po drugich ubiegają [s. 43] a nikt się z drugiej strony nie pokazuje, aż nareszcie od zmroku płynie łódka i Chrzanowski stanąwszy się na brzegu donosi mi że spóźnienie*** nastąpiło z powodu że kapitan sprawnik Nowogrudzki z oddziałem kozaków przybył do Podłowiectwa, otoczył dom Kozakami i w nim noczuje.

Co tu począć? Ufny w moją jadę do Podłowiectwa, a Chrzanowski postarał się przewieść kupionego konika, którego na wszelki wypadek kazałem osiodłanego trzymać w pobliżu domu. Witam Kapitana Sprawnika, każę przygotować wieczerzę, po herbacie kładziemy się spać pokotem na ziemi. Z rozmowy nie widzę aby miał jakie względem mnie zamiary. Nazajutrz rano po śniadaniu, bierze mnie na stronę i powiada że chciał by ze mną pomówić. Mysłę w ten czas: otóż i stanowcza chwila. Miałem 200 zł. [s. 44] jeśli zechce mnie aresztować, wykupie się. Aż on w proźby: że on dobra Radziwiłłowskie o ile musi oszczędza i że zasługuję abym mu dał jakie wynagrodzenie. Siadam tedy przy stoliku piszę assygnacyę na paret złotych i coś ze zboża. A oddając ją pytam: po co on przyjechał. Otrzymałem rozkaz aby wszystkie promy i czołna sciągnąć na tę stronę Niemna i przerwać komunikacyę od Oszmiańskiego. Pożegnałem go uprzejmia. Siadł do powozu z Sekretarzem, otoczyli

* Сучаснае напісанне *podróżu*.

** Сучаснае напісанне *wieczór*.

*** Сучаснае напісанне *spóźnienie*.

w około Kozacy i opuścili Podłowiectwo, a ja nie tracąc i chwili siadłem na konika i puściłem się do Korelicz.

Później już w Paryżu dowiedziałem się od Nowogrodzian, że Kap[itan] Spr[awnik] wróciwszy do Nowogródka znalazł rozkaz szukania mnie w powiecie i dostawienia do Mińska. Ale było [s. 45] po wówczasie. A mówił śmiejąc się że tej nocy jeszcze spał ze mną.

Z Korelicz pojechałem do Zacierzewia do wuja mojego Sokołowskiego i zaraz z wujenką przebrany w ubiór niewieści przez Nieświeżę przejechałem do Krasnodworców do brata wujenki p. Bułharyna. Tam sprowadziłem Piekarskiego oficjalistę Radziwiłł[owskiego] który w nocy z wózkiem za stodołami miał czekać na mnie.

Kiedy mnie obaczył, zaczął się żegnać bo oczom swoim nie wierzył żebym to ja był. Albowiem jacyś zesłane niedawno do Pohostu przybyli zaręczali że mnie powiesili Moskale w Lidzie.

Odwiózł mnie nad brzeg rzeki Moroczy na Poleś i w nocy stanęliśmy przed chatą Nadleśniczego. Szczególne zdarzenie. Podłowczyńni która mnie znała, miała sen że mnie widziała na Polesiu, i kiedyśmy do izby weszli, przelęknęła się ze zdziwienia. [s. 46] Poleciałem jak największą tajemnicę a że to był wielki tydzień, więc na czołno dano mi ciast i różnych mięsów i wpłynąwszy na Słucz po półtoradniowej żegludze dostałem się do Lenina, gdzie nieznanemu mnie znowu Podłowczemu mówiłem że jestem rachmistrzem wysłanym z Wilna na rachunki Administracyi Łachewskiej.

W Leninie dowiedziałem się że pop tameczny już mówił że P. Janusz[kiewicz] ma być gdzieś na Polesiu. Jak ta wieść mogła się rozejść tak szybko dotąd nie pojmuję, ale ona kazała mi co prędzej z Lenina zmykać! W sobotę po południu ruszyłem do Sitnicy dokąd adm[inistratorowi] Łachwy P. Kuleszy kazałem przyjechać.

W Sitnicy po raz ostatni słyszałem córeczkę Pietkiewiczów grającą na gitarze i śpiewającą:

W okropnych cieniach pieczarów podziemnych...

[s. 47] Kulesza przewiózł mnie przez Łachwę właśnie podczas rezurekcyi do Wysockiego którego znałem na Uniwersytecie, ten mnie odesłał do Sołtana a ten znowu odwiózł do Dąbrowicy.

W Sitnicy wziętem od rachmistrza Przyborowskiego jego paszport i już jechałem dalej jako P. Przyborowski, a jechałem najwięcej czółnem, rowami i Styrem.

W Dąbrowicy zjechałem do klasztoru Pijarów gdzie znajomy mi był z Wilna X[iądz] Lwowicz o którym Adam w Dziadach czyni wzmiankę. Od niego dowiedziałem się że lada chwila Moskale rozbiwszy powstańców pod Włodzimircem, spaliwszy Czartorysk Pocieja, spodziewani są w Dąbrowicy i że oni XX. Pijarzy lękają się strasznych następstw.

Nadszedł oddział moskiewski, uzbroiwszy się w odwagę idę do dowodzącego z moim paszportem [s. 48] i powiadam mu: że jadę za interesami Feldmarsz[alka] Wittgensztejna i żądam od niego aby mi paszport wizował do Kółek. Jeśli dobrze pamiętam J[enerał] czy półk[ownik] moskiewski nazywał się Hönig; przyjął mnie jak najlepiej podpisał paszport i ułatwił najęcie furmanki do Włodzimirca.

Przyjechawszy do miasteczka stanąłem w karczmie w której znalazłem jakiegoś obywatela starającego się o konia, a bardzo trudna była sprawa znaleźć je bo wszyscy do lasów z końmi i byłem uciekali. Przy obiedzie, przy bliższej rozmowie pokazało się kim byłem ja i on. On Rudnicki brat mego kolegi Uniw[ersyteckiego] jadący z Mozyrskiego do jen[erała] Dwernickiego który w ten czas wkroczył na Wołyń, a ja?... na los szczęścia szukający drogi do Warszawy, albo jakiego oddziału powstańców.

[s. 49] Przed wyjazdem, byśmy się zdecydowali jednym wózkiem jechać zwłaszcza zabezpieczeni moim paszportem, dowiedzieliśmy się że we dworze jest także od kilku dni jakiś pan z Paryża. Posłałem tedy do niego parę słów p[rzez] umyślnego i prosiłem aby na grobelkę za wsią wyszedł.

Nadjechał na to miejsce spotkania i w owym panu, poznałem Stanisława Kozakiewicza adwokata co potem za Konarskiego był męczony i na Sybir zesłany. Był on wysłany od Komitetu Wileńskiego do Rządu Narodowego a że człek nie sprytny, więc z Wilna jakie trzy tygodnie wędrował i ugrzązł w Włodzimircu. Powiedziałem mu: nie masz po co jechać bo ja wiem więcej niżli

on; on zaręczał że będzie powstanie, a ja mu już doniosłem że powstanie jest wszędzie, radziłem żeby wracał jak może a ja biorę na siebie jego słowny raport. Oddał [s. 50] mi znak po którym poznawano prawdziwych emissariuszów Komitetu: była nim kopiejka miedziana z r[oku] 1812 z wytartą koroną i tę później w czerwcu przybywszy do Warszawy oddałem X[sięciu] Ad[amowi] Czartoryjskiemu.

Pożegnawszy Kozakiewicza, pojechałem z Rudnickim do Kótek gdzie administratorem dóbr tych Wittgenszejnów był znajomy mi P[an] Wołodźko. Ja jako Rachmistrz Przyborowski odegrywałem tę rolę a trzeba było zyskać na czasie i obejrzeć się co robić zostało kiedy Dwernicki już do Galicyi wkroczył a granica wojskiem moskiewskim strzeżona.

Tu zaszła szczególna okoliczność. Żydzi propinatorowi miasteczka Kólków, dowiedziawszy się że Rachmistrz z Wilna przybył, zaraz przybiegli ze swoimi pretensjami, że powstanie wielkie im straty przyniosło itd. A że tego właśnie [s. 51] roku przed kilku tygodniami wzięli kontrakt arendy na kontrakt w Mińsku odemnie, więc nie mogli mnie nie znać. Zdziwili się więc obaczywszy mnie jako Przyborowskiego. Idą do Wołodźki i zwierzają mu się: że albo to ja dla jakichś przyczyn sam przyjechałem albo też że ten P[an] Przyb[orowski] tak do mnie podobny jak dwie krople wody.

Żle znowu — moja ta rola na długo nie posłuży — mówią mi o powstaniu na Podolu. Trzeba tedy szczęścia próbować. Jadę do Kap[itana] Sprawnika aby paszport wizować, i przybywam w chwili kiedy on umarł. Rozkazy najsurowsze aby nikomu chiba dla ważnych przyczyn nie dawać paszporta, ale P[an] Sekretarz bierze na siebie, podpisuje nieboszczyka który już podpisu* swego nie zaprze się i parę dukatami okupiwszy jadę do Żytomierza najętym Żydem.

[s. 52] W Żytomierzu, ozuchwalony że mi się tak dotąd udaje, przedstawiam się Gub[ernatorowi] Korsakowowi, przekładam mu konieczność jechania do Kamionki nad Dniestrem do feldmarszałka Wittgenszteina i otrzymuję nowy paszport do Gubernii Kijowskiej

* Выпраўлена *podpis uje* na *podpisu*.

i Podolskiej. Zaproszony od Korsakowa na obiad życzyłem mu zdrowia, ale widać nieszczerze bo za powrotem już go przy życiu nie zostałem a tylko potem kupiłem sobie po nim bardzo piękny płaszcz szaraczkowy jedwabiem podszyty.

Myszę sobie: toż przecież włócząc się po Podolu znajdę gdzie kolwiek powstańców. Jechałem pocztą i dość żwawo, ale moi powstańcy jeszcze żwawiej dali się rozbić i wynieśli się do Galicyi.

Przybywszy do Kamionki, otrzymałem od starego Wittg[ensztejna] list rekomendujący mnie [s. 53] do Generał Guber[natora] Lewaszewa i z nim nazad do Żytomierza powróciłem.

Lewaszew przyjął mnie jak najuprzejmiej ale paszportu za granicę odmówił, bo się składał zakazem. Wszakże podał mi taki plan: w czasie wojny feldmarszałkowi służy prawo wydawania paszportów. Jego mość mi przyszele rozkaz a ja go wydaję. Posyłam więc do Kamienki sztafetę a za nim wróciła pożądana odpowiedź bywałem na wieczorach u Lewaszewa i grałem z adjutantami w karty. Było to w chwili kiedy Karol Rożycki* z oddziałem swoim wyruszył ku Zamościowi. O tem cicho gadano w mieście ale adjutanci mi mówili bez ogródki jakby przed swoim, bo gdzież domyślać się mogli że w ich gronie znajduje się powstaniec którego na Litwie szukają aby go ślicznie powiesić na pierwszej lepszej szubienicy.

[s. 54] We 4 czy 5 dni nadeszło upoważnienie feldmarszałka i ja czekałem na paszport zagraniczny chodząc koło ogrodu Gubernatorskiego. Nareszcie dostałem go i z radością wpadam do karczmy i potracam jakiegoś starego moskala oficera inwalida. Pytam arędarza tej karczmy kto to jest? a ten mnie odpowie: nu, to głupi taki moskal, on tu przyszedł dowiadywać się kto jest Pan, bo on Pana widział ciągle chodzącego koło ogrodu i myślał że Pan jaki szpieg. I cóż ty na to? Nu, ja mu odpowiedział żeby milczał, bo taki Pan co u Jasnego G[enerał] Guber[natora] bywa na wieczorach może go za takie gadanie dobrze wyszturchać.

Podczas mego kilkudniowego pobytu poznałem w Żytomierzu profesora Gymnazium Moyżesza Otta Oszmiczica. A poznałem go

* Дакладнае напісанне прозвішча *Różycki*.

[s. 55] stąd że brat jego był Rachmistrzem w Mase Radziwiłłowskiej. Pogobnego oryginała i głupca rzadko można natrafić. Mieszkanie miał z kilku izb złożone, a w każdej izbie półki a na nich stały oprawne foliały jakby u Notariusza. Ciekawy byłem ich znaczenia. On mnie objaśnił, ile razy weźmie w rękę jaką książkę a ta mu się podoba, więc zamiast czytać przepisuję ją od deski do deski.

Że poczty były na Wołyniu zdjęte, musiałem nająć brykę żydowską do Radziwiłłowa ale w drodze niedaleko Ołyki przypadł szabas i Żyd dalej jechać nie mógł. W Ołyce majątku Radziwiłłów był administrator Koprowski i posłałem tedy umyślnego do niego z prośbą żeby przyjechał. Pod wieczór spotkałem go na drodze żeby czasem widząc mnie nie zdradził się i całą noc przepędziliśmy razem. Szło mi o to [s. 56] aby był ktoś jeszcze przed moim wyjazdem do Polski któryby mnie widział żywego i moją rodzinę uspokoił a nawet poczciwego Wołodzkę w Kólkach który nigdy nie wierzył żebym ja paszport zagranicę mógł dostać.

Nareszcie przebywam granicę moskiewską, dostaje się do Galicyi ale nie tu koniec kłopotów. Przed Brodami kontumacye od cholery. Pakują mnie do niej i ja co chciałem jednym susem stanąć za Wisłą, widzę przed sobą dziewięć dni kontumacyi, a kto mnie zaręczy że w tym czasie cała moja tajemnica nie wyjdzie na jaw. Ale jak się wydostać z tego więzienia? Myślę o tem, kładę się spać aż za ścianą z desek zbitą słyszę jęczenie. Kto tam jęczy? A ja. Kto Bałaban Żyd z Brodów. A co ci jest? Aj aj, tak mnie wnętrzości bołą że sobie rady dać nie mogę. A możnaż [s. 57] tu dostać mięty, nalej wody gorącej i wypij a ciepłym popiołem okładaj żołądek. Mój Bałaban posłuchał rady. Nazajutrz był zdrowiuteńki a przez wdzięczność odjeżdżając z kontumacyi bo to był ostatni jego dzień, obiecał mi że pierwszego dnia co w Brodach nim z cholery nie umrze on mnie z kontumacyi zabierze. Jakoż na trzeci dzień zajezdza bryka czterokonna i mój Bałaban z radością donosi mnie że mogę z nim odjeżdżać do Brodów. Tam jako sławny doktor musiałem jeszcze dawać rady lekarskie jakiemuś synowi bardzo wielkiego Rabina i po wspaniałem śniadaniu u Rabina odjechałem z Bałabanem do Lwowa.

We Lwowie Komitet pod prezydencją Pietruskiego oddał mnie w opiekę Drohojewskiego*, ten zawiózł mnie do siebie w okolicy Samborza a stamtąd do Dzikowa gdzieśmy p[rzez] Wisłę mieli [s. 58] się przeprawić. Po drodze wstępowaliśmy do jakichś PP. Dwernickich gdzie wielu zastaliśmy gości. Panny widząc Litwina, chciały coś mieć od niego na pamiątkę a że on nic nie miał więc oderżnęły wszystkie metalowe od kamizelki guziki a poprzyszywały inne z orzełkami polskimi.

W Dzikowie nie udało się przeprawić do Królestwa ale później już nie pomnę gdzie wiem tylko że obywatel oszukał mnie; sprzedał mi w dzień konia za 50 dukatow, a gdy w nocy przyszło wpław p[rzez] Wisłę przepływać podsunął mi innego co nie wart był i 50 złotych i musiałem go w Sandomirzu** porzucić.

Jestem tedy na ziemi Polskiej pod Rządem narodowym. Trąbka pocztowa gnusi a grzmi i jadę z kolegami do Warszawy. Ledwie tam przybył biege*** do Lelewela i znajduję go [s. 59] w rozpaczliwych myślach. Było to po bitwie pod Ostrołęką ale przecież nil *aesperas dum***** prowadzi mnie pod blachę gdzie zasiadał Rząd Narodowy. Opowiadam X[ięciu] Czart[oryskiemu] com widział i słyszał. Opowiadanie trwało przeszło godzinę. Dowiedziałem się zaraz o kilku Litwinach, o Adolfe Giedroyciu i innych i oni mnie, bo Leleweł nie chciał mnie zasmucić, donieśli o dostaniu się do niewoli mego brata Adolfa.

Do jakiego wejść pułku? Wybrałem sobie drugi pułk Krakusów Paszyca. Zapisałem się do niego i ledwie mi krawiec zrobił ubiór wezwany zostałem do Rządu Nar[odowego] gdzie mi powiedziano że pułk[ownik] Różycki idzie na Litwę i już poszedł drogą do

* Дакладнае напісанне *Drohojewskiego*.

** Дакладнае напісанне *Sandomierzu*.

*** Сучаснае напісанне *biegę*.

**** Выкарыстаная ў тэксце фраза на лацінскай мове ўтрымлівае недакладнасці. Замест *nil aesperas dum* павінна быць напісана *nil asperandum*. Аўтар замест галоснай *a* пазначае дыфтонг *ae*. Што тычыцца літары *n*, то гэта звычайная апіска.

Drohiczyzna*, że ja mam się do niego dostać i z nim razem na Litwie organizować powstanie.

[s. 60] Na ten cel Rząd Narodowy wydał mi próbne pismo którego oryginał Maryni zostawiłem a wydrukowane było w Żywocie Adolfa na ostatniej jego karcie.

Z jakąś radością wzięwszy to pismo w którym zawarte były wszystkie moje marzenia wsiałem do wózka pocztowego. Kiedyś snić mogłem że ja, kiedyś w Imieniu Rządu Narodowego mogę działać na Litwie i odzywać się do moich spółobywateli! Droga do Kaluszyzna była wolną od Moskali; ale dalej do Drohiczyzna już wypadało różnie objeżdżać trakt główny i na manowce skręcać. Ale w końcu dojechałem i już Różyckiego nie znalazłem ale go pod wieczór doznałem.

Idziemy ku puszczy Białowieskiej. W oddziale znalazłem Wład[ysława] Platera i [s. 61] znowu kilkunastu Litwinów. Sród puszczy przy jakimś leśnictwie zatrzymaliśmy się i u progu jego powitał mnie z Kancelaryi Radziwiłłowskiej krewny Kontrolera naszego Jahałkowskiego a syn Leśniczego. Prosiłem go znowu jak Koprowskiego aby pamiętał donieść kiedy że mnie dnia 2 czy 3 Lipca widział i już w ubiorze Krakusa.

Na nieszczęście nadeszła chwila smutna, spotkanie się wspólnie czat** naszych z czatami oddziału wracającego z Litwy pod dowództwem J[enera]ła Dembińskiego. Od niego dowiedzieliśmy się że tam wszystko stracone i że nasz oddział nie ma po co jechać dalej. Wracamy do Warszawy. Pułk[ownik] Różycki Samuel mianowany Jenerałem i Naczelnym dowódcą trzech województw Sandomirskiego, Kaliskiego i Krakowskiego, a ja z prostego [s. 62] Krakusika jego adjutantem. Wyjechaliśmy zaraz do Kazimierza, Solca i Opatowa. Różycki objął komendę wojska tam zgromadzonego dowodzonego p[rzez] J[enera]ł[a] Szeptyckiego i ruszyliśmy do Hży. Atakowani byliśmy w mieście od Moskali a jazda wołyń-

* Сучаснае напісанне *Drohiczyn*.

** *Czat* у дадзеным выпадку ўжываецца ў сэнсе галоўнага вайсковага аддзела.

ska Karola Różyckiego poza miastem. Jazda rozbiła pułk dragonów i myśmy z miasta w płomieniach potrafili się bez szwanku zreitorować i poszliśmy ku Przytykowi na spotkanie oddziałów idących z pod Warszawy pod wodzą pułk[ownika] Obuchowicza. Rüdiger już był na tej stronie Wisły i atakował nas pod Przytykiem gdzie miałem nieszczęście być skaleczonym w nogę od kawałka jakiegoś kartacza. Bo z jego łaski na koniu nie [s. 63] mogłem bezpiecznie siedzieć. Wszakże na wozie jechałem tylko dwa dni pierwsze i już pod Krzyżanowicami dzięki mojej klaczy potrafiłem dogonić czterech moskali, rozbroić ich i zabrać konie. Za to J[enera]ł przedstawił mnie do krzyża wojskowego.

Nie opisuję dalszych operacji wojennych bo te w Zdaniu Sprawy Narodowej przez J[enera]ła Różyckiego dzień po dniu spisane drukiem w Bourges ogłoszono.

Choć byłem tylko adjutantem przecie dla słabości szefa sztabu Józefa Różyckiego spełniałem jego służbę i całą część administracyjną 3ch województw. Że do pracy i czynności byłem nawykły, że miałem ledwie 25 lat skończonych, więc gotów byłem za wszystkich pracować i to mi zjednało u wszystkich przekonanie że mam wiele talentu [s. 64] wojskowego a że przez całą kampanię ani razu z pistoleta nie wystrzelił, lancy nie trzymał. Prawie zawsze spicrutę miałem w ręku, a raz tylko na rekonesansie użyłem szabli pod Mirowem i to żeby własnego Lublina płać. Zapomniawszy że jazda Lubielska miała mundury i kaptury po moskalach i widząc napis moskiewski wzięłem go za nieprzyjaciela.

Przyszło w końcu do odwrotu do Galicyj. W Miechowie miałem zlecenie wszystkich moskali J[enera]łów, urzędników, wypuścić na wolność. W Olkuszu pożegnaliśmy się z temi co w kraju pozostać chcieli i w nocy p[rzez] R[zecz] p[ospoli]tą Krakowską na Chrzanów poszliśmy do Oświęcimia. Zaraz za Bobrkiem rozbrojeni byliśmy od Austryaków pod [s. 65] rozkazami J[enera]ła Pidołta. A nazajutrz odprowadzono nas do Zatora.

Przez tydzień cały cierpiałem boleśnie raz po stracie Ojczyzny a potem dla rany która mnie odnowiła się na nodze. A tu ani

одzieży ani bielizny. Bo w drodze z Olkusza do Chrzanowa w nocy mój sługus czernuś zemknął z koniem i z tłomokami i z pieniędzmi.

Przyjeżdżali do Zatora obywatele z okolic a między innymi Brandys z Kalwaryi bo wszyscy znali Różyckiego i Szembeka który także przybył do Zatora. Brandys raz zaproponował mnie że mnie zawiezie do Oświęcimia i Osieka. I dzięki jemu poznałem rodzinę Larissów i kochaną żonę a matkę twoją Eugenię.

[s. 66] Z Umińskim w połowie listopada wyjechałem przez Brunn i Strasburg do Paryża. Szczegóły tej podróży znajdziesz w wyjątkach mojej korespondencji.

W 1832 4 listopada zacząłem wydawać dzienniczek Pielgrzym. W 1833 Adam Mickiewicz przyłączył się i zaczęliśmy już drukować poważniejsze piśmo. Ale to nie długo trwało, bo Rząd wydził mnie z Francji 1833 i choć tajemnie wróciłem do Paryża musiałem długi czas ukrywać się pod obcym imieniem P[ana] Morsmana adwokata Bruselskiego. Nareszcie w 1835 z Alek[sandrem] Jełowickim założyliśmy księgarnię i drukarnię Polską i ta trwała [s. 67] do 1840. To zdaje mi się było najpożyteczniejsze com w Emigracji zrobił. Znalazłem notatkę w listach do Eugenii o tej drukarni i księgarni i tę tu załączam*.

[s. 67 a] Oto jest obraz tego co P. Eustachy przez lat 4 ½ robił od 1 lipca 1835 do 1 stycznia 1840**.

d. 1 lipca 1835 Alex[ander] Jełow[icki] Stef[an] Dembowski i Eus[tachy] Janusz[kiewicz] złożyli summe f. 15000 na zakład Księg[arni] i Drukarni Polskiej. Kiedy w roku pierwszym wydali 14000 na kupno czcionek prass etc. wypadło kapitał pierwsiastkowy podnieść do f. 21000. W następnych lat[ach] nigdy summa nakładowa nie przechodziła f. 30000. Z temi tedy zasobami trzeba się było obracać, i tak ogólny ruch operacji handlowych był:

* Згаданы Янушкевічам дадатак прыклеены да старонкі 67, аднак, каб не парушаць логіку падзей, мы змяшчаем ягоны тэкст па месце згадкі.

** Пачатак фрагмента, выдадзенага В. Захароўскім.

w r.	1. do 1 lipca 1836.	f. 187129.88	
	2.	f. 160897.50	
	3. 1 kwiet. 8.	f. 199324.96	
	4.	f. 223906.04	
	5. 31 grud. 9.	f. 241399.29	f. 1.012.657.67

Ogólne przychody i wydatki kassowe (brzęczącą monetą)

r.	1. Przychód f. 70422.95	rozchód f. 69651.35	pozostałość 771.60
	2.	f. 35719.10	f. 36144.95 345.75
	3.	f. 41092.75	f. 40891.27 547.23
	4.	f. 29968.15	f. 30261.45 253.95
	5.	<u>f. 21825.02</u>	<u>f. 21378.70</u> 700.25
		199027.97	198327.72

Przedaż Xiąg:

za gotowe

pieniądze r.	1. 8484.10	rachunkiem 9581.35	ogół f. 18065.45
	2. 9802.55	18204.90	28007.45
	3. 4799.85	25040.55	29840.40
	4. 4567.70	25885.40	30453.10
	5. <u>3729.47</u>	<u>20127.75</u>	<u>23857.22</u>
	31383.67	98839.95	130223.62

Potrącając z tej liczby książki francuskie komissowe 10897.17

Ogólna sprzedaż f. 119326.45

Xiąg polskich (w których liczbie A. Jeł[owickiego] i A. Jeł[owickiego] i spółki 17483 tomów)

Wydrukowano od 1 lipca 1835 do 1 paźdz. 1839 to jest do daty przedania drukarni: dzieł wierszem 19. arkuszy 49.325. prozą i broszur 78. ark 501803. period[ycznych] pis[m] 15 ark. 73895.

z tych księgarń 5. 24. 3.

Ogół odbitych arkuszy 598.044.

32 dzieł nakładem księgarń 408.145.

189.899. dla innych

których to 32 dzieł kosztowało wydanie fr. 58192.51

4 dzieł po fran[cusku] przez nią wydanych fr. 2667.95

Ogół fr. 60860.46

[s. 67 b] Pracownicy w Drukarni, Emigr[anci] Polscy wzięli za robotę.

w r.	1.	4906.36
	2.	5760.70
	3.	5787.75
	4.	7424.15
	5.	<u>3546.65</u>
	f.	27425.61.

Miała księgar[nia] otwartych rachunków z rozmaitymi osobami:
w r. 1. 138. 2. 166. 3. 201. 4. 227. 5. 218.

Ogólny wypadek

w dn. 31 grud. 1839 zostawało w kassie f. 700.25.
w wexlach340.

w 110 wierzytelnościach z których największa 6876.95 f. / najmniejsza 60 c. (nielicząc wątpliwych zupełnie na f. 3600)..... 40341.22.

wartość ksiąg pozostałych w magazynie	28283.40
papierni	150
sprzętu	<u>200</u>
		70.014.87

58 wierzycielom

(największy 2885.27, najmniejszy 38 cent)	54.264.87
Pozostaje w zysku	f. 15750.=

Dług ten f. 54.264.87

Składa się 55 małych długów wynoszących 13.837.92

Reszta zaś f. 40.426.85

jest długiem spółników:

1. kapitału pierwiastkowego	f. 21.000.
2. procent za lat 4 ½	f. 4725.
3. pożyczka w [?]	f. 8274.13.
4. wdz ielach	<u>f. 6327.72.</u>
	40.426.85.

Że tak jest świadczę
Eustachy*.

* Канец фрагмента, выдадзенага В. Захароўскім.

[s. 67]* Potem sam jeszcze długi czas trudniłem się wydawnictwem i ostatnią książkę wydałem Słownik Języka Polskiego.

Należałem do wszystkich Rad, towarzystw ale nie tajnych, tylko takich gdzie cel był prawdziwie pożytku ogólnego i pochlebiam sobie że wszędy gdzie był powołany został ślad jakiej takiej posługi.

Piszę to dnia 26 listopada 1871 w rocznicę 67ch moich urodzin. Zaczynam rok 67y dzięki Bogu w zdrowiu i przy siłach kiedy tyłu młodszych odemnie wiekiem towarzyszków wygnania na pielgrzymstwie umarło. Dzięki także niech będą [s. 68] Stwórcy że mnie strzegł od złego i zachował od niedostatku i cierpień stąd wynikających. Nie tylko miałem z czego żyć, utrzymać brata mojego Romualda ale nadto rzadki jest ten co mnie znał któryby nie został moim dłużnikiem. Już w r[oku] 1841 a zatem w lat 10 rozpozycznych miałem do 13000 fr[anków] a kiedy Leonard Rot[el]** przyniósł razę jednego żądać pożyczki 20 fr[anków] ofiarowałem mu owe 13000 aby z nich wybrał co mu się podoba. Przebierał p[rzez] godzinę i skończył uwagą że kiedy ja niemogę z nich nic otrzymać to on tem bardziej.

[s. 69] I dziś mam prawie straconych jeszcze dawnych które na kominek rzucone zostały:

u p. Fryderyka Amelam w Liwerpolu od 1864 maja 7 za przedane i zatrzymane pieniądze (za Madisson) £. 306 czyli fr. 7650.

Van den Broeck w Paryżu bankier failliete, 60 r[ue] [de la] Ch[aussée] d'Antin za kupony Madissonu fr. 4409 65 od 1864 maja 1.

Barn Jan Andrzej za skryptem płatnym 1 lipca 1872 £. 1500 czyli 30000 ale od dwóch lat już procent 5 % nie płaci więc i kapitału nie zapłaci to już i 42000.

Rachując moje wydatki od pierwszej chwili Emigracji najskrupulatniej, mogę taki stosunek ułożyć

* Працяг тэксту са старонкі 67.

** Павінна быць Леанард Рэтэль.

[s. 70]

od	1831	do 1841	po 5000	50000
	1841	1851	10000	100000
	1851	1861	15000	150000
	1861	1865	20000	100000
	1866	1871	5000	25000
				425000

Straconych około 50000.

Miałem p[rzez] lat 40 f. 475000.

I to najmniej bo mnie także nie mało kosztowały miny [?] z powodu wojny Amerykańskiej.

Z kraju od Wittg[enstajna] miałem 16000.

Z różnych źródeł i od Matki 9000.

25000

Mogę tedy liczyć że pracą swoją miał w przecięciu do 10000 fr roczne przez te lat 40*.

[s. 71] Wspominam czasy emigracyi z prawdziwym rozrzewnieniem jako epokę młodszych lat szerszych illuzyj, epokę nadziei. Dziś wszystkie nas zawiodły i tylko została gorycz.

Największe życie panowało wśród naszej społeczności literackiej na rue des Marais Saint Germain od 1835 do 1841. Na imieniny, na obchód jakiś narodowy gromadnie się zbierali przyjaciele i znajomi i na małym przestając kontentowali się wszyscy nie już jadłem lub napojem, ale serdeczną rozmową.

Zostało mi parę wierszów które Stanisław Ropeleski** przysłał mi z życzeniem Imienin. Te jako niedrukowane w wierszach Nałęczka przepisuję. Gdyby był Rop[elewski] został w Emigracyj pewnieżyby się tak nie starał daremnie siedząc w kącie u Cezarego Platerra.

* Падрадковы каментар Янушкевіча дробным почырккам: «od 1851 p [rzez] lat 20 zachowałem agendy w których wszystkie wydania dzień po dniu są zapisane i w końcu każdego roku dodana summa».

** Дакладнае напісанне прозвішча *Ropelewski*.

[s. 72] 29 marca 1836

Niedawno, gdym był dzieckiem kochany Eustachy*
 Fantazją budowałem nadpowietrzne gmachy,
 Stroilem, zaludniałem idealne kraje,
 Grały srebrne strumienie, piały chórem gaje,
 We wtór duchowi memu, cicho, tkliwo, miło,
 Miłość i przyjaźń drogę życia ukwiecała,
 W progu wieczności sława z wieńcem mię czekała;
 To było niebo — tylko Boga w niem nie było!

Bo kiedy chciałem sięgnąć za uroka szaty,
 I te postacie wiotkie, przejrzyste, kształtne
 Ująć dłońmi — dotychczas duchowi widzialne —
 Poznałem, żem ubierał nicość w słów szkarłaty,
 Że mój świat i świat prawdy, są dwa różne światy.

Ta w moim Eldorado anielska kochanka**,
 Na ziemi, była sobie to parafianka;

[s. 73] Panna nieszpeta, ale dość głupia i nudna,
 I wyjąwszy święteczne dni — zazwyczaj brudna.
 Przyjaciel, co miał dzielić troski i wesela,
 O wszystkim świecie różne ode mnie miał zdanie,
 Wolny chłopiec, jedyny na bal, polowanie,
 Niechże sobie szczęśliwie tancuje i strzela.
 A Sława co mi brzmiała jak pieśń czysta, święta,
 Z Geniuszu i Ofiary na ziemi poczęta
 A na ostatnich krańcach wieczności kończona, —
 Z wieku w wiek, jak z ust do ust od [echów?] miliona
 Posyłana — wraz skrzyła niby ton fałszywy,
 Jej symbol — błazen w rynku stwarzający dziwy,
 Jej xięga nieśmiertelna — szarlatańskie dzieje —

* Пачатак фрагмента, выдадзенага ў першым выданні верша С. Рапялеўскага. Гл.: *Bibliograficzne szczegóły o S. Ropelewskim // Czas. 1865. Nr 233.*

** Пачатак першага фрагмента, апушчанага ў першым выданні паэзіі С. Рапялеўскага.

Śmiech [wziął?], a człek nie kocha, z czego raz się śmieję*.
 Otóż strącony Anioł, włokę się po ziemi
 Milcząc, aby nie nudzić wspomnieniami swemi —
 Z resztą, poezya w duszy, jak niebios duwany
 [s. 74] W których kanwę gwiazd milion od Boga utkany,
 Wcielona w słowo, jest to mętny odbłask w wodzie,
 Który falanga wałów rozbija w pochodzie.
 To myśl, co na tle niebios dziewicza, nie tknięta
 Wiedząc siebie i czując błyszcząca jasna, święta:
 Maż zstępować na ziemię i szarzać się w tłumie,
 Gdzie ją tysiąc potrąci, nim jeden zrozumie?..

Cudownie! czyż nie prawda, kochany Eustachy?..**
 Niestety muszę urwać tak ślicznego wątku,
 Bo Prezes mojej głowy wzywa do porządku,
 By rzuciwszy co prędzej fantastyczne gmachy,
 I pomnąc, z jakiej pióro jest w rękę przyczyny
 Powinszowanie pisać na twe Imieniny.

Do rzeczy tedy — ale zanim się namyślę
 Co tu życzyć? na czole tę uwagę kreślę:
 Poezja i realność, co tylą wiekami
 [s. 75] Tak się mają ku sobie, jak ogień ku wodzie,
 Odkąd świat stoi, pierwszy raz dzisiaj są w zgodzie,
 Kiedy ja, że cię kocham, mówię ci wierszami.

Teraz, czem cię obdarzyć? — gdybym był Poetą
 Śpiewałbym hymn Przyjaźni, hymn szczytny, uroczy;
 Myśl by moja świeciła ognistym Kometą
 Przy którym by pobladły gwiazd zazdrośne oczy.
 Ten hymn byłby tak dźwięczny, pełny, silny, czysty,
 Że byłby najpiękniejszym tonem w tej muzyce,
 Którą ziemia spowiada niebu tajemnicę,

* Канец фрагмента, апушчанага ў згаданым выданні.

** Пачатак другога фрагмента, які не ўвайшоў у першае выданне Рапялеўскага.

I dziękuje za jego płodny deszcz gwiazdzisty.
W tej muzyce żywiołów, co jest ślubnym wiankiem
Między ziemią Kochanką i niebem Kochankiem.
Gdybym...*

Po urwiskach przypuszczeń próżno myśl się ima
Rzucona z łodzi ojców na obłądu morze —
Nam cała przyszłość — blada spodziewania zorza;
[s. 76]

Cała przeszłość — wspomnienie, a dziś kij pielgrzyma!..
Bogdaj nam, Eustachy, życie z nudnej pleśni
Wyszło jak słońce z nocy; bogdaj przeszłość cała
Niedonucona zwrotka nieśmiertelnej pieśni
Znów z pól naszych ku niebu tryumfem zagrała!
Takt bił miarowy, tętent parsających koni,
Pijana radość serca i szczęk starej broni.
A szeregi Serafów do rajskiego progu
Spłynęłyby, i wisząc w miękkim chmur posłaniu,
Łowiły dźwięk — i zawsze przy strofy konianiu,
W chór zlewały niebieskie z polskiem: Sława Bogu!

Znowum wpadł w zapal — teraz będę miał na pieczy**,
Abym gdym głupio zaczął, zakończyć do rzeczy;
Otoż, za nim będziemy hasać na rumakach,
I szukać starej sławy w Batorego szlakach;
Nim powstanie nadzieje, coś zrobić potrzeba.
Wiatr żądy, niechaj chmury odgania i płony;
[s. 77] Bo ze łzy i uśmiechu, z walki i z rozkoszy
Złożyli ludzkie życie Alchemicy z Nieba.
Tu życzenia i
Post scriptum — zanim spólnie rostrzygniem żelazem
Losy Europy, dzisiaj zjemy obiad razem.

* Канец апушчанага фрагмента.

** 3 гэтага месца, а таксама наступны верш Рапялеўскага друкуецца ўпершыню.

Notabene kochanku, w obiad do napojów,
Ani się waż Sekwańskich domieszywać zdrojów.
Przyjaciele postępu, za jaką przyczyną
Mamy Greckim zwyczajem rozbełtywać wino?
Jeszcze ich skwary słońca upajały szałem —
Lecz my, z pałacem sercem a przemarzęm ciałem,
Twarde dzieci północy, miejmy na uwadze
By ogień członków z sercem w równej trzymać wadze.

12 marca 1841 Do E. J.

Odkąd już moja dusza nie powstała w Niebie,
Odkąd nie wiem co życzyć i marzyć dla siebie
[s. 78] Uwodząc niespokojne chęci wyobraźni,
Jam sny szczęścia i sławy zmienił w sen przyjaźni.

Kocham i marzę, dawnym nawyknieniom gwoli,
Ale serce dla drugich rozkwita i boli:
I postać mi kobieca dotąd w snach widoma
Ale cudza kochanka, a moja znajoma.

Obojeśmy słuchali jednej piersi bicia;
Ja byłem dlań wspomnieniem: ty, aniołem życia.
Co spłynąwszy z obłoków ubrany w promienia,
Swą jasnością ozłocił przygasłe wspomnienie.

Juliusz Słowacki którego poznałem w domu Becu w r[oku] 1821 gdzieśmy dziatwą jeszcze będąc bawili się razem z Alek[sandrem] Spitznagłem i Włodkiem był [s. 79] zawsze przyjaznym dla mnie, pomimo zawiści jego dla Mickiewicza z którym ja znowu żyłem w ścisłej zażyłości i naturalnie więcej go kochałem i uwielbiałem niżli Juljusza, taki do mnie wiersz z podróży na Wschód napisał:

Jeszcze chodzą przed oczyma
Róże, palmy, wieże, gmachy,
Kair, Teby, Tyr, Solima,
Mój Eustachy.

Jeszcze głowa diabła warta,
Jeszcze morskie czuję strachy,
Wycia hyen, lwa, lamparta,
Mój Eustachy.

Jeszcze długo spocząć trzeba,
Nim przywyknę widzieć dachy
Zamiast płócien, palm i nieba,
Mój Eustachy.

[s. 80] Lecz ty wyrwiesz mnie z letargu
Ty pomieszasz róż zapachy,
Księgarskiego wonią targu,
Mój Eustachy.

Będę tobie wdzięcznym za to,
Przypomnisz mi kraj i Lachy
Zniechęceniem, troską, stratą
Mój Eustachy.

Ty napiszesz mi jak stoją
Poetycznej muzy gachy,
I co piszą i co broją
Mój Eustachy.

Dla nich rosły świeże laury
I szczękały druku blachy,
Gdym ja gonił, Kofty, Maury,
Mój Eustachy.

[s. 81] Niech śpiewają więc «Te Deum»
Żem rok zgubił budząc Grachy

I Scypiony w Kollizeum,
Mój Eustachy.

Lecz się wmięszam do antyfon
Na egipskie klnę się ptachy,
Na kościoły gdzie Bóg Tyfon,
Mój Eustachy.

Klnę się tobie i na Athor
Co w Tentyrze ma swe gmachy,
Że się porwę jak gladyator,
Mój Eustachy.

D[nia] 9 Lipca 1837 w kwarantannie Livorno.
(ze wchodu wracając do Europy).

[s. 112]

O rodzie Januszkiewiczów.

W XV wieku nazywali się po prostu Januszko, jak Tyszko, Wołodko; następnie przybierali zakończenie wicz a w końcu nie wiem dla czego o na ie zamienili niektórzy i tak: Januszkowicz został Januszkiewicz, Tyszkowicz –//– Tyszkiewicz. Wołodkowicze jedni zostali z o drudzy zwa się Wołodkiewiczami.

W Zborniku Muchanowa zapewne wypisane z Metryki Litewskiej, znajdują:

1495 Apryla 11. Gramota W[ielkiego] X[ięcia] Alexandra do Witebskiego namiestnika, Kniazia Michała Zesławskiego z podpisem: Januszko pisarz.

–//– Julii 5. Do namiestnika Smoleńskiego Jerzego Chlebowicza, o oddaniu X[ię]ciu Janowi Wiazemskiemu sioła Przysielia. Tenże podpis.

1500 Maja 4. Na przywileju Króla Alexandra danym Janowi Sapiezie na dobra w powiecie [s. 113] Brasławskim leżące, podpisany Chwyetko Januszkowicz (notarius noster et tenutarius in Zyschmori*).

Autentyk tego przywileju znajduje się w Zbiorach hr[abiiego] Włodzimierza Broel Platera.

Sept[embra] 3. Ind[ykt] 11. П^Р К^З В^О В^Н П^Н М^К Р^Д** . Na rozkazie do Bojarzyna Smoleńskiego Wasila Słowazskiego dat[owany] z Markowa podp[is]: Федко Янушковичъ писаръ.

Tenże sam zapewne Fedko (Teodor) pisarz Litewski wedle świad[ectwa] Strykowskiemu mianowany od Króla Alexandra 1502 Starostą Łuckim, z jego nadania dziedziczył Korsuń i Kamień Szlachecki.

Tenże Fedor Januszkowicz (T. Czacki II str[ona] 60) zapisał Kiryłe władcy Łuckiemu na cerkiew, wieś Kołodna*** i Żabcia****,

* Notarius noster et tenutarius in Zyschmori (лац.)

** Скарачэнне пазначана кірылічным пісьмом.

*** Дакладнае напісанне *Kołodziezi*.

**** Дакладнае напісанне *Żabcze*.

co Zygmunt I w oryginale] karta 212 a w kopii 393 tom 7 za-
twierdził.

On także testamentem żonie swej Tetiannie zapisał [s. 114] Myszow* we Włodzimirskim i Wiczyny** w Łuckim powia-
tach, i Król te zapisy tegoż czasu zatwierdził. (Tamże).

W Metryce Litewskiej (przechowanej w Archiwum Nieswis-
kiej XX[iąząt] Radziwiłłów) znalazłem ślady że: Adam i Hanka
Januszkowiczowie posiadali dwór wedle Heitwiliszek i zie-
mię Jawiltyszki zwaną którą sprzedali K[nia]ziu Matwiejowi
Mikitowiczowi za 40 kop. gr[oszy] lit[ewskich]. Przedaż tę za-
twierdził Król Zygmunt przywilejem dat[owanym] w Mielniku
29 Xbra[decembra] Indictu 10 z podp[isem] Iwaszka Sapiehy pi-
sarza. 7015.

1551 Serafin Januszkowicz processuje się z Janem Rafałowiczem
o imienie Ilgatiszki w Poskirach (str. 138).

1553 Stanisławowa Januszkowiczowa daje pełnomocnictwo
mężowi w sprawie z Janem Wartachowskim o najazd na Polany
(str. 349, 484).

1556 Jan Wohodławski, Stanisław i Anna [s. 115] Mikołajew-
na Budiłowie podpisali układ o majątności ruchome i nierucho-
me należące po Stanisławowej Januszkowiczowej Zofii Janownie
(str. 683).

1559. Juchno Bogdanowicz ma proces z Januszkowiczem (549)
o jakieś krzywdy.

1565. Januszkowicza pilnost*** ku prawu z pewnymi osoba-
mi.

— Pilnost Jana Tomkowicza: Lenarta Januszkowicza sprawy
z Onikiejem Krywcom o otczyźnie u nich Aleny i Doroty Juriewien
na Podbereży.

1642 sierp[nia] 22. Przywilej Króla Władysława IV dat[owany]
z Warszawy, którym Adamowi Januszkiewiczowi za zasługi w woj-

* Дакладнае напісанне *Myszowo*.

** Дакладнае напісанне *Weczyny*.

*** Сучаснае напісанне *pilność*.

nach moskiewskich i inflantskich nadaje dobra Powiryncie zwane w Wiłkomirskim leżące.

1647 Maja 17. Przywilej Króla Władysława IV dat[owany] z Warszawy na urząd Mostowniczego w[ojewó]dstwa Poł[ockiego] temuż Adamowi Merle*.

[s. 116–118]

I pokolenie

1. Adam Merło Januszkewicz (1642–1647).

II pokolenie

2/1. Alexander, na Kozłowszczyźnie i Zakorach w Połockim, 1-a żona NN., 2-a ż[ona] Halszka Rychlicka.

3/1. Jan, dziedzic Powiryncia, + przed r. 1676, ż[ona] Justyna Siemionowiczowna.

4/1. Regina za Huszczą, 2-o voto za Michałem Chądryńskim.

III pokolenie

5/2. Krzysztof, porucznik w wojsku R[zeczy] p[ospoli]tej.

6/2. Kazimierz, ż[ona] Konst[ancja] Braciszewska.

7/2. Jakób, namiestnik w wojsku R[zeczy] p[ospoli]tej, test[amentem] 1714 przeznaczą dla małolet[niego] syna za opiekunow**:
brata Kazimierza, synowca Karola Maceja i Chrapowickiego; ż[ona] Maryanna Braciszewska.

8/3. Michał.

9/3. Jakób.

10/3. Andrzej.

11/3. Maryanna, testam[entem] 1696 zapisuje mężowi 500 zł[o] t[y]ch na Swołnie i Dołhiej w Połockim.

* Запіс аўтара на маргінесе: «*Tu po raz pierwszy w tym przywileju spotyka się przydomek Merle*».

** Сучаснае напісанне *opiekunów*.

IV pokolenie

12/5. Karol Macej, towarzysz chorągwi panczernej X[ięcia] Rадziwiłły podk[omorzego] W[ielkiego] X[ięstwa] L[itewskiego] z przywileju Aug[usta] II. 1697 posiada ziemię w Starej wsi w Brzeskiem, a 1720 skarbnik Brzeski, ż[ona] Magdalena Kościuszkówna.

13/7. Adam, rotmistrz wojska R[zeczy]p[ospoli]tej, +1760, ż[ona] Teodora Wołłowiczówna.

[s. 117–118] *V pokolenie*

14/13. Michał, ur[odzony] 1731 lut[ego] 19, dziedzic Markowa i Kozłowszczyzny w Połockiem.

15/13. Tomasz, ur[odzony] 1733 lut[ego] 28, wedle działu 1761 par[agraf] 3 dziedzic Starej wsi w Brzeskiem, ż[ona] Anna Brodzińska.

VI pokolenie

16/15. Ignacy, utonął na Muchawcu dziecięcim.

17/15. Michał, ur[odzony] 1772 stycznia 28, dziedzic Działhylniej w Mińskim, +1826 lutego 26, pogrzeban na Cmentarzu XX[ięży] Bernardynów w Wilnie, ż[ona] Tekla Sokołowska, córka Andrzeja i Franciszki Gałęckiej*, + 1860 *13 października mając lat 82***, pochowana na cmentarzu w Działhylniej.

VII pokolenie

18/17. Adolf, ur[odzony] 28 maja 1803, +18 czerwca 1857, pogrzeban w Działhylniej (p[atrz] Żywot Adolfa napisany przez F. Wrotnowskiego).

* На левым баку карткі запіс: «*jej matka była stryjeczno-rodzoną siostrą Tad[ėjusza] Kościszki, brat jej Franc[iszek] Jędrzej w dziale z Kościszkami wziął Żabinki tuż obok Siechnowicz leżące w Kobryńskiem*».

** Напісана над радком.

19/17. Eustachy Napoleon Seweryn Stan[isław] Kostka, ur[odzony] 26 listopada 1805, ż[ona] Eugenia Paulina Aloizya Łucya bar[onowa] Lariss, [v.] 5 sierpnia 1851.

20/17. Romuald, ur[odzony] 1809, +31 marca 1865 w Nanterre pod Paryżem i tam leży na cmentarzu, ż[ona] Marya Letronne.

21/17. January, dziedzic Dziahynej w Mińskiem*, ż[ona] Marya Bułharyńowna, czworo dzieciąt umarło, bezdzietni.

22/17. Julia za Michałem Kowalewskim**.

23/17. Zofia za Kazimierzem Piaseckim dziedzic Szyrwint***.

24/17. Kasylda za Michałem Kątkowskim****.

25/17. Kamilla, +młodo.

26/17. Walerya, +młodo.

VIII pokolenie

27/19. Maria Anna Tekla Leonilla, ur[odzona] 19 lipca 1853 w Auteuil pod Paryżem

28/20. Tadeusz, starszy, +dzieckiem w Nanterre.

29/20. Karolina, druga, +dzieckiem w Nanterre.

30/21. Michał — Witold — Adolf.

31/21. Stanisław Eustachy.

32/21. Kasylda, +1857.

* Насупраць на левым баку карткі запіс: «*Michał — Witold — Adolf, Stanisław Eustachy i Kasylda, +1857*».

** Па матэрыялах генеалагічнага дрэва: W małżeństwie Julii i Michała Kowalewskich urodziła się córka Michalina, mąż Władysław Połoński (v. 1846): dzieci — Bohdan i Marynia, mąż Włodzimierz Podbrzeski.

*** Па матэрыялах генеалагічнага дрэва: W małżeństwie Zofii i Kazimierza Piaseckich urodzili się Wacław, Paulina (późniejsza wdowa po Piotrowskim), Kazimiera.

**** Па матэрыялах генеалагічнага дрэва: Dzieci Kasyldy i Michała Kątkowskich: Gustaw, zmarł młodo na Syberii, Izabela, która wyszła za mąż za Pietkiewicza i zmarła młodo.

[s. 120]

W kościele parafialnym Osieckim położony 1869 kamień grobowy, ku pamiętce złożonych tamże zwłok smiertelnych:

Maxymilianny Lariss, +20 marca 1815 lat 23,

Aloizy z hr[abiów] Zborowskich baronowej Lariss, +11 stycznia 1847 (babki Eug[enii]),

Weroniki z hr[abiów] Scypionow Jenerałowej Grabowskiej, +3 lutego 1851 (babki Eug[enii]),

Karoliny z hr[abiów] Grabowskich bar[onowej] Lariss, +11 lutego 1852 (matki Eugenii),

Karola barona Lariss, +12 grudnia 1853 lat 26 brata i

Karola bar[ona] Lariss, +19 marca 1869 w Krakowie lat 82 ojca Eugenii.

Relacja złożona Rządowi Narodowemu przez Eustachego Januskiewicza (арыгінал)

[s. 99] Komitet główny Powstania Litewskiego w Wilnie, otrzymawszy wiadomość o weyściu Jenerała Dwernickiego na Wołyń, uznał bydź potrzebnem wysłanie do niego Emissariusza, któryby go, i o stanie rzeczy w Litwie zawiadomił, i do utrzymania następnie z nią ciągłych kommunikacyi, był mu pomocą. Gdy mię to zlecenie Komitetu doszło na granicach Wołynia, w miasteczku Włodzimircu*, za ledwie dnia 4. maja, właśnie iuż po weyściu J[enera]ła Dwernickiego do Galicyi, a chwilowe Powstanie na Polesiu Wołyńskim, przez Oddziały z Korpusu Rudigera, pod dowództwem Jen[era]ła Helwiga, zniszczone zostało; na wieść rozpoczętej walki Podola i Ukrainy, postanowieniem był udać się w tamte strony, tem bardziej że pogłoska o weyściu J[enera]ła Dwernickiego do Kamieńca Podolskiego, iakkolwiek fałszywa, zdawała się podróży moiey podwóyny nadawać interes. Zbieg niefortunnych wypadków, zawiódł nadzieie moie; a gdy mi spełnienie poruczonych zleceń, stało się niepodobnem, tę przynajmniej odniosłem korzyść, że o stanie obecnym Podola, Pobereża, części Ukrainy i Wołynia, wierny, iako naoczny świadek, Rządowi Narodowemu złożyć moge Rapport.

Przybycie moie na Wołyń, uprzedziła na kilka dni (1 maja) nie szczęśliwa porażka Braci Zastyrzańskich, pod Włodzimircem**. Jednoczesne powodzenia Oddziłu Kawaleryi pod Kowlem, po oddaleniu się J[enera]ła Dwernickiego, pod nieobecność następnie Naczelników Powstania, niezdolały wznieść upadającego

* Выпраўлена замест напісанага слова *Włodzimieru*.

** Выпраўлена замест *Włodzimierem*.

духа, zjednoczyć i utrzymać iakkolwiek, rozproszone ale znaczne ieszcze siły. W chwili nieszczęścia, niewczes* rozpacz, podała myśl Młodzieży i Dowódczom Powstania, opuszczenia iak nayrychley, sprawy, którey uprzednio z takim się zapalem ięli, i udania się do Łucka prywatnie, niby dla pogrzebu zmarłego podówczas Metropolity Cieciszowskiego, [s. 100] żeby tym sposobem, należenie do Powstania, przed okiem Naieżdzców** zataić. Krok ten nieszczęsny, stał się powodem uwięzienia Dowódców: Rogozińskiego, Lipskiego, dwóch braci Żuromskich, i dalszych w liczbie dwudziestu kilku osób, którzy w dobrach JW. Bystrego, schwytni, naprzód do Dubna, a następnie do Żytomierza zaprowadzeni zostali. Jenerał Helwig z Oddziałem swoim przeszedłszy Styr, dnia 6. maja, wszedł do miasteczka Dąbrowicy, gdzie uprzemie od Hr. Platara, przyęty, bawił do dnia 12. maja, a wysłane Oddziały Kozaków, to chwytały obywateli, spokojnie po domach, siedzących, to rozpościerały wszędy mordy i zniszczenia, to wymierzały w sposób iak nayokrutniejszy, obelgi mieszkańców oboiey płci i różnego stanu. Taki iednak sposób postępowania, zdawał się być za nadto ieszcze ludzkim wyższego rzędu siepaczom. J[enerał] Helwig, odwołany do Żytomierza, drogą na Równo i Zviahel uprowadzał nieszczęśliwie ofiary, dla przekonania Naczelników swoich o plonie czynionym mu zarzucie. Nietylko Powiaty: Łucki, Kowelski, Włodzimierski, Rowieński, zupełnemu zniszczeniu uległy; kłęska ta dotknęła i resztę Prowincyi. Więzienia napełniły się tysiącem obywateli; dwory i wsie, ogołoczone z mieszkańców. Komitety śledcze w Żytomierzu, Radziwiłowie, i Tulczynie, pod Dyрекcyą Jenerala Gubernatora Lewaszewa, zaięty się badaniem uwięzionych, szpiegostwem na Prowincyi nie tylko usiłowań szlachetnie myślących obywateli, ale nawet ich uczuć. Wytężone barbarzyństwo, niezdolało wytępić Ducha Narodowego. Pomsta za krzywdy Braciom zadane, zamiar uwolnienia ich z jarzma niewoli: zapaliły na nowo w sercach obywateli Radomyńskiego i Owruckiego

* У слове прапушчана літара *s*, павінна быць напісана *niewczesna*.

** Сучаснае напісанне слова *naieżдzców*.

Powiatu iskrę nieprzytłumionego życia wolnych niegdyć ludów. Marszałek Hołowiński, Deputat Sądu Głównego, Baranowski, dali gąsło Powstania. Pod znaki: za Wolność i Niepodległość, gromadzę się zewszęd obywatele; rozpróseni Bracia Nadstyrzańscy, spieszą im na pomoc; i choć początkowie zaięcie przez woyska Rossyiskie Owrucza, i krwawa rzeź iego mieszkańców [s. 101] osłabić mogły i siły i ducha; z drugiey strony, śmiały odwrót Różyckiego, ukazanie się iego pod Międzyrzecem, szczęśliwe utarczki pod Bereźnicą i Kowlem, połączenie się Powstańców Mozyrskiego i Pińskiego Powiatów: pomnożyły siły Owruczanów, odąd pomyślnie ścieraających się z wrogiem. Do czterech dział uprzednio zdobytych, dwa ieszcze na dniu 13m czerwca, wydarte nieprzyjacielowi zostały. Przy niedostatku woysk Rossyiskich częściowo posyłane Oddziały, łatwe iednają zwycięztwo, a przewaga siły moralney walczących Braci, w Kraju zarostym lasami w śród bagen i rzek, zapewnia im możność utrzymania się do czasu, nim na nowo organizujące się Powstanie na Wołyniu i Podolu, ostateczny cios wrogom zadać potrafi. W okolicach Krzemieńca, Nowogrodu Wołyńskiego, i Łucka, przebiegają w małych Oddziałach Powstańcy, i nieustraszeni większością sił Nieprzyziaciela, wzór Gerylasów Hiszpańskich, uderzają śmiało na przechodzące partye rekrutów w kije tylko uzbroionych, odbiiają żywność i ammunicyę, z Kijowa i Podola dla woysk Rossyiskich dostarczaną, niepokoją załogi po miastach zostawione. Powstanie Powiatów Czehryńskiego i Bohusławskiego, o którym mówiono mi w Tulczynie, i spodziewana ztąd pomoc do 16,000, zdaią się bydź bezzasadne. Jenerał Roth, którego Korpus do 6,000. powiększey części z konnicy złożony, ma główną kwaterę w Kamieńcu Podolskim. Wiść o Powstaniu Wołoszczyzny, ucieczka z nad Prutu J[enera]ła Kisielew[a]*, w części ztwierdzona, naywiększą część woysk z Korpusu Rotha, utrzymanie po nad Dniestrem. Powiaty iednak Olgopolski i Bałcki, z woysk ogołoczone. W Powiecie Jampolskim, w Miasteczku Kraśnem, na 780. piechoty, 75. do 90. starego żołnierza i tyleż broni; reszta rekrutów ma tylko

* Літара і выпраўлена замест напісанай спачатку літары s.

piki. W Winnicy dwa szwadrony Ułanów Buchskich. W Tulczynie Jenerałowie Montresor i Loewenstern*, szwadron Ułanów, 200. Piechoty i 4.ry Działa. W Berdyczowie szwadron Ułanów i 2. Działa. W Żytomierzu Batalion Piechoty z osmey Dywizyi i 4. Działa; drugi zaś Batalion i 8. Dział o milę od Żytomierza; na dwie wiersty od Miasta, na [s. 102] górze, Sokołowa zwaney, mają być założone miny. Różney drużyny naprzeciw Owruczanom wyszły, liczą do 3,000. W Ostrogu, konnicy Ułanów dwa szwadrony, które raz w Ułańskich, drugi raz w Huzarskich mόνdurach, lub konnych strzelców, przebiegają różne części Powiatów, aby choć imaginacyinie siły swoje więszemi wystawiać. W Dubnie organizują rekrutów, których do 6,000. zewsząd zebranych liczbą, nad dwa Bataliony niemając woyska regularnego, to jest uzbroionego, bo reszta zaięta dopiero sypaniem na około Miasta Szańców. Postrach ostatnich Dni Czerwca, w Dubnie sprawiony, był powodem do ucieczki znacznej liczby rekrutów. Powiadaia, że P[an] Swacki Konsuł Rossyiski w Brodach, fałszywie uwiadomiony, że iakiś Oddział Polskich Woysk z 10,000. złożony, ukrywaiący się w lasach Galicyi, ma zamiar uderzyć na Dubno, spiesznie o tem władze mieyscowe uwiadomił, i te czynnie się obroną Miasta (gdzie są składy ammunicyi wszelkiego rodzaju) zaięty. Feldmarszałek Saken z rezerwowemi Pułkami, spodziewany od kilku miesięcy w Żytomierzu, niespieszy do niego, i bawi ciągle w Kiiowie. Władze administracyine dopełniaia zleceń swojego Monarchy; sekwestruia dobra Powstańców; ale gdy te, składaia całkowicie Powiaty, nową więc znayduia trudność dla braku osób, któreby na Administratorów Rządowych przeznaczyć mogły. Wszakże to nieprzeszkadza Panom Sowietnikom i Strapczym, do rewizyi majątków obywatelskich, i zaboru ich własności. Cesarz Mikołay nowym Ukazem polecił, aby włościanom z dóbr sekwestrowanych ulżyć powinności ziemskie; ziemianom i szlachcie na gruncie mieszkaiącey, zniżyć opłaty: aby tym sposobem zjednać ich przychilność. Zapowiedział również przez Jenerała Saken: że włościanie mają prawo imać swych Panów, ieżliby mieli podeyrzenie,

* Прозвішча напісана памылкова, павінна быць *Lewenstern*.

że ci zamyślają o Powstaniu, imać nawet jadących z jednych Dóbr do drugich bez wiedzy i pozwolenia Rządowego, z obawy nowego Powstania. Wszakże krok ten nieodniósł najmniejszych korzyści, kiedy włościanin, choćby i wiedział o tey mniemaney Łasce Cesarskiej, doznanie ze strony tegoż Rządu [s. 103] największych ucisków. Prócz ciągłych rekrutowań, dostarczenia rekwizycyi, obruszyły chłopów, którzy, więci za pohońców*, mieli zaraz sobie głowy golone z obawy aby nieuciekli. Rozgłoszone wieści, że tacy mają być użyci do woyska, pomnażają nienawiść ku nowym tym Panom, i sprawiają, że pohońcy odbiegają od wozów i łączą się z Powstańcami; pozostali zaś mieszkańcy, straszni ciągle pogłoską, że ich Pany mają być zniszczone (: czego przykład choć częściowy, był w Powieście Kowelskim:) gotowi dzisiaj dzielić los Panów, których nieszczęsne położenie obudza w nich litość. Urodzaie na Wołyniu, Podolu, i Ukrainie, pocieszaią i rolnika, i tych co o przyszłości ieszcze niezważpili. Wszakże cena zboża na Podolu, gdzie ogromne są zapasy, iest o połowę albo i więcej, niższa od ceny na Wołyniu, i kiedy korzec owsa kosztuie na Podolu zł: 4., tu od 8.mi do 14.tu zł. dochodzi.

Składając Rządowi Narodowemu niniejszy Rapport, a z nim akta udowodniające pobyt i podróż moją po Wołyniu, Podolu i Ukrainie, pocieszam się tem przynajmniej, że gdy mi uprzednich zleceń spełnić niebyło podobnem; Komitet Litewski usprawiedliwionym mnie znajdzie z użycia kilkomiesięcznego czasu.

Eustachy Januszkiewicz

Obywatel W[ojewó]dztwa Mińskiego**

W Warszawie,

Dnia 16.o Lipca. 1831. R.u

* Сучаснае напісанне слова *pogoniec*.

** Падпісана рукой самога Яўстафія Янушкевіча.

List Eustachego Januszkiewicza do Joachima Lelewela (арыгінал)

[k. 42] d[nia] 10 sierpnia 1830 [roku] Wilno

Sród zatrudnień dzisiejszego moiego zaięcia się rzadko mi zdarzali się wolne chwile któreby mógł (od interesów Radziwiłłowskich oderwawszy się) miłszej dla mnie poświęcić pracy. Zrazu iak widzie trudność poznania się z ogromem, powikłanie, nieład powoływały mnie do bezustannego poszukiwania rzetelnego stanu rzeczy, zeby* jasno poiąć niebłądzić należało dobry zapas wiadomości przysposobić. Ztąd poszło żem po powrocie swym z Poznania do żadnej** się pracy naukowej nie wziął. Wstyd mi było i donosić o tem Wam Dobry Panie ale kiedy ziawia się teraz nadzieja wypoczynku i chwilowego przynajmniej odetchnienia może się i odważę przypomnieć czasy dobrze kiedym ze słabemi siłami niudolnie chciał pokonywać Ancillona.

Ziawił się tu project przedrukowania Statutu Litewskiego***. Maż on bydź takim jakim był dotąd? Maiąż za nie póysć prace Lindego i tylu innych, służyć tylko do historyczno-naukowych wiadomości, a bynajmniej niewpływać**** na iego poprawę? Komu z *naszych*

* Тут і далей у спасылках без дадатковага тлумачэння пазначаны сучасныя моўныя нормы — *żeby*.

** *Żadnej*.

*** Пачатак фрагмента, надрукаванага Л. Садоўскай. Гл.: Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim. S. 626–629.

**** Ва ўсім лісце аўтар у такіх словах, як *nie wpływać, nie wiem, nie przekona, nie za mało, nie rozumiem, nie stały, nie moja, nie jest, nie znam, nie śmiem, nie obserwowal, nie chciało, nie wszystkie, nie wpływać, nie może*, адмоўную часціцу *ne* піша разам са словам.

*Patronów** wiadome nastanie prawa, którem się rządzymy — historia jego? Przecież każdy, wzięwszy w rękę i naylichszą ramotę, rad dopytuie się autora a każdy u nas co się Statutem bawi zaręczyc mogą że albo obojętnie nań patrzy albo Lwa Sapiechę autorem byźd mieni bo autorom tylko prawo dedykacyi służy. Niewiem jakim trafem zagadniono mnie czy nierad przyjąłbym wydanie Statutu nowego aże** to iest spekulacya więc oświadczo no życzenie zaprowadzenia w nim jakieys zmiany którą jak nasze damy co do ubiorów zupełnie na gust modniarek zdaia, żądano Historji Statutu, dopełnienia Konstytucyj, dodania ukazów, a w końcu zaprzestano na samey zmianie formatu. Wydawca więc ma wolne prawo rozrządzenia się według woli. Tyleśmy wdzięczni Lindemu za poniesione trudy że radbym szczerze zaiąć się pracą nad siły moje zapowiadam to wcześnie i dla tego zgóry zamawiam łaskawą dla siebie pomoc. Powiada Linde przy końcu dzieła: «Jeżeli pismo to w tey swoiey postaci nieprzekona, że Statut Litewski wymaga nowego wydania takiego, na jakie w samey istocie zasługuje», przystępuiemy więc do nowego wydania — jak ie dokonać — czy tekst polski zostawić nienaruszonym jak iest dzisiay albo przynajmniey zwrócić go do naydawniejszego do pierwszych wydań Statutu (1614–1619) czy podług rzetelnego wysłowienia myśli prawa Statutu ruskiego 1588 poprawiać — pierwsze łacniejsze. Mieysca niedość jasne można u spodu tekstem ruskim objaśniać — na drugie czy niezamało woli prywatney? Zwłaszcza gdy niektórzy zawczasu przeciw temu krzyczą a niepohamowany recenzent Lindego Autor Uwag w Dz[ienniku] Wileń[skim] [w] 1829 [roku] wyraźnie zapowiada: «Ktoby zaś chciał zmieniać wyrazy, a tem bardziej mniemane uchybienia rzeczy, postąpiłby sobie, jak ów nadwnuk, lub nadwnuczka (bo i to rzecz ważna) którzyby kazali rodzinne portrety swych naddziadów i nadbabek kazić podmalowaniem, dopuściłby [k. 42 v.] się obrazy maiestatu starożytności która iest szanowną i nietykalną, zaciemniłby ten wyraz charakteru ludu Litewskiego,

* Фраза написана над радком.

** *A że.*

iego rychłych postępkow* w cywilizacyi, iego żywą historią obyczaiow**, zwyczaiow*** i ustaw pisanych, ściśle później**** zgodzonych i ziednoczonych z polskimi, a zawsze świetny swoy***** rod od pierwszego szczepu słowiańskiego wywodzącemi». Ja tego wszystkiego nierozumiem.

Dwojaki może być sposób***** widzenia w wydaniu Nowego Statutu. Może on być albo samem narzędziem dla naszych prawników przydatnem, wtenczas jdzie o to aby go tylko wiernie oddać, aby omyłka, błąd nie stały się powodem do pieniackich zapasów, aby Patron znalazł w Statucie wszystko to czego by mógł użyć do obrony sprawy, wszystkie konstytucye celniejsze, celniejsze ukazy itd. itd. Ma być nasz Statut historycznym naukowym dziełem — inna koło niego***** praca, inny układ. Żeby dwa te widoki w jedno spojść taką była moja myśl pierwiastkowa, ten ieszcze i dziś jest moym***** zamiar. Objąśniam go choć po krótkce, zaczynając od tytułu, podług mnie wyliczanie Edycyi zwłaszcza fałszywe ostać się niemoże dość będzie Statut Ziemi W. K. L. potem w kształcie ustępu czy wiadomości dać obraz historii czasu, w którym***** Statut nasz tworzył się, jednym słowem Wieku XVI, nie odrzeczy byłoby zwrócić uwagę na stan prawodawstwa w jakim jne narody znajdowały się podówczas***** a przechodząc do samego Statutu kolejną czasu i wydań iść z nim krok w krok aż do naszych czasów. Przywileje królów*****, dedykacją Lwa Sapiehy umieścić w ciągu rzeczy a nie w takim jak dziś porządku. Czy potrzebne są dedyka-

* *Postępków.*

** *Obyczajów.*

*** *Zwyczajów.*

**** *Później.*

***** *Swój.*

***** *Sposób.*

***** Слова написана над радком.

***** *Mój.*

***** *Którym.*

***** *Podówczas.*

***** *Krółów.*

cye wydawcow* Polskich, wiersze itp. dodatki? Radbym w końcu wskazać źródła prawodawstwa Litewskiego, naukowe pomoce słowem co tylko byłbym w stanie zrobić dla obeznania ziomków** naszych z prawodawstwem i jego historią. Idzie następnie sam Statut. Czy przed nim umieszczone Przywileje W[ielkiego] Ks[ięcia], Statut Kazimierzów przydadzą się na co? Zdaie się że nazbyt dzieło powiększą? a tu rodzi się myśl podziału na dwie części, ale to za wielka praca, niemoia, tekst zachować polski jakim był z dodaniem u spodu tekstu ruskiego w miejscach przytrudnych, z dodaniem objaśnień w wielu przedmiotach do czego czyż Czackiego O Lit[ewskich] i Pol[skich] prawach małem iest źródłem. Potem Trybunał, Konstytucye ale tylko wyciągi, bo na cóż się zdały wiadomości do porządku prawa nieprzydatne jak o cłach mytach itp. naostatek treść celniejszych postanowień.

Od kilku tylko tygodni zacząłem się koło tey pracy krzątać, za ledwie miałem dość czasu przeczytać co mi pod rękę łatniej wpaść mogło. Szczerze litowałem się nad Bandkie, [k. 43] że wiele bredni popisał w Bentkowskim i nieborak Linde dużo zapisał domysłami czy egzemplarz dany mu przez Chruckiego Statutu Pol[skiego] nie iest wydaniem r. 1588. Dzisiejszy stan moich wiadomości iest taki:

1529. Statut pierwszy — kto pisał ieden lub wielu nieznam, przedzey to ostatnie odnosząc słowa Przywileju Zygm[unta] III: «*commissione quam plurimorum doctissimorum virorum iuris peritorum, cura, studio, labore atque diligentia*»***.

Niewiem co znaczy tłumaczenie łacińskie, ani tego co Gasztold u Czackiego figuruje.

1564. na Sejmie walnym w Bielsku drugi Statut.

Mam kopją przywileju Zygm[unta] Aug[usta] 1565 [roku] grudnia 30 którym zatwierdza Statut w roku przeszłym dany.

1566 dodatki.

* Wydawców.

** Ziomków.

*** *Commissione quam plurimorum doctissimorum virorum iuris peritorum, cura, studio, labore atque diligentia* (лат.)

1588. Statut trzeci (dotąd nigdy w druku nie powstał — można przysiąc — toiest* do r. 1588).

Stycznia 28 Przywilej Zygmunta

Lutego 11 [Przywilej Zygmunta] na drukowanie «*idiomatibus polonico et ruthenico typis*»**.

Lipca 13 Lew Sapieha zaczął druk Statutu po rusku. Mam Oryginalny list iego do Krzysztofa Radziwiłła, d[nia] 13 Lipca 1588 [roku] z Międzyrzecza pisany a w nim te słowa: «Statut nowy rozkazałem już drukować po rusku, chciałbym go i po polsku wydać, ale kiedybym miał de verbo ad verbum go przełożyć, wedle ruskich słów*** i sentencji barzoby**** było niegrzecznie, a inaczey nieśmiem, toiest*****, żebych słów ani sentencji nieobserwował jeno sensum, bo i oprócz przyczyny ludzie najdują sztrofować, a toż boję się aby i to komu niechciało wadzić, zwłaszcza odemnie. Radbym w tem radę i zdanie W[aszej] K[siążęcej] M[ości] wiedział, proszę, racz mi W[asza] M[ość] dać. Przywileie radbym też wydał przy tymże Statucie, ale iż niewszystkie są nam na rękę i w drugim początek dobry, szrodek zły, w drugim szrodek dobry a początek albo koniec zły, a też niewiem, jeśli się godzi opuszczać to, co szkodliwego, albo nie».

Nareście*****

Grudnia 1. wydaje Krolowi i Stanom dedykuie. Drukowali Mamiczowie, ale za co po dwakroć (Bibl. ks. T. 1. § 56. 15).

Dopełniają się poprawy.

1592 [roku] lutego 9 z Wilna pisze Sapieha do Mikołaja Krzysztofa: «Poprawę Statutową łatamy, mamy trudności dosyć, iest upartych a nierozsądnych siła, którzy***** na tem wszystko zasadzili aby ieno przeczyć i najlepszej rzeczy, a czasem i sami nie rozumieją

* To jest.

** *Idiomatibus polonico et ruthenico typis* (лац.)

*** *Słów.*

**** *Barzoby.*

***** *To Jest.*

***** *Nareszcie.*

***** *Którzy.*

czego chcą i kiedy ich pytam: «Jak to chcesz mieć?», to powiada: «I sam [k. 43 v.] tego nie mogę wymówić jako rozumiem». A jakoż ja to mam pojąć Twoją fantazją kiedy ty sam nieumiesz onej powiedzieć. Owa tak mi się uprzyrzyło za ten krótki czas, że i sam o sobie wątpię, abych im dotrwał». (Co to znaczy wszakże już Statut był drukowan?)

1614 [rok] pierwszy raz po polsku. Ale niedość że wątpię wiedzieć Edycją 1614 [roku], ale mi trudno spotkać się dotąd z Gaz[etą] Lit[ewską] w której śp. Sobolewski umieścił swe uwagi. Tak tu u nas do szczerzej chęci przeszkód wiele. Mnie się zdaje, że Sapieha Gawłowieckiemu poruczył tłumaczenie.

1619 [rok] drugie itp.

Dotąd tyle wiem, zresztą to wszystko, co Czacki, Linde, (Potoc-ki), Vol[umina] Leg[um] sam Statut o Statucie powiedzieli. Daniłowicza i Sobol[ewskiego], poszukuje i wynaydę zapewne. Proszę mi teraz powiedzieć czy zaniechać projektu marzonego, Statut ładajako wydrukować a uwagi zebrane w jedną wiadomość zebrać i w pismo perjod[yczne] wtrącić?

Spodziewam się znaleźć jeszcze w Archiwum między listami owej epoki. Miał żeby Ostafiej Wołowicz bydź obojętnym przy tworzeniu się Statutu, a listow* jego gromada.

Szukając tedy z miłym i kochanym Panem Mikołajem dzisiay Archiwistą naszym (Malinowskim) natrafiliśmy na trzy dyplomata dotąd nieznanne**:

1363 Marca 15 we Lwowie Kazimierz W[ielki] potwierdzaiący sprzedaż maitności Zapetowa Zidkonowi Spicimirowi przez Wołczka Gabryela z Pozarzecza i Jwana Kozłowicza z Zanadwołk.

1442 Sierpnia 23 w Obozie pod miasteczkiem Oltanem Władysława III Warn[ski] dany Jenemu Strumille z Demoszyn na wieś Złoczow prawem lenno zastawnem.

1443 Maja 12 w Warszawie Władysława III dany Michałowi z Buczacza na maitność Złoczow prawem lenno zastawnem.

* Listów.

** Канец фрагмента, надрукованого Л. Садоўскай.

Musiał być Złoczow wielki lub mały, stary lub nowy kiedy w jednym prawie roku dwa osobne na Złoczew przywileje. Mam ich fac simile, gdyby ci Panie przydać się na co mogły z miłą przeszłą ochotą. O postępie [moich] poszukiwań doniosę, rad będę gdy łaskawie mię swą odpowiedzią udaruiesz. Nieprzerwanie mieszkać będą w Wilnie do Maja r. przyszłego, potem przejeżdżamy do Nieświerza. Brat moj* Adolf w połowie września po dwuletniej wędrówce z zagranicy wraca przez Warszawę, młodszy Romuald w biorze W[ielkiego] K[sięcia] mieszka na Krak[owskim] Przed[mieściu] naprzeciw Bernardynow** obok apteki Królewskiej***. Czy był dotąd u Pana? Szczerze życzliwy przyjaciel i sługa wdzięczny. = Eustachy Januskiewicz

* *Moj.*

** *Bernardynów.*

*** *Królewskiej.*

КАМЕНТАРЫ

Успаміны (1805—1831)

¹ Янушкевіч Яўстафій быў хрышчаны 19 лістапада 1805 г. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).

² **Цімкавічы** — маёнтак у Слуцкім павеце.

³ **Прусы** — фальварак у Слуцкім павеце.

⁴ Выпіс з метрычнай кнігі аб нараджэнні і хрышчэнні Яўстафія Янушкевіча захоўваецца ў аддзеле рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі. Дакумент быў складзены на падставе прашэння маці Тэклі Сакалоўскай Янушкевіч. Копія, датаваная 12 верасня 1847 г., з’яўляецца выпісам з арыгінала Цімкавіцкага парафіяльнага касцёла і падпісаная адміністратарам гэтага касцёла, ксяндзом, магістрам багасловія Пятром Ролям Бартнікоўскім. Кніга Цімкавіцкага касцёла, старонка 38. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).

⁵ У 1809 г. ксёндз Казімір Міцкевіч з’яўляўся слуцкім дэканам. Гл.: Kalendarzyk polityczny na rok 1809 dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego. Wilno, 1809.

⁶ Запіс у метрычнай кнізе сведчыць, што Бургельскі меў імя Альберт. ВJ. Przyb. rkps 33/62.

⁷ **Чарнаўчыцы** — мястэчка ў Брэсцкім павеце.

⁸ **Вусава** — фальварак у Слуцкім павеце.

⁹ **Капыль** — мястэчка ў Слуцкім павеце.

¹⁰ Выпадак, які згадвае Янушкевіч, адносіцца да часоў знаходжання ў Прусах. Дамова паміж Міхалам Янушкевічам і князем Дамінікам Радзівілам пра арэнду Вусава была падпісаная 3 кастрычніка 1807 г. AGAD. AR, XXI. J 45. K. 1–2.

¹¹ **Станіслаў Шантыр** (07.09.1764 — пасля 1846), ксёндз. Нарадзіўся каля Полацка, вучыўся ў езуіцкім калегіуме, у 1780 г. уступіў у ордэн езуітаў, у складзе якога дзейнічаў да 1788 г. Затым паступіў у Віленскі ўніверсітэт на аддзяленне тэалогіі факультэта маральна-палітычных навук. У 1805 г. атрымаў званне доктара тэалогіі і абодвух праў, пасля чаго стаў сакратаром канцылярыі ў Магілёўскай кансісторыі і канонікам магілёўскай капітулы. У 1806 г. быў пазбаўлены гэтых функцый з-за таго, што выступаў супраць падпарадкавання каталіцкай царквы дзяржаўным уладам Расіі. У 1815 г. перабраўся ў Мінскую дыяцэзію, дзе прыняў кіраўніцтва Слуцкай парафіяй. Актыўна займаўся грамадскай дзейнасцю, засноўваў дабрачынныя таварыствы, адкрываў парафіяльныя школы, друкаваўся ў «Падзеях дабрачыннасці ў дзяржаве і замежжы». Аўтар кнігі, прысвечанай дзейнасці Каталіцкай царквы ў Расійскай імперыі ад падзелаў Рэчы Паспалітай. Гл.: Ks. Szantyr, S. Wiadomości do dziejów Kościoła i religii katolickiej w krajach panowaniu rosyjskiemu podległych. Cz. I–II. Poznań, 1843; Trynkowski, J. Książdz Elizeusz Głębocki, kapucyn z Uściługa — od mistyfikacji do mitu // Kościół katolicki na Syberii. Wrocław, 2002. S. 37–38; Лелевель, И. Новосильцев в Вильне // Вильна 1823–1824: Перекрестки памяти / сост. А. И. Федута. Минск, 2008. С. 26–27.

¹² **Кель** — у Слуцкім павеце знаходзілася два фальваркі — Кель Новая і Кель Старая.

¹³ Маецца на ўвазе ўласніца маёнтка Васільчыцы Слуцкага пав., размешанага на адлегласці 32 вярсты ад Слуцка. Гл.: Polski Słownik Geograficzny. T. 13. Warszawa, 1893. S. 125.

¹⁴ Маецца на ўвазе Адольф Янушкевіч, старэйшы брат Яўстафія.

¹⁵ Маецца на ўвазе Юлія, сястра Яўстафія Янушкевіча.

¹⁶ **Рамуальд Янушкевіч** (31.03.1808–31.03.1865), сярэдні брат Яўстафія. Нарадзіўся ў фальварку Вусава Слуцкага пав. Спачатку вучыўся ў Нявіжскай школе, дзе закончыў 3 класы, з 1821 г. — у Слуцкай гімназіі, перад паўстаннем вывучаў права ў Віленскім універсітэце, пасля заканчэння якога працаваў у канцылярыі М. Навасільцава. У сакавіку 1831 г. далучыўся да паўстання, ад 13 чэрвеня 1831 г. — паручнік у штабе Антонія Гелгуда. 13 ліпеня 1831 г. перайшоў з яго корпусам межы Прусіі. Паводле рашэння Мінскай губернскай следчай камісіі ад 31 жніўня 1833 г., аднесены да 2-га разраду злачынцаў.

У студзені 1832 г. эміграваў у Францыю, спачатку знаходзіўся ў закладзе ў Авіньёне, затым перабраўся ў Парыж. У 1833 г. падчас высылкі брата Яўстафія з Парыжа займаўся справамі кнігарні. Ад 1841 г. з'яўляўся адным з набліжаных Андрэя Тавянскага. 25 ліпеня 1857 г. ажаніўся, меў сына Тадэвуша і дачку Караліну (н. 1858). Памёр і пахаваны ў Нантэры. Гл.: НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155 адв.–158; Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 3; AGAD. MMK. Nr 21, 36; BJ. Przyb. rkps. 33/62; BN. Rkps, III. 6594, II. 7871. К. 164; BPP. Rkps 565, 1402; MAM. Rkps 1025. С. II. S. 119; PSB. Т. 10. S. 597; Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання... С. 381–382.

¹⁷ Маецца на ўвазе Соф'я, адна з трох сясцёр Яўстафія Янушкевіча.

¹⁸ **Узноха** — фальварак у Слуцкім павеце.

¹⁹ Верагодна, маецца на ўвазе Раманава, размешчанае ў Слуцкім пав., якое належала Радзівілам.

²⁰ Янушкевіч згадвае шарманку, ці шэйну-катарынку. Назва гэтага інструмента паходзіць ад назвы нямецкай песні «*Charmante Katharine*», што перакладаецца як «Цудоўная Кацярына».

²¹ **Ануфрый Ёдка** паходзіў з Ігуменскага пав., бацька аднакласніка Янушкевіча па Нясвіжскай школе Аляксандра Ёдкі. На працягу 1804–1829 гг. выконваў абавязкі архіварыуса ў архіве Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Гл.: LVIA. F. 1280. Ар. 1. В. 1585.

²² **Пукава** — маёнтак у паўднёвай частцы Ігуменскага пав., які ад пачатку XIX ст. належаў Ёдкам.

²³ «**Літоўскі веснік**» — інфармацыйная газета, якая выдавалася ў 1796–1840 гг. і на пачатку XIX ст. знаходзілася пад патранатам Віленскага ўніверсітэта. Ад 1817 г. рэдактарам газеты быў Антоній Марціноўскі. З 1834 г. газета ператварылася ў праўрадавае выданне і выходзіла на рускай і польскай мовах. У 1841 г. газета змяніла назву на «Віленскі веснік».

²⁴ Верагодна, ідзе размова пра сына Міхала Каржанеўскага, генеральнага адміністратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы, які выконваў гэтыя абавязкі ў перыяд пракуратарства Ісідора Сальмановіча. Гл.: Zielińska, T. *Dziwiętnastowieczny epilog sprawy dóbr neuburskich, niegdyś fortuny Radziwiłłów birżanskich* // *Krakowski Rocznik Archiwalny*. T. V. Kraków, 1999. S. 89.

²⁵ Маецца на ўвазе пераезд Янушкевічаў з Вусава, які адбыўся напрыканцы 1813 г. 29 кастрычніка 1813 г. была падпісана дамова, у адпаведнасці з якой застаўнае права на Вусава перайшло да Тэклі Рэйтан. Гл.: AGAD. AR, XIV. T. 60 (Januszkiewicz Michał). К. 199.

²⁶ **Ганусоўшчына** — фальварак у Слуцкім павеце.

²⁷ **Афіцыяліст** — чыноўнік, які займаўся выкананнем у магнацкім двары платнай службы (падскарбій, сакратар, канюшы, гардэробны, падчашы, камердынер і інш.).

²⁸ **Цагельня** — засценак у Слуцкім павеце.

²⁹ **Правінтовы пісар** — пасада ў дворскай адміністрацыі, адказная за прыходна-расходныя кнігі.

³⁰ Янушкевіч згадвае выпадак, які адбыўся ў 1814 г. і быў звязаны з падробкай асігнацый. На самай справе пад арышт трапілі браты Фелікс і Ігнацій Цэйзікі, Ян Дамель, Дамінік Корзун, швагер Ф. Цэйзіка, і Ігнацій Нямчэўскі. Яны абвінавачваліся ў падробке 65 тыс. расійскіх рублёў. 15 ліпеня 1819 г. браты Цэйзікі збеглі са Слуцкай турмы і накіраваліся ў Вену, дзе заняліся падробкай аўстрыйскіх банкнот. У 1820 г. іх завочна асудзілі на пажыццёвую катаргу ў рудніках. Калі аўстрыйская паліцыя трапіла на іх след, яны вымушаны былі з фальшывымі пашпартамі вярнуцца на Падолле, дзе зноў заняліся падробкай грошай. У 1821 г. яны былі арыштаваныя. У 1828 г. Сенат пацвердзіў прысуд 1820 г., і Ігнацій Цэйзік быў адпраўлены ў Табольск, Фелікс Цэйзік — на нерчыньскія руднікі, Корзун — на вайсковую службу. Гл.: Śliwowska, W. Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: Słownik biograficzny. Warszawa, 1998. S. 92.

³¹ Аўтар мае на ўвазе выпадак, калі мастак **Ян Крыштаф Дамель** (1780–30.8.1840) быў замешаны ў аферы, звязанай з падробкай асігнацый. Праз гэта ў 1820 г. ён быў арыштаваны і сасланы ў Табольск. У 1822 г. Дамель атрымаў дараванне. Пасля вяртання з Сібіры ён пасяліўся настала ў Мінску, дзе і памёр. Пакінуў успаміны аб сваім знаходжанні ў ссылцы, якія распачынаюцца з ліпеня 1820 г. Гл.: Derwojed, J., Skalska, L. Damel Jan Krzysztof // Słownik artystów polskich. Wrocław, 1975. T. 2. S. 5–9; Śliwowska, W. Zesłańcy polscy. S. 121.

³² **Ігнацій Юльян Цэйзік** (1779 — каля 1857), сын Міхала і Ганны Сабалеўскай. Нарадзіўся на Падляшшы. Ад 1798 г. быў у Вільні,

наведваў заняткі па малюнку, якія праводзіў Францішак Смуглевіч. Каля 1805 г., ажаніўся, пераехаў у Слонім, пасля чаго заняўся падробкай банкнотаў. У ссылцы ў Сібіры ажаніўся з рускай, вырабляў прадметы дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, якія карысталіся вялікім попытам у мясцовых, акрамя таго, маляваў і займаўся разьбой. У 1846 г. з-за таго, што працягваў займацца фальшывананцтвам, зноў быў арыштаваны і сасланы на Акатуй. Памёр у Іркуцку. Гл.: Mościcki, H. Ceyzik Ignacy // PSB. T. 3. Kraków, 1937. S. 242–243; Śliwowska, W. Zesłańcy polscy. S. 92–93.

³³ Адольф Янушкевіч за ўдзел у паўстанні быў сасланы і знаходзіўся ў Табольску ад 18 мая 1832 г. да 11 снежня 1833 г. Гл.: Odroważ-Pieniążek, J. Mickiewiczowski Adolf // Januszkiewicz, A. Listy z Syberii. S. 22.

³⁴ Імя Яўстафія Янушкевіча сустракаецца ў спісе вучняў 2-га класа Нясвіжскай школы ў ведамасях за чэрвень 1817 г. Магчыма, бацькі аддалі братаў у школу не з самага пачатку навучальнага года, таму ва ўспамінах, а таксама ў архіўных дакументах яны згадваюцца не пад 1816 г., а пад 1817 г. Гл.: BJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874). Swiactwo roczne. 1817; LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719. L. 65 v., 66.

³⁵ Аб поспехах Янушкевіча ў 2-м класе гл.: BJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874). Swiactwo roczne. 1817.

³⁶ НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4; LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719.

³⁷ Гэты абавязак мог выконваць Серафін ці Аляксей Захароўскі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 693. L. 196 v., 197; B. 719. L. 69 v., 70.

³⁸ Маецца на ўвазе Раймонд Стасюлевіч, настаўнік матэматыкі і малюнка.

³⁹ Маецца на ўвазе Яцэк Тарлецкі.

⁴⁰ Янушкевіч мае на ўвазе папулярную трохактавую французскую камедыю, перакладзеную і адаптаваную польскім літаратарам і акцёрам Фартунатам Алазіем Жулкоўскім у 1805 г.

⁴¹ Маецца на ўвазе Станіслаў Снарскі, выкладчык гісторыі, права і французскай мовы.

⁴² Маецца на ўвазе Міхал Зялёнка.

⁴³ У 1820 г. колькасць вучняў Нясвіжскай школы складала 186 чалавек. Па класах гэта выглядала наступным чынам: у 1-м класе вучыліся — 70 чалавек, у 2-м — 37, у 3-м — 35, у 4-м — 20, у 5-м — 14, у 6-м разам з двума вучнямі, пакінутымі на паўторны курс, — 10 чалавек. Гл.: НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 1–6.

⁴⁴ Янушкевіч мае на ўвазе Міхала Савасцея, сына Яна, які жыву ў Нясвіжы. У 1815 г. ён у чатырнаццаць гадоў распачаў навучанне ў Нясвіжскай школе і быў на клас старэйшы за Яўстафія. Гл.: LVIA. F. 567. Ар. 2. В. 578. L. 83 v., 84; В. 719. L. 67 v., 68.

⁴⁵ Янушкевіч мае на ўвазе братоў Караля і Апалонія Ёдкаў з Ігуменскага пав., сыноў Антонія, першы з якіх у 1820 г. меў 15 гадоў і вучыўся ў 4-м класе, а другі меў 16 гадоў і вучыўся ў 6-м класе. Відавочна, ён памыляецца ў імені аднаго з братоў. Аналінарыя Ёдкі сярод вучняў не сустракаецца. Пасля заканчэння Нясвіжскай школы Караль Ёдка паступіў у Віленскі ўніверсітэт. Гл.: НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 5, 6.

⁴⁶ Маецца на ўвазе Аляксандр Ёдка, сын Ануфрыя, з Ігуменскага пав., які ў 1820 г. меў 16 гадоў і вучыўся разам з Каралем Ёдкаў у 4-м класе. Гл.: НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 5, 6.

⁴⁷ **Рэфекторый** — у каталіцкіх кляштарх назва трапезнай для ма-наства.

⁴⁸ Маецца на ўвазе сямнаццацігадовы Канстанцін Карловіч, сын Крыштафа, які паходзіў са Слуцкага пав. і ў 1820 г. вучыўся ў 6-м класе Нясвіжскай школы разам з Апалоніем Ёдкаў. Гл.: НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 6.

⁴⁹ Янушкевіч мае на ўвазе выпадак, які адбыўся ў 1816 г.

⁵⁰ Фальварак Малышкоўшчына Ігуменскага пав. на ўмовах застаўнай пасесіі на шэсць гадоў перайшоў да Янушкевічаў 13 красавіка 1816 г. Гл.: AGAD. AR, XIV. Т. 60 (Januskiewicz Michal). К. 394–402.

⁵¹ **Святы Двор** — маёнтак у Ігуменскім павеце.

⁵² **Літва** — засценак у Ігуменскім павеце.

⁵³ **Семяновічы** — маёнтак у Ігуменскім павеце.

⁵⁴ **Міхал Янушкевіч** (п. 1843), падкаморы, падпалкоўнік польскіх войскаў, апякун Адольфа Янушкевіча. Жыў у мястэчку Краснае Ямпольскага пав. Падольскай губ. Гл.: Januskiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisы H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek. Warszawa, 2003. S. 60.

⁵⁵ **Краснае** — мястэчка ў Ямпольскім павеце.

⁵⁶ Пасля заканчэння 4-га класа Нясвіжскай школы з шаснаццацігадовага ўзросту Адольф Янушкевіч выхоўваўся ў бяздзетнага дзядзькі Міхала Янушкевіча на Падоллі. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 719. L. 69, 308.

⁵⁷ Гэтае прозвішча згадваецца ў дакументах па працэсе філаматаў. Відавочна, Эльяшэвіч быў студэнтам Віленскага ўніверсітэта. Гл.: Borowczyk, J. Rekonstrukcja procesu filomatów i filaretów. 1823–1824. Poznań, 2003. S. 285.

⁵⁸ Маецца на ўвазе Юзаф Скачкоўскі, намеснік дырэктара гімназіі.

⁵⁹ **Людвік Уладзіслаў Шпіцнагель** (09.01.1805 (Вацлаў Дзярэйчык — 09.01.1807) — 26.02.1827), сын Фердынанда. У 1818 г. паступіў ў 4-ы клас Віленскай гімназіі і скончыў яе ў 1821 г. Потым вучыўся ў Віленскім універсітэце на факультэце літаратуры і свабодных мастацтваў. У 1823 г. арганізаваў тайнае таварыства патрыятычнага кірунку. У 1824 г. атрымаў ступень кандыдата філасофіі. Блізкі сябра Ю. Славацкага, які прысвяціў яму шэраг твораў, а таксама верш «Да Людвіка Шпіцнагеля». Зыгмунт Судольскі залічае яго ў кола сябраў таварыства філарэтаў. На працягу трох гадоў вучыўся ў Інстытуце ўсходніх моў у Пецярбургу, пасля чаго быў прызначаны перакладчыкам для расійскага консула ў Александрыю. Перад выездам у падарожжа заехаў у маёнтак Рдултоўскіх Сноў на Навагрудчыне і здзейсніў самагубства. Гл.: LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 398. L. 128, 206; Archiwum filomatów. Listy z więzienia / zebrał, oprac. i wstępem wprowadził Z. Sudolski. Warszawa, 2000. S. 485; Archiwum filomatów. Listy z zesłania. T. 1. S. 318; Archiwum filomatów. Listy z zesłania. T. 3. Krąg Franciszka Malewskiego i Józefa Jeżowskiego / zebrał, oprac. i wstępem wprowadził Z. Sudolski. Warszawa, 1999. S. 418, 639; Szpitznagel Ludwik Władysław // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Romantyzm. T. 9 / oprac. pod kier. I. Śliwińskiej i S. Stupkiewicza. Warszawa, 1972. S. 158–159.

⁶⁰ Аўтар мае на ўвазе дванаццацігадовую Анэлю Рдултоўскую, у якую быў закаханы Людвік Шпіцнагель. Перад самагубствам ён напісаў развітальны ліст, які датуецца лютым 1827 г. Гл.: Słowacki, J. *Urywki z pamiętnika i wybór listów / wydał i objasnił M. Kridl*. Warszawa, 1922. S. 17–18; Szpitznagel Ludwik Władysław // *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut. Romantyzm. T. 9. S. 159.

⁶¹ **Юльян Карчэўскі** (12.1806–01.1833), сын Юзафа і Ганны Уліцкай. Нарадзіўся ў Ашмянах. Пасля заканчэння Віленскай гімназіі паступіў на аддзяленне права Віленскага ўніверсітэта, паралельна наведваў заняткі па мастацтве ў Яна Рустэма. У 1826 г. выехаў за мяжу, дзе стала займаўся мастацтвам. Спачатку знаходзіўся Дрэздэне, затым у кастрычніку 1826 г. перабраўся ў Парыж. Карціны гэтага перыяду («Ян III пад Венай», «Турак на кані») трапілі пазней у збор Храптовічаў у Шчорсах. Ад 1828 г. жыве ў Італіі, у 1829 г. прыбыў у Рым, дзе і памёр. Яму належаць «Краявід з мастом і самотным коннікам» (1832), «Божая Маці», «Суд Парыса». Гл.: Ryszkiewicz, A. *Karczewski Julian // Słownik artystów polskich*. Wrocław, 1979. T. 3. S. 360–361.

⁶² **Фердынанд Шпіцнагель** (1760–1826). Паходзіў са Швецыі, выкладаў у Вене, ад 1792 г. прафесар медыцыны Віленскага ўніверсітэта. У сям’і існавала вельмі цёплая атмасфера і добразычлівыя адносіны да ўсіх, хто наведваў іх дом. Жонка называла некаторых сяброў сваіх дзяцей, напрыклад Эдварда Адынца, сваімі сынамі. Гл.: Лобойко, И. *Мои воспоминания // Вильна 1823–1824: Перекрестки памяти*. С. 132, 144; Derejczyk, W. *Ludwik Spitznagel. Przyjacieli Juliusza Słowackiego*. Warszawa, 1994. S. 12–16.

⁶³ Маецца на ўвазе **Аўгуст Людвік Бекю** (1771–1824), айчым Ю. Славацкага. У 1818 г. яго маці Саламея з роду Янушэўскіх пасля смерці першага мужа Эўзебіуша Славацкага паўторна вышла замуж за прафесара Бекю і пераехала разам з сынам у Вільню. А. Бекю меў французскае паходжанне, нарадзіўся ў Гародні, дзе атрымаў пачатковую адукацыю, а затым паступіў у Галоўную літоўскую школу ў Вільні. У 1799 г. становіцца звычайным прафесарам, а з 1806 г. — прафесарам звычайным паталогіі і гігіены Віленскага ўніверсітэта. Першым распаўсюдзіў у Літве прышчэпленне воспы. У доме Бекю збіралася віленская творчая і навуковая эліта. Меў блізкія стасункі з Навасільцавым, у сувязі з чым падазраваўся ў неадзначнай

ролі ў працэсе над філаматамі. Асабліва востра гэта адлюстравана А. Міцкевічам у «Дзядях», дзе Бекю паказаны ў вобразе доктара, што адмоўна паўплывала на адносіны Міцкевіча і Ю. Славацкага. Гл.: Mościcki, H. *Bécu August Ludwik* // PSB. T. 1. Kraków, 1935. S. 391–392; Gasowa, H. *Juliusz Słowacki* // *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut. T. 11. Wrocław, 2000. S. 18.

⁶⁴ **Юліуш Славацкі** (04.09.1809–03.04.1849), паэт, драматург. Нарадзіўся ў Крамянцы на Валыні. Сын Эўзебіуша Славацкага — прафесара рыторыкі, літаратуры і польскай мовы Крамянецкага ліцэя, — які, узначаліўшы ў 1811 г. кафедру рыторыкі і паззіі Віленскага ўніверсітэта, перавёз у Вільню сваю сям’ю. У 1819–1825 гг. вучыўся ў Віленскай гімназіі, а ў 1825–1828 гг. на факультэце маральна-палітычных навук Віленскага ўніверсітэта. Пасля заканчэння ўніверсітэта, атрымаўшы ступень кандыдата права, працаваў у Варшаве ў Камісіі прыходаў і скарбаў. Пасля паражэння паўстання 1830–1831 гг. эміграваў, чынны дзеяч Вялікай эміграцыі. Памёр ад хваробы ў Парыжы, пахаваны на могілках Манмартра. У 1927 г. ягоныя парэшткі былі перавезеныя ў Польшчу і перазахаваныя ў кафедральным саборы на Вавелі ў Кракаве побач з саркафагам Міцкевіча. Гл.: Kamela, M. *Słowacki Juliusz* // PSB. T. 39. Warszawa — Kraków, 1999–2000. S. 58–73; Gasowa, H. *Juliusz Słowacki* // *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut. T. 11. Wrocław, 2000. S. 17–18.

⁶⁵ Маецца на ўвазе дыплом аб заканчэнні гімназіі гл.: VJ. Przyb. rкps 33/62.

⁶⁶ У адпаведнасці з матэрыяламі В. Дзярэйчыка, Людвік Шпіцнагель паступіў у Віленскі ўніверсітэт у 1821 г. Гл.: Derejczyk, W. *Ludwik Spitznagel*. S. 19.

⁶⁷ **Шымон Малёўскі** (1759–1832), прафесар права і палітычнай эканоміі Віленскага ўніверсітэта, у 1815–1822 гг. з’яўляўся рэктарам гэтай установы, бацька Францішка, Соф’і і Марыі, блізкіх сяброў Міцкевіча. Даў дазвол на заснаванне таварыства прамяністых, які затым адмяніў, разумеючы, што гэта выклікае незадаволенасць уладаў. Апошняя паўплывала на пераўтварэнне прамяністых у тайны саюз філарэтаў. Гл.: Вильна 1823–1824: Перекрестки памяти. С. 142–144; Mickiewicz, A. *Dzieła*. T. XIV. Listy. Część pierwsza. 1815–1829. Wydanie rocznicowe. Warszawa, 1998. S. 665–666.

⁶⁸ На падставе пасведчання ад 30 верасня 1822 г. аб залічэнні Яўстафія Янушкевіча ў студэнты Віленскага ўніверсітэта пазначаецца, што ён трапіў у кола студэнтаў 11 верасня 1822 г. і быў зарэстраваны пад нумарам 217. Аднак адначасова з гэтым там зафіксавана, што Янушкевіч меў 18 гадоў. На самай справе на гэты час яму было няпоўных 17 гадоў. Гл.: В.І. Przyb. rkps 33/62. Wpis do Uniwersytetu Wileńskiego. 30.09.1822.

⁶⁹ **Іаахім Лялевель** (22.03.1786–29.05.1861), польскі гісторык, грамадскі дзеяч. Скончыў Віленскі ўніверсітэт, у 1815–1818 гг. выкладаў там сусветную гісторыю і методыку выкладання гісторыі, пасля чаго выехаў у Варшаву. На пачатку 1822 г. ён вярнуўся ў Вільню ў статусе прафесара і ўзначаліў кафедру ўсеагульнай гісторыі. Ад 1824 г. жыў у Варшаве, дзе займаўся навуковай працай. У 1829 г. абраны паслом на сейм КП. У 1830–1831 гг. — старшыня Патрыятычнага таварыства, сябра Часовага ўрада. Пасля паражэння паўстання эміграваў у Францыю, дзе знаходзіўся ад лістапада 1831 г. 15 снежня 1831 г. заснаваў Польскі нацыянальны камітэт. За палітычную дзейнасць у снежні 1831 г. быў высланы з Парыжа. З 1833 г. і амаль да канца жыцця жыў у Бруселі (Бельгія). У эміграцыі аб'ядноўваў лямбду і прадстаўнікоў дэмакратычнага кірунку. У 1861 г. вярнуўся ў Парыж, дзе хутка памёр, пахаваны на могілках Манмартра. У 1929 г. яго парэшткі былі перазахаваныя ў Вільні. Гл.: ЭГБ. Мінск, 1997. Т. 4. С. 423.

⁷⁰ **Ян Чачот** (07.07.1796–23.08.1847), паэт, пісьменнік, перакладчык. Вучыўся ў Навагрудскай школе, затым на маральна-палітычным факультэце Віленскага ўніверсітэта, аднак з-за фінансавых праблемаў быў вымушаны прыпыніць навучанне і працаваць ураднікам у Пракураторыі Радзівілаўскай масы. З'яўляўся адным з найактыўнейшых членаў таварыства філаматаў, за што быў пакараны: паўгода сядзеў у турме ў Кізыле, затым быў сасланы, знаходзіўся ў Уфе, Цвяры, Таржку. У 1833 г. быў пераведзены ў Лепель Віцебскай губ., дзе працаваў у адміністрацыі Бярэзінскага канала. У 1841 г. атрымаў магчымасць працаваць бібліятэкарам у Адама Храптовіча ў Шчорсах, пасля смерці якога жыў у сяброў: у Слізняў, у Далматоўшчыне — у Вяржбоўскіх. Падчас знаходжання на Віцебшчыне распачаў збіраць беларускія песні. Пісаў сатырычную прозу, займаўся перакладчыцкай дзейнасцю. Усё жыццё кахаў Соф'ю Малеўскую, жонку Станіслава

Брахоцкага. Гл.: Лелевель, И. Новосильцев в Вильне. С. 43–44; ЭГБ. Мінск, 2003. Т. 6. Кн. 2. С. 162–163; Mickiewicz, A. Dzieła. T. XIV. Listy. Cześć pierwsza. 1815–1829. Wydanie rocznicowe. S. 648.

⁷¹ Маецца на ўвазе першае асобнае выданне А. Міцкевіча, якое змяшчала верш «Да Іаахіма Лялевеля з нагоды выкладання курса сусветнай гісторыі ў Віленскім універсітэце, 9 студзеня 1822 года», напісаны з нагоды вяртання ў Вільню Лялевеля ў статусе прафесара. Гэтае выданне з’явілася ў Вільні на пачатку сакавіка 1822 г. Гл.: Mickiewicz, A. Do Joachima Lelewela... Wilno, 1822; Mickiewicz, A. Dzieła. T. I. Wersze. Wydanie rocznicowe. S. 141–148.

⁷² У Вільні на працягу 1801–1865 гг. гэтымі справамі займаўся Віленскі цэнзурны камітэт.

⁷³ **Мікалай Маліноўскі** (1799–1865), філарэт, гісторык і выдавец. Вучыўся ў Віленскім універсітэце адначасова з Я. Янушкевічам. Пасля заканчэння ўніверсітэта на два гады выехаў у Пецярбург, адкуль вярнуўся ў канцы 1828 г. і ўладкаваўся ў архіў Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Пасля заключэння ў красавіку 1829 г. пагаднення аб маёмасных справах паміж Антоніем Радзівілам і Людвікам Вітгенштэйнам, быў зацверджаны на пасады генеральнага архівіста Пракураторыі. Затым займаў пасаду сакратара Пракураторыі, 31 студзеня 1834 г. быў прызначаны пракуратарам. Пасля заканчэння дзейнасці гэтай установы пэўны час з’яўляўся паўнамоцным прадстаўніком Л. Вітгенштэйна. За плённую дзейнасць на карысць сям’і Вітгенштэйнаў атрымаў ад іх у пажыццёвае валоданне маёнтак. Супрацоўнічаў з рознымі перыядычнымі выданнямі: «Віленскім кур’ерам», «Віленскім дзённікам», «Пецярбургскім штотыднёвікам», «Варшаўскай бібліятэкай» і інш. Займаўся навуковай працай і выданнем гістарычных крыніц. Адною з найважнейшых ягоных прац лічыцца рукапіс «Гісторыя Ягелонаў у Венгрыі ў 1439–1526 гг.». Гл.: Malinowski, M. Księga wspomnień / wyd. J. Tretiak. Kraków, 1907; Вільня 1823–1824: Перекрестки памяти. С. 61, 125, 143; Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у канцы XVIII — першай палове XX ст.: дыс. ... канд. гіст. навук. Мінск, 2007. С. 52, дадатак.

⁷⁴ Маецца на ўвазе Адам Міцкевіч.

⁷⁵ **Стафан Зан** (1803–23.04.1859), з Навагрудскага пав. Гродзенскай губ., малодшы брат Тамаша Зана. Нарадзіўся ў мяст. Ішкалдзь.

30 красавіка 1831 г. далучыўся да паўстанцаў, дзейнічаў на Падоллі, радавы, 4 кастрычніка 1831 г. атрымаў чын падпаручніка 1-га палка кракаўскай конніцы. 5 ліпеня 1831 г. адзначаны срэбраным крыжам. 5 кастрычніка 1831 г. адышоў у складзе корпуса М. Рыбінскага ў Прусію. У жніўні 1832 г. прыбыў у Францыю. Ад 10 снежня 1832 г. сябра Таварыства літоўскага і рускіх зямель, пачаткова належаў да асяродку ў Буржэ, у 1833 г. перабраўся ў Парыж. Займаўся музыкай, да снежня 1836 г. спяваў у оперным тэатры. У кастрычніку 1851 г. жыву ў Баціньёле. Памёр у Нантэры. Гл.: Лелевель, И. Новосильцев в Вильне. С. 24; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 148.

⁷⁶ **Тамаш Зан** (21.12.1796–19.07.1855), паэт, удзельнік вызваленчага руху. Ад 1815 г. студэнт фізіка-матэматычнага факультэта Віленскага ўніверсітэта. Меў вялікі ўплыў на ўніверсітэцкую моладзь, блізкі сябра А. Міцкевіча. Адзін з заснавальнікаў таварыства філаматаў. Падчас працэсу над філаматамі ўзяў на сябе адказнасць за дзеянні таварыства, у сувязі з чым атрымаў суровае пакаранне. Пасля гадавога турэмнага зняволення быў высланы на 13 гадоў у Арэнбург. Ад 1841 г. асеў у Магілёўскай губерні, дзе ажаніўся з Брыгітай Свентаржэцкай і меў трох сыноў.

⁷⁷ Аўтар мае на ўвазе Рафала і Ота Слізняў. **Ота Слізень** (24.06.1806–19.12.1887), з Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. Нарадзіўся ў Барціках Навагрудскага пав., сын Яна і Анэлі Мацкевіч, брат Рафала, Люцыяна, Баляслава, Мячыслава. У 1817 г. разам з братам Рафалам быў аддадзены ў Навагрудскую дамініканскую школу, адкуль у 1819 г. яны разам былі пераведзеныя ў Полацкую езуіцкую школу, дзе навучаліся да яе закрыцця ў 1820 г. Ад 1821 г. — студэнт фізіка-матэматычнага факультэта Віленскага ўніверсітэта. Сябра таварыства філарэтаў, за што падчас працэсу быў арыштаваны, пасаджаны ў турму і выключаны з універсітэта. У 1825 г. уступіў у 3-і ўланскі полк КП. У 1831 г. рыхтаваў разам з Юзафам Кашыцам паўстанне, затым далучыўся да корпуса Генрыка Дэмбінскага. Пасля паўстання ажаніўся з Казімірай Дабравольскай, займаўся гаспадаркай. Выбіраўся павятовым віцэмаршалкам. Каля 1848 г. пасля смерці першай жонкі ажаніўся з Людвікай Беркман. Ад 1872 г. жыву ў Мінску. У 1882 г. напісаў успаміны, арыгінал якіх захоўваецца ў Музеі літаратуры ім. Адама Міцкевіча ў Варшаве. Гл.: AGAD. Zbiór z Muzeum Narodowego. Rkps 837, 843; Muz. Lit. rkps 305. Otton Śliźień «Sprawozdanie z siedemdziesięciu pięciu

lat mego życia spisane w Mińsku 1882-go roku»; Śliżień, O. Z pamiętnika (1821–1824) // Z filareckiego świata. Zbiór wspomnień z lat 1816–1824 / wyd. H. Mościcki. Warszawa, 1924. S. 107–142; Z pamiętników Ottona Śliżnia / ogłosił L. Finkiel // Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza. R. II. Lwów, 1888. S. 205–238; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 315.

Канстанцін Рафал Уладзіслаў Слізень (н. 27.06.1804). Ад 1823 г. студэнт аддзялення права факультэта маральна-палітычных навук Віленскага ўніверсітэта, філарэт. Абодва браты ўваходзілі таксама ў таварыства прамяністых. Ажаніўся з Камілай Тышкевіч. У 1864 г. надворны саветнік. Гл.: AGAD. Zbiór z Muzeum Narodowego. Rkps 843; Promeniści, filareci i zorzanie. Dokumenty urzędowe dotyczące towarzystw tajnych na Litwie (1822–27) / wydał Z. Wasilewski. Kraków, 1896. S. 36.

⁷⁸ Маецца на ўвазе філамат Эдвард Пуляноўскі, які вучыўся ў Віленскім універсітэце на аддзяленні права. Гл.: LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 1109. L. 23.

⁷⁹ Гэтае сцвярджанне можа быць праўдзівым. Сярод удзельнікаў таварыства прозвішча Янушкевіча не сустракаецца, у той час як Зыгмунт Судольскі ўключае яго ў кола сябраў таварыства філарэтаў. Гл.: Promeniści, filareci i zorzanie. Dokumenty urzędowe dotyczące towarzystw tajnych na Litwie (1822–1827) / wydał Z. Wasilewski. Kraków, 1896; Archiwum filomatów. Listy z więzienia. S. 479.

⁸⁰ **Станіслаў Кубліцкі**, шляхціц з маёнтка Палессе Свянцянскага пав. Віленскай губ., сын Юзафа, брат Адольфа. Адзін з ініцыятараў паўстання ў Свянцянскім пав. Удзельнічаў у захопе Свянцянаў. Пасля адступлення далучыўся да атрада К. Залускага, службы ў чыне паручніка 1-га ўланскага палка. 5 кастрычніка 1831 г. адышоў у Прусію ў складзе корпуса М. Рыбінскага, прасіў літасці. Паводле рашэння Віленскай губернскай следчай камісіі, пацверджанага М. Даўгарукавым ад 15 мая 1833 г., аднесены да 3-га разраду злачынцаў. Гл.: BPP. Rkps 347. S. 877; За вольнасць і веру. С. 55, 58, 59; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 202.

⁸¹ **Адольф Кубліцкі**, шляхціц з маёнтка Палессе Свянцянскага пав. Віленскай губ., сын Юзафа, брат Станіслава, студэнт Віленскага ўніверсітэта. Адзін з ініцыятараў паўстання ў Свянцянскім пав. Уваходзіў у склад тайнага свянцянскага камітэта. Сябра часовага ўра-

да Свянцянскага пав. Удзельнічаў у захопе Свянцянэў. Пасля адступлення далучыўся да атрада К. Залускага, служыў у чыне паручніка. Адышоў у Прусію, адкуль прасіў літасці. Паводле рашэння Віленскай губернскай следчай камісіі ад 10 красавіка 1833 г. аднесены да 3-га разраду злачынцаў, да 18 мая 1837 г. утрымліваўся пад пільным наглядам паліцыі. Гл.: Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 201.

⁸² **Адам Бенядзікт Ёхер** (23.12.1791–03.04.1860). Спачатку працаваў памочнікам бібліятэкара ў Віленскім універсітэце. У 1832–1840 гг. бібліятэкар Медыцынскай акадэміі ў Вільні. Аўтар аднаго з першых сістэматычных бібліяграфічных выданняў па літаратуры і навук у Польшчы. «Бібліяграфічны і гістарычны нарыс літаратуры і навук у Польшчы ад зараджэння ў ёй кнігадрукавання да 1830 года ўключна» Ёхера выдаваўся на працягу 1840–1857 гг. і складаўся з трох тамоў. Гл.: Jocher, A. *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*. Т. I–III. Wilno, 1840–1857.

⁸³ Янушкевіч займаўся перакладам чатырохтомнага даследавання нямецкага гісторыка і палітычнага дзеяча Ёгана Пітэра Фрыдрыха Ансільёна (30.04.1766–19.04.1837), прысвечанага палітычнай сістэме еўрапейскіх краін новага часу, якое ўпершыню было выдадзена ў Берліне ў 1803 г. У 1823 г. выйшла парыжскае выданне гэтага твора. Янушкевічу былі вядомыя абодва выданні. Але, як пазначана ў лістах, пры перакладзе ён карыстаўся пераважна «новым выданнем» Ансільёна, а значыць французскім 1823 г. У той жа час ён раіўся з Лялевелем аб мэтазгоднасці выкарыстання таго ці іншага выдання. Гл.: Ancillon, F. *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe*. Т. I–IV. Paris, 1823; BJ. Rkps 4435 III. *Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830*. Т. II. *Listy Eustachego Januszkiewicza*. List z 23 marca 1825 r. K. 28 v.; List z 27 listopada 1825 r. K. 32 v.

⁸⁴ З твора Ансільёна Янушкевіч пераклаў паўтара тома (першы і палову другога тома) і адзін раздзел чацвёртага тома.

⁸⁵ Маецца на ўвазе **Юзаф Галухоўскі** (1797–1858), які ў 1823 г. заняў месца прафесара філасофіі ў Віленскім універсітэце. Яго ўступная лекцыя адбылася 27 кастрычніка 1823 г. Лекцыі Галухоўскага па антрапалогіі выклікалі вялікую цікавасць у студэнцкім асяроддзі. У аўдыторыі збіраліся да 600 чалавек, сярод якіх знаходзіліся не толькі студэнты, але і зацікаўленыя асобы. Такое становішча выклікала не-

задоволенасць расійскіх уладаў і паліцыі і прывяло ў выніку да звальнення 14 сакавіка 1824 г. Галухоўскага разам з Лялевелем, Даніловічам і Баброўскім з працы. Вярнуўшыся пасля гэтага ў Варшаву, Галухоўскі адышоў ад выкладчыцкай дзейнасці і заняўся сельскай гаспадаркай. Гл.: Лелевель, И. Новосильцев в Вильне. С. 47–50; Gaweski, B. Goluchowski Wojciech Józef // PSB. T. 8. Wrocław–Kraków, 1959–1960. S. 262–264.

⁸⁶ **Мікалай Мікалаевіч Навасільцаў** (1761–08.04.1838) распачаў сваю службовую кар’еру ў статусе ўрадніка па асобых даручэннях. Спачатку меў ліберальныя погляды, аднак ад 1816 г. пасля абрання яго сябрам Адміністрацыйнай рады КП пачаў адыходзіць ад папярэдніх прынцыпаў. Гэта яркая выявілася падчас працы над праектам рэарганізацыі сістэмы адукацыі ў Каралеўстве, які быў прадстаўлены на зацвярджэнне імператару 26 верасня 1821 г. У ліпені 1823 г. Навасільцаў прыбыў у Вільню для кіравання следствам па справе надпіса, зробленага ў Віленскай гімназіі, і разбіральніцтва з Юзафам Масальскім. Праца камісіі прывяла да масавых арыштаў (планавалася арыштаваць каля 300 чалавек, аднак не ўсіх атрымалася знайсці), якія распачаліся з восені 1823 г. Пасля заканчэння следства ён падрыхтаваў грунтоўны рапарт, скіраваны да князя Канстанціна. 13 верасня 1824 г. атрымаў прызначэнне на пасаду куратара Віленскай навучальнай акругі, змяніўшы на гэтай пасадзе А. Чартарыйскага, і выконваў гэтыя абавязкі да 1830 г. Гл.: Вільна 1823–1824: Перекрестки памяти. С. 4–5, 13–15, 22–24, 28–31, 33–42, 63–65, 153–172 і інш.; Rymkiewicz, J. M., Siwicka, D., Witkowska, A., Zielińska, M. Mickiewicz. Encyklopedia. Warszawa, 2001. S. 356–359.

⁸⁷ Пасля заканчэння аддзялення права Віленскага ўніверсітэта магчыма было атрымаць ці адну, ці адразу дзве навуковыя ступені — кандыдата царкоўнага і цывільнага права.

⁸⁸ Дыплом аб заканчэнні факультэта права Віленскага ўніверсітэта выдадзены 05.02.1826. Гл.: BJ. Przyb. rkps 33/62. Dyplom pergaminowy ukończenia prawa Uniwersytetu Wileńskiego.

⁸⁹ Напэўна, Янушкевіч меў на ўвазе адваката Канстанціна Сідаровіча.

⁹⁰ **Юзаф Карчэўскі** (1781 — каля 1853), сын Юзафа. Нарадзіўся на Гарадзеншчыне, юрыст. Ад 1797 г. распачаў працу ў Ашмянскім гродскім судзе. У 1798 г. атрымаў запрашэнне на працу ў Літоўскую

вывадовую камісію. Працаваў у Пракураторыі Радзівілаўскай масы, дзе выконваў абавязкі касіра, адваката, намесніка генеральнага пракуратара М. Залескага, пленіпатэнта. Прадстаўляў інтарэсы кн. Стафаніі Радзівіл-Вітгенштэйн. Гл.: AGAD. AR. Dz. XIV. T. 187 (Karczewski Józef). K. 18; LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680. L. 3; Makowiecka, Z. Karczewski Józef // PSB. T. 12. Wrocław — Warszawa. 1966–1967. S. 33.

⁹⁰ **Пленіпатэнт** — упаўнаважаная, давераная асоба.

⁹¹ **Ардынат** — уладальнік ардынацыі, сукупнасці маёнткаў, якія пераходзяць у спадчыну па мужчынскай лініі і не падлягаюць падзелу; іх функцыянаванне рэгулюецца пэўнымі статутамі (ардынацыямі).

⁹² Міхал Янушкевіч памёр 14 лютага 1826 г. Гл.: AGAD. Zbiór materiałów Mińskiego Koła Warszawskiego Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Nr 36. K. 28.

⁹³ Да маці Янушкевіч выехаў 25 лютага і 3 красавіка 1826 г. вярнуўся ў Вільню. Гл.: BJ. Rkps 4435 III. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 20 kwietnia 1826 г. K. 34.

⁹⁴ **Людвік фон Вітгенштэйн**, расійскі фельдмаршал, граф. У 1828 г. ажаніўся са Стафаніяй Радзівіл, дачкой Дамініка Радзівіла (1780–1813), які памёр ад ран, атрыманых у 1812 г. Пасля смерці Стафаніі ў 1832 г. Л. Вітгенштэйн у 1834 г. ажаніўся з княжной Леанідай Баратынскай. А пасля смерці князя Антонія Радзівіла (1833) стаў пераемнікам вялікай спадчыны.

⁹⁵ **Антоній Кажухоўскі** быў галоўным пленіпатэнтам Стафаніі Радзівіл і Людвіка Вітгенштэйна, у 1827 г. прадстаўляючы іх інтарэсы ў Пецярбургу. У 1834–1837 гг. з’яўляўся галоўным пленіпатэнтам Радзівілаўскай масы. За сваю дзейнасць ён быў узнагароджаны Вітгенштэйнам сумай у памеры каля мільёна рублёў срэбрам. Мікалай Маліноўскі згадваў яго ва ўспамінах «Upadek fortuny Radziwiłłowskiej», страчаных падчас Другой сусветнай вайны. Гл.: Archiwum filomatów. Listy z zesłania. T. 3. S. 183; Malinowski, M. Dziennik / wyd. M. Kridl. Wilno, 1914. S. 61; Zielińska, T. Dziewiętnastowieczny epilog. S. 92; Morawski, S. Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825) / oprac. i wstępem poprzedzili A. Czartkowski i H. Mościcki. Warszawa, 1959. S. 537.

⁹⁶ Згаданы ліст Верашчынскага знаходзіцца сярод іншых дакументаў былога збору Попеля. Гл.: BJ. Przyb. rkps 33/62. List A. Wereszczyńskiego z 1/12.10.1829. Аляксандр Верашчынскі (п. 1842) у паўстанні

1831 г. кіраваў Падольскім легіёнам, меў чын капітана, з'яўляўся адным з аўтараў адозвы, абвешчанай на сейме, аб стварэнні Вальнскага і Літоўскага легіёнаў, уваходзіў у склад камітэта, створанага 3 лютага 1831 г. пад старшынствам Б. Немаеўскага для кіравання дзейнасцю легіёнаў. Памёр у Азіі. Гл.: Zdanie sprawy Rządowi Narodowemu przy złożeniu rachunków komitetu Legii Litewsko-Wołyńskich. Warszawa, 1831. S. 3–4; Januszkiewicz, A. Listy z Syberii. S. 394, 395.

⁹⁷ Княжна Стафанія Радзівіл выхоўвалася пад апякунствам імператрыцы Марыі Фёдараўны ў Пецярбургу, апошняя была яе пасаджонай маці пры пабранні шлюбам.

⁹⁸ Янушкевіч мае на ўвазе Аўгуста Эмануэля Глюксберга (1804–1894), які разам з братам Густавам Леанам і бацькам Натанам утрымлівалі ў Варшаве кнігарню.

⁹⁹ У адпаведнасці з дакументамі Яўстафій Янушкевіч узначаліў Генеральны сакратарыят Пракураторыі Радзівілаўскай масы 2 ліпеня 1829 г., атрымліваючы за выкананне абавязкаў сакратара гадавы даход памерам 1000 рублёў срэбрам. Гл.: BJ. Przyb. rkps 33/62. Dokumenty służby urzędowej.

¹⁰⁰ **Ісідор Сальмановіч** спачатку з'яўляўся адвакатам Пракураторыі Радзівілаўскай масы, а ад ліпеня 1818 г. выконваў абавязкі інспектара архіваў Радзівілаўскай камісіі. У 1829 г. стаў генеральным пракуратарам Радзівілаўскай масы, змяніўшы на гэтым пасту М. Залескага. Гл.: Латушкін, А. М. Нясвіжскі архіў... С. 55.

¹⁰¹ **Антоній Радзівіл** (13.06.1775–07.04.1833), сын Міхала Гераніма, намеснік Вялікага княства Пазнанскага, ардынат нясвіжскі і алыцкі.

¹⁰² 27 красавіка 1829 г. у Пазнані паміж Людвікам Вітгенштэйнам, яго жонкай Стафаніяй і Антоніем Радзівілам была заключаная «канвенцыя» аб падзеле маёмасці Дамініка, што 13 чэрвеня 1829 г. было пацверджана ў Варшаве. Стафанія перадаверыла мужу ўсе правы на сваю частку ўладанняў. Са смерцю княгіні яе маёмасць стала ўласнасцю прадстаўнікоў роду Вітгенштэйнаў і іх спадкаемцаў. Гл.: Папко, В. М. Нясвіжская ардынацыя князёў Радзівілаў у XIX стагоддзі // Беларускі гістарычны часопіс. 2006. № 1. С. 32.

¹⁰³ **Тэафіл Валіцкі** (30.10.1768–21.12.1829) ад 1828 г. быў арцыбіскупам пазнанска-гнезненскім. Вывучаў права і тэалогію ў Вілен-

скай акадэміі і ў Рыме, ад 1805 г. доктар абодвух праў, напісаў некалькі кніг па тэалогіі. Значную ўвагу аддаваў адукацыі.

¹⁰⁴ Адзначаныя падзеі прыходзяцца на сярэдзіну красавіка 1829 г. Ад 15 сакавіка да 11 красавіка Міцкевіч выязджаў з Пецярбурга ў Маскву. Між тым сам Адынец прыбыў у Пецярбург 7/19 мая 1829 г. і прабыў там да самага ад'езду Міцкевіча ў Італію, які прыпаў на 14/26 мая 1829 г. Гл.: Sudolski, Z. Mickiewicz. Opowieść biograficzna. Warszawa, 1995. S. 240–243.

¹⁰⁵ Маецца на ўвазе **Антоній Эдвард Адынец** (1804–1855), паэт, перакладчык, выдавец. У 1820–1823 гг. ён вучыўся на аддзяленні права Віленскага ўніверсітэта. Уваходзіў у склад таварыства філарэтаў, за што быў арыштаваны. У 1825–1829 гг. жыў у Варшаве, дзе далучыўся да літаратурнага асяроддзя і распачаў выданне свайго штогодніка «Melitele», даход з якога дазволіў яму ў 1829–1830 гг. выправіцца разам з Міцкевічам у падарожжа па замежжы. У 1831 г. асеў у Дрэздэне. У 1832 г. ажаніўся з Соф'яй Міцкевіч і ў 1837 г. вярнуўся ў Літву. У 1840–1859 гг. з'яўляўся рэдактарам «Віленскага кур'ера». У 1858 г. змясціў у «Віленскім альбоме», падараваным імператару Аляксандру II, панегірык у яго гонар. Гэты ўчынак быў адмоўна ўспрыняты ў грамадстве і адварнуў ад яго інтэлігенцыю. Ад 1867 г. распачаў выданне сваіх «Лістоў з падарожжа», ажыццёўленага разам з Міцкевічам. Пад уплывам гэтага ўчынку цівавасць да Адынца ўзрасла, але самі лісты сярод спецыялістаў ацэньваюцца невысока, таму што ўтрымліваюць значную колькасць недакладнасцяў. Гл.: Mickiewicz, A. Dzieła. T. XIV. Listy. Część pierwsza. 1815–1829. Wydanie rocznicowe. S. 670; Mickiewicz, W. Pamiętniki. T. 2. 1862–1870. Warszawa, 1927; Лелевель, И. Новосильцев в Вильне. Мінск, 2008. С. 5, 24.

¹⁰⁶ **Баруны** — мястэчка ў Ашмянскім павеце.

¹⁰⁷ **Рэсурса** — сяброўскі клуб.

¹⁰⁸ **Антоній Марціноўскі** (10.07.1781–03.01.1855), віленскі выдавец і друкар. Нарадзіўся ў Радашковічах. Сярэдняю адукацыю атрымаў у Мінску, каля 1807 г. скончыў Віленскі ўніверсітэт. У 1818–1839 гг. друкаваў і рэдагаваў «Літоўскі кур'ер», затым «Віленскі дзённік». У 1822–1822 гг. друкаваў «Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej». Выдаў творы Т. Нарбуга. Ф. Князьніна, Статут ВКЛ,

зборнікі гістарычных крыніц, а таксама ўніверсітэцкія і школьныя падручнікі. Пасля яго смерці ў Вільні справамі друкарні займалася ўдава, і праіснавала друкарня да 1862 г. Гл.: Inglot, M. Marcinowski Antoni // PSB. T. 19. Wrocław, 1974. S. 596–597.

¹⁰⁹ **«Віленскі дзённік»** — адно з найважнейшых віленскіх перыядычных выданняў. Заснаваны Тадэвушам Чацкім у 1805 г., аднак у 1806 г. выданне было прыпынена і адноўлена Казімірам Контрымам толькі ў 1815 г. Нейкі час Контрым рэдагаваў часопіс сумесна з Антоніем Марціноўскім. У перыяд 1818–1830 гг. выдаўцом і рэдактарам стаў Марціноўскі, а з 1822 г. таксама яго адзіным уласнікам. У 1820-я гг. Яўстафій Янушкевіч, Фелікс Уратноўскі, Ігнацій Клюкоўскі, Леан Рагальскі, а таксама шэраг іншых былых студэнтаў Віленскага ўніверсітэта актыўна друкаваліся ў гэтым выданні. Гл.: Dziennik Wileński. Wilno, 1822–1830; Rymkiewicz, J. M., Siwicka, D., Witkowska, A., Zielińska, M. Mickiewicz. S. 135–137.

¹¹⁰ **Леан Рагальскі** (07.01.1806–15.03.1878) паходзіў з Вільні, вучыўся адначасова з Янушкевічам на факультэце маральна-палітычных навук Віленскага ўніверсітэта, друкаваўся на старонках «Віленскага дзённіка». Адначасова з гэтым у «Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej» стаў адным з рэдактараў і сакратаром. Таксама ў 1827–1829 гг. разам з Феліксам Уратноўскім выдаваў серыю «Powieści i romansy z Dzieł Celniejszych Pisarzy tłumaczone», у межах якой выйшла шэсць тамоў. У 1834 г. разам Ігнаціем Абрамовічам заснаваў у Вільні часопіс «Wizerunki i Roztrząsanie Naukowe», у якім сумесна з Ігнаціем Шыдлоўскім з'яўляўся рэдактарам. Трэба таксама дадаць, што ягоны брат Адам Рагальскі ў маі 1830 г. заснаваў штотыднёвік «Bałamut Petersburski». Відавочна, Янушкевіч спалучыў пералічаныя факты і ўмоўна назваў Рагальскага кіраўніком «Віленскага дзённіка». Гл.: BJ. Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. K. 477–552 v.; Rogalski Leon // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Romantyzm. T. 9. S. 90–92; Rogalski Leon // PSB. T. XLII. S. 409, 412–413.

¹¹¹ Янушкевіч мае на ўвазе **Фелікса Уратноўскага** (1803–1871), гісторыка, выдаўца, перакладчыка, аўтара «Віленскага дзённіка», вядомага эміграцыйнага дзеяча, ад 1854 г. дырэктара Польскай бібліятэкі ў Парыжы. На працягу 1825–1830 гг. Уратноўскі плённа займаўся пера-

кладчыцкай працай. У лістападзе 1826 г. перакладаў творы Фенімора Купера. Пры фінансавай зацікаўленасці перакладчыка гэтая праца была выкананая дастаткова хутка. І, як згадвае Леан Рагальскі, творы Купера павінны былі з'явіцца ўжо на пачатку 1827 г. Аднак яшчэ ў верасні 1827 г. не ўдалося атрымаць згоды на іх выданне ў цензара. «Шпіён» быў выдадзены толькі ў першыя дні красавіка 1829 г. І пасля гэтага Ф. Уратноўскі абвясціў аб намеры выдаць па-польску ўсяго Купера. Аднак асобным выданнем ў серыі «*Powieści i romansy z Dzieł Cenniejszych Pisarzy Tłumaczone*» была выдадзеная ў 1830 г. толькі апавесць «Апошні з магіканаў». Гл.: BJ. Rkps 4435 III. T. V. Listy Leona Rogalskiego z r. 1825–1830. K. 490 v., 509, 529 v., 542 v.; Cooper, J. F. Szpieg. Romans amerykański. T. 1–2. Wilno, 1829; Cooper, J. F. Ostatni Mohikanin. Powieść historyczna z roku 1757. T. 1–4. Wilno, 1830; Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Romantyzm. T. 9. S. 343–345, 551.

¹¹² Маецца на ўвазе, хутчэй за ўсё, **Флора Ласкарыс** (1806–1835), дачка Альберта і Францішкі Ласкарыс, якая падтрымлівала сяброўскія адносіны з Адамам Міцкевічам і Антоніем Эдвардам Адынцом з часоў іх знаходжання ў Вільні. Пазней яна пабралася шлюбам з Антоніем Забелам. Гл.: Muz. Lit. Rkps 185. Album Flory Laskaris.

¹¹³ На самай справе гэтае двухмесячнае падарожжа адбывалася летам 1825 г. Гл.: BJ. Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza. List z 9 maja 1825 r. K. 30 v.; List z 27 listopada 1825 r. K. 32.

¹¹⁴ **Канеў** — павятовы горад Кіеўскай губерні.

¹¹⁵ **Багуслаў** — мястэчка ў Канеўскім павеце Кіеўскай губерні.

¹¹⁶ **Умань** — цэнтр павета ў Кіеўскай губерні.

¹¹⁷ **Сафіеўка** — вёска каля мяст. Умань, дзе знаходзіцца прыгожы сад у французскім стылі, закладзены ў 1795 г. Гл.: PSG. T. 14. S. 657–658.

¹¹⁸ Маецца на ўвазе Міхал Янушкевіч.

¹¹⁹ Маецца на ўвазе старэйшы брат Адольф Янушкевіч.

¹²⁰ **Ямполь** — горад, цэнтр павета ў Падольскай губерні.

¹²¹ Маецца на ўвазе павятовы горад Магілёў над Днястром у Падольскай губерні.

¹²² Янушкевіч ужывае выраз з паэмы польскага паэта Станіслава Трэмбецкага (Trębecki, Trembecki) (каля 1739–1812) «Sofijówka w sposobie topograficznym opisana». Твор быў напісаны ў 1804 г. і выдадзены ў гэтым жа годзе ў № 13 «Віленскага дзённіка». У арыгінале гэта гучыць наступным чынам: «*Witaj, kraino, mlekiem płynąca i miodem*». Гл.: Trembecki Stanisław // Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Oświecenie. Т. 6 / oprac. E. Aleksandrowska. Warszawa, 1971. S. 345–364.

¹²³ Янушкевіч памыліўся ў напісанні прозвішча паэта, якое павінна гучаць як Гаслаўскі.

¹²⁴ Аўтар прыводзіць фрагмент з паэмы «Podole» паэта **Маўрыцыя Гаслаўскага** (1802–1834). Янушкевіч, хутчэй за ўсё, ведаў яго асабіста, бо ў 1826–1827 гг. Гаслаўскі друкаваўся ў «Віленскім дзённіку». Затым ён выехаў у Варшаву і працаваў у канцэлярыі вялікага князя Канстанціна. У перыяд паўстання 1830–1831 гг. Гаслаўскі з’яўляўся паручнікам Літоўска-Рускага легіёна, дзейнічаў сярод падольскіх уланаў. У 1834 г. спрычыніўся да арганізацыі «экспедыцыі Заліўскага», у выніку чаго трапіў у палон і памёр у турме. Гл.: Goslawski, M. Poezje. Т. 1. Warszawa, 1828; Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny. Т. 1. Warszawa, 2000. S. 351–352.

¹²⁵ **Клецк** — мястэчка ў Слуцкім павеце.

¹²⁶ Агульнае імя паходзіць ад імя героя разбойніцкага рамана нямецкага пісьменніка Крысціяна Вульпіса (1762–1827) «Рынальда Рынальдзіні» (1797–1800).

¹²⁷ Маецца на ўвазе маці Тэклі Янушкевіч.

¹²⁸ **Лань** — рака.

¹²⁹ Янушкевіч прыводзіць фрагмент з твора Вінцэнта Поля «Песні аб нашай зямлі».

¹³⁰ На ўвазе маецца **Юрый Радзівіл** (31.05.1556–23.01.1600), сын М. Радзівіла, біскуп віленскі ў 1581–1591 гг., у 1583 г. атрымаў званне кардынала.

¹³¹ Маецца на ўвазе былы сябра таварыства філарэтаў **Міхал Кант-коўскі** (Kątkowski, Kontkowski), сын Мацея, муж малодшай сястры Яўстафія Янушкевіча Касільды. Былы студэнт Віленскага ўніверсітэта, у 1820-я гг. працаваў у Варшаве ў Каралеўскай Камісіі скарбу, затым

дзякуючы дапамозе Мікалая Маліноўскага пасля яго вяртання ў канцы 1828 г. у Вільню апынуўся ў штаце Пракураторыі Радзівілаўскай масы. Удзельнічаў у паўстанні 1830–1831 гг. у складзе ковенскага атрада Міхала Залўскага. У бітве пад Ліпавам быў паранены, у выніку чаго яму ампутавалі нагу. Пасля паўстання працаваў у Радзівілаўскай масе, выконваў абавязкі касіра. Ажانیўся з Касільдай Янушкевіч, ад якой меў сына Густава і дачку Ізабэлу. З 1864 г. прадстаўляў маёмасныя інтарэсы графаў Браніцкіх. Гл.: *Archiwum filomatów. Listy z więzienia*. S. 480; *Malinowski, M. Księga wspomnień / wyd. J. Treliak*. Kraków, 1907. S. 76–81; *Malinowski, M. Dziennik / wyd. M. Kridl*. Wilno, 1914. S. 104; *Śliwowska, W. Zesłańcy polscy*. S. 282; *Odyniec, A. E. Wspomnienie z przeszłości opowiedane Deotymie*. S. 142–145; *Zielińska, T. Dziewiętnastowieczny epilog*. S. 89.

¹³² Адольф Янушкевіч атрымаў дазвол вярнуцца на радзіму 23 студзеня 1856 г., што стала магчымым паводле Маніфеста Аляксандра II. 26 чэрвеня ён выехаў у Дзягільна і прыбыў на радзіму 17/26 ліпеня 1856 г. Аднак меней чым праз год, 6 чэрвеня 1857 г., ён памёр і быў пахаваны на мясцовых могілках. Гл.: [Malewicz, W.] *Mowa pogrzebowa na śmierć Adolfa Januszkiewicza*. Paryż, ok. 1857; *Odrowąż-Pieniązek, J. Mickiewiczowski Adolf*. S. 43.

¹³³ Януарый Янушкевіч і Марыя Булгарына мелі чатырох дзяцей, якія памерлі ў маленстве: Станіслаў Яўстафій (1847–1850), Вітольд Адольф (н. 1844), Міхал і Касільда (1842–1854). Гл.: *BJ. Przyb. rkps 33/62*.

¹³⁴ Рамуальд Янушкевіч ажانیўся з Марыяй Летрон 25 ліпеня 1857 г., іх старэйшым сынам быў Тадэвуш.

¹³⁵ У арыгінале гэты фрагмент з’яўляецца працягам папярэдняга тэксту.

¹³⁶ Янушкевіч вольна цытуе фрагмент з паэмы польскага паэта Каэтана Козьмяна (1771–1856) пад назвай «*Ziemiaństwo polskie*». Першыя дзве часткі гэтага твора выйшлі ў Пулавах у 1830 г. перад самым паўстаннем, а поўнасю яна была выдадзена ў 1839 г. Гл.: *Koźmian, K. Ziemiaństwo polskie. Poema w czterech pieśniach*. Wrocław, 1839; *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*. Т. 2. Warszawa, 2001. S. 230–233.

¹³⁷ Маецца на ўвазе **Караль Сянкевіч** (1793–1860), сакратар бібліятэкі Чартарыйскіх у Пулавах, удзельнік паўстання 1830–1831 гг., эмігрант. У 1820-я гг. Сянкевіч, пераехаўшы ў Вільню з Варшавы,

карыстаўся аўтарытэтам сярод студэнцкай моладзі. Гл.: Odyniec, A. E. Wspomnienie z przeszłości. Opowiadanie Deotymie. S. 197; Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. S. 62–63.

¹³⁸ **Мацяёвіцы** — мястэчка ў Гарвалінскім павеце, дзе ў 1794 г. трапіў у палон Тадэвуш Касцюшка.

¹³⁹ Ад лютага / сакавіка 1829 г. на працягу 18 месяцаў Адольф Янушкевіч лячыўся і падарожнічаў па Еўропе. У Варшаву ён прыбыў у верасні 1830 г. і пасяліўся ў Ю. Славацкага, што апошні адзначыў у лісце да маці ад 15 верасня. Гл.: Januszkiewicz, A. Konotatki podróżne [Podróż po Europie 1829–1830] // Januszkiewicz, A. Listy z Syberii. S. 363–375; Słowacki, J. Listy do Matki i wszystkie inne / zebrał K. J. Kantak. T. 1. Mikołów – Warszawa, 1910. S. 7.

¹⁴⁰ У студзені 1831 г. пры садзейнічанні эмісараў варшаўскага ўрада ў Вільні быў створаны Цэнтральны камітэт, у абавязак якога ўваходзілі падрыхтоўка і кіраванне паўстаннем у Віленскай, Гродзенскай, Мінскай губернях і заходніх паветах Віцебскай губерні. У склад гэтага камітэта (ЦВПК) уваходзілі: віленскі маршалак С. Шумскі, паэт А. Гарэцкі, Л. Замбржыцкі, Э. Ромер — сын былога віленскага маршалака М. Ромера, Ю. Грабніцкі, гісторык М. Балінскі, сакратар рады Віленскага ўніверсітэта Л. Рагальскі, прафесар Віленскага ўніверсітэта В. Пяткевіч, Поль. Гл.: Гарбачова, В. В. Паўстанне 1830–1831 гадоў на Беларусі. Мінск, 2001. С. 59–60.

¹⁴¹ Янушкевіч можа мець на ўвазе **Адольфа Каржанеўскага** (каля 1812–09.04.1837), шляхціца з Лідскага пав. Гродзенскай губ., які нарадзіўся ў в. Сапуныцы, вучыўся ў Віленскай гімназіі. У паўстанні 1831 г. удзельнічаў у чыне падпаручніка 11-га ўланскага палка. 15 ліпеня 1831 г. у складзе корпуса Францішка Роланда перайшоў межы Прусіі, пасля чаго быў інтэрніраваны. У 1832 г. эміграваў у Францыю, дзе належаў да асяродкаў у Лашатры, Шаторы, у маі 1836 г. выехаў у Бардо. Памёр у дэпартаменце Манш. Паводле рашэння Гродзенскай губернскай следчай камісіі быў аднесены да 2-га разраду злачынцаў, маёнтак канфіскаваны. Гл.: ВРР. Rkps 565. S. 47; За вольнасць і веру. С. 66; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 173.

¹⁴² Пад палестрай разумеюцца асобы, звязаныя з адвакацкай і судовай дзейнасцю.

¹⁴³ Маецца на ўвазе маршалак Юзаф Тышкевіч, якому ў адпаведнасці з пастановай Цэнтральнага Віленскага паўстанцкага камітэта даручалася ўзначаліць паўстанне ў Ашмянах. Аднак неаднаразовыя спробы, зробленыя Ігнаціём Клюкоўскім, Юзафам Зянковічам, а таксама Яўстафіем Янушкевічам, не прымусілі графа прыняць гэтую прапанову. Між тым Зянковіч адзначае, што дзеянні Янушкевіча ў гэтым кірунку, у адрозненне ад яго ўласнага сцвярджэння, былі звязаныя з даручэннем Віленскага камітэта. Гл.: Zienkiewicz, J. Powstanie powiatu oszmiańskiego // Pamiętniki polskie / wyd. K. Bronikowski. Przemysł, 1884. T. 2. S. 7–14.

¹⁴⁴ Янушкевіч мае на ўвазе падзеі, якія адбываліся ў Ашмянах 4 красавіка 1831 г.

¹⁴⁵ Аўтар мае на ўвазе ўспаміны Ігнація Клюкоўскага, апрацаваныя Феліксам Уратноўскім і ўключаныя ў зборнік матэрыялаў, прысвечаных падзеям паўстання ў беларускіх і літоўскіх паветах. Рукапіс згаданых успамінаў знаходзіцца ў Польскай бібліятэцы ў Парыжы, аднак захаваны ён толькі з 25-й старонкі і не ўтрымлівае апісання пачатку выступлення ў Ашмянах. Першыя старонкі вядомыя ў рэдактарскай апрацоўцы Ф. Уратноўскага. Гл.: Z notatek J. Klukowskiego // Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w roku 1831 / ukł. przez F. Wrotnowskiego. Paryż, 1875. S. 159–173.

¹⁴⁶ Янушкевіч досыць вольна перадае фрагмент, дзе Клюкоўскі згадвае ягонае дачыненне да выступлення ў Ашмянах. Апошні пазначае, што Янушкевіч апынуўся ў Ашмянах праездам у Слуцк. Гэтым нібы падкрэслівалася фрагментарнасць удзелу ў ашмянскім паўстанні. Абураенне Янушкевіча можна патлумачыць тым, што з Клюкоўскім яны былі добра знаёмыя ад часоў навучання ў Віленскім універсітэце і да самай смерці апошняга. Тым больш, што апошнія гады жыцця Клюкоўскі ў пэўнай ступені залежаў ад Янушкевіча, які аказваў яму разнастайную дапамогу. І Янушкевіч, працуючы над успамінамі ўжо напрыканцы свайго жыцця, з улікам свайго больш высокага сацыяльнага статусу, жадаў карэктнай адзнакі сваіх дзеянняў у 1831 г. Гл.: Z notatek J. Klukowskiego. S. 160; LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 1109. L. 2.

¹⁴⁷ Маецца на ўвазе Юзаф Тышкевіч.

¹⁴⁸ **Юзаф Кашыц** (25.11.1795–16.01.1868), памешчык з Навагрудскага пав. Гродзенскай губ., нарадзіўся ў Жулкенях (Піншчына), сын

Міхала і Розы Кеневіч. Вучыўся ў дамініканскай школе ў Навагрудку, у 1811 г. вывучаў матэматыку ў Віленскім універсітэце. Удзельнічаў у вайне 1812 г. на баку Напалеона ў 17-м уланскім палку. Пасля заканчэння вайны выехаў на 3 гады за мяжу для працягу адукацыі. Вярнуўшыся на Навагрудчыну ў маёнт. Ятра, 26 студзеня 1821 г. ажаніўся з Соф'яй Раецкай, ад якой яму перайшоў маёнт. Обрын. У 1830 г. абраны навагрудскім маршалкам. Арганізатар паўстання ў 1831 г. у Навагрудскім і Слоніўскім пав. Стварыў у сваім маёнт. Ятра асобны атрад, які ў ліпені 1831 г. налічваў каля 1 тыс. чал. 22 ліпеня выдаў адозву. Удзельнічаў у сутычках з расійскімі войскамі каля в. Гарадзішча, Каменны Брод, Кошалева, Радзюкі, Навіны, нападаў на мяст. Дзятлава, захапіў мяст. Беліцу. У Навагрудку атрад Кашыца раззброіў інвалідную каманду, захапіў астрог і вызваліў арыштантаў. 24 ліпеня атрад далучыўся да корпуса Генрыка Дэмбінскага, член штаба, падпалкоўнік атрада навагрудскай конніцы, адышоў у Варшаву. 8 жніўня 1831 г. абраны паслом на сейм ад Навагрудскага павета. Уваходзіў у склад утворанага ў жніўні 1831 г. Літоўскага камітэта. 14 верасня 1831 г. атрымаў залаты крыж *Virtuti Militari*. 5 кастрычніка 1831 г. з Мацеем Рыбінскім перайшоў межы Прусіі. Па рашэнні Гродзенскай губернскай следчай камісіі ад 8 кастрычніка 1832 г. быў аднесены да 1-га разраду злачынцаў, а маёнт. Ятра канфіскаваны. эміграваў у Францыю, прыбыў у Парыж 26 кастрычніка 1831 г., разам з ім жыў сын Канстанцін (н. 23.03.1819). Уваходзіў у склад Таварыства літоўскага і рускіх зямель. У 1832 г. выехаў у Чэхію з надзеяй вярнуцца на радзіму. Вярнуўся ў Страсбург. У верасні 1834 г. выехаў у Парыж. Ад 1836 г. сябра Гісторыка-літаратурнага таварыства, уваходзіў у склад групы А. Чартарыйскага, ад 1854 г. з'яўляўся яго саветнікам. 8 лістапада 1849 г. атрымаў французскае грамадзянства. Знаходзіўся ў сяброўскіх адносінах з Адамам Міцкевічам. Паводле тастамента ад 29 мая 1863 г., свой маёнтак ахвяраваў бедным, а таксама адпісаў сродкі на заснаванне помнікаў у Навагрудку Ежы Бялапятровічу і А. Міцкевічу. Меў сыноў Юліуша, Караля, Канстанціна і дачку. Памёр у Нісэй, пахаваны на Манмартры. Гл.: BPP. Rkps 380; MAM. Rkps 1096. S. 125; За вольнасць і веру. С. 5, 75; Pielgrzym Polski. 25.1.1833. S. 2; Domeyko, I. Listy do Władysława Laskowicza / oprac. E. H. Nieciowa. Warszawa, 1976. S. 16; Zmarli na wychodztwie w 1868 roku // Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1868. Paryż, 1869. S. 383; Klaczko, J. Eustachy Januszkiewicz. Kraków, 1875. S. 11; Konarska, B. Emigranci polscy we

Francji po powstaniu listopadowym, którzy otrzymali obywatelstwo francuskie // Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. T. III. Paryż, 1996. S. 1–57; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 179–181.

¹⁴⁹ **Мікалай Мержаеўскі** (05.12.1787 (06.12.1788) — 26(27).11.1856), з Навагрудскага пав. Гродзенскай губ., сын Яна і Тэрэзы Рымшы, адстаўны капітан польскага войска. Нарадзіўся ў в. Данаў (?). Разам з Ю. Кашыцам арганізатар паўстання ў Навагрудку, дзейнічаў у чыне маёра, кіраваў навагрудскім апалчэннем. 9 ліпеня 1831 г. захапіў эстафетную каманду ў Беліцы. 15 ліпеня 1831 г. злучыўся з атрадам Г. Дэмбінскага, ад 5 жніўня 1831 г. — маёр 13-га ўланскага палка, у складзе якога адышоў у Варшаву. 8 жніўня 1831 г. удзельнічаў у Гродзенскім сейміку па абранні дэпутатаў на сейм. 14 верасня 1831 г. атрымаў залаты крыж. 5 кастрычніка 1831 г. з Мацеем Рыбінскім перайшоў межы Прусіі. 3 1835 г. жыў у Англіі разам з жонкай і дачкой. У 1840 г. перабраўся ў Францыю, у 1843–1845 гг. жыў у Парыжы. Памёр у Баціньэлі, пахаваны на Манмартры. Гл.: BPP. Rkps 380. S. 21; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 235.

¹⁵⁰ **Карэлічы** — мястэчка ў Навагрудскім павеце.

¹⁵¹ **Дакудава** — мястэчка ў Лідскім павеце.

¹⁵² **Дзялятычы** — невялікае мястэчка ў Навагрудскім павеце.

¹⁵³ Расправа з ашмянскімі паўстанцамі адбылася 15–16 красавіка 1831 г. Гл.: За вольнасць і веру. С. 50.

¹⁵⁴ **Іспраўнік** — кіраўнік земскай паліцыі ў павеце, звычайна меў чын капітана.

¹⁵⁵ Маецца на ўвазе Ігнацій Сакалоўскі, пасэсар маёнтка Зацерава. Гл.: LVIA. F. 1280. Ар. 1. В. 1608. L. 10, 10 v.

¹⁵⁶ **Зацерава** — маёнтка ў Навагрудскім павеце.

¹⁵⁷ **Краснадворцы** — вёска ў Слуцкім павеце.

¹⁵⁸ **Пагост** — маёнтка ў Слуцкім павеце.

¹⁵⁹ **Морач** — рака, якая працякае па Мінскай губ., левы прыток Случы.

¹⁶⁰ **Ленін** — мястэчка ў Мазырскім павеце.

¹⁶¹ **Лахва** — мястэчка ў Мазырскім павеце.

¹⁶² Маецца на ўвазе сам Яўстафій Янушкевіч.

¹⁶³ **Сітніца** — вёска і фальварак у Мазырскім павеце.

¹⁶⁴ Янушкевіч мае на ўвазе Міхала Кулешу. Гл.: LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680. L. 1 v.

¹⁶⁵ Першы радок з песні Ю. У. Нямцэвіча, пакладзенай на музыку М. Шыманоўскай, «Дума аб князю Міхалу Глінскім». Гл.: Niemcewicz, J. U. Śpiewy historyczne z Muzyką i Rycinami. Warszawa, 1819. S. 174–178.

¹⁶⁶ Складана дакладна сцвярджаць, якога Высоцкага мае на ўвазе Янушкевіч. Адною з верагодных асобаў можа быць **Вінцэнт Высоцкі** (н. каля 1806) з Гродзенскай губ., які закончыў школу ў Вільні, 2 гады вучыўся ў Віленскім універсітэце. Пасля паўстання 1831 г. эміграваў у Францыю, 28 мая 1833 г. знаходзіўся ў закладзе ў Ле Пюі, збіраўся вучыцца ў парыжскай кансерваторыі. Гл.: BPP. Rkps 380. S. 22; Rkps 612. Cz. II. S. 420. Другой верагоднай асобай можа выступаць **Аляксандр Высоцкі**, які паходзіў з Віленскай губерні і перад паўстаннем згадваецца як студэнт. У паўстанні 1831 г. служыў у 2-м палку конных стральцоў. Пасля паўстання апынуўся ў Прусіі, адкуль прасіў аб дараванні, аднак не дачакаўся адказу і эміграваў у Францыю. 15 жніўня 1832 г. прыбыў на караблі «Віжылант» і спачатку знаходзіўся ў дэпартаменце Эндр. У чэрвені 1854 г. перабраўся ў дэпартамент Ба-Рэн. Гл.: НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 72; Bielecki, R. Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. Materiały z archiwów francuskich. Warszawa–Łódź, 1986. S. 174.

¹⁶⁷ **Дамброўіца** — мястэчка ў Ровенскім павеце.

¹⁶⁸ Восенню 1831 г. факт падарожжа Янушкевіча з дакументам Антонія Пшыбароўскага стаў вядомы афіцыйным уладам. 15 лістапада 1831 г. генерал-ад’ютант князь Даўгарукаў накіраваў запыт да мінскага часовага ваеннага губернатара генерал-маёра Строганова аб неабходнасці пошуку Яўстафія Янушкевіча пад згаданым ці любым іншым прозвішчам з мэтай дастаўкі яго ў Віленскую следчую камісію. Гл.: AGAD. MMK. Nr 36. K. 1, 1 v.

¹⁶⁹ **Стыр** — рака, якая працякае па Мінскай і Валынскай губ., правы прыток Прыпяці.

¹⁷⁰ Маецца на ўвазе ксёндз **Юзаф Каласанцій Львовіч** (1795–1857), які паходзіў з валынскай шляхты. Ад 1815 г. вучыўся ў піярскай школе

ў Шчучыне, у 1819 г. ксёндз, затым вучыўся ў Віленскім універсітэце на фізіка-матэматычным факультэце, належаў да таварыства філарэтаў, за што быў аддадзены пад нагляд духоўных уладаў. Адам Міцкевіч згадвае яго ў III частцы «Дзядоў». За ўдзел у паўстанні 1830–1831 гг. быў арыштаваны зноў і ўтрымліваўся тры гады ў зняволенні ў Бабруйску. Ад 1842 г. адміністратар касцёла ў Касцяневічах Вілейскага пав., затым пробашч у Даўгінаве, дэкан. Гл.: *Archiwum filomatów. Listy z więzienia*. S. 163, 481; Giller, A. *Z wygnania*. T. 1. Lwów, 1870. S. 1–14.

¹⁷¹ Падзеі пад Уладзімірцам, мястэчкам у Луцкім пав., якое знаходзіцца на адлегласці некалькіх кіламетраў ад Чартарыйска, адбываліся 1 мая 1831 г. Паўстанцкі абоз, размешчаны каля гэтай мясцовасці, быў поўнасьцю разбіты расійскімі войскамі. Гл.: Callier, E. *Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831*. Poznań, 1887. S. 104.

¹⁷² **Чартарыйск** — мястэчка ў Луцкім павеце.

¹⁷³ **Кулкі** — мястэчка ў Луцкім павеце.

¹⁷⁴ Хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Юзафат Рудніцкі, які ў 1823/24 н. г. разам з Янушкевічам вывучаў у Віленскім універсітэце права. Гл.: *LVIA. F. 721. Ap. 1. V. 1109. L. 27*.

¹⁷⁵ **Юзаф Двярніцкі** (19.03.1779–22.11.1857), польскі генерал, які вясной 1831 г. на чале особнага корпуса быў накіраваны ў Валынь для дапамогі мясцовым паўстанцам.

¹⁷⁶ Атрад генерала Ю. Двярніцкага, які налічваў 7000 чалавек, перайшоў р. Буг і выступіў у напрамку Валыні на пачатку красавіка 1831 г. 18 красавіка пасля бітвы каля Борамя Двярніцкі рушыў на Падолле.

¹⁷⁷ **Станіслаў Ян Казакевіч** (1802–06.05.1848), шляхціц з Дзісенскага пав. Мінскай губ., сын Ігнація і Марыянны, закончыў аддзяленне права ў Віленскім універсітэце, належаў да таварыства філаматаў і філарэтаў, аднак пазбегнуў ссылкі. У якасці пакарання не меў права займаць дзяржаўную пасаду, утрымліваўся пад наглядам паліцыі. Працаваў адвакатам у Вільні, губернскаму сакратар. У паўстанні 1831 г. дзейнічаў як эмісар на Беларусі, Літве і Валыні. Пасля паразы паўстання выехаў у Францыю, аднак у 1832 г. вярнуўся і атрымаў дараванне. У 1833 г. жаніўся з Канстанцыяй Дмахоўскай. Працаваў у Радзівілаўскай камісіі. У 1833–1834 гг. меў кантакты з эмісарам Д. Булеў-

скім. У 1834 г. кантактаваў з тайным віленскім камітэтам, выконваў у ім абавязкі сакратара. У 1836 г. пазнаёміўся ў Мінску з Шымонам Канарскім і арганізаваў сувязь апошняга з віленскім камітэтам, аказваў фінансавую дапамогу. У 1838 г. быў арыштаваны. Рашэннем ваеннага суда ад 8 лютага 1839 г. аднесены да 2-га разраду злчынцаў і прызначаны да адпраўкі ў Сібір на цяжкія работы. Жонка падзяліла з ім лёс ссыльнага, а дзеці засталіся на радзіме. 17 лютага 1844 г. атрымаў дазвол «на службу» ў Сібіры. Са студзеня 1845 г. служыў у губернскай канцэлярыі ў Томску. Памёр у Томску. Выдадзена яго перапіска з філамацка-філарэцкім асяроддзем. Гл.: НГАБ. Ф. 333. Воп. 1. Спр. 817. Арк. 96; Минские губернские ведомости. № 14. 14.04.1838; Archiwum filomatów. Listy z zesłania. T. I; Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 162.

¹⁷⁸ Адам Чартарыйскі ад 30 студзеня да 15 жніўня 1831 г. з'яўляўся старшынёй Нацыянальнага ўрада.

¹⁷⁹ Відавочна, Янушкевіч памыляецца ў прозвішчы адміністратара мяст. Кулкі, бо ў адпаведнасці са штатным раскладам Пракураторыі Радзівілаўскай масы ў пазначаны перыяд гэтую пасаду займаў Тэадор Бачызмальскі. Гл.: LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680. L. 3 v.

¹⁸⁰ Корпус Юзафа Двярніцкага перайшоў аўстрыйскую мяжу 27 красавіка 1831 г.

¹⁸¹ Андрэй Пятровіч Рымскі-Корсакаў знаходзіўся на пасадзе вальнскага цывільнага губернатара ад 6 красавіка 1831 г. да 13 красавіка 1835 г. Год яго смерці невядомы, аднак у 1847 г. ён быў яшчэ жывы. Гл.: Записки Ф. Ф. Вигеля. М., 1892. Т. III. С. 83.

¹⁸² **Каменка** — прыватнае мястэчка ў Ольгапольскім павеце, якое належала Вітгенштэйнам.

¹⁸³ **Васілій Васільевіч Левашоў** (10.10.1783–23.09.1848), генерал-ад'ютант. У снежні 1825 г. уваходзіў у склад камісіі па тайных таварыствах, потым з'яўляўся членам Вярхоўнага крымінальнага суда па справе дзекабрыстаў. 8 лютага 1831 г. атрымаў прызначэнне на пасаду часовага падольскага і вальнскага генерал-губернатара. 22 студзеня 1832 г. быў прызначаны генерал-губернатарам кіеўскім, падольскім і вальнскім. За стараннае выкананне сваіх абавязкаў у 1833 г. атрымаў графскі тытул. Гл.: Русский биографический словарь. Лабзина — Лященко. Репринтное воспроизведение. М., 1996. С. 122–123.

¹⁸⁴ **Караль Рожыцкі** (04.11.1789–12.09.1870) паходзіў з Падолля, арганізатар паўстання ў 1831 г. у Жытомірскім пав. 17 мая 1831 г. распачаў ваенныя дзеянні, потым перабраўся на тэрыторыю КП і дзейнічаў у складзе корпуса Самуэля Рожыцкага. 26 верасня 1831 г. разам з атрадам Самуэля Рожыцкага перайшоў межы Галіцыі, дзе быў інтэрніраваны. 20 жніўня 1832 г. прыбыў у Францыю, спачатку знаходзіўся ў закладзе ў Буржэ. З дапамогай Адама Міцкевіча выдаў у Парыжы свае ўспаміны пад назвай «Паўстанне на Валыні, ці Успаміны палка Валынскай конніцы». Памёр у Парыжы і пахаваны на могілках Манмартра. Гл.: Różycki, K. Powstanie na Wołyniu, czyli pamiętnik pułku jazdy wołyńskiej. Bourges, 1832; Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. T. 9. Romantyzm. S. 99–102.

¹⁸⁵ **Замосьце** — павятовы горад у Люблінскай губерні.

¹⁸⁶ **Радзівілаў** — мястэчка ў Крамянецкім павеце Валынскай губерні, знаходзіцца каля аўстрыйскай мяжы.

¹⁸⁷ **Алыка** — мястэчка ў Дубенскім павеце, якое належала Радзівілам.

¹⁸⁸ **Броды** — павятовае мястэчка ў Галіцыі, папярэдне ўваходзіла ў склад Валынскага ваяв.

¹⁸⁹ Маецца на ўвазе Ісідор Пятрускі, які на пачатку паўстання ў Варшаве ад снежня 1830 г. узначальваў у Львове Камітэт дапамогі сваякам у КП, а ад сакавіка 1831 г. выступаў у Львове ў якасці прадстаўніка польскага Нацыянальнага ўрада ў Галіцыі. Гл.: Zdrada, J. Pietruski I. // PSB. T. 26. S. 179–180.

¹⁹⁰ Янушкевіч, хутчэй за ўсё, мае на ўвазе Яна Максіміліяна Драгаўскага.

¹⁹¹ **Самбар** — павятовы горад у Галіцыі.

¹⁹² **Дзікаў** — маёнтак у Тарнаржэскім павеце, які належаў Тарноўскім.

¹⁹³ Маецца на ўвазе бітва пад Астроленкай 26 мая 1831 г., у выніку якой расійскія войскі страцілі 9 тыс., а польскія — 7 тыс. забітымі і параненымі. Гл.: Callier, E. Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831. Poznań, 1887. S. 150–163.

¹⁹⁴ Гэтая падзея адбывалася 16 ліпеня 1831 г. У фондах Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве захавалася тэкст справаздачы,

складзенай Яўстафіем Янушкевічам Нацыянальнаму ўраду. Гл.: AGAD. WCPL. № 279. К. 99–103.

¹⁹⁵ Адольф Янушкевіч быў паранены і трапіў у палон. Спачатку яго адвезлі ў Вятку, а потым у снежні 1831 г. у Кіеў. Паводле рашэння ваеннага суда ад 4 сакавіка 1832 г. ён быў прысуджаны да смяротнага пакарання. Па канфірмацыі галоўнакамандуючага 1-й арміі ад 17 сакавіка 1832 г. пакаранне было замененае на бестэрміновую высылку ў Сібір на пасяленне з пазбаўленнем праў і канфіскацыяй маёмасці. Гл.: НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 5. Арк. 155; РДВГА. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 12031. Ч. 11. Арк. 454.

¹⁹⁶ **Антоній Пашыц** (13.06.1792–1854) у паўстанні 1830–1831 гг. служыў у чыне падпалкоўніка, узначальваў 2-і конны полк кракусаў, 7 жніўня 1831 г. атрымаў прызначэнне ў вайсковы штаб Кракаўскага ваяводства. Гл.: Bielecki, R. Słownik biograficzny oficerów powstania listopadowego. Warszawa, 1998. Т. 3. S. 268.

¹⁹⁷ Янушкевіч мае на ўвазе **Самуэля Рожыцкага** (19.06.1781–02.02.1834), польскага генерала. На пачатку паўстання 1830–1831 гг. дзейнічаў у чыне палкоўніка, арганізатар 9-га палка лінейнай пяхоты. 6 ліпеня 1831 г. на чале корпуса быў накіраваны на Палессе, дайшоў да Белавежскай пушчы. 28 ліпеня 1831 г. пад Нараўкай аб'яднаўся з корпусам Генрыка Дэмбінскага, у складзе якога вярнуўся ў Варшаву. 4 жніўня 1831 г. атрымаў чын генерала брыгады. 28 верасня 1831 г. перайшоў межы Галіцыі. 9 мая 1832 г. эміграваў у Францыю. Ад 27 жніўня 1832 г. сябра Таварыства літоўскага і рускіх зямель. Памёр у Бёрне. Гл.: Różecki, S. Zdanie sprawy Narodowi z czynności w roku 1831. Bourges, 1832; BPP. Rkps 406; PSB. Т. 32. S. 538–542.

¹⁹⁸ **Драгічын** — горад у Беластоцкай вобласці, размешчаны на правым беразе Буга, напад на які быў здзейснены Рожыцкім 22 ліпеня 1831 г.

¹⁹⁹ Маецца на ўвазе Марыя Янушкевіч.

²⁰⁰ Янушкевіч мае на ўвазе ўспаміны брата Адольфа, апрацаваныя Феліксам Уратноўскім і ўпершыню выдадзеныя ім і братам Рамуальдам, а збольшага менавіта ім самім у 1861 г. у двух тамах у Берліне. *Żywot Adolfa Januskiewicza i jego listy ze stepów kirgizkich*. Berlin, 1861. Арыгінал згаданага дакумента паходзіць са збораў Попеляў. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62; *Żywot...* S. 327.

²⁰¹ **Калюшын** — мястэчка, якое знаходзіцца за 7 км на ўсход ад Варшавы ў напрамку Седліцаў.

²⁰² **Уладзіслаў Плятэр** (07.11.1808–22.04.1889), брат Цэзара. Нарадзіўся ў Вільні, вучыўся ў Віленскім універсітэце. На пачатку 1831 г. вярнуўся з-за мяжы і далучыўся да паўстання, увайшоў у склад корпуса Самуэля Рожыцкага, у чэрвені 1831 г. далучыўся да фарміравання Д. Хлапоўскага. Янушкевіч спаткаўся з Плятэрам дзесьці напрыканцы чэрвеня. Затым апошні ў складзе фарміравання Генрыка Дэмбінскага адышоў у Варшаву. 10 жніўня 1831 г. абраны паслом на варшаўскі сейм ад Вілейскага пав. Эміграваў у Францыю, жыў у Парыжы, потым перабраўся ў Англію. Выступіў адным з ініцыятараў заснавання Таварыства літоўскага і рускіх зямель, выконваў абавязкі сакратара. Ад 1832 г. сябра Гісторыка-літаратурнага таварыства. У эміграцыі адзін з набліжаных Адама Чартарыйскага. У 1833–1837 гг. разам з Юзафам Страшэвічам рэдактар штомесячніка «Le Polonais. Journal des Interets de la Pologne», у 1841–1848 гг. у Парыжы разам з Ф. Уратноўскім і Я. Каласоўскім рэдактар тыднёвіка «Dziennik Narodowy». 23 кастрычніка 1870 г. заснаваў Польскі нацыянальны музей у Раперсвілі (Швейцарыя). Памёр у Брольсбергу каля Цюрыха. Гл.: ВРР. Rkps 565, 1360, 1376, 1402; Гарбачова В. В. Удзельнікі паўстання... С. 274; PSB. Т. 26. S. 686–691.

²⁰³ Маецца на ўвазе канцылярыя Пракураторыі Радзівілаўскай масы.

²⁰⁴ Янушкевіч мае на ўвазе вязнога рахункавода Станіслава Ягалкоўскага. Гл.: LVIA. F. 1280. Ap. 1. В. 1680. L. 1.

²⁰⁵ Сустрэча Дэмбінскага і Рожыцкага ў Белавежскай пушчы адбылася 28 ліпеня. **Генрык Дэмбінскі** (16.01.1791–13.06.1864), польскі генерал, удзельнік кампаніі 1812–1814 гг. У паўстанні арганізатар узброеных сілаў у Кракаўскім ваяводстве, ад 29 красавіка 1831 г. генерал брыгады. На пачатку чэрвеня яго атрад уступіў на тэрыторыю Віленскай губ. Пасля няўдалага штурму Вільні 19 чэрвеня 1831 г. на чале асобнага фарміравання адышоў у Гродзенскую губ., пасля чаго — у Варшаву. Ад 7 жніўня 1831 г. губернатар Варшавы. 5 кастрычніка 1831 г. з корпусам Францішка Роланда перайшоў межы Прусіі. У эміграцыі спачатку знаходзіўся ў Дрэздэне, дзе апісаў падзеі літоўскай кампаніі. Ад восені 1832 г. перабраўся ў Парыж, падтрымліваў палітыку Адама Чартарыйскага. У 1834 г. уступіў у егіпецкую армію. Ад 1849 г. у венгер-

скай арміі. Пазней вярнуўся ў Францыю, памёр у Парыжы, пахаваны на могілках Манмарансі. Гл.: Гарбачова, В. В. Удзельнікі паўстання... С. 136.

²⁰⁶ Прызначэнне Самуэля Рожыцкага кіраўніком паўстанцаў у Кракаўскім, Сандамірскім і Калішскім ваяводствах адбылося 9 жніўня 1831 г.

²⁰⁷ Тут слова «кракусік» выкарыстанае ў памяншальнай форме ад тэрміна «кракус», які ўжываўся ў дачыненні польскіх жаўнераў лёгкай кавалерыі перыяду лістападаўскага паўстання.

²⁰⁸ **Казімеж** — мястэчка ў Слупецкім павеце Калішскай губерні.

²⁰⁹ **Солец** — вёска ў Стопніцкім павеце Келецкай губерні.

²¹⁰ **Апатаў** — павятовы горад у Радамскай губерні.

²¹¹ **Вінцэнт Шаптыцкі** (1782–1836), палкоўнік, камандуючы 3-ім уланскім палком. У 1831 г. кіраваў любельскай гвардыяй, удзельнічаў у выправе Юзафа Двярніцкага, кіраваў Літоўска-Валынскім легіёнам.

²¹² Падзеі пад Ілжай адбываліся 9 жніўня 1831 г.

²¹³ **Прытык** — вёска ў Радамскім павеце Радамскай губерні.

²¹⁴ **Францішак Юзаф Абуховіч** (1793–05.1844), паходзіў з Падляшша, ад 1809 г. на службе ў войску Варшаўскага княства. У верасні 1831 г. служыў у чыне палкоўніка Літоўска-Рускага легіёна. 19 верасня 1831 г. быў узнагароджаны крыжам *Virtuti Militari*. 26 верасня ў складзе корпуса Самуэля Рожыцкага перайшоў у Галіцыю, дзе быў інтэрніраваны аўстрыйцамі. У сакавіку 1832 г. прыбыў у Францыю. Гл.: Bielecki, R. Słownik. T. 3. S 219–220.

²¹⁵ **Фёдар Рыдзігер** (1783–1856), расійскі генерал, граф. У 1831 г. дзейнічаў супраць паўстанцаў на Валыні, Падляшшы і Любэльшчыне.

²¹⁶ **Крыжановічы** — вёска ў Ілжыцкім павеце Радамскай губерні.

²¹⁷ Узгаданы факт меў месца каля в. Крыжановічы, якая знаходзіцца за некалькі кіламетраў ад г. Ілжа.

²¹⁸ Маецца на ўвазе Самуэль Рожыцкі.

²¹⁹ Залатым крыжам *Virtuti Militari* Янушкевіч быў узнагароджаны 7 верасня 1831 г. Між тым гэты факт не згадваецца ў выданні, падрыхтаваным С. Тарноўскім. Гл.: Księga pamiątkowa w 50-letnią rocznicę powstania roku 1830, zawierająca spis imienny dowódców i sztabsofice-

rów tudzież oficerów, podoficerów i żołnierzy armii polskiej w tymże roku krzyżem wojskowym «*Virtuti Militari*» ozdobionych. Lwów, 1881.

²²⁰ Маецца на ўвазе кніга Рожыцкага, выдадзеная ў 1832 г. Гл.: Rózecki, S. Zdanie sprawy Narodowi z czynności w roku 1831. Bourges, 1832. Трэба адзначыць, што надрукаваная справаздача генерала складаецца з 73 старонак, з якіх згаданым падзеям прысвечана каля 45. Сярод змешчанага матэрыялу ў кнізе знаходзіцца шэраг афіцыйных загадаў, адрасаваных Рожыцкаму. Тым не менш значная колькасць крыніц па гэтай тэме так і не была ўведзеная ва ўжытак і да сёння захоўваецца ў фондах Польскай бібліятэкі ў Парыжы. Гл.: BPP. Rkps 406. Papiery Sztabu Głównego wojska polskiego z 1831. T. 20. Akta odnoszące się do korpusu gen. Samuela Rózyckiego.

²²¹ У штабе генерала Самуэля Рожыцкага Я. Янушкевіч меў пасаду ад’ютанта, аднак на самай справе выконваў абавязкі шэфа штаба, якія лічыліся за Юзафам Рожыцкім (1795–1871). Апошні ў перыяд паўстання служыў у чыне капітана ў 9-м палку лінейнай пяхоты. Гл.: Saletra, W. Pamiętnik z działań korpusu gen. Samuela Rózeckiego w Kieleckim w r. 1831 // Studia Historyczne. Kwartalnik. R. XXV. Kraków, 1982. Z. 1. S. 99.

²²² Кракаўскага, Сандамірскага і Калішскага ваяводстваў.

²²³ **Шпіцрутэн** — доўгі гібкі прут ці палка для цялесных пакаранняў пераважна салдатаў.

²²⁴ Янушкевіч апісвае падзею, якая адбылася каля 21 жніўня ў в. Міраў Радамскага пав.

²²⁵ Адыход корпуса Самуэля Рожыцкага, які налічваў 1400 чалавек і меў на ўзбраенні шэсць гармат, у Галіцыю адбыўся каля г. Хшанаў 28 верасня 1831 г. Гл.: Callier, E. Bitwy i potyczki stoczone przez wojsko polskie w roku 1831. Poznań, 1887. S. 356.

²²⁶ **Межаў** — павятовы горад у Келецкай губерні.

²²⁷ **Олькуш** — павятовы горад у Келецкай губерні.

²²⁸ **Хшанаў** — павятовы горад у Галіцыі.

²²⁹ **Асвенцім** — мястэчка ў Бяльскім павеце ў Галіцыі.

²³⁰ **Бобрык** — вёска ў Хшанаўскім павеце, якая знаходзіцца за 6 кіламетраў ад Асвенціма.

²³¹ **Затор** — горад у Вадовіцкім павеце, які знаходзіцца на адлегласці 14 кіламетраў ад Вадовіц.

²³² Чэрнусь — абразлівая мянушка.

²³³ Размова ідзе пра Кальварыю Забржыдоўскую, мястэчка, якое знаходзіцца на адлегласці каля 40 кіламетраў ад Кракава.

²³⁴ **Пётр Шэмбек** (14.12.1788–21.06.1866), генерал дывізіі польскіх войскаў. На вайсковай службе ад 1807 г. Ад 4–16 снежня 1830 г. выконваў абавязкі губернатара Варшавы, кіраваў 4-й пяхотнай дывізіяй. Удзельнічаў у бітвах пад Грохавам і інш.

²³⁵ **Ян Непамуцен Умінскі** (05.02.1778–1851), польскі генерал, удзельнічаў у паўстанні 1794 г. Сябра Патрыятычнага таварыства, за што ў 1826 г. трапіў на 6 гадоў у вязніцу. З пачаткам паўстання ў 1830 г. збег і далучыўся да паўстанцаў. Кіраваў 1-м корпусам кавалерыі, браў удзел у бітве пад Астроленкай, абараняў Варшаву. Пасля паразы паўстання апынуўся ў эміграцыі ў Францыі, дзейнічаў на баку кн. А. Чартарыйскага. Адзін з заснавальнікаў Польскага літаратурнага таварыства.

²³⁶ Янушкевіч мае на ўвазе другі сшытак (таксама знаходзіцца ў фондах Ягелонскай бібліятэкі), дзе ўтрымліваюцца вытрымкі з карэспандэнцыі і нататак, распачатых ім 29 лістапада 1831 г. і даведзеных да жніўня 1851 г. Гл.: BJ. Rkps przyb. 256/69. Eustachy Januskiewicz. Wyjątki z korespondencji z lat 1831–1871.

²³⁷ Палітычна-літаратурны часопіс «Польскі пілігрым» выдаваўся Янушкевічам у Парыжы ад лістапада 1832 г. да снежня 1833 г., рэдактарамі з'яўляліся Адам Міцкевіч і Багдан Яньскі. Гл.: Pielgrzym Polski. Paryż, 1832-1833.

²³⁸ **Аляксандр Ялавіцкі** (18.12.1804–15.04.1877), грамадскі дзеяч, рэдактар, кнігавыдавец. Паходзіў з Украіны, сын Вацлава і Ганараты Ярашынскай, брат Эдварда. Скончыў гімназію ў Вінніцы, ад 1821 г. вывучаў філасофію ў Ягелонскім універсітэце, ад 1824 г. — права ў Варшаве. У 1831 г. дзейнічаў у чыне падпаручніка падольскага паўстання, потым выконваў абавязкі ад'ютанта генерала Калышкі,

з атрадам якога перайшоў межы Галіцыі, інтэрніраваны аўстрыйскімі ўладамі, аднак здолеў схавацца і перабрацца ў Варшаву. У чыне падпаручніка ўвайшоў у склад Валынскага легіёна. 9 ліпеня 1831 г. быў абраны паслом на сейм. Член Камітэта рускіх зямель. 5 кастрычніка 1831 г. у складзе корпуса Мацея Рыбінскага адышоў у Прусію. 27 лютага 1832 г. разам з Адамам Міцкевічам апынуўся ў Парыжы. У снежні 1832 г. стаў адным з заснавальнікаў Таварыства навуковай дапамогі, сябра шэрагу іншых эмігранцкіх таварыстваў. У 1834 г. фінансаваў выданне «Пана Тадэвуша». 1 ліпеня 1835 г. стаў адным з заснавальнікаў Польскай кнігарні і друкарні. У 1841 г. атрымаў духоўны сан і пераключыўся на касцельныя справы. Памёр у Рыме. Гл.: Bielecki, R. Słownik. T. 2. S. 217.

²³⁹ **Обліг (рахунак)** — папера, забяспечаная пэўнай грашовай пазыкай.

²⁴⁰ Адпаведна вершаваных, праязічных і перыядычных выданняў.

²⁴¹ Янушкевіч дапусціў памылку ў падліках. Рэшта павінна складаць 40426,95 франкаў.

²⁴² Падлік выкананы з памылкай. Канчатковая лічба павінна складаць 40326,85 франкаў.

²⁴³ Янушкевіч мае на ўвазе слоўнік Эразма Рыкачэўскага, які быў выдадзены ў 1866 г. у Берліне. Гл.: Rykaczewski, E. Słownik języka polskiego podług Lindego i innych nowszych źródeł. T. II. Berlin, 1866.

²⁴⁴ Янушкевіч мае на ўвазе свайго сябра **Леанарда Рэтэля** (1811–1885), пісьменніка, перакладчыка, аднаго з ініцыятараў паўстання 1830–1831 гг. У складзе корпуса Д. Рамарына Рэтэль адышоў у Аўстрыю, адкуль эміграваў у Францыю. Уладкаваўся ў Парыжы, належаў да кола І. Лялевеля. У эміграцыі сфармаваўся як публіцыст і перакладчык, аўтар цыклу артыкулаў, надрукаваных у «Польскім дэмакратце», «Пшонцы» і г. д. Пераклаў з іспанскай працу І. Дамейкі «Араўканія і яе жыхары», на французскую мову часткі са «Славянскай літаратуры» А. Міцкевіча, напісаў успаміны, прысвечаныя гэтаму паэту. Займаўся таксама даследчыцкай працай, адзін з аўтараў гістарычнага твора, прысвечанага Генрыху Валуа. Вядомы таксама Рэтэль як выдавец, у 1868 г. ён выдаў працу Міцкевіча «Першыя стагоддзі польскай гісторыі». Гл.: Konarska, B. Rettel Leonard // PSB. T. XXXI/I. S. 153–156.

²⁴⁵ **Мэдзісон** — назва акцыянернага таварыства.

²⁴⁶ Падрадкавы каментар Янушкевіча дробным почыркам: «*За 20 гадоў, пачынаючы з 1851 [года], захаваў нататнікі, у якіх дзень за днём адлюстраваны ўсе выдачы і напрыканцы кожнага года пазначана [агульная] сума*».

²⁴⁷ Аўтар дапусціў памылку ў напісанні прозвішча. На самай справе размова вядзецца пра **Станіслава Рапялеўскага** (1813–1865), польскага паэта, літаратурнага крытыка, які пасля паўстання 1830–1831 гг. эміграваў у Францыю. У 1838–1840 гг. супрацоўнічаў з Яўстафіем Янушкевічам у часопісе «Маладая Польшча».

²⁴⁸ **Наленч** — сярэднявечны рыцарскі род, які пражываў на поўначы Польшчы.

²⁴⁹ Янушкевіч мае на ўвазе выданне С. Рапялеўскага, у якое не ўвайшлі змешчаныя ва ўспамінах вершы паэта. Між тым пасля смерці Рапялеўскага верш, датаваны 29 сакавіка 1836 г., быў выдадзены з некаторымі апушчэннямі. Гл.: Ropelewski, S. *Wiersze Nałęcz. Paryż, 1836; Bibliograficzne szczegóły o S. Ropelewskim // Czas. 1865. Nr 233.*

²⁵⁰ **Цэзарый Аўгуст Плятэр** (05.09.1810–09.02.1869), граф, нарадзіўся ў Вільні, сын Казіміра і Апалінарыі Жабы, брат Уладзіслава, стваральніка Раперсвільскага музея, стрыечны брат Эміліі. У паўстанні дзейнічаў у Вількамірскім пав., потым далучыўся да корпуса Дэзідэрыя Хлапоўскага, служыў у чыне капітана 6-га палка конных стралкоў. 5 верасня 1831 г. быў узнагароджаны крыжам *Virtuti Militari*. У лістападзе 1831 г. эміграваў у Францыю. Жыў у Парыжы, дзе спрычыніўся да заснавання Таварыства літоўскага і рускіх зямель і стаў яго старшынёй. Належаў да арыстакратычных колаў эміграцыі, быў цесна звязаны з А. Чартарыйскім. На працягу 1832–1841 гг. актыўна дзейнічаў у Таварыстве навуковай дапамогі. У 1858 г. трапіў пад амністыю, але стала жыву ў Пазнанскім княстве. Гл.: НГАБ. Ф. 561. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 163; BN. Rkps II. 7871, II. 7872, II. 7873, III. 6594; BPP. Rkps 413; Rkps 509/20; MAM. Rkps 1018; PSB. T. 26. S. 649-652.

²⁵¹ Тэкст вершаў на польскай мове змешчаны ў арыгінальнай частцы ўспамінаў.

²⁵² **Аляксандр Шпіцнагель** (н. 1808), адзін з братаў Людвіка Шпіцнагеля, таксама скончыў Інстытут усходніх моў у Пецярбургу

і прысвяціў жыццё расійскай дыпламатыі. Гл.: Derejczyk, W. Ludwik Spitznagel. S. 15.

²⁵³ **Салімы** — у грэцкай міфалогіі ваяўнічае племя, якое жыло на поўначы Лікіі.

²⁵⁴ У арыгінале Ю. Славацкі ўжыў слова «дрэў».

²⁵⁵ **Грах, Сцыпіён** — знакамітыя рымскія палітычныя дзеячы.

²⁵⁶ **Птах** — у егіпецкай міфалогіі бог г. Мемфіса.

²⁵⁷ **Тыфон** — у грэцкай міфалогіі сын Геі і Тартара.

²⁵⁸ **Хатхор** — у егіпецкай міфалогіі багіня неба.

²⁵⁹ Верш напісаны Ю. Славацкім у падарожжы на Усход, якое ён распачаў у верасні 1836 г. Упершыню верш Ю. Славацкага, адрасаваны Я. Янушкевічу, быў надрукаваны ў 1857 г. у месячным дадатку да часопіса «Час». Гл.: Słowacki, J. Do Eustachego J... // Czas. Dodatek miesięczny. T. 8. 1857. S. 641–643.

²⁶⁰ Янушкевіч мае на ўвазе выданне Паўла Муханава над назвай «Сборник Муханова», якое змяшчае копіі з Літоўскай Метрыкі, зробленыя ў XVIII ст., і выдадзенае ў 1836 г. і 1866 г.

²⁶¹ **Аляксандр** (05.08.1461–19.08.1506), чацвёрты сын Казіміра IV, вялікі князь літоўскі (1492–1506), кароль польскі (1501–1506).

²⁶² **Міхаіл Іванавіч Заслаўскі** (каля 1460–1529), прадстаўнік княжацкага роду ВКЛ, які паходзіў ад вялікага князя літоўскага Яўнута, намеснік віцебскі (1492–1495), уваходзіў у склад Рады ВКЛ, меў статус удзельнага князя.

²⁶³ **Янушка**, пісар літоўскі ў 1455–1464, 1482–1495 гг. Гл.: Boniecki, A. Herbarz Polski. T. 8. Warszawa, 1905. S. 231.

²⁶⁴ **Юрый Глябовіч** (?—пасля 1520), сын Глеба, намеснік смаленскі (1492–1499), староста жамойскі (з 1494), намеснік аршанскі і абалецкі (1500–1501), віцебскі (1503–1508), смаленскі (1508–1514). У перыяд вайны ВКЛ з Маскоўскім княствам 1512–1522 гг. абараняў Смаленск. Гл.: Boniecki, A. Herbarz polski. T. 7. Warszawa, 1904.

²⁶⁵ **Іван Канстанцінавіч Вяземскі**, прадстаўнік княжацкага роду ўладальнікаў Вяземскага княства, з’яўляўся падданым вялікага князя літоўскага, у 1495 г. атрымаў сяло Прыселле.

²⁶⁶ **Іван Сямёнавіч Сапега** (Івашка Сапежыч) (каля 1450–1517) — прадстаўнік магнацкага роду герба «Ліс», пачынальнік коданскай лініі роду, пісар гаспадарскі Казіміра IV з 1488 г., маршалак гаспадарскі з 1504 г., віцебскі намеснік (1508–1514), падляшскі ваявода з 1514 г. Атрымаў ад вялікага князя літоўскага ўладанні на Браслаўшчыне, Падляшшы і Берасцейшчыне. Гл.: Грыцкевіч, А. Сапегі // Энцыклапедыя ВКЛ. Т. 2. Мінск, 2006. С. 547.

²⁶⁷ **Янушковіч Фёдар** (Федка, Хведка) (?–1508), сын Янушкі пісара, жонка Феня (Фена, Тацяна). Пісар літоўскі ў 1486 г., намеснік жыморскі ў 1495 г., уладзімірскі ў 1503 г. Па матэрыялах Адама Банецкага, у 1506 г. ён становіцца старостам луцкім і маршалкам валынскім, што затым пераходзіць да князя Канстанціна Астраградскага. Янушковіч замест гэтага атрымлівае ўладзімірскі замак. Гл.: Woźniński, A. Herbarz Polski. Т. 8. S. 231.

²⁶⁸ Размова ідзе пра калекцыю матэрыялаў **Уладзіміра Плятэра** (18.11.1836–05.04.1906) з Варобіна, размешчанага за некалькі кіламетраў ад Дамбровіцы Ровенскага пав. У 1850-я гг. Плятэр перабраўся на Валынь, куды перавёз свае каштоўныя архіўныя і бібліятэчныя зборы, частка з якіх датычыла генеалогіі. Лічыцца, што ён супрацоўнічаў з Касперам Нясецкім падчас удакладнення яго генеалагічных матэрыялаў. Гл.: PSB. Т. 1. S. 931; Т. 26. S. 691–692.

²⁶⁹ **Маркава** — цэнтр гаспадарскай воласці ў Віленскім ваяводстве.

²⁷⁰ Згаданы дакумент пад № 59 надрукаваны ў першым выданні П. Муханава. Гл.: Зборнік Муханова. М., 1836. С. 88.

²⁷¹ **Мацей Стрыйкоўскі** (1547 — каля 1590), гісторык, храніст, паэт. Ад 1563 г. жыў у ВКЛ, з 1570-х гг. працаваў над гісторыяй ВКЛ і суседніх дзяржаў, вынікам чаго з’явіўся шэраг прац, галоўная з якіх «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсёй Русі».

²⁷² **Камень Шляхецкі** — маёнтак у Кобрынскім павеце.

²⁷³ Янушкевіч спасылаецца на кнігу Тадэвуша Чацкага, але памыляецца ў пазначэнні старонкі, на якой змешчаны згаданы факт. Гл.: Czacki, T. O litewskich i polskich prawach. Т. II. Kraków, 1861. S. 69.

²⁷⁴ **Кірыл**, уладыка луцкі і астрожскі, згадваецца ў 1500–1521 гг.

²⁷⁵ **Жыгімонт I** (01.01.1467–01.04.1548), вялікі князь літоўскі і кароль польскі (1506–1548), сын Казіміра IV, унук Ягайлы.

²⁷⁶ Аўтар робіць некалькі памылак пры натаванні разгляданага дакумента. Па-першае, ён недакладна пазначае назвы населеных пунктаў. Насамрэч размова ідзе пра маёнтак Калодзезі і Жабчэ, размешчаныя ў Луцкім пав., адпісаныя луцкай царкве Св. Іаана Багаслова. Акрамя гэтага, ён памыліўся з нумарам кнігі Літоўскай Метрыкі. У сапраўднасці дадзены дакумент знаходзіцца ў Кнізе запісаў Літоўскай Метрыкі № 8. Гл.: Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. Кн. 21. Книги Литовской метрики. М., 1915. С. 166–167; Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные Археографической комиссией. Т. II. СПб., 1848. № 32; Литовская метрика. Кн. 8 (1499–1514). Книга записей 8 / подготовили А. Балюлис, Р. Фирковичус, Д. Антанавичус. Вильнюс, 1995. С. 257–258.

²⁷⁷ У дакуменце за 1508 г. імя жонкі ўладзімірскага старосты Фёдара Янушковіча пазначана як Феня. Гл.: Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве министерства юстиции. Кн. 21. М., 1915. С. 166.

²⁷⁸ Пасля смерці мужа ў 1510 г. Феня Янушковіч прадала Мышова свайму брату Алехне Скаруту, падкаморыю хельмскаму. Гл: *Wniecki, A. Herbarz Polski*. Т. 8. S. 231.

²⁷⁹ Янушкевіч мае на ўвазе кнігі копій дакументаў з Літоўскай Метрыкі, якія датычацца ўладанняў Радзівілаў. Цяпер гэтыя копіі захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі. Гл.: НГАБ. Ф. 694. Воп. 1.

²⁸⁰ На ўвазе маецца князь **Мацвей Мікітовіч (Мікіцініч)** (?—1539), ад якога паходзіць княжасці род Галоўчынскіх герба «Лебедзь». Гл.: *Энцыклапедыя ВКЛ*. Т. I. Мінск, 2007. С. 489.

²⁸¹ **Мельнік** — павятовы горад у Падляшскім ваяводстве.

²⁸² Маецца на ўвазе згаданы вышэй у дакуменце ад 4 мая 1500 г. Ян Сапега.

²⁸³ Янушкевіч пазначае дату ад стварэння свету, што адпавядае 1507 г. ад нараджэння Хрыстова.

²⁸⁴ Аўтар памылкова называе прозвішча. Насамрэч згадваецца пра **Яна Вахадлоўскага** (Вахарлоўскага, Вархалоўскага), гаспадарскага баярына Віленскага пав., служэбніка троцкага ваяводы Мікалая Юр'евіча Радзівіла. Ён быў прыёмным сынам Станіслава Янушковіча і Соф'і Янаўны Яцковіч. (Інфармацыя Германа Брэгера.)

²⁸⁵ **Паляны** — маёнтак у Віленскім ваяводстве, размешчаны каля Смаргоні.

²⁸⁶ Маецца на ўвазе згаданы ў папярэднім дакуменце Ян Вартахоўскі.

²⁸⁷ **Станіслаў Мікалаевіч Будзіла** (? — пасля 1565), гаспадарскі зямлянін Ашмянскага пав., валодаў айчызнымі маёнткамі Мерач, Свір, Мігаўка, ад жонкі атрымаў Бакшты, Паляны, Груздзеніцу. Жонка Ганна Мікалаеўна, дачка Мікалая Юр'евіча, сын Мікалай. (Інфармацыя Германа Брэгера.)

²⁸⁸ **Анікей Крывец**, сын Алехны Фёдаравіча, троцкага цівуна і гараднічага, і Ганны Сямёнаўны Жабянкі. Выконваў пасады служэбніка віленскага ваяводы Мікалая Янавіча Радзівіла, гаспадарскага двараніна. Валодаў маёнткамі Сцеркава, Панямонь, Падбярэззе, Анікшты. (Інфармацыя Германа Брэгера.)

²⁸⁹ **Падбярэззе** — маёнтак у Віленскім павеце.

²⁹⁰ **Уладзіслаў IV Ваза** (09.06.1565–20.05.1648), кароль польскі і вялікі князь літоўскі (1632–1648), сын Жыгімонта III Вазы.

²⁹¹ Маюцца на ўвазе войны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609–1618 гг., 1632–1634 гг. і вайна Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600–1629 гг.

²⁹² **Мастаўнічы** — пасада ў ВКЛ, адказная за стан мастоў і перапраў.

²⁹³ Падрадкавы каментар аўтара ўспамінаў: «У гэтым прывілеі ўпершыню сустракаецца прыдомак *Мерла*».

²⁹⁴ Хутчэй за ўсё, аўтар мае на ўвазе маёнтак Заскоркі ў Полацкім ваяводстве.

²⁹⁵ Напэўна, аўтар мае на ўвазе маёнтак Старое Сяло ў Берасцейскім ваяводстве, які пасля ўтварэння Кобрынскага павета ўваходзіў у яго склад.

²⁹⁶ Памёр у Рэчыцкім пав. Гл.: ВJ. Przyb. rkps 33/62.

²⁹⁷ **Мухавец** — рака, правы прыток Заходняга Буга.

²⁹⁸ На левым баку карткі запіс: «*яе маці была дваюраднай сястрой Тад[эвуша] Касцюшкі, брат яе Франц[ішак] Анджэй у падзеле з Касцюшкамі [спадчыны] узяў Жабінку, размешчаную каля Сяхновічаў у Кобрынскім [павеце]*».

²⁹⁹ Дата пазначана паводле старога стылю.

³⁰⁰ Насупраць на левым баку карткі запіс: «*Міхал — Вітольд — Адольф, Станіслаў Яўстафій і Касільда + 1857*». Насамрэч ў Януарыя было тры сына — Міхал, Вітольд Адольф і Станіслаў Яўстафій.

³⁰¹ Ад шлюбу Юліі і Міхала Кавалеўскіх нарадзілася дачка Міхаліна. Яна пабралася шлюбам з Уладзіславам Палонскім (в. 1846), ад якога нарадзіліся Багдан і Марына. Марына была ў шлюбе з Уладзімірам Падбрэскім (в. 1869).

³⁰² У Соф'і і Казіміра Пясецкіх нарадзіліся Вацлаў, Паўліна (удава Пятроўскага) і Казіміра.

³⁰³ Касільда з Міхалам Канткоўскім мелі дзяцей: Густава, які памёр маладым у Сібіры, і Ізабэлу, якая пабралася шлюбам з Пяткевічам і памерла маладой.

³⁰⁴ Караліна Марыя Грабоўская (н. каля 1790). Гл.: <http://www.sejm-wielki.pl/sejmwielki?p=eugenia;n=hr.+larysz+h.+larysza+glezyn> — Дата доступу: 23.10.2010.

³⁰⁵ Караль Юзаф (10.02.1788–10.03.1869). Гл.: <http://www.sejm-wielki.pl/sejmwielki?p=eugenia;n=hr.+larysz+h.+larysza+glezyn> — Дата доступу: 23.10.2010.

Справаздача Яўстафія Янушкевіча Нацыянальнаму ўраду ад 16 ліпеня 1831 г.

Тэкст справаздачы выяўлены ў фондах Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве ў справе «Цэнтральныя ўлады лістападаўскага паўстання за 1830–1831 гг.». Рапарт, напісаны рукой невядомай асобы, напрыканцы ўтрымлівае ўласны подпіс Я. Янушкевіча. Да сёння гэты дакумент не друкаваўся. Рукпіс складаецца з пяці аркушаў. Польскамоўны тэкст запісаны на двух баках аркуша з полем з левага боку. Тэкст выкананы чорным атрамантам на паперы XIX ст. шэрага колеру. Гл.: AGAD. WCPL. № 279. К. 99–103.

¹ Юзаф Двярніцкі ўвесну 1831 г. на чале асобнага корпуса быў накіраваны ў Валынь для дапамогі мясцовым паўстанцам.

² Згаданае даручэнне Віленскім камітэтам было ўскладзенае на Станіслава Казакевіча.

³ Паводле сцвярджэння Я. Янушкевіча, ён стаў эмісарам Цэнтральнага Віленскага камітэта на тэрыторыі Валыні пасля добраахвотнай перадачы яму гэтых паўнамоцтваў Станіславам Казакевічам. Гл. Янушкевіч, Я. Успаміны. С. 49–50.

⁴ **Густаў Карлавіч Гельвіг** (1776–1855), расійскі генерал-лейтэнант, удзельнік напалеонаўскіх войнаў і паўстання 1830–1831 гг.

⁵ **Камянец Падольскі** — горад, сталіца Падольскай губерні.

⁶ **Надстыржанскія браты** — жыхары Валынскай губерні ў цячэнні ракі Стыр.

⁷ **Ковель** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

⁸ **Луцк** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

⁹ **Каспер Казімір Калумна-Цецішоўскі** (05.01.1745–16.04.1831), польскі рэлігійны дзеяч, пісьменнік. 8 кастрычніка 1784 г. абраны кіеўскім біскупам. У 1798 г. прызначаны біскупам новаўтворанай Луцка-Жытомірскай дыяцэзіі. 28 лютага 1827 г. прызначаны магілёўскім арцыбіскупам і мітрапалітам Рымска-каталіцкай царквы ў Расіі.

Памёр у Луцку ў перыяд паўстання. Гл.: Wasilewski, J. Arcybiskupi i administratorowi archidiecezji Mohilewskiej. Pińsk, 1930. S. 7–9.

¹⁰ **Дубна** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

¹¹ Размова ідзе пра Уладзіміра Плятэра.

¹² **Роўна** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

¹³ **Тульчын** — мястэчка ў Брацлаўскім павеце Падольскай губерні.

¹⁴ Маецца на ўвазе Вільгельм Галавінскі.

¹⁵ **Оўруч** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

¹⁶ **Мяжырычы** — вёска ў Оўруцкім павеце Валынскай губерні.

¹⁷ **Беразніца** — мястэчка ў Ровенскім павеце Валынскай губерні.

¹⁸ **Крамянец** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні.

¹⁹ **Новаград-Валынск** — горад, цэнтр павета ў Валынскай губерні. Да 1793 г. меў назву Звягель.

²⁰ **Логін Восіпавіч Рот** (1780—01.02.1851), генерал-маёр (1813), генерал ад інфантэрыі (1828), генерал-ад’ютант (1835). У кастрычніку 1831 г. прызначаны камандзірам 6-га пяхотнага корпуса. Выконваў абавязкі памочніка галоўнакамандуючага 1-й арміяй. Гл.: Отечественная война 1812 года: энциклопедия. М., 2004. С. 625; Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812–1815 гг. // Российский архив. Т. VII. М., 1996. С. 539–540.

²¹ **Валашчызна** — гістарычная частка Румыніі, размешчаная паміж паўднёвымі Карпатамі і далінамі Дуная. У 1807–1812 гг., а потым у 1829–1833 гг. гэтая тэрыторыя кантралявалася Расіяй. Маецца на ўвазе няўдалае антытурэцкае паўстанне, здзейсненае ў міжваенны час.

²² **Прут** — рака ў паўднёва-ўсходняй Еўропе, левы прыток Дуная, які праходзіць па мяжы Румыніі з Малдавіяй.

²³ **Павел Дзмітрыевіч Кісялёў** (19.01.1788—26.11.1872), расійскі дзяржаўны дзеяч, граф, генерал ад інфантэрыі (1834), міністр дзяржаўных маёмасцяў (1837). У 1823 г. пажалаваны ў генерал-ад’ютан-

ты. У перыяд Руска-турэцкай вайны 1828–1829 гг. прызначаны камандуючым расійскіх войскаў у Дунайскіх княствах, якія пасля вайны знаходзіліся пад пратэктаратам Расіі. Да 1834 г. знаходзіўся ў Ясах.

²⁴ Павеіы Падольскай губерні.

²⁵ **Карл Лук’янавіч Мантрэзор** (1786–1879), генерал ад кавалерыі (1856), член Ваеннага савета. Ад пачатку 1831 г. дзейнічаў супраць паўстанцаў, за што 21 снежня 1832 г. быў узнагароджаны ордэнам Св. Георгія 4-й ступені.

²⁶ **Карл Фёдаравіч Левенштэрн** (29.03.1771–12.07.1840), барон, генерал-маёр (1806), генерал-лейтэнант (1818), генерал ад артылерыі (1829). У красавіку 1831 г. прызначаны начальнікам артылерыі Рэзервовай арміі. Ад чэрвеня 1832 г. член Ваеннага савета. Гл.: Отечественная война 1812 года: энциклопедия. М., 2004. С. 404; Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812–1815 гг. // Российский архив. Т. VII. М., 1996. С. 450–451; Залесский, К. А. Наполеоновские войны. 1799–1815: биографический энциклопедический словарь. М., 2003. С. 319–320.

²⁷ **Бярдзічаў** — горад, цэнтр павеіа ў Кіеўскай губерні.

²⁸ **Астрог** — горад, цэнтр павеіа ў Валынскай губерні.

²⁹ **Броды** — павятовае мястэчка ў Галіцыі, якое папярэдне ўваходзіла ў склад Валынскага ваяводства.

³⁰ **Фабіян Вільгельмавіч Остэн-Сакен** (20.10.1752—1837), расійскі генерал-фельдмаршал (1826), князь (1832). Уздзельнічаў у задужэнні паўстання 1794 г., за што быў узнагароджаны залатой шабляй. У 1799 г. атрымаў чын генерал-лейтэнанта, ад 1825 г. фельдмаршал. У 1831 г. ліквідаваў паўстанне на тэрыторыі Кіеўскай, Падольскай і Валынскай губерняў, за што ў лістападзе 1832 г. атрымаў княжацкі тытул. Ад 1835 г. у адстаўцы, жыў у Кіеве.

Ліст Яўстафія Янушкевіча да Іаахіма Лялевеля ад 10 жніўня 1830 г.

Змешчаны ліст знаходзіцца ў адзеле рукапісаў Ягелонскай бібліятэкі ў зборы эпістальнай спадчыны І. Лялевеля перыяду 1806–1830 гг. Карэспандэнцыя Я. Янушкевіча, уключаная ў гэты збор, вылучана ў асобны фасцыкул, які складаецца з 10 рукапісных лістоў, датаваных 1825–1830 гг. Польскамоўны ліст ад 10 жніўня 1830 г. напісаны на двух аркушах з двух бакоў, з левага боку пакінута невялікае поле. Тэкст выкананы чорным атрамантам на паперы XIX ст., маюцца аўтарскія падкрэсліванні. Пагінацыя лістоў зроблена алоўкам (правы верхні кут аркуша) пры апрацоўцы збору Лялевеля. На адвароце другога аркуша прастаўлены парадкавы, дзясяты нумар друкаванага ліста.

Упершыню гэты ліст Янушкевіча быў надрукаваны Леакадзіяй Садоўскай у 1929 г. разам з іншымі эпістальнымі, прысвечанымі праблеме Статута ВКЛ. Ён падаваўся ў скарачэным выглядзе ў мадэрнізаванай традыцыі друкавання гістарычных крыніц, выпрацаванай на пачатку XX ст. Гл.: *Z listów do Joachima Lelewela o Statucie Litewskim (1815–1830) / zebrała L. Sadowska // Ateneum Wileńskie. R. VI. Z. 1–2. Wilno, 1929. S. 610–634.* Прадстаўлены намі тэкст упершыню падаецца ў поўным варыянце ў адпаведнасці з яго арыгінальнай версіяй. У публікацыі захоўваецца аўтарская лексіка, стылістыка і пунктуацыя. Гл.: *VJ. Rkps 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza z r. 1825, 1827, 1829, 1830. List z 10 sierpnia 1830 r. K. 42–43 v.*

¹ Маецца на ўвазе вяртанне Янушкевіча з Пазнані, дзе ён прысутнічаў у красавіку 1829 г. пры заключэнні дамовы паміж Людвікам Вітгенштэйнам, Стафаніяй і Антоніем Радзівіламі аб падзеле маёмасці Дамініка.

² Аўтар мае на ўвазе працу Самуіла Ліндэ, прысвечаную Статуту 1588 г. Гл.: *Linde, S. B. O Statucie Litewskim ruskim językiem i drukiem wydany. Warszawa, 1816.*

³ **Патрон** — адвакат, натарыус ці суддзя, у якога праходзілі практыку асобы, якія рыхтаваліся да юрыдычнай дзейнасці. Тэрмін мог таксама ўжывацца ў дачыненні асобаў, якія выконвалі адвакацкія абавязкі.

⁴ Пад канстытуцыямі маецца на ўвазе пакет сеймавых пастаноў.

⁵ Янушкевіч мае на ўвазе аўтара артыкула, змешчанага ў «Віленскім дзённіку» за 1829 г., А. Паўстанскага. Гл.: А. Р. Uwagi, odnoszące się do bibliografii Statutu Litewskiego // Dziennik Wileński. 1829. Т. 7. С. 65–96, 153–205, 278–312, 369–407.

⁶ Янушкевіч мае на ўвазе працу Тадэвуша Чацкага (1765–1813) «O Litewskich i polskich prawach», якая выйшла ў Варшаве ў 1800 г.

⁷ **Ежы Самуэль Бандтке** (1768–1835), польскі бібліёграф, гісторык мовазнаўства і друкарства. У 1811 г. абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Аб першых кракаўскіх тыпаграфскіх інкунабулах», аўтар працы, прысвечанай гісторыі кнігадрукавання ў КП і ВКЛ. Гл.: Bandtkie, J. S. Historia drukarni w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim. Kraków, 1826.

⁸ **Фелікс Бянткоўскі** (1781–1852), гісторык літаратуры, бібліёграф, аўтар першай гісторыі польскай літаратуры, а таксама прац, прысвечаных выданню старажытных кніг. Бібліяграфічны пералік польскіх і іншых друкаваных выданняў, складзены Бянткоўскім, шырока вька рьстоўваўся ў бібліяграфіі. Гл.: Bentkowski, F. Wiadomość o najdawniejszych książkach drukowanych w Polsce, a w szczególności o trzech, ktore Jan Haller w Krakowie wydał. Warszawa, 1812; Bentkowski, F. Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukowanych wystawiona. Warszawa, 1814.

⁹ **Ян Хруцкі** — польскі пісьменнік першай паловы XIX ст.

¹⁰ **Альбрэхт Гаштаўт** — канцлер ВКЛ (29.06.1522–1539).

¹¹ **Бельск** — цэнтр павета ў Падляшскім ваяводстве.

¹² Згаданы Янушкевічам дакумент выдадзены Андрэем Радаманам. Гл.: Радаман, А. Віленскі земскі прывілей 1565 г. вялікага князя літоўскага Жыгімонта Аўгуста / падрыхтаваў да друку, уступны артыкул, каментарый А. Радаман // Беларускі гістарычны агляд. Т. 12. Сш. 1–2 (22–23). Снежань 2005. С. 132–161.

¹³ Згаданы дакумент пасля смерці Я. Янушкевіча быў надрукаваны. Фрагмент з яго прыводзіцца таксама Станіславам Пташыцкім.

Гл.: Archiwum domu Radziwiłłów / wyd. A. Sokołowski. Kraków, 1885. S. 195; Ptaszycki, S. Pierwsze wydanie trzeciego Statutu Litewskiego i jego przeróbki // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetniej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego. Wilno, 1935. S. 159–160.

¹⁴ Маецца на ўвазе друкарня братоў Кузьмы і Лукаша Мамонічаў, што дзейнічала ў Вільні ў 1574—1623 гг. пад назвай «Дом Мамонічаў».

¹⁵ Для разумення сітуацыі гл.: Zakrzewski, A. Lew Sapieha a kodyfikacja prawa litewskiego // Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час. Гродна, 2007. С. 73–79.

¹⁶ **Людвік Сабалеўскі** (1791–1830), філолаг, гісторык літаратуры, збіраў матэрыялы па бібліяграфіі ў бібліятэцы Чартарыйскіх у Пулавах, Храптовіча — у Шчорсах, Юзафа Асалінскага — у Вене, карыстаўся рукапісам па бібліяграфіі Самуэля Ліндэ. Сабраныя ім матэрыялы пэўным чынам удакладняюць працу Фелікса Бянткоўскага.

¹⁷ Размова можа ісці пра Барталамея Гаўлавіцкага, якога Адам Банецкі згадвае як выдаўца Статута 1619 г. Гл.: Boniecki, A. Herbarz Polski. Warszawa, 1899. T. 5. S. 388.

¹⁸ **Ігнацій Даніловіч** (1787–1843), гісторык, даследчык гісторыі права ВКЛ, звяртаў увагу на неабходнасць грунтоўнага даследавання гісторыі дзяржавы і права ВКЛ і захавання яго для нашчадкаў. Меў намер адрадзіць мову Статута 1588 г. Гл.: Daniłowicz, I. Opisanie bibliograficzne dotąd wiadomych rękopismow i drukowanych exemplarzow Statutu Litewskiego // Dziennik Wilenski. 1823; Historyczny rzut oka na prawodawstwo Litewskie. Wilno, 1837; Взгляд на литовское законодательство и литовские статуты // Юридические записки. Т. 1. С. 1–47; Statut Kazimierza Jagiellończyka. Wilno, 1826.

¹⁹ **Уладзіслаў III Варненскі** (Варненчык) (1424—1444), польскі кароль, кароль Венгры з 1440 г., сын Ягайлы і Соф’і Гальшанскай.

²⁰ **Злочаў** — вёска ў Галіцыі.

²¹ **Бучач** — горад, які належаў магнатам Бучацкім, што вызначыліся пры барацьбе з крымскімі татарамі. Міхал Бучацкі — галіцкі староста.

²² **Канстанцін Паўлавіч** (1779–1831), вялікі князь, сын Паўла I, у 1815–1830 гг. камандуючы войскам КП.

²³ **Кракаўскае прадмесце** — вуліца ў цэнтральнай частцы Варшавы.

Спіс ілюстрацый

Фрагмент з радавондай справы Янушкевічаў. НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3756. *Справа Мінскага дваранскага дэпутатскага сходу аб дваранскім паходжанні роду Янушкевічаў.* Арк. 1.

Генеалагічнае дрэва Янушкевічаў. В.І. Przyb. rkps 33/62. *TeKa papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).*

Выпіска з метрыкі аб нараджэнні і хрышчэнні Яўстафія Янушкевіча. В.І. Przyb. rkps 33/62. *TeKa papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).*

Тэкля Янушкевіч. Мал. А. Шэмеса. *Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek.* Warszawa, 2003.

Адольф Янушкевіч. Літ. Лемерсье. *Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek.* Warszawa, 2003.

Рамуальд Янушкевіч. Мал. Ю. Куроўскага. Мініяцюра. *Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek.* Warszawa, 2003.

Яўстафій Янушкевіч. Мал. Ю. Куроўскага. Мініяцюра. *Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisy H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek.* Warszawa, 2003.

Заснавальнік калекцыі ў Вялікіх Чаплях Канстанцін Попель. *Popiel, P. Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak. Rys historyczny.* Kraków, 1936. S. 89.

Дом Попеляў у Вялікіх Чаплях. *Popiel, P. Rodzina Popielów herbu Sulima z przydomkiem Chościak. Rys historyczny.* Kraków, 1936. S. 28.

Пачатак успамінаў Яўстафія Янушкевіча. В.І. Przyb. rkps 257/69. *Eustachy Januszkiewicz. Pamiętnik.* S. 2.

Фрагмент ведамасці аб навучанні Яўстафія Янушкевіча ў 5-м класе Нясвіжскай школы за 1819/20 н. г. НГАБ. Ф. 497. Воп. 1. Спр. 4. *Пасведчанні аб поспехах і наводзінах вучняў Нясвіжскай дамініканскай школы за 1819–1832 гг.* Арк. 5 адв.

Фрагмент ведамасці аб навучанні Яўстафія Янушкевіча ў 6-м класе Віленскай гімназіі за 1820/21 н. г. LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 398. L. 204 v.

Будынак Віленскага ўніверсітэта. Літ. *Album de Vilna. Album wileńskie czyli zbiór rycin, litografii i chronografii...* [1857]. *Seria 2. Il. 46.*

Фрагмент ведамасці аб навучанні Яўстафія Янушкевіча айчынныму праву ў Віленскім універсітэце за 1822/23 н. г. LVIA. F. 721. Ap. 1. B. 1109. L. 26.

Іаахім Лялевель. Літ. С. Аляшчынскага. *Kieniewicz, S., Zagorski, A., Zajewski, W. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe / pod. red. W. Zajewskiego. Warszawa, 1992.*

Адам Ежы Чаргарыйскі. Літ. С. Аляшчынскага. *Kieniewicz, S., Zagorski, A., Zajewski, W. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe / pod. red. W. Zajewskiego. Warszawa, 1992.*

Антоній Эдвард Адынец. Мал. А. Брадоўскага. *Januszkiewicz, A. Listy z Syberii / wybór, oprac. i przepisys H. Geber, przedm. J. Odrowąż-Pieniążek. Warszawa, 2003.*

Юліуш Славацкі. Мал. Ю. Куроўскага. 1838 г. Іканаграфічныя зборы Нацыянальнай бібліятэкі ў Варшаве. *Siwicka, D., Witkowska, A., Zielińska, M. Mickiewicz. Encyklopedia. Warszawa, 2001.*

Адам Міцкевіч. 1829 г. *Pamiętnik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza / pod red. R. Pilata. Lwów, 1888.*

Стафан Зан. Літ. Ж. Дэверыя. *Katalog portretów osobistości poskich i obcych w polsce działających. Warszawa, 1997. T. 7. S. 379.*

Пачатак ліста Яўстафія Янушкевіча да Іаахіма Лялевеля. 23 сакавіка 1825 г. Вільна. *BJ, rkps. 4435 III. Korespondencja Joachima Lelewela od r. 1806–1830. T. II. Listy Eustachego Januszkiewicza z r. 1825, 1827, 1829, 1830. K. 28.*

Штатны расклад Пракураторыі Радзівілаўскай масы за 1828 г. LVIA. F. 1280. Ap. 1. B. 1680. L. 3.

Запрашэнне Яўстафія Янушкевіча на пасаду генеральнага сакратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы. 6 ліпеня 1829 г. Вільна. *BJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).*

Першая старонка ліста кн. Антонія Радзівіла да Яўстафія Янушкевіча. 31 кастрычніка 1830 г. Берлін. *B. Czart. Rkps. MNK 875/51. Autografy XIX w. List A. Radziwiłła do Eustachego Januszkiewicza z 31.10.1830, Berlin.*

Пасведчанне Яўстафія Янушкевіча як сябра Слуцкага дабрачыннага камітэта. 26 сакавіка 1830 г. *BJ. Przyb. rkps 33/62. Teka papierów osobistych i korespondencji Eustachego Januszkiewicza (1805–1874).*

Першая старонка справаздачы Яўстафія Янушкевіча Нацыянальнаму ўраду. 16 ліпеня 1831 г. Варшава. *AGAD. Władze Centralne Powstania Listopadowego 1830–1831 r. Nr 279. K. 99.*

Цэзарый Плятэр. *Szumski, S. W walkach i więzieniach. Pamiętniki z lat 1812–1848 / wyd. H. Mościcki. Wilno, 1931.*

Юзаф Кашыц. 1832. Літаграфічная майстэрня Ф. дэ Вілена ў Парыжы. *Katalog portretów osobistości poskich i obcych w polsce działających. Warszawa, 1997. T. 6. S. 241.*

Дзідэрыі Хлапоўскі. Літаграфічная майстэрня Ф. дэ Вілена ў Парыжы. *Łepkowski, T. Powstanie listopadowe. Warszawa, 1955. S. 35.*

Самуэль Рожыцкі. Літаграфічная майстэрня Ф. дэ Вілена ў Парыжы. *Łepkowski, T. Powstanie listopadowe. Warszawa, 1955. S. 39.*

Генрык Дэмбінскі. Літ. Я. Сонтага. *Łepkowski, T. Powstanie listopadowe. Warszawa, 1955. S. 55.*

Мацей Рыбінскі. *Kieniewicz, S., Zagorski, A., Zajewski, W. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe / pod. red. W. Zajewskiego. Warszawa, 1992.*

Юзаф Двярніцкі. Літ. невядомага нямецкага майстра. *Kieniewicz, S., Zagorski, A., Zajewski, W. Trzy powstania narodowe. Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe / pod. red. W. Zajewskiego. Warszawa, 1992.*

Ян Непамуцен Умінскі. www.wikipedia.pl

Праект Яўстафія Янушкевіча па напісанні мемуараў пра С. Рожыцкага. *BPP. Rkps 406. K. 227.*

Яўстафій Янушкевіч. Малюнак невядомага мастака. Аловак. 1851 г. *BJ. Przyb. rkps 256/69. Eustachy Januszkiewicz. Wyjtki z korespondencji z lat 1831–1871. S. 210–210 a.*

Яўстафій Янушкевіч у сталым узросце. Фотаздымак В. Слаўны. *Gruss, N. Szkoła Polska w Paryżu. Warszawa, 1962. S. 113.*

Надмагільны помнік Яўстафію Янушкевічу на могілках Манмарансі. Парыж. Фотаздымак С. Гужынскага. *Са збораў В. Гарбачовай.*

Спіс скарачэнняў, абрэвіятур і ўмоўных абазначэнняў

адв. — адваротны

арк. — аркуш

в. — вёска (пры назве)

вак. — ваколіца

ваяв. — ваяводства (пры назве)

ВКЛ — Вялікае Княства Літоўскае

вобл. — вобласць (пры назве)

воз. — возера (пры назве)

воп. — вопіс

вул. — вуліца

г. — горад (пры назве)

ген. — генерал

гл. — глядзі

губ. — губерня (пры назве)

зл. — злоты

кн. — князь

засц. — засценак

КП — Каралеўства Польскае

к-т — камітэт

літ. — літаграфія

маёнт. — маёнтак

мал. — малюнак

МУС — Міністэрства ўнутраных спраў

мяст. — мястэчка (пры назве)

н. — народжаная

НГАБ — Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі

пав. — павет (пры назве)

ПСЗ — Поўны збор законаў Расійскай імперыі

р. — рака (пры назве)

РДВГА — Расійскі дзяржаўны ваенна-гістарычны архіў

- с. — старонка
спр. — справа
ст. — стагоддзе
т. — том
т. зв. — так званы
тыс. — тысяча
фальв. — фальварак
ф. — фонд
фот. — фотаздымак
хр. — хрышчаны
ЦВПК — Цэнтральны Віленскі паўстанцкі камітэт
чал. — чалавек
ЭГБ — Энцыклапедыя гісторыі Беларусі
AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
B. Czart. — Biblioteka Czartoryjskich
BJ — Biblioteka Jagiellońska
BN — Biblioteka Narodowa w Warszawie
BPP — Biblioteka Polska w Paryżu
BUW — Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego
k. — kartka
LVIA — Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (Літоўскі дзяржаўны
гістарычны архіў)
MAM — Muzeum Adama Mickiewicza w Paryżu
nr — numer
PSB — Polski słownik biograficzny
Rkps — Dział rękopisów
s. — strona
t. — tom

* — нарадзіўся
+ — памёр
N. — невядомы (невядомая) на імя
v. — voto (у шлюбе)

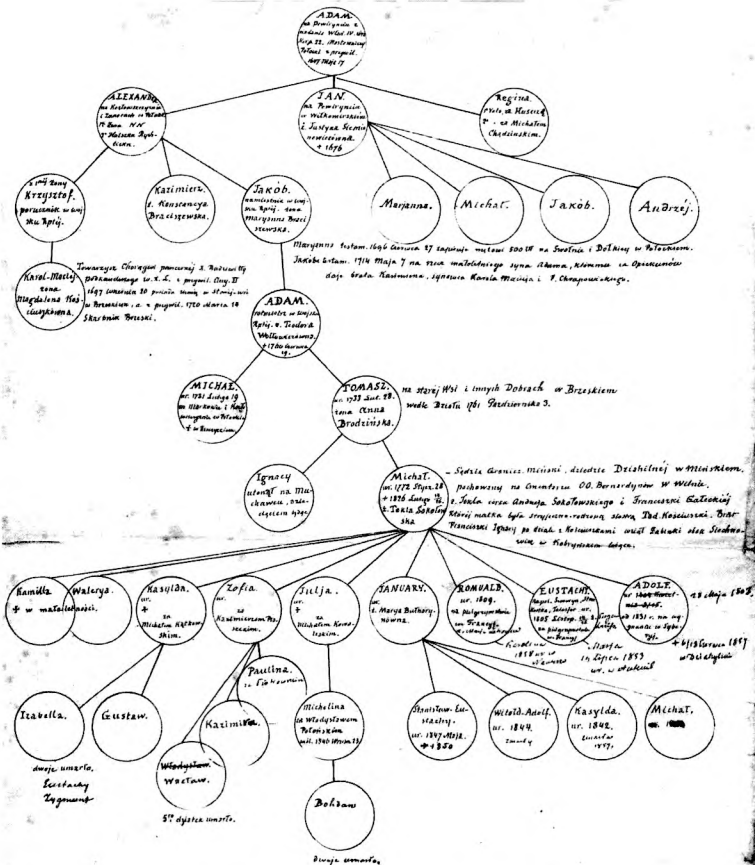
Іменны паказальнік

- Абрамовіч Ігнацій, рэдактар 189
- Абуховіч (Obuchowicz)* Францішак Юзаф, палкоўнік Літоўска-Рускага легіёна 89, 203, 141
- Адравонж-Пянёнжак Януш, польскі гісторык літаратуры, музіёлаг 43, 175, 177, 192, 219, 220
- Адынец (Oduńiec) Антоній Эдвард, паэт 11, 12, 72, 124, 178, 188, 190, 192, 193, 220
- Аквінскі (Tomasz z Akwinu) Тамаш, сэрэдняявечны рэлігійны дзеяч, філосаф 67, 120
- Алдакоўскі Ігнацій, прафесар рымскага права 31
- Александровіч (Alexandrowiczówna)**, шляхцянка 73, 125
- Александроўская*** (Aleksandrowska) Эльжбета, польскі гісторык літаратуры 191*
- Альшэўскі Міхал, настаўнік гімназіі 18
- Альшэўскі Юрый, бацька Міхала 18
- Аляксандр (Alexander), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 98, 153, 208
- Аляксандр I, імператар 33
- Аляксандр II, імператар 49, 188, 192
- Аляшчынскі Севярын, літограф 220
- Амелам (Amelam) Фрыдэрык, жыхар Ліверпуля 94, 145
- Ансільён (Ancillon) Ёган Пітэр Фрыдрых, нямецкі гісторык 23–28, 69, 109, 122, 164, 184
- Антанавічус Дарус, літоўскі гісторык, археограф 210*
- Антановіч Зінаіда Васілеўна, беларускі гісторык 62
- Антоній (Antoni), лёкай 72, 125
- Арачэўская (Oraczewska), слущкая шляхцянка 64, 116
- Армідэўская (Armidewska) Вільгафорціс, хросная маці 63, 115
- Архенгольц (d'Archenholtz) Ёган Вільгельм, нямецкі гісторык, пісьменнік 29
- Арцішэўскі 30
- Асалінскі Юзаф, польскі бібліёграф, гісторык 218
- Астраградскі Канстанцін, князь 209
- Астроўскі Пётр, настаўнік гімназіі 18
- Астроўскі Тэадор, бацька Пятра 18
- Аўгуст II Моцны, вялікі князь літоўскі, кароль польскі 100, 156
- Бабоўскі Канстанцін, ад'ютант 40
- Баброўскі Міхал, прафесар Віленскага ўніверсітэта 185

* Іншамоўны варыянт прозвішча пазначаны ў выпадку выкарыстання яго ў польскамоўным тэксе ўспамінаўці дадатку.

** Прозвішчы пададзены без імёнаў пры адсутнасці адпаведных звестак.

*** Прозвішчы з бібліяграфічных пазіцый вылучаны курсівам.

Генеалігічне дрэва Янушкевічаў

Вістувъ Метрику о Роденіи и Крещеніи
 ретирешиемалого Юстафія - Назаровна -
 Северина - Станислава Костки сына Муха
 ла Янушкевича изъ подимшии Книги Цинк-
 овичаевъ Ринко - Каваловскаго Пруфоского Костела
 епархіи 38, по подимшиму Промению Пам'ятниці - Ми-
 скою Чуда Божіи изъ Волковскаго Янушкевичевоу видана.

Aula Rimkowitzo - Anno Domini M.
 lxximo Cclxxxvicesimo quinto s: 1865, die
 vero decima nona s: 19 s: Novembris, ego
 Crescentius Sumorok vice Praepositus
 Ecclesiae Rimkoviensis suppleri ceremo-
 niis Eustachio - Nazaroni - Severino - Sta-
 nislo Kostka baptizato per me ipsum de
 sola aqua eodem anno die vero decima quin-
 ta s: 15 s: Novembris, natali die decima quarta
 s: 14 s: huius, filia M. M. D. D. Michaelis et
 Theodae de domo Sokotowska Januskievic-
 orum s: h. C. C. - Levantis e s: fonte pure:
 M. D. Vincentius Swarowski cum M. D. Ue-
 gopole Armidaurka. - In supplicatione vero
 ceremoniarum: M. D. Curvinius Michie-
 wicz Canonicus Cathedralis Missionis
 Praepositus Rimkoviensis cum M. D. Jan-
 na Burgielska. M. D. Albertus Burgielski
 cum M. D. Salomea Michieniewna. M. D.
 Henricus Lotkowski cum M. D. Francisca
 Masalska. -

Кому сіяга Метрику о Роденіи и Крещеніи ретирешиемалого
 Юстафія - Назаровна - Северина - Станислава Костки сына
 Мухала Янушкевича изъ подимшии Книги Цинковичаевъ Ринко - Кав-
 аловскаго Пруфоского Костела видана божіи оу разшии ершійи
 Комисіи Високагоу Государствіи оура и мисленіи Замолуку
 разшоларствоу оу томъ оу пришедишии Костелии Печелни
 собствениоручишии подимшии свидетеиствоу
 1864 года Виставд 12 днъ м. Цинковича.

Цинковичаевъ Ринко - Каваловскаго Пруфо-
 ского Костела Администрация св. Возновіи
 Маширъ Кіида Пётръ Редъ Сартинковъ

№ 89

ТэклЯ Янушкевіч.
Малюнак А. Шэмеца

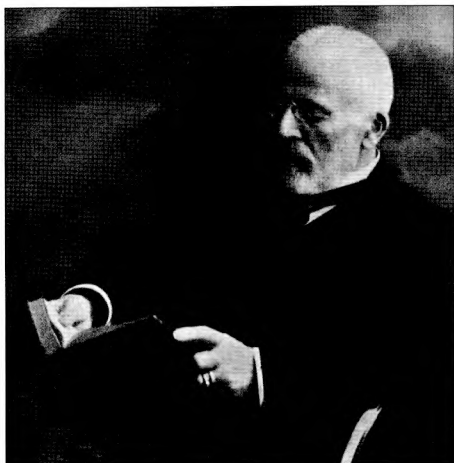
Адольф Янушкевіч.
Літаграфія Лемерсье

Рамуальд Янушкевіч.
Малюнак Ю. Куроўскага

Яўстафій Янушкевіч.
Малюнак Ю. Куроўскага

Заснавальнік калекцыі
ў Вялікіх Чаплях
Канстанцін Попель

Дом Попеляў
у Вялікіх Чаплях

Для моєї найулюбленішої Матері.

Захуваючись спілкувати 23 листопада 1871. Со
ни прийшли на промісі виступи то виступи для нас
самієї прамістича, впроханням о оже виступи і
за іже вадло виступ.

Випусти на дні 14/16 листопада 1805 в ма-
жній Гнушквей, недалеко Сентовице виступ.
В виступі прамістича Сентовице виступи виступи
у виступі виступи виступи виступи. Виступи
виступи виступи виступи виступи

Виступи виступи виступи виступи виступи
X. Виступи виступи виступи виступи виступи

Виступи виступи виступи виступи виступи
Виступи виступи виступи виступи виступи
Виступи виступи виступи виступи виступи

Виступи виступи виступи виступи виступи
Виступи виступи виступи виступи виступи
Виступи виступи виступи виступи виступи

Вѣдмаца навучыцелю • постыпнѣ Нязвнѣю Яхоты Нязвнѣю										
Кл а с с а Сѣрѣтѣ										
№	Имя	Отчество	Род	П о с т ы п н ы						Обычаи
				Пѣла	Служба	Жане	Служба	Служба	Служба	
	Яхоты	Сѣрѣтѣ	Лѣтѣ	Дорога	Пѣла	Служба	Жане	Служба	Служба	Служба
10	Сивонскі	Антоні	Служба	18	Добре	—	малы	малы	малы	малы
11	Сивонскі	Тадэвуш	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
12	Сивонскі	Сабастыян	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
13	Сивонскі	Сабастыян	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
14	Сивонскі	Сабастыян	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
15	Сивонскі	Сабастыян	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
16	Сивонскі	Сабастыян	Служба	18	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
Кл а с с а Бѣлая										
1	Сивонскі	Матэвуш	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
2	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
3	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
4	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
5	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
6	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
7	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
8	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра
9	Сивонскі	Сымаон	Служба	17	Добре	добра	добра	добра	добра	добра

Фрагмент ведамасці аб навучанні Яўстафія Янушкевіча ў 5-м класе Нязвнѣжскай школы за 1819/20 н. г.

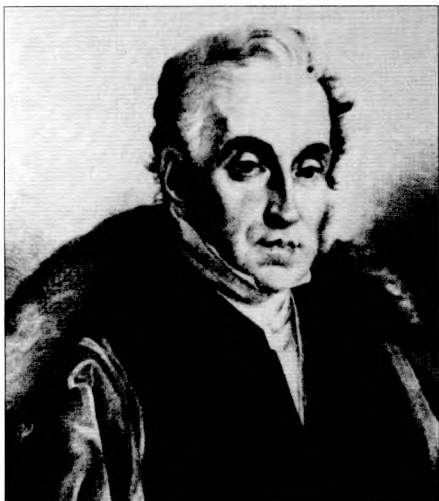
Будынак Віленскага ўніверсітэта. Літаграфія

Правні Класи		12. Північ		Місце
Ім'я	Посл. 1822	Посл. 1823	Посл. 1824	
Помік Тетяна	Місця	Місця		
Понський Альберт	Місця	Добро		
Почотський Іозиф	Добро	Людв.		
Піддубський Іозиф	Добро	Людв.		
Пейдукавіч Іозиф	Добро	Добро		
Польовітський Іан	Добро	Добро		
Попівський Адам	Добро	Добро		
Потемновський Іозиф	Місця	Добро		
Прухвіч Леонард	Добро	Добро		
Рахмимович Іозеф	Добро	Добро		
Романівський Еустанд	Людв.	Людв.		
Равгіл Іуліан	Місця	Добро		
Радзівіч Ферднанд	Місця	Добро		
Радомський Еустанд	Добро	Добро		
Радомський Ігнаці	Людв.	Людв.		
Радзівіч Вінцент	Місця	Добро		
Радзівіч Генрык	Місця	Добро		
Радзівіч Кариміор	Добро	Добро		
Радзівіч Ігнаці	Добро	Добро		
Радзівіч Аляксандр	Місця	Добро		
Радзівіч Аляксандр	Добро	Добро		
Радзівіч Іозиф	Добро	Добро		
Радзівіч Іозиф	Добро	Добро		
Радзівіч Іозиф	Добро	Добро		

Фрагмент вєдамасці аб навчанні Яўстафія Янушкевіча айчыннаму праву ў Віленскім універсітэце за 1822/23 н. г.

Іаахім Лялевель.
Літаграфія С. Аляшчынскага

Адам Ежы Чаргарыйскі.
*Літаграфія
С. Аляшчынскага*

Антоній Эдвард Адынец.
Малюнак А. Брадоўскага

Юліуш Славацкі.
Малюнак Ю. Куроўскага

Адам Міцкевіч. 1829 г.

Стафан Зан.
Літаграфія
Ж. Дэверья

Januśkiewicz

38

1825. Marca 23

Wielmożny Profesorze Dobrodzieju!

Jedno wspomnienie o Wiktoria Angyloona w liście do Leona przedstawia
była mi nadana imieniem że ja, odważa prawić miżeranc, które gubie
inaczej między mi moie naukowe miaimat - za sbytnia miż, nabytne
same na wstępie uprzedem przedstawienia, którego mi odmowić mi można
wstąpiła sobie gdy sam W. Profesor piewnie do niej stał in prauku
na-

Mnie interesującym ja moie doniesienia - co bide pisat to wszystko ze
mnie tylko zwiżka bide miato. a choi egoizm prauku - samy licy sed
kani - choi tych kilka wygawis woble mi napisat w wyspowiedzi
ja granic piewnie wstawisz -

A wstąpił co do moich brzońcówkach katedrowich - Po obywatelnie stopnia
nie kandydata (Pozto sje nie kandydatem) i do dwiainoch sa
nie w tutejszym nastatij Uniwersytecie nie wdzianom powny sje
niezanie tem roz. ierem na kuria akademiaca - postanowitem bawie
prawa do praktyki stowiac - samim moju nie mozt być bawie
niegodzobnie wstępie wstąpiła gdy w koleji zabaly wyrodnie sje
walehliwy piewnie ja wstąpił - W otwartnich dniach Minska za
itęgo domowe interesu powodaty mnie do domu - stamtęż ma
nadem amytowac kontraktom Ministerom - Adwa kilka dni inakom
konia do Włobis powrocid - koniec samod prawnicy sje sje
nasia - W. miż inia miżicy powstania - bawie sje dawa koleji

Januśkiewicz

Пачатак ліста Яўстафія Янушкевіча да Іаахіма Лявелея.
23 сакавіка 1825 г. Вільня

Таблица

Администрации и казны, Министерства Массы, на год 1828

	в рубль		
	общий	на казенный	
Казенный Секретарь и переводчик	4000	"	" Массы и Казны
Заседающий Присяжный Писарь	3600	"	" Массы и Казны
Секретарь Канцелярии Оклада и Стен	4800	"	" Массы и Казны
Канцелярские работники Канцелярии Оклада	300	"	" Массы и Казны
Секция Присяжных			
Присяжный Писарь в Канцелярии Массы и Казны	2000	"	" Массы и Казны
Секретарь Канцелярии Присяжных	300	"	" Массы и Казны
20 Канцелярских работников Канцелярии Присяжных	300	"	" Массы и Казны
Присяжный Писарь	300	"	" Массы и Казны
Секция Судебная			
Канцелярские работники Канцелярии Судебной	900	"	" Массы и Казны
Секретарь Канцелярии Судебной	425	"	" Массы и Казны
Секция Архивная			
Архивариус Канцелярии Судебной	2250	"	" Массы и Казны
Секретарь Канцелярии Архивной	600	"	" Массы и Казны
20 Канцелярских работников Канцелярии Архивной	400	"	" Массы и Казны
Секция Массы			
Массы Канцелярии Судебной	500	"	" Массы и Казны
Канцелярские работники Канцелярии Судебной	300	"	" Массы и Казны
Секция Канцелярская			
Канцелярские работники Канцелярии Массы	600	"	" Массы и Казны
Канцелярские работники Канцелярии Судебной	250	"	" Массы и Казны

Штатны расклад Пракураторыи Радзівілаўскай масы за 1828 г.

Generalny Petnomocnik

Funduszow calkowitey Masy po Dziale
zczciu Dominiku Radziwile pozosta-
tey, w imieniu Aktorow i ich Opieki
dzialajacy czynnie wiadomo

N° 211.

Wzywamy na posada Generalnego Sak-
ratarza Masy Radziwiltowskiej i Estenka Pro-
kuratoryi Wielmoznego Jegemci Pana Ernestowego
Zamurskiewicza i poruczajac Jego kierunkowi Sekretar-
yjst Generalny wedle Organizacyi dla Generalney Pro-
kuratoryi, na dniu drugim miesiaca Lipca roku bie-
zajacego przepisanej, zaradzam niniejszym wyplate w Kas-
sy Generalney Prokuratoryi penzji roczney rubli sre-
brnych Tysiac N° 1000 kazidomiesiecznie, do dotu uskute-
cznicia sie, majacej. Co dla wiekszej wagi i wiary utamo-
wnienie podpisujemy, pieciami Generalnego Petnomocnika
wycisnie rozkazatom. — Dan w Winiu lipca 6° dnia
1824 roku! —

M. Radzicki
M. Radzicki: namy plenipotenyj

Запрашэнне Яўстафія Янушкевіча на пасаду
генеральнага сакратара Пракураторыі Радзівілаўскай масы

2 Berlin J. 31. 8^{bris} N.S. a 1830.

Odebrałem dwa Listy MW Włosa y wziętych
Mie wstępną za wiadomości które mi udrziliś
Wierze że któraś się tradne y z Interesem
w przewidywanym roku tylko tworo się mogły
tę podnosząc się zacząć any rządu
niemieckich wynagrodzeń straty y Handel
podmiana. — Syn mój starszy, czasy za pan
Cana y oddane na sprawę diwości przyjaźne
Cana zaczęła ukłony. — Postać Umowy Wł
W. y Kozłowskiem zawartem trzecia część
zastrzeżonego dla mnie rocznego funduszu, to a
10. tysięcy Rtl. zostaje w Muryseu dla zapobie
nia zaległych Pensyoni y Procenty (includi
także pensyi Cana Maybeam). — Procenty
funduszu 20^{ty} tysięcy Rtl. w dwóch ratach, na
St. Jan y na Nowy Rok N.S. po 10^{ty} Rtl. dosta
= wrony, ma mi być tu w Berlinie y Uprawa
kana arby ^{przysła} rata regularnie mnie tu
na nowy Rok Dosta. — Co się tyce

Першая старонка ліста кн. Антонія Радзівіла да Яўстафія Янушкевіча.
31 кастрычніка 1830 г. Берлін

Slucki Opiekunicy Ubogich Komitet IMPERATORSKIEGO Czelekolubnego Towarzystwa
w znak pełnego uszanowania dla Wielmożnego J. P. E. u. d. J. ANUSKIEWICZA, sekret. generaln.
Prokuratorcy masy dziedzicow Slucka, w nadzici pomocy w dziedzinach tego zakładu

Na mocy ustawy swej wybrał JEGO swym Członkiem, prosząc przyjąć ten obowiązek
jako sprawiedliwy dowod Chrześcijański gortwosci ku dobru powszechnemu. Komitet ma
nadzieję, iż przez ofiarę roczną 25 r. sil. w miarę sił swoich będzie raczył wspierać Dobroczynne za-
miary tego Towarzystwa. w Slucku Marca 26. dnia 1830. Roku.

Prezydenta.

*Wiceprezident Komitetu Czelekolubnego i pomocy
Członok J. P. E. u. d. J. ANUSKIEWICZ, sekret. generaln.
Miał honor, w imię siebie i do pomocy Zarządu tego Zakładu i Czelekolub.*

Nro. 103.

Se Sekretarza Primosobna s. Marcin Wierowis

Пасведчанне Яўстафія Янушкевіча як члена Слуцкага дабрачыннага камітэта. 26 сакавіка 1830 г.

Цэзарый Плятэр

Юзаф Кашыц. 1832 г.

Дзідэры́й Хлапоўскі

Самуэль Рожыцкі

Генрык Дэмбінскі.
Літаграфія Я. Сонтага

Мацей Рыбінскі

Юзаф Двярніцкі. *Літаграфія
невядомага нямецкага майстра*

Ян Непамуцен Умінскі

Яўстафій Янушкевіч.
Малюнак невядомага мастака.
1851 г.

Яўстафій Янушкевіч
у сталым узросце.
Фотаздымак
В. Слаўны

Надмагільны помнік
Яўстафію Янушкевічу
на могілках Манмарансі
(Парыж).
Фотаздымак
С. Гужынскага

- Багдановіч (Bogdanowicz) Юхно, землянін 99, 154
- Балабан (Balaban), яўрэй 87, 138
- Балінскі Міхал, гісторык 193
- Балюліс Альгірдас Антанас, літоўскі гісторык, археограф 210*
- Баляслаў Храбры, польскі кароль 22
- Бандтке (Bandkie) Ежы Самуэль, польскі бібліяграф, гісторык мовазнаўства і друкарства 112, 167, 217
- Банецкі (Bonieski) Адам, польскі гісторык 206, 208, 209, 211, 218
- Бараноўскі (Baranowski), дэпутат галоўнага суда 105, 161
- Баратынская Леаніда, в. Вітгенштэйн 186
- Барн (Barn) Ян Анджэй 94, 145
- Бароўчык (Borowczyk) Ежы, гісторык польскай літаратуры, літаратуразнаўца 177*
- Бартнікоўскі Пётр Роля, ксёндз 171
- Баршчэўская-Крупа (Barszczewska-Krupa, Barszczewska) Аліна, польскі гісторык 5
- Бачызмальскі Тэадор, адміністра-тар 199
- Бекю (Becu) Аўгуст Людвік, прафесар Віленскага ўніверсітэта 19, 69, 96, 121, 150, 178, 179
- Беркман Людвіка, в. Слізень 182
- Брадзінская (Brodzińska) Ганна, в. Янушкевіч 101
- Брадоўскі Антоній, мастак 220
- Брандыс (Brandys), жыхар Кальварыі Забржыдоўскай 90, 142
- Бранікоўскі (Bronikowski) Ксаверый, эмігрант, выдавец успамінаў 37, 194*
- Браніцкія, род 192
- Брахоўскі Станіслаў, навагрудскі памешчык 181
- Брацішэўская (Braciszewska) Канстанцыя, в. Янушкевіч 100, 155
- Брацішэўская (Braciszewska) Марыянна, в. Янушкевіч 100
- Брэк (Brock) Ван Дэн, парызскі банкір 94, 145
- Броэль-Плятэр (Broel-Plater) Уладзімір, гл. Плятэр Уладзімір
- Брэгер Герман Максімавіч, беларускі гісторык 62, 211
- Будзіла (Budiła) Ганна Мікалаеўна, жонка Мікалая 99, 154, 211
- Будзіла (Budiła) Мікалай, сын Станіслава 211
- Будзіла (Budiła) Станіслаў Мікалаевіч, гаспадарскі землянін 99, 154, 211
- Будзіловіч Антоній, бацька Яна 16
- Будзіловіч Ян, дырэктар гімназіі 16
- Булгарын (Bułharyn), сваяк 82, 134
- Булгарына (Bułharynówna) Марыя, в. Янушкевіч 8, 101, 157, 192
- Булеўскі Дамінік, эмісар 199
- Бургельская (Burgielska) Іаанна, хросная маці 63, 115
- Бургельскі (Burgielski) Альберт, хросны бацька 63, 115, 171
- Бучацкі (Buczacki) Міхал, галіцкі староста 169, 218
- Бучацкія, род 218

- Быстры (Bystry), шляхціц XIX ст.
104, 160
- Бялапятровіч Ежы, паўстанец 195
- Бялецкі (Bielecki) Роберт, польскі
журналіст, гісторык 197, 201,
203, 206
- Бялінскі (Bieliński) Юзаф, гісто-
рык медыцыны і навукі 27
- Бянткоўскі (Bentkowski) Фелікс,
гісторык літаратуры, бібліёграф
112, 167, 217, 218
- Валіцкі (Wolicki) Тэафіл, арцы-
біскуп познанска-гнзненскі 71,
124, 188
- Валовіч (Wołowicz) Астафій,
канцлер ВКЛ 33, 114, 169
- Валовічаўна (Wołowiczówna)
Тэадора, в. Янушкевіч 100, 156
- Валодзька (Wołodźko) 84, 85, 87,
136, 138
- Валуа Генрых, вялікі князь
літоўскі, кароль польскі 207
- Валчок (Wołczek) Габрыэль,
шляхціц XIV ст. 114, 169
- Вальх (Walch) Георг Людовік,
прафесар старажытных моў 28
- Вальх (Walch) Ёган Георг,
багаслоў, філасаф 28
- Вальх (Walch) Хрысціян Вільгельм
Франц, прафесар філасофіі 28
- Васіковіч (Wasikowiczówna)
Станіслава, шляхцянка 73, 125
- Васілеўскі (Wasilewski)
Зыгмунт, польскі публіцыст,
літаратурны крытык 183
- Васілеўскі (Wasilewski) Ян, ксёндз
214
- Вахадлоўскі (Wohodławski) Ян,
гаспадарскі баярын 99, 154,
210, 211
- Верашчынскі (Wereszczyński)
Аляксандр, паўстанец 70, 123,
187
- Вігель Філіп Філіпавіч, рускі ме-
муарыст 199
- Вілен Франсуа дэ, літограф 221
- Вітгенштэйн (Wittgenstein)
Людвік фон, граф, расійскі
фельдмаршал 34, 35, 70, 71, 73,
83, 84, 85, 95, 123, 125, 135, 137,
146, 181, 186, 187, 216
- Вітгенштэйн (Wittgenstein)
Стафанія, нар. Радзівіл,
гл. Радзівіл Стафанія
- Вітгенштэйны, род 199
- Віткоўская (Witkowska) Аліна,
гісторык польскай літаратуры
185, 189
- Влодэк (Włodek), сябра 96, 150
- Вульпіс Крысціян, нямецкі
пісьменнік 191
- Высоцкі (Wysocki) Вінцэнт
(Аляксандр?), паўстанец 83,
134, 197
- Вяземскі (Wiaziemski) Іван
Канстанцінавіч, уладальнік
Прыселля 98, 153, 209
- Вянцоўская (Więckowska) Хелена,
польскі гісторык 20, 52
- Вяржбоўскія, род 180
- Гавецкі (Gaweski) Баляслаў,
польскі філосаф 185
- Гадон (Gadon) Любамір, польскі
гісторык 8

- Галавінскі (Hołowiński) Вільгельм, маршалак 105, 161, 214
- Галецкая Францішка, в. Сакалоў-ская 8, 101, 156
- Галоўчынскія, род 210
- Галухоўскі (Gołuchowski) Юзаф, прафесар Віленскага ўніверсітэта 23, 69, 122, 184
- Гальшанская Соф'я, каралева польская 218
- Гансоўскі Тамаш, польскі гісторык 61
- Гарбачова Вольга Васілеўна, беларускі гісторык 8, 42, 173, 182, 183, 184, 193, 194, 196, 199, 202, 203, 221
- Гарэцкі Антоній, паэт 193
- Гаслаўскі (Gosławski) Маўрыцый, польскі паэт 54, 56, 74, 126, 191
- Гасова (Gasowa) Галіна, польскі гісторык літаратуры 179
- Гаўлавіцкі (Gawłowiecki) Баргаламей, выдаўца 113, 169, 218
- Гаштаўт (Gasztold) Альбрахт, канцлер ВКЛ 112, 167, 217
- Гебер (Geber) Ганна, польскі філолаг 43, 219, 220
- Гедройц (Giedroyc) Адольф, паўстанец 88, 139
- Гелгуд Антоній, польскі генерал 172
- Гельвіг (Helwig) Густаў Карлавіч, расійскі генерал-лейтэнант 103, 104, 159, 160, 213
- Гея, грэцкая багіня 208
- Гібон Эдуард, ангельскі гісторык 25
- Гідлінскі (Gidliński) Себасц'ян, паўстанец, аўтар успамінаў 39, 41
- Гілер (Giller) Агамон, ссыльны, грамадскі дзеяч 198
- Глінскі Міхал, князь 197
- Глюксберг (Glücksberg) Аўгуст Эмануэль, выдавец 35, 71, 123, 187
- Глюксберг (Glücksberg) Густаў Леан, выдавец 187
- Глюксберг (Glücksberg) Натан, выдавец 187
- Глябовіч (Chlebowicz) Глеб, бацька Юрыя 209
- Глябовіч (Chlebowicz) Юрый, намеснік 98, 153, 209
- Грабніцкі Юстын, член ЦВПК 193
- Грабоўская (Grabowska) Вераніка, нар. Сцыпіён, гл. Сцыпіён Вераніка
- Грабоўская (Grabowska) Караліна Марыя, в. Ларыс 102, 158, 212
- Грабоўскія, род 68, 120
- Грабскі (Grabski) Анджэй, польскі гісторык 5, 26, 60
- Граверт Арнольд, настаўнік гімназіі 18
- Гракхі (Grachy), род 97, 151, 208
- Гранцкевіч Ежы, канцылярыст 34
- Грудзінскі (Grudziński), хатні настаўнік 64, 116
- Грус (Gruss) Ной, гісторык 221
- Грыневіч Станіслаў, настаўнік гімназіі 18

- Грынявецкая (Hruniciewiecka), цётка
64, 116
- Грыцкевіч Анатоль Пятровіч,
беларускі гісторык 209
- Гужынскі Славамір, польскі гісто-
рык, выдаўца 221
- Гутаровіч Дамінік, нясвіжскі на-
стаўнік 13
- Гутаровіч Шымон, бацька Дамі-
ніка 13
- Гушча (Huszczka) Рэгіна, нар. Януш-
кевіч, гл. Янушкевіч Рэгіна
- Дабравольская Казіміра, в. Слізень
182
- Давыдаў Сяргей Іванавіч, мінскі
цывільны губернатар 49
- Дамейка (Domeyka) Ігнацій, наву-
ковец, аўтар успамінаў 196, 207
- Дамель (Damel) Ян Крыштаф, ма-
стак 66, 118, 174
- Даніловіч (Daniłowicz) Ігнацій,
гісторык 23, 31, 114, 169, 185,
218
- Даўгарукаў Мікалай Андрэвіч,
князь, віленскі ваенны губерна-
тар 49, 183, 197
- Дварніцкі (Dwernicki) Юзаф,
польскі генерал 51, 83, 84, 135,
136, 139, 159, 198, 199, 203, 213,
221
- Дварніцкія, род 88, 139
- Дзерваед (Derwojed) Януш,
гісторык мастацтва 174
- Дзярэйчык (Derejczyk) Ян Вацлаў,
член польскага турыстычна-
краязнаўчага таварыства 178,
179, 208
- Дзялынскі Адам Ціт, мецэнат, вы-
давец гістарычных крыніц 32
- Дмахоўская Канстанцыя, в. Каза-
кевіч 199
- Драгаеўскі (Drohojewski) Ян Мак-
сіміліян 87, 139, 200
- Дзверыя Ж., літограф 220
- Дэмбінскі (Dembński) Генрык,
польскі генерал 39, 52, 89, 140,
182, 195, 196, 201, 202, 221
- Дэмбоўскі (Dembowski) Стафан,
выдавец 91, 142
- Ёдка (Jodko) Аляксандр, аднаклас-
нік, сын Ануфрыя 67, 119, 173,
176
- Ёдка (Jodko) Антоній, бацька
Аляксандра 176
- Ёдка (Jodko) Ануфрый, архіварыус
Пракураторыі 64, 116, 173, 176
- Ёдка (Jodko) Апалоній, аднаклас-
нік 67, 119, 176
- Ёдка (Jodko) Караль, аднакласнік
67, 119, 176
- Ёхер (Jocher) Адам Бенядзікт, біб-
ліограф 69, 122, 184
- Жаба Апалінарыя, в. Плятэр 207
- Жабянка Ганна Сямёнаўна, в. Кры-
вец 211
- Жмігродскі (Żmigrodzki) Міхал,
польскі літаратар, гісторык
мастацтва 22
- Жулкоўскі Фартунат Алаізій,
польскі літаратар, акцёр 175
- Журомскія, валынскія паўстанцы
104, 160

- Жыгімонт I Стары (*Zygmunt I Stary*), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 98, 99, 154, 210
- Жыгімонт II Аўгуст (*Zygmunt II August*), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 112, 167
- Жыгімонт III Ваза (*Zygmunt III Waza*), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 112, 167, 168, 211
- Жылінскі Аляксандр, настаўнік гімназіі 16
- Жылінскі Людвік, бацька Аляксандра 16
- Забела Антоній, шляхціц 190
- Загорскі (Zagorski) Анджэй, польскі гісторык 220, 221*
- Заеўскі (Zajewski) Уладзіслаў, польскі гісторык 220, 221*
- Закизэўскі (Zakrzewski) Анджэй, польскі гісторык права 218*
- Залескі Браніслаў, грамадскі дзеяч, эмігрант 5, 52, 56, 59
- Залескі Канстанцін Аляксандравіч, расійскі журналіст, гісторык 215*
- Залескі (Zaleski) Міхал, пракуратар 9, 34, 36, 70, 123, 186, 187
- Залескі Юзаф Багдан, польскі паэт 58
- Заліўскі (*Zienkowicz*) Юзаф, паўстанец, эмісар 194
- Залускі Караль, кіраўнік узброеных сіл літоўскіх паўстанцаў 183, 184
- Залускі Міхал, ковенскі паўстанец 192
- Замбржыцкі Людвік, член ЦВПК 193
- Замойскі 30
- Зан (*Zan*) Стафан, брат Тамаша, паўстанец 20, 69, 122, 181, 220
- Зан (*Zan*) Тамаш, паэт 14, 69, 122, 181, 182
- Заслаўскі (*Zesławski*) Міхаіл Іванавіч, удзельны князь 98, 153, 208
- Захароўскі (*Zachorowski*) Аляксей, вучань Нясвіжскай школы 12, 66, 119, 175
- Захароўскі (*Zachorowski*) Вітольд, польскі гісторык 5, 58, 59, 142, 144
- Захароўскі (*Zachorowski*) Серафін, вучань Нясвіжскай школы 12, 66, 119, 175
- Захароўскі (*Zachorowski*) Феліцыян, мінскі шляхціц 12
- Захарэвіч (Zacharewicz) Збігнеў, польскі гісторык 41*
- Збароўская (*Zborowska*) Алаіза, в. Ларыс 102, 158
- Збароўскія, род 30
- Здрада (Zdrada) Ежы, польскі гісторык 200*
- Златкоўскі (*Złotkowski*) Генрык, хросны бацька 63, 115
- Зялёнка (*Zielonka*) Міхал (у манастве Кандыд), нясвіжскі настаўнік 14, 67, 119, 176
- Зялінская (Zielińska) Марта, гісторык польскай літаратуры 185, 189*
- Зялінская (Zielińska) Тэрэза, польскі гісторык 173, 186, 192*
- Зянкевіч Міхаіл Аляксандравіч, рускі паэт, перакладчык 57

- Зяноквіч (Zienkowicz) Юзаф, паўстанец, аўтар успамінаў 37
- Іаан Багаслоў, апостал 210
- Інглот (Inglot) Мячыслаў, гісторык польскай літаратуры 189*
- Кабылінскі (Kobylnski), губернер 65, 117, 118
- Кавалеўская (Kowalewska) Марыя, дачка Міхала 8
- Кавалеўская (Kowalewska) Міхаліна, в. Палонская 8, 157
- Кавалеўская (Kowalewska) Юлія, нар. Янушкевіч, *гл. Янушкевіч Юлія*
- Кавалеўскі (Kowalewski) Багдан, сын Міхала 8
- Кавалеўскі (Kowalewski) Міхал, сваяк 8, 101, 157
- Кажухоўскі (Kozuchowski) Антоній, галоўны пленіпатэнт 34, 70, 71, 123, 124, 186
- Казакевіч Ігнацій, бацька Станіслава 198
- Казакевіч Марыянна, маці Станіслава 198
- Казакевіч Пётр, дырэктар Польскага інстытута 61
- Казакевіч (Kozakiewicz) Станіслаў, філамат, паўстанец 84, 135, 136, 198, 213
- Казімерскі-Віберстэйн Войцэх (Альберт) (Kazimierski), арабіст, эмігрант 52*
- Казімір III Вялікі (Kazimierz Wielki), кароль польскі 31, 114, 169
- Казімір IV, вялікі князь літоўскі, кароль польскі 111, 208, 209, 210
- Казловіч (Kozłowicz) Іван, шляхціц XIV ст. 114, 169
- Калантай (Kolontaj) 64, 116
- Каласоўскі Ян Францішак, эмігрант, рэдактар 202
- Калінка (Kalinka) Валяр'ян, польскі гісторык 52
- Калумна-Цецішоўскі Каспер Казімір, польскі рэлігійны дзеяч, пісьменнік 104, 160, 213
- Кальшка Караль, польскі генерал 206
- Камеля (Kamela) Малгажата Марыя, гісторык польскай літаратуры, літаратуразнаўца 179*
- Камінскі (Kamieński), радзівілаўскі пленіпатэнт 70, 122
- Камолава (Kamolowa) Данута, бібліятэчны супрацоўнік 51, 60*
- Канарская (Konarska) Барбара, польскі гісторык 42, 196, 207*
- Канарскі (Konarski) Шымон, паўстанец, эмісар 84, 135, 199
- Кандратовіч Гілярый, настаўнік гімназіі 17
- Кандратовіч Юзаф, бацька Гілярыя 17
- Канстанцін Паўлавіч, вялікі князь 185, 191, 218
- Кантак (Kantak) Каміль, ксёндз, гісторык касцёла 193*
- Канткоўская (Kałkowska) Ізабэла, в. Пяткевіч 8, 157, 192, 212
- Канткоўская Касільда, нар. Янушкевіч, *гл. Янушкевіч Касільда*

- Канткоўскі (Kałkowski) Густаў,
сын Міхала 8, 157, 192, 212
- Канткоўскі (Kałkowski) Мацей,
бацька Міхала 192
- Канткоўскі (Kałkowski) Міхал,
паўстанец, сваяк 8, 54, 77, 101,
129, 157, 192, 212
- Канячкоўскі (Koneckowski), настаў-
нік 68, 120
- Капроўскі (Korowski), адміністра-
тар 87, 89, 138, 140
- Кардачук Вяслава, польскі гісто-
рык літаратуры, музіёлаг 62
- Каржанеўскі (Korzeniewski), гувер-
нёр 64, 117
- Каржанеўскі (Korzeniewski) Адольф,
гiмназіст 64, 79, 131, 193
- Каржанеўскі (Korzeniewski) Міхал,
генеральны адміністратар
Пракураторыі 117, 173
- Карловіч (Kałowicz) Канстанцін,
аднакласнік 67, 120, 176
- Карловіч Крыштаф, бацька Кан-
станціна 176
- Карчэўскі (Karczewski) Юзаф, ад-
вакат 33, 122, 178, 185, 186
- Карчэўскі (Karczewski) Юльян, ма-
стак 19, 69, 70, 121
- Касцюшка (Kościuszka) Тадэвуш,
кіраўнік паўстання 7, 68, 71,
120, 156, 193, 212
- Касцюшка (Kościuszka) Францішак
Анджэй, уласнік Жабінкі 156, 212
- Касцюшка (Kościuszki), род 8, 124
- Касцюшкоўна (Kościuszkowna) Маг-
далена, в. Янушкевіч 100, 156
- Каханоўскі Ян, польскі паэт 61
- Кашыц Канстанцін, сын Юзафа,
паўстанец 1863 195
- Кашыц Караль, сын Юзафа 195
- Кашыц Міхал, бацька Юзафа 195
- Кашыц (Kaszyc) Юзаф, паўстанец
80, 132, 182, 195, 196, 221
- Кашыц Юліуш, сын Юзафа 195
- Квяцінскі (Kwiesiński) 78, 130
- Кеневіч Роза, в. Кашыц 195
- Кеневіч (Kieniewicz) Стафан,
польскі гісторык 220, 221
- Кірта Святлана Уладзіміраўна,
беларускі гісторык 62
- Кірыл, уладыка луцкі 98, 153, 210
- Кісялёў Павел Дзмітрыевіч, граф,
расійскі дзяржаўны дзеяч 106,
161, 214
- Класоўскі (Kłossowski) Анджэй,
польскі гісторык 5
- Клюкоўскі (Klukowski) Ігнацій,
паўстанец, аўтар успамінаў 20,
27, 30, 37, 39, 80, 132, 189, 194
- Клячка (Klaczko) Юльян, польскі
пісьменнік, крытык 6, 52, 57, 196
- Князьнін Францішак, паэт 189
- Козьмян (Kozmian) Каэтан, польскі
паэт 56, 78, 130, 192
- Контрым Казімір, польскі пісьмен-
нік, палітычны дзеяч 189
- Корзун (Korzun) Дамінік, фальшы-
ваманетчык 66, 118, 174
- Корн Ян Багуміл, польскі выдавец 26
- Корсакаў (Korsakow) Андрэй
Пятровіч, валынскі цывільны
губернатар 85, 136, 137, 199

- Коўкель Лілія, польскі гісторык 61
- Красінскі Зігмунт, польскі паэт 5
- Крашэўскі Юзаф, пісьменнік 51
- Крывец (Krywięc) Алехна Фёдаравіч, троцкі цівун 211
- Крывец (Krywięc) Анікей, служэбнік 99, 154, 211
- Крыдль (Krydl) Манфрэд, польскі гісторык, тэарэтык літаратуры 178, 186, 192*
- Крэмпавецкі Тадэвуш, польскі грамадскі дзеяч 41
- Кубліцкі (Kublicki) Адольф, сваяцянскі шляхціц, паўстанец 69, 122, 183
- Кубліцкі (Kublicki) Станіслаў, сваяцянскі шляхціц, паўстанец 20, 69, 122, 183
- Кубліцкі (Kublicki) Юзаф, бацька Адольфа і Станіслава 183
- Кулеша (Kulerza) Міхал, адміністратар Лахвы 82, 83, 134, 197
- Кульчыцкі Андрэй, пленіпатэнт 34
- Купер (Cooper) Фенімор, амерыканскі пісьменнік 72, 125, 190
- Куроўскі Юзаф, мастак 219, 220
- Лабойка Іван Мікалаевіч, гісторык, літаратуразнавец 178*
- Ларыс (Lariss, Larisz) Караль, брат Яўгеніі 102, 158
- Ларыс (Lariss, Larisz) Караль Юзаф, бацька Яўгеніі 102, 158, 212
- Ларыс (Lariss, Larisz) Максіміліяна 102, 158
- Ларыс (Lariss, Larisz) Яўгенія, в. Янушкевіч 51, 52, 90, 91, 101, 102, 142, 157, 158
- Ларыс Алаіза, нар. Збароўская, гл. *Збароўская Алаіза*
- Ларыс Караліна Марыя, нар. Грабоўская, гл. *Марыя Караліна*
- Ласкарыс (Laskaris) Альберт, бацька Флары 190
- Ласкарыс (Laskarisówna) Флора, в. Забела 73, 125, 190
- Ласкарыс (Laskarisówna) Францішка, маці Флары 190
- Латушкін Андрэй, беларускі гісторык 30, 31, 32, 181, 187
- Левак (Lewak) Адам, польскі гісторык 6
- Левашоў (Lewaszew) Васілій Васільевіч, вальнскі генерал-губернатар 46, 85, 86, 104, 137, 160, 199
- Левенштэрн (Loewenstern) Карл Фёдаравіч, барон, расійскі генерал 106, 162, 215
- Лемерсье, літограф 219
- Летрон Марыя, в. Янушкевіч 101, 157, 192
- Ліндэ (Linde) Самуэль, польскі навуковец, лінгвіст 31, 109, 110, 113, 165, 169, 216, 218
- Ліпскі (Lipski), вальнскі паўстанец 104, 160
- Львовіч (Lwowiec) Юзаф Каласанцый, ксёндз 83, 135, 198
- Людовік XIV, французскі кароль 25
- Лялевель (Lelewel) Іаахім, польскі гісторык 5, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 38, 52, 69, 78, 88, 121, 122, 130, 139, 164, 172,

- 180, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 206, 216, 220
- Ляпкоўскі (Łepkowski) Тадэвуш, польскі гісторык 221
- Лясковіч (Laskowicz) Уладзіслаў, паўстанец, эмігрант 196
- Мадэльскі (Modelski) Тэафіл Эміль, польскі гісторык 21
- Макавецкая (Makowiecka) Соф'я, гісторык мастацтва 186
- Максімовіч Ігнацій, бацька Пятра 14
- Максімовіч Пётр, нясвіжскі настаўнік 14
- Малахоўскі (Małachowski) Ануфрый, граф, сенатар 41
- Малевіч (Malewicz) Віктар, ксёндз 192
- Малеўская Марыя, дачка Шымона 179
- Малеўская Соф'я, в. Брахоцкая 179, 180
- Малеўскі (Malewski) Францішак, сын Шымона 179
- Малеўскі (Malewski) Шымон, рэктар 20, 23, 69, 121, 179
- Маліноўскі (Malinowski) Мікалай, гісторык, археограф 5, 20, 30, 69, 114, 121, 169, 181, 186, 192
- Мамоніч (Mamonicz) Кузьма, віленскі выдавец 113, 168, 218
- Мамоніч (Mamonicz) Лукаш, віленскі выдавец 113, 168, 218
- Мантрэзор (Montresor) Карл Лук'янавіч, расійскі генерал 106, 162, 215
- Мараўскі (Morawski) Станіслаў, аўтар успамінаў 186
- Марціноўскі (Marcinowski) Антоній, рэдактар, выдавец 27, 31, 72, 125, 173, 188, 189
- Марыя Фёдараўна, імператрыца 187
- Масальская (Massalska) Францішка, хросная маці 63, 115
- Масальскі Юзаф, гімназіст 185
- Масціцкі (Mościcki) Генрык, польскі гісторык 19, 175, 179, 183, 186
- Махнацкі (Mochnacki) Маўрыцый, польскі публіцыст, паўстанец 5, 51
- Мацкевіч Анэля, в. Слізень 182
- Мержаеўскі (Mierzejowski) Мікалай, паўстанец 80, 132, 196
- Мержаеўскі Ян, бацька Мікалая 196
- Мерла-Янушкевіч (Merło-Januszkiewicz) Адам, гл. Янушковіч А. 99, 100, 154, 155
- Мікалай (Mikołaj) I, імператар 43, 48, 107, 162
- Мікалайка (Mikołajka), лёкай 66, 119
- Мікітовіч (Mikitowicz) Мацвей, князь 99, 154, 210
- Міхал (Michał), святы 76, 128
- Міцкевіч (Mickiewicz) Адам, паэт 5, 20, 21, 51, 52, 58, 59, 69, 72, 83, 91, 96, 121, 124, 135, 142, 150, 179, 181, 182, 188, 190, 195, 198, 200, 206, 207, 220
- Міцкевіч (Mickiewicz) Казімір, ксёндз 63, 115, 171
- Міцкевіч (Mickiewiczowa) Саламея, хросная маці 63, 115

- Міцкевіч Соф'я, в. Адынец 188
 Морсма (Morsman), брусельскі ад-
 вакат 91, 142
 Муханаў (Muchanów) Павел Аляк-
 сандравіч, збіральнік і выдавец
 гістарычных крыніц 98, 153,
 208, 209
Мушынская (Muszyńska) Крысціна,
бібліятэчны супрацоўнік 51, 60
 Мюлер Ёган, нямецкі гісторык 25
 Мяноўскі Юзаф, доктар медыцы-
 ны, грамадскі дзеяч 61
 Навасільцаў (Nowosilców) Мікалай
 Мікалаевіч, грамадскі дзеяч 69,
 122, 172, 178, 181, 185
 Наленч, род 95, 208
 Напалеон I, імператар 64, 116, 117,
 195
 Нарбут Тэадор, гісторык 189
 Натмейр (Nottmejr), нясвіжскі кан-
 дытар 66, 119
 Некрашэвіч-Кароткая Жанна Вац-
 лаваўна, гісторык беларускай
 літаратуры 61
 Немаеўскі Банавентура, польскі
 палітык, старшыня ўраду ў
 1831 г. 187
 Нецікоўскі Карнелій, нясвіжскі
 настаўнік 13
 Нецікоўскі Рох, бацька Карнелія 13
 Нешакоць Вінцэнт, паўстанец 41
 Нямцэвіч Урсын Юльян,
 пісьменнік, грамадскі дзеяч 30,
 52, 197
 Нямчэўскі Ігнацій, фальшывама-
 нетчык 174
 Нясецкі (Niesiecki) Каспер, польскі
 гісторык 209
Няцёва (Niesiowa) Эльжбета,
выдавец успамінаў 196
 Остэн-Сакен Фабіян
 Вільгельмавіч, гл. Сакен Ф. В.
 Ошмічыц (Oszmiczic) Мойша Ота,
 выкладчык гімназіі 86, 137
 Павел I, імператар 218
 Павел (Paweł), святы 66, 119
 Падалінскі Дамінік, бацька Міха-
 ла 17
 Падалінскі Міхал, настаўнік гім-
 назіі 17
 Падбрэская (Podbrzeska) Марыня,
 нар. Палонская, гл. *Палонская*
Марыня
 Падбрэскі (Podbrzeski) Уладзімір,
 сваяк 157
 Палонская (Połońska) Марыня,
 в. Падбрэская 157
 Палонская (Połońska) Міхаліна,
 нар. Кавалеўская, гл. *Кавалеў-*
ская Міхаліна
 Палонскі (Połoński) Багдан, унук
 Юліі 157
 Палонскі (Połoński) Уладзіслаў,
 сваяк 157
Памаранскі (Pomarański) Стафан,
польскі вайсковец, гісторык 40
Папко Вольга Мікалаеўна, беларус-
кі гісторык 187
 Парыс, персанаж грэцкай міфалогіі 178
 Паскевіч Іван Фёдаравіч, граф,
 фельдмаршал 39

- Патоцкі (Potocki) Ігнацій, палітык, публіцыст 113, 169
- Паўстанскі Адам, выкладчык Віленскага ўніверсітэта 31, 217
- Пацей (Pociej), уласнік Чартарыйска 83, 135
- Пашкоўскі Юзаф, адміністратар Радзівілаў 9
- Пашыц (Paszyc) Антоній, падпалкоўнік 38, 88, 139, 201
- Пекія Жозэф, гісторык, эканаміст 28
- Петрусевіч Тамаш, бацька Фелікса 13
- Петрусевіч Фелікс, нясвіжскі настаўнік 13
- Пётр (Piotr), святы 66, 119
- Пігань (Pigoń) Станіслаў, гісторык польскай літаратуры 59
- Підольт (Pidolt), генерал 90, 141
- Плятэр (Plater) Казімір, бацька Цэзарыя 207
- Плятэр (Plater) Уладзімір, гл. Броэль-Плятэр У. 98, 104, 153, 160
- Плятэр (Plater) Уладзіслаў, заснавальнік Раперсвільскага музея 89, 140, 202, 207, 209
- Плятэр Цэзарый Аўгуст, брат Уладзіслава 95, 146, 202, 207, 221
- Плятэр (Plater) Эмілія, паўстанец 207
- Поль (Pol) Вінцэнт, поэт 75, 128, 191
- Поль (Pol) Юстын, паўстанец 37, 193
- Попелі, род 6, 39, 51, 53, 187, 202
- Попель (Popiel) Павел, польскі публіцыст, аўтар успамінаў 219
- Попель Алена, унучка 51
- Попель Канстанцін, муж Марыі 51, 219
- Попель Канстанцін, праўнук 51
- Попель Марыя, унучка 51
- Попель Марыя, нар. Янушкевіч, гл. Янушкевіч Марыя
- Попель Фяліцыя, унучка 51
- Попель Ян, унук 51
- Попель Яўстафій, унук 20, 50, 51, 59
- Птах, егіпецкі бог 97, 152, 208
- Пташыцкі Станіслаў Львовіч, гісторык 217, 218
- Пуляноўскі (Pułjanowski) Эдвард, філамат 69, 122, 183
- Пшыбароўскі (Przyborowski) Антоній, рахункавод 38, 83, 84, 85, 135, 197
- Пэзда Януш, польскі гісторык, архівіст 62
- Пякарскі (Piekarski), афіцыяліст 82, 134
- Пясецкая (Piasecka) Казіміра, пляменніца 8, 157, 212
- Пясецкая (Piasecka) Паўліна, в. Пятроўская 8, 157, 212
- Пясецкая (Piasecka) Соф'я, нар. Янушкевіч, гл. Янушкевіч Соф'я
- Пясецкі (Piasecki) Вацлаў, пляменнік 8, 157, 212
- Пясецкі (Piasecki) Казімір, віленскі адвакат 8, 101, 157, 212
- Пяткевіч Валяр'ян, член ЦВПК, эмігрант 193

- Пяткевіч (Pietkiewicz), сваяк 157, 212
- Пяткевіч (Pietkiewicz) Ізабэла, нар. Канткоўская, *гл. Канткоўская Ізабэла*
- Пяткевічы (Pietkiewiczzy), род 83, 134
- Пятроўская (Piotrowska) Паўліна, нар. Пясецкая, *гл. Пясецкая Паўліна*
- Пятроўскі (Piotrowski), сваяк 157, 212
- Пятроўскі (Piotrowski) Антоній, палкоўнік 40, 41
- Пятрускі (Pietruski) Ісідор, львоўскі паўстанец 87, 139, 200
- Рагазінскі (Rogozński), валынскі паўстанец 104, 160
- Рагальскі Адам, рэдактар 189
- Рагальскі (Rogalski) Леан, польскі пісьменнік 5, 20, 24, 26, 27, 35, 72, 125, 189, 190, 193
- Радаман Андрэй Аляксандравіч, беларускі гісторык права 62, 217
- Радзівіл (Radziwiłł) Антоній, намеснік Вялікага княства Пазнанскага 9, 33, 36, 71, 124, 181, 186, 187, 220, 216
- Радзівіл (Radziwiłł) Дамінік, ардынат нясвіжскі і алыцкі 7, 9, 33, 171, 186, 216
- Радзівіл (Radziwiłł) Мікалай Крыштаф, троцкі кашталян 33, 112, 113, 168
- Радзівіл Мікалай Янавіч, віленскі ваявода 98, 211
- Радзівіл Міхал, віленскі ваявода 7, 55, 187
- Радзівіл (Radziwiłł) Стафанія, в. Вітгенштэйн 9, 10, 70, 71, 123, 186, 187, 216
- Радзівіл (Radziwiłł) Юрый, кардынал 76, 128, 191
- Радзівіл (Radziwiłł) Януш, гетман ВКЛ 31
- Радзівілы (Radziwiłły), род 30, 31, 63, 65, 68, 87, 99, 115, 116, 117, 120, 138, 154
- Радзюк Аляксандр Рыгоравіч, беларускі гісторык 43, 44, 45, 48*
- Раецкая Соф'я, в. Кашыц 195
- Раманоўскі Вяслаў, саветнік РП 61
- Рамарына Джыралама, польскі генерал 206
- Рапялеўскі (Ropelewki) Станіслаў, польскі паэт, літаратурны крытык 57, 58, 95, 96, 146, 147, 148, 149, 207
- Рафаловіч (Rafałowicz) Ян 99, 154
- Рдултоўская (Rdułtowska) Анэля, каханая Л. Шпіцнагеля 69, 121, 178
- Робертсан Вільям, ангельскі гісторык 25
- Рожыцкі (Rożucki) Караль, кіраўнік жытомірскіх паўстанцаў 86, 89, 105, 137, 141, 161, 200
- Рожыцкі (Rożucki) Самуэль, польскі генерал 38, 39, 40, 41, 42, 45, 52, 88, 89, 90, 139, 140, 141, 142, 200, 201, 202, 203, 204, 221
- Рожыцкі (Rożucki) Юзаф, шэф штаба 90, 141, 204

- Роланд Францішак, польскі генерал 193, 203
- Ромер Міхал, віленскі маршалак 193
- Ромер Эдвард, член ЦВПК, мастак 193
- Рот (Roth) Логін Восіпавіч, расійскі генерал 106, 161, 214
- Рудніцкі (Rudnicki), брат Юзафата 83, 84, 135, 136
- Рудніцкі Юзафат, аднакурснік 83, 135, 198
- Рустэм Ян, мастак 19, 178
- Рыбінскі Мацей, польскі генерал 182, 183, 195, 196, 206, 221
- Рыдзігер (Rüdiger) Фёдар, расійскі генерал 39, 89, 103, 141, 159, 203
- Рыкачэўскі (Rykaszewski) Эразм, польскі лінгвіст, перакладчык 206
- Рыльскі Максім Фадзеевіч, украінскі савецкі паэт 57
- Рымкевіч (Rymkiewicz) Яраслаў Марэк, гісторык польскай літаратуры 185, 189
- Рымскі-Корсакаў Андрэй Пятровіч, гл. *Корсакаў А. П.*
- Рымша Тэрэза, в. Мержаеўская 196
- Рынальда (Rinaldo) Рынальдзіні, літаратурны персанаж 75, 127, 191
- Рыхліцкая (Rychlicka) Гальшка, в. Янушкевіч 100, 155
- Рышкевіч (Ryszkiewicz) Анджэй, польскі мастацтвазнаўца 178
- Рэйналь (Raynal) Гіём Томас Франсуа, французскі гісторык, сацыёлаг 29
- Рэйтан Тэкля, шляхцянка XIX ст. 9, 174
- Рэтэль (Rettel) Леанард, польскі пісьменнік, перакладчык 94, 145, 206, 207
- Сабалеўская Ганна, в. Цэйзік 174
- Сабалеўскі (Sobolewski) Людвік, філолаг, гісторык літаратуры 31, 113, 114, 169, 218
- Савасцей (Sawasciej) Міхал, адна-класнік 67, 119, 176
- Савасцей (Sawasciej) Ян, бацька Міхала 176
- Садоўская (Sadowska) Леакадзія, польскі гісторык 31, 164, 169, 216
- Сакалоўская Тэкля, в. Янушкевіч 6, 7, 8, 10, 46, 47, 75, 101, 127, 156, 171, 191, 219
- Сакалоўская Францішка, нар. Галецкая, гл. *Галецкая Францішка Сакалоўскі (Sokolowski) Аўгуст*, польскі гісторык 218
- Сакалоўскі (Sokolowski) Андрэй, дзед 101, 156
- Сакалоўскі (Sokolowski) Ігнацій, пасэсар, сваяк 82, 134, 196
- Сакалоўскі (Sokolowski), ксёндз, дзяцька 73, 125
- Сакен (Saken) Фабіян Вільгельмавіч, гл. *Остэн-Сакен Ф. В.*, князь, расійскі генерал 43, 107, 162, 215
- Салетра (Saletra) Войцэх, польскі гісторык 39, 41, 204
- Сальмановіч (Salmonowicz) Ісідор, пракуратар 36, 71, 124, 173, 187

- Сапега (Sapieha) Іван Сямёнавіч, пісар гаспадарскі 98, 99, 153, 154, 209, 210
- Сапега (Sapieha) Леў, падканцлер ВКЛ 33, 109, 111, 112, 113, 165, 166, 168, 169
- Сапегі (Sapiehy), род 30
- Свацкі (Swacki), расійскі консул 106, 162
- Свентаржэцкая Брыгіта, в. Зан 182
- Семяновічаўна (Siemionowiczowna) Юстына, в. Янушкевіч 100, 155
- Серакоўскі Я. 32
- Сівіцкая (Siwicka) Дарота, гісторык польскай літаратуры 185, 189
- Сідаровіч (Sidorowicz) Канстанцін, віленскі адвакат 24, 70, 122, 185
- Скальская (Skalska) Лія, гісторык мастацтва 174
- Скарута Алехна, падкаморы хельмскі 210
- Скачкоўскі Марцін, бацька Юзафа 16, 177
- Скачкоўскі (Skoczkowski) Юзаф, настаўнік гімназіі 16, 68, 121
- Скшынецкі Юзаф, польскі генерал 52
- Славажскі (Słoważski) Васіль, смаленскі баярын 98, 153
- Славацкі (Słowacki) Эўзебіуш, прафесар 178, 179
- Славацкі (Słowacki) Юліуш, паэт 5, 18, 19, 57, 58, 69, 96, 121, 150, 177, 178, 179, 193, 208, 220
- Слаўны В. 221
- Слівінская (Śliwińska) Ірміна, гісторык польскай літаратуры 26, 28, 177
- Слівоўская (Śliwowska) Вікторыя, польскі гісторык 14, 61, 174, 175, 192
- Слізень Анэля, нар. Мацкевіч, гл. Мацкевіч Анэля
- Слізень Баляслаў, брат Канстанціна Рафала і Ота 182, 183
- Слізень (Slizień) Канстанцін Рафал, філарэт 20, 69, 122, 182
- Слізень Люцыян, брат Канстанціна Рафала і Ота 182
- Слізень Мячыслаў, брат Канстанціна Рафала і Ота 182
- Слізень (Slizień) Ота, філарэт, паўстанец 69, 122, 182, 183
- Слізень Ян, наваградскі шляхціц 182
- Слізьні, род 180
- Смігельскітэ-Стукене Рамуне, літоўскі гісторык 61
- Смуглевіч Францішак, мастак 175
- Снарскі (Snarski) Станіслаў (у манастве Геацынт), нясвіжскі настаўнік 13, 67, 119, 175
- Снарскі (Snarski) Юзаф, бацька Станіслава 13
- Снядэцкі Анджэй, польскі навуковец, філосаф 19
- Снядэцкі Ян, польскі матэматык, астраном 19
- Солтан (Sołtan) 83, 134
- Солтык Раман, польскі пісьменнік, паўстанец 51
- Сонтаг Я., літограф 221

- Сосна Уладзімір Аркадзевіч, беларускі гісторык 62
- Спіцымір (Spicimir) Жыдка, шляхціц XIV ст. 114, 169
- Стасюлевіч (Stasiulewicz) Раймонд, нясвіжскі настаўнік 13, 66, 119, 175
- Стасюлевіч (Stasiulewicz) Стафан, бацька Раймонда 13
- Страшэвіч Юзаф, паўстанец, эмігрант 202
- Строганаў Сяргей Рыгоравіч, мінскі часовы ваенны губернатар 197
- Струміла (Strumiła) Ян, шляхціц XV ст. 114, 169
- Стрыйкоўскі (Stryjkowski) Мацей, гісторык, храніст 98, 153, 209
- Ступкевіч (Stupkiewicz) Станіслаў, гісторык польскай літаратуры 26, 28, 177
- Судольскі (Sudolski) Збігнеў, гісторык польскай літаратуры, літаратуразнаўца 177, 183, 188
- Сумарок (Sumorok) Крысцэнцій, ксёндз 6, 63, 115
- Сухадольскі Міхал, бацька Юльяна 17
- Сухадольскі Юльян, настаўнік гімназіі 17
- Сцыпіён (Scypon) Вераніка, в. Грабоўская 102, 158, 208
- Сцыпіёны (Scypony), род 97, 152
- Сыманова (Symonowa), служанка 66, 119
- Сянкевіч (Sienkiewicz) Караль, польскі бібліяграф, гісторык 78, 130, 193
- Сярэйскі (Serejski) Мар'ян Генрык, польскі гісторык 21, 22, 25
- Тавянскі Андрэй, польскі містык 173
- Тамковіч (Tomkowicz) Ян, возны 99, 154
- Тарлецкі (Terlecki) Тамаш, бацька Яцка 13
- Тарлецкі (Terlecki) Яцэк, нясвіжскі настаўнік 13, 14, 66, 119, 175
- Тарноўскі Станіслаў, польскі гісторык літаратуры 204
- Тарноўскія, род 201
- Таргар, персанаж грэцкай міфалогіі 208
- Твардоўскі (Twardowski) Вінцэнт, хросны бацька 63, 115
- Траціак (Tretiak) Юзаф, польскі гісторык літаратуры, крытык 181
- Траяновіч (Trojanowiczowa) Соф'я, польскі гісторык літаратуры 5
- Трынкеўскі (Trynkowski) Ян, польскі гісторык 172
- Трэмбецкі (Trębecki) Станіслаў, польскі паэт 56, 73, 126, 191
- Трэнтоўскі (Trentowski) Браніслаў, польскі філосаф 52
- Тыфон (Tyfon), персанаж грэцкай міфалогіі 97, 152, 208
- Тышкевіч (Tyszkiewicz) Каміла, в. Слізень 183
- Тышкевіч (Tyszkiewicz) Юзаф, маршалак 37, 79, 80, 131, 132, 194
- Тэкла (Tekla), святая 76, 128

- Уладзіслаў III Варненчык (Władysław III Warneńczyk), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 31, 114, 169
- Уладзіслаў IV Ваза (Władysław IV Waza), вялікі князь літоўскі, кароль польскі 99, 154, 155, 211
- Уліцкая Ганна, в. Карчэўская 178
- Умінскі (Umiński) Ян Непамуцен, польскі генерал 51, 91, 142, 205, 221
- Уратноўскі (Wrotnowski) Фелікс, гісторык, выдавец, эмігрант 5, 23, 26, 27, 52, 72, 80, 101, 125, 132, 156, 189, 190, 194, 202
- Фінкель (*Finkiel*) Людвік, польскі бібліёграф 183
- Фірковічус Рамуальдас, літоўскі гісторык, археограф 210
- Фядута Аляксандр Іосіфавіч, беларускі гісторык літаратуры 61, 172
- Хадзінскі (Chadzyński) Міхал 100, 155
- Хатхор (Athor), багіня неба 97, 152, 208
- Хвалевік (Chwalewik) Эдвард, польскі бібліяфіл, гісторык 59
- Хёніг (Hönig), вайсковец 83, 135
- Хлапіцкі Юзаф, польскі генерал 52
- Хлапоўскі Дзэідэрыі, польскі генерал 202, 207, 221
- Хлодвіг, кароль 22
- Ходзька Леанард, пісьменнік 52
- Храпавецкі 100, 155
- Храпавіцкі Мацей Яўграфавіч, гродзенскі ваенны губернатар 42
- Храптовіч Адам, уласнік Шчорсаў 180, 218
- Хржаноўскі (Chrzanowski), падлоўчы 81, 133
- Хруцкі (Chrucki) Ян, польскі пісьменнік 112, 167, 217
- Цабан Вяслаў, польскі гісторык 61
- Цалер (*Callier*) Эдмунд, гісторык, публіцыст 198, 201, 205
- Цецішоўскі (Cieciszowski) Каспер Казімір, гл. Калумна-Цецішоўскі К. К.
- Ціхоўскі (*Ciechowski*) Вацлаў, гісторык 26, 27, 28
- Цэйзік (Ceudzik) Ігнацій Юльян, фальшываманетчык 66, 118, 174, 175
- Цэйзік (Ceudzik) Міхал, бацька Ігнація і Фелікса 174
- Цэйзік (Ceudzik) Фелікс, фальшываманетчык 174
- Чартарыйскі (Czartoryjski) Адам Ежы, палітычны дзеяч 38, 51, 84, 88, 136, 139, 185, 195, 199, 202, 203, 205, 208, 220
- Чартарыйскія, род 218
- Чарткоўскі (*Czartkowski*) Адам, польскі гісторык культуры, выдавец успамінаў 186
- Чаховіч Антоній, паўстанец 37
- Чацкі (Czacki) Тадэвуш, польскі навуковец, грамадскі дзеяч 98, 111, 112, 113, 153, 167, 169, 189, 209, 217
- Чачот (Czczot) Ян, літаратар, перакладчык 20, 69, 121, 122, 180

- Шантыр (Szantyr) Станіслаў,
ксьёндз *64, 116, 172*
- Шаптыцкі (Szeptycki) Вінцэнт, пал-
коўнік, паўстанец *89, 140, 203*
- Шапэн Фрыдэрык, польскі
кампазітар *5*
- Шпіцнагель (Spitznagel) Аляк-
сандр, дыпламат *96, 150, 208*
- Шпіцнагель (Spitznagel) Людвік
Уладзіслаў, выпускнік
Віленскага ўніверсітэта *18, 19,
68, 69, 121, 177, 178, 179, 208*
- Шпіцнагель (Spitznagel)
Фердынад, прафесар медыцы-
ны *19, 121, 177*
- Шульц Дамінік, настаўнік гімназіі *17*
- Шульц Людвік, бацька Дамініка *17*
- Шумскі (Szumski) Станіслаў,
віленскі маршалак, аўтар
успамінаў *193, 221*
- Шыдлоўскі Ігнацій, настаўнік
гімназіі, перакладчык Байрана
17, 189
- Шыдлоўскі Юзаф, бацька Ігнація *17*
- Шыmanoўская Марыя, піяністка *197*
- Шыманскі Марцэлій, паўстанец,
эмісар *14*
- Шэмбек (Szembek) Пётр, польскі
генерал *89, 142, 205*
- Шэмес Адам, мастак *219*
- Экскемелін (Oehmelin) Аляксандр
Аліёе, пісьменнік *29*
- Эльшэвіч (Eliaszewicz), студэнт
15, 68, 78, 121, 130, 177
- Юзаф (Józef), слуга *74, 75, 126,
127, 128*
- Юраўна (Jurauna) Алена *99, 154*
- Юраўна (Jurauna) Дарота *99, 154*
- Ягайла, вялікі князь літоўскі, ка-
роль польскі *210, 218*
- Ягалкоўскі (Jahałkowski) Стані-
слаў, кантралёр *89, 140, 202*
- Ягелоны *181*
- Ядвіга, каралева польская *61*
- Ялавіцкі (Jełowicki) Аляксандр,
грамадскі дзеяч, выдавец *91, 92,
142, 143, 206*
- Ялавіцкі Вацлаў, бацька Аляксанд-
ра *206*
- Ялавіцкі Эдвард, брат Аляксандра
206
- Ян, святы *30*
- Ян III Сабескі, вялікі князь літоў-
скі, кароль польскі *178*
- Янолет Марцэлій, настаўнік гім-
назіі *17*
- Яноўскі Ян Непамуцен, польскі
публіцыст *51*
- Янушка (Januszko), пісар літоўскі
98, 153, 208
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Адам,
сын Якуба *100, 156*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Адольф,
брат *8, 10, 11, 41, 42, 43, 46, 47,
48, 49, 64, 66, 68, 73, 77, 78, 79,
88, 90, 101, 114, 116, 118, 120,
126, 129, 130, 131, 139, 140, 156,
170, 172, 175, 177, 187, 190, 192,
193, 201, 202, 219, 220*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Аляк-
сандр, сын Адама *100, 155*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Андрэй,
сын Яна *100, 155*

- Янушкевіч (Januszkiewicz) Валерыя, сястра 8, 101, 157
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Гальшка, нар. Рыхліцкая, *гл. Рыхліцкая Гальшка*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Ганна, нар. Брадзінская 7
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Ігнацій, сын Тамаша 101, 156
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Казімір, сын Аляксандра 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Каміла, сястра 8, 101, 157
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Канстанцыя, нар. Брацішэўская, *гл. Брацішэўская Канстанцыя*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Караліна, дачка Рамуальда 102, 157, 173
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Караль Мацей, сын Крыштафа 100, 155, 156
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Касільда, дачка Януарыя 8, 102, 157, 192, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Касільда, в. Кантоўская 8, 10, 45, 46, 101, 157, 192, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Крыштаф, сын Аляксандра 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Магдалена, нар. Касцюшка, *гл. Касцюшка Магдалена*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Марыя, нар. Булгарына, *гл. Булгарына Марыя*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Марыя, нар. Летрон, *гл. Летрон Марыя*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Марыя (Марыня), в. Попель 50, 53, 90, 102, 140, 157, 202
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Марыянна, дачка Яна 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Марыянна, нар. Брацішэўская, *гл. Брацішэўская Марыянна*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Вітольд Адольф, сын Януарыя 8, 102, 157, 192, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Міхал, сын Януарыя 8, 102, 157, 192, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Міхал, дзядзька 68, 73, 120, 126
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Міхал, сын Адама 101, 156
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Міхал, сын Тамаша 7, 8, 9, 10, 45, 47, 48, 49, 101, 156, 171, 174, 177, 186, 190
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Міхал, сын Яна 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Рамуальд, брат 8, 10, 11, 24, 41, 42, 46, 47, 48, 50, 64, 66, 76, 77, 94, 101, 114, 116, 118, 119, 128, 129, 145, 157, 170, 172, 192, 202, 219
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Рэгіна, 1 в. Гушча, 2 в. Хадзінская 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Соф'я, в. Пясецкая 8, 10, 45, 46, 64, 77, 101, 116, 129, 157, 173

- Янушкевіч (Januszkiewicz) Станіслаў Яўстафій, сын Януарыя 8, 102, 157, 192, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Тадэвуш, сын Рамуальда 50, 77, 102, 129, 157, 192
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Тамаш, сын Адама 101, 156
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Тэадора, нар. Валовічаўна, гл. *Валовічаўна Тэадора*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Тэкля, нар. Сакалоўская, гл. *Сакалоўская Тэкля*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Юлія, в. Кавалеўская 8, 10, 64, 101, 116, 157, 172, 212
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Юстына, нар. Семяновічаўна, гл. *Семяновічаўна Юстына*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Якуб, сын Аляксандра 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Якуб, сын Яна 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Ян, сын Адама 100, 155
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Януарый, брат 8, 10, 47, 50, 77, 101, 129, 157
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Яўгенія, нар. Ларыс, гл. *Ларыс Яўгенія*
- Янушкевіч (Januszkiewicz) Яўстафій, аўтар успамінаў 5, 6, 8, 10, 11, 13–15, 19–42, 46–51, 54–60, 68, 73, 82, 91, 94, 96, 97, 101, 108, 114, 121, 142, 144, 146–152, 157, 162, 170–176, 180, 181, 183–190, 194, 196–202, 204–208, 213, 216, 217, 219, 220, 221
- Янушкевічы, род 6, 10, 48, 49, 51, 53, 219
- Янушковіч (Januszkowicz) Адам, гл. *Мерла-Янушкевіч А.*
- Янушковіч (Januszkowicz) Ганка, жонка Адама 99, 154
- Янушковіч (Januszkowicz) Ленарт 99, 154
- Янушковіч (Januszkowicz) Серафім 99, 154
- Янушковіч (Januszkowicz) Станіслаў, гаспадарскі зямянін 211
- Янушковіч (Januszkowicz) Таццяна (Феня), жонка Фёдара 99, 154, 210
- Янушковіч (Januszkowicz) Фёдар (Хветка, Федка, Тэадор), пісар літоўскі 98, 153, 209, 210
- Янушковічава (Januszkowiczowa) Соф'я Янаўна, нар. Яцковіч
- Янушэўская Саламея, 1 в. Славацкая, 2 в. Бекю 19, 178
- Яньскі Багдан, польскі эканаміст 206
- Ярашынская Ганарата, в. Ялавіцкая 206
- Ярашэвіч Юзаф, прафесар права 31
- Яўнут (Яўнуцій), вялікі князь літоўскі 208
- Яцкевіч Зміцер Лявонцевіч, беларускі гісторык 62
- Яцковіч Соф'я Янаўна, в. Янушковічава 99, 154, 211

Геаграфічны паказальнік*

- Авіньён**, горад у Францыі 173
Азія 187
Акатуй, руднік Забайкальскага края 175
Александрыя, горад у Егіпце 177
Алыка (Оҕука), мяст. Дубенскага пав. Валынскай губ. 30, 87, 138, 200
Альтаны (Oltany), не ідэнтыфікавана 114, 169
Амерыка 29
Англія 196, 202
Анікшты, маэнт. Вількамірскага пав. Віленскага ваяв. 211
Апатаў (Opotowo), горад, цэнтр пав. Радамскай губ. 89, 140, 203
Арэнбург, горад, цэнтр Арэнбургскай губ. 14, 182
Асвенцім (Oświęcim), мяст. Бяльскага пав. у Галіцыі 90, 141, 142, 205
Астраленка (Ostrołęka), горад, цэнтр пав. Ломжынскай губ. 88, 139, 201, 205
Астрог (Ostrog), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 106, 162, 215
Атэй (Auteuil), горад у Францыі 102, 157
Аўстрыя 39, 206
Ашмянскі (Oszmiański) пав. 81, 133
Ашмяны (Oszmiany), горад, цэнтр пав. Віленскай губ. 37, 79, 80, 131, 132, 178, 194
Бабруйск, горад, цэнтр пав. Мінскай губ. 16, 198
Багуслаў (Bohusław), мяст. Канёўскага пав. Кіеўскай губ. 73, 126, 190
Багуслаўскі (Bohusławski) пав. 105, 161
Бакшты, маэнт. Ашмянскага пав. Віленскага ваяв. 211
Балцкі (Bałcki) пав. 106, 161
Бардо, горад у Францыі 192
Барцікі, маэнт. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 182
Баруны (Boruny), мяст. Ашмянскага пав. Віленскай губ. 37, 72, 80, 124, 132, 188
Ба-Рэн, дэп. у Францыі 197
Баціньель, прадмесце Парыжа 182, 196
Белавежская (Białowieska) пушча 39, 89, 140, 201, 202
Беларусь 6, 7, 38, 55, 199
Беласток, горад, цэнтр Беластоцкай вобл. 16
Бельгія 180
Беліца, мяст. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 195, 196
Бельск (Bielsk), цэнтр пав. Падляшскага ваяв. 112, 167
Беразніца (Bereźnica), мяст. Ровенскага пав. Валынскай губ. 105, 161, 214
Берасцейскае (Brzeskie) ваяв. 100, 101, 156

* Лакалізацыя пазначаная на перыяд згодкі геаграфічных аб'ектаў.

- Берасцейшчына** 209
- Берлін**, сталіца Прускага каралеўства і Германскай імперыі 39, 184, 202, 206, 220
- Бёрн**, горад у Швейцарыі 201
- Бобрык** (Bobrek), в. Хшанаўскага пав. у Галіцыі 41, 90, 141, 205
- Борамля**, сяло Валынск. губ. 198
- Браслаўскі** (Brasławski) пав. 98, 153
- Браслаўшчына** 209
- Брно** (Brunn, Brunn), горад у Чэхіі 91, 142
- Броды** (Brody), мяст. цэнтр пав. у Галіцыі 67, 106, 138, 162, 200, 215
- Брольсберг**, горад у Швейцарыі 202
- Брусель**, сталіца Бельгіі 180
- Брэст**, горад, цэнтр пав. Гродзенскай губ. 43
- Буг Заходні**, рака 198, 201, 213
- Буржэ** (Bourges), горад у Францыі 90, 141, 182, 200
- Бучач** (Buczacz), горад 114, 169, 218
- Бярдзічаў** (Berdyczow), горад, цэнтр пав. Кіеўскай губ. 106, 162, 215
- Вавель**, раён Кракава 179
- Валашчызна** (Wołoszczyzna), гістарычная частка Румыніі 106, 161, 214
- Валожын** (Wołożyn), маэнт. і мяст. Ашмянскага пав. Віленскай губ. 80, 132
- Валынскае ваяв.** 200, 215
- Валынская губ.** 213, 215
- Валынь** (Wołyń) 37, 38, 73, 74, 76, 83, 86, 103, 105, 107, 108, 125, 126, 135, 138, 159, 161, 163, 179, 198, 199, 203, 206, 209, 213
- Варобін** (Worobin), в. Ровенскага пав. Валынскай губ. 209
- Варшава** (Warszawa), горад, цэнтр пав. і губ. 5, 8, 12, 14, 18, 20, 21, 35, 38, 39, 41, 43, 51, 61, 62, 64, 71, 72, 78, 80, 83, 84, 88, 89, 99, 108, 114, 116, 124, 130, 132, 135, 136, 139, 140, 141, 154, 155, 163, 169, 170, 179, 180, 182, 185, 187, 188, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 213, 218, 220, 221
- Варшаўскае княства** 203
- Васільчыцы** (Wasilczycy), маэнт. Слуцкага пав. Мінскай губ. 64, 116, 172
- Вена**, сталіца Аўстра-Венгрыі 174, 178, 218
- Вечыны** (Weczyny), маэнт. Луцкага пав. Валынскай зямлі 99, 154
- Вілейскі пав.** 38, 202
- Віленская губ.** 13, 14, 16, 44, 203
- Вількамірскі** (Wilkomirski) пав. 38, 99, 155, 207
- Вільня** (Wilna), горад, цэнтр пав. і губ. 7, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 30, 31, 35, 36, 37, 41, 46, 49, 68, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 79, 101, 103, 113, 114, 117, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 156, 159, 164, 168, 170, 174, 178, 179,

- 180, 181, 184, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 197, 199, 202, 203, 207, 218, 220
- Вільнюс**, сталіца Літоўскай Рэспублікі 61, 65
- Вінніца** (Winnica), мяст., цэнтр пав. Падольскай губ. 68, 106, 120, 162, 206
- Вісла** (Wisła), рака 87, 88, 89, 138, 139, 141
- Віцебск**, горад, цэнтр пав. і губ. 14
- Віцебская губерня** 13, 14, 180
- Віцебшчына** 180
- Вусава** (Ussow), фальв. Слуцкага пав. Мінскай губ. 8, 9, 63, 64, 65, 115, 116, 117, 171
- Вяземскае княства** 209
- Вялікае княства Літоўскае** (Wielkie Księstwo Litewskie), (ВКЛ) 15, 31, 32, 100, 111, 156, 189, 208, 209, 216, 217, 218
- Вялікае княства Пазнанскае** 187, 208
- Вялікія Чаплі** (Czaple Wielkie), в. Келецкага ваяв. 50, 51, 58, 59, 219
- Вятка**, горад, цэнтр губ. 43, 201
- Вярсаль** (Wersal), прадмесце Парыжа 73, 126
- Галіцыя** (Galicja) 41, 84, 85, 87, 89, 103, 106, 136, 137, 138, 141, 159, 162, 200, 201, 203, 204, 206
- Ганусоўшчына** (Hanusowszczyzna), фальв. Слуцкага пав. Мінскай губ. 9, 65, 66, 68, 117, 118, 120, 174
- Гарадзішча**, маэнт. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 195
- Гейтвілішкі** (Heitwiliszki), Віленскае ваяв. 55, 99, 154
- Гродзенская губ.** 13, 44, 181, 185, 203
- Гродзенскі пав.** 13
- Гродна**, горад, цэнтр пав. і губ. 13, 14, 17, 178
- Грохаў**, мяст. каля Варшавы 205
- Груззеніца**, маэнт. Ашмянскага пав. Віленскага ваяв. 211
- Грэцыя** 28
- Дакудова** (Dokudowo), мяст. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 80, 132, 196
- Далматоўшчына**, в. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 180
- Дамбровіца** (Dąbrowica), мяст. Ровенскага пав. Валынскай губ. 83, 104, 134, 135, 160, 197, 209
- Данаў**, в. не ідэнтыфікавана 196
- Дзікаў** (Dzików), маэнт. Тарнабжэскага пав. Падкарпацкага ваяв. 87, 139, 201
- Дзягільна** (Dziahylna), маэнт. Мінскага пав. Мінскай губ. 7, 8, 9, 10, 43, 46–50, 80, 88, 101, 129, 132, 156, 157, 192
- Дзялятычы** (Delatycze), мяст. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 77, 80, 81, 132, 133, 196,
- Дзямошын** (Demoszyn), не ідэнтыфікавана 114, 169
- Дзятлава**, мяст. Слонімскага пав. Гродзенскай губ. 195

- Днепр** (Dniepr), рака 73, 85, 126, 136
- Дністр** (Dniestr), рака 106, 161
- Доўгае** (Dołhe), маэнт. Полацкага ваяв. 100, 155
- Драгічын** (Drochuczyn), горад Беластоцкай вобл. 88, 89, 140, 201
- Дрысенскі пав.** 13
- Дрэздэн**, горад Каралеўства Саксонскага 178, 188, 203
- Дубна** (Dubno), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 104, 106, 160, 162, 214
- Дунай** (Dunaj), рака 214
- Дунайскія княствы** 215
- Еўропа** (Europa) 57, 78, 97, 152, 214
- Жабінка** (Żabinka), фальв. Кобрынскага пав. Гродзенскай губ. 156, 212
- Жабчэ** (Żabcze), в. Луцкага пав. Валынскай зямлі 55, 98, 153, 210
- Жулкені**, в. Пінскага пав. Мінскай губ. 195
- Жытомір** (Żytomierz), горад, цэнтр Валынскай губ. 85, 86, 104, 106, 107, 136, 137, 160, 162
- Жытомірскі пав.** 200
- Завілейскі** (Zawilejski) пав. 80, 132
- Замосцье** (Zamość), горад, цэнтр пав. Люблінскай губ. 86, 137, 200
- Занадволкі** (Zanadwólki), не ідэнтыфікавана 114, 169
- Запетава** (Zapetowo), не ідэнтыфікавана 114, 169
- Заскоркі** (Zaskorki), маэнт. Полацкага ваяв. 100, 155, 211
- Затор** (Zator), горад Вадовіцкага пав. у Галіцыі 90, 141, 142, 205
- Зацерэва** (Zacierzew), маэнт. Навагрудскага пав. Мінскай губ. 82, 134, 196
- Злочаў** (Złoczów), в. у Галіцыі 114, 169, 170, 218
- Ігуменскі пав.** 173, 176
- Ілжа** (Iłża), горад, цэнтр пав. Радамскай губ. 89, 140, 203, 204
- Ілжыцкі пав.** 39
- Ільгацішкі** (Ilgatyszki), маэнт. Віленскага ваяв. 55, 99, 154
- Іркуцк**, горад, цэнтр губ. 175
- Італія** (Włochy) 57, 78, 130, 178, 188
- Ішкалдзь**, мяст. Наваградскага пав. Гродзенскай губ. 181
- Ішым**, горад Табольскай губ. 49
- Казімеж** (Kazimierz), мяст. Слупецкага пав. Калішскай губ. 89, 140, 203
- Казлоўшчына** (Kozłowszczyzna), маэнт. Полацкага ваяв. 100, 101, 155, 156
- Каір** (Kair), сталіца Егіпта 96, 151
- Калішскае** (Kaliskie) ваяв. 39, 41, 89, 140, 203, 204
- Калодзезі** (Kołodziezi), в. Луцкага пав. Валынскай зямлі 55, 98, 153, 210
- Кальварыя Забржыдоўская** (Kalwaryja Zebrzydowska), мяст. Вадовіцкага пав. у Галіцыі 90, 142, 205

- Калюшын** (Kaluszyn), мяст. каля Варшавы 88, 140, 202
- Каменка** (Kamionka), мяст. Ольгапольскага пав. Падольскай губ. 85, 86, 136, 137, 199
- Каменны Брод**, Гродзенская губ. 195
- Камень Шляхецкі** (Kamień Szlachecki), маёнтак Кобрынскага пав. 98, 153, 209
- Камянец Падольскі** (Kamieniec Podolski), горад, сталіца Падольскай губ. 103, 106, 159, 161, 213
- Канеў** (Kaniów), горад, цэнтр пав. Кіеўскай губ. 73, 126, 190
- Канстанцінопаль** (сучасн. Стамбул), горад у Турцыі 28
- Капыль** (Koryu), мяст. Слуцкага пав. Мінскай губ. 63, 64, 116, 117, 171
- Каралеўства Польскае** (Królestwo Polskie) 39, 78, 88, 139, 185, 200, 217, 218
- Карпаты** 214
- Карэлічы** (Korelicze), мяст. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 80, 82, 132, 133, 134, 196
- Касцяневічы** (Касцянеўа), фальв. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 198
- Кель** (Kiele), фальв. Слуцкага пав. Мінскай губ. 61, 116, 172
- Кельцы**, горад, цэнтр ваяв. 61
- Кіеў** (Kijów), горад, цэнтр пав. і губ. 43, 73, 105, 107, 126, 161, 162, 201
- Кіеўская** (Kijowska) губ. 85, 137, 215
- Кізыл-Арват** (Кізіл), горад Асхабадскага ўезда 180
- Клецк** (Kleck), мяст. Слуцкага пав. Мінскай губ. 74, 75, 126, 127, 128, 191
- Кобрынскі** (Kobryński) пав. 156, 211, 212
- Ковель** (Kowiel), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 104, 105, 159, 161
- Ковельскі** (Kowelski) пав. 104, 107, 160, 163
- Корсунь** (Korsuń), мяст., цэнтр Канеўскага пав. Кіеўскай губ. 98, 153
- Коўна** (Kowno), горад, цэнтр пав. і губ. 79, 131
- Кошалева**, в. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 195
- Кракаў** (Kraków), горад у Аўстра-Венгрыі 19, 51, 53, 60, 61, 64, 102, 116, 157, 179, 196, 205
- Кракаўскае** (Krakowskie) ваяв. 39, 89, 140, 201, 202, 203, 204, 218
- Кракаўскае прадмесце** (Krakowskie Przedmieście), вул. у Варшаве 114, 170
- Крамянец** (Krzemieniec), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 103, 106, 161, 179, 214
- Краснадворцы**, в. Слуцкага пав. Мінскай губ. 82, 134, 196
- Краснае** (Krasne), мяст. Ямпольскага пав. Падольскай губ. 68, 73, 106, 120, 126, 161, 177

- Крожы**, мяст. Расіенскага пав. Ко-
венскай губ. 13
- Крыжановічы** (Krzyżanowicze),
в. Ілжыцкага пав. Радамскай
губ. 39, 89, 141, 203, 204
- Кулкі** (Kółki), мяст. Луцкага пав.
Валынскай губ. 83, 84, 87, 135,
136, 138, 198, 199
- Курнік**, горад Пазнанскага пав.
Вялікапольскага ваяв. 31
- Лань** (Lań), рака 75, 128, 191
- Лапухі** (Łoruchy), фальв. Ігумен-
скага пав. Мінскай губ. 67, 119
- Ляхва** (Łachwa), мяст. Мазырскага
пав. Мінскай губ. 82, 83, 134, 197
- Лашатр**, горад у Францыі 193
- Ленін** (Lenin), мяст. Мазырскага
пав. Мінскай губ. 82, 134, 197
- Лепель**, горад, цэнтр пав. Віцеб-
скай губ. 180
- Лепельскі пав.** 13
- Ле Пюі**, горад у Францыі 197
- Ліверпуль** (Liwerpól), горад у Ве-
лікабрытаніі 94, 145
- Ліворна** (Livourno), горад у Італіі
57, 97, 152
- Ліда** (Lida), горад, цэнтр пав. Гро-
дзенскай губ. 81, 82, 133, 134
- Лідскі пав.** 193
- Лікія**, у старажытнасці краіна ў
Малой Азіі 208
- Ліпава** 192
- Літва** (Litwa) 6, 38, 41, 68, 70,
79, 80, 86, 88, 89, 103, 122, 131,
132, 137, 139, 140, 159, 178,
188, 199
- Літва** (Litwa), засц. Ігуменскага
пав. Мінскай губ.; фальв. Мін-
скага пав. 120, 176
- Луцк** (Łuck), горад, цэнтр пав. Ва-
лынскай губ. 104, 105, 160, 161,
213, 214
- Луцкі** (Łucki) пав. 99, 104, 154, 160
- Львоў** (Lwów), горад, сталіца Га-
ліцыі 31, 87, 114, 138, 139, 169,
198, 200
- Любельскае ваяв.** 39
- Любельшчына** 203
- Магілёў** (Mohylów), горад, цэнтр
пав. Падольскай губ. 73, 126, 191
- Магілёў**, горад, цэнтр пав. і губ. 18
- Магілёўская губ.** 182
- Мазыр**, горад, цэнтр пав. Мінскай
губ. 16
- Мазырскі** (Mozyrski) пав. 83, 105,
135, 161
- Макогаў**, прадмесце Варшавы 7
- Малдавія** 214
- Малышкоўшчына** (Małyszko-
szczyzna), фальв. Ігуменскага пав.
Мінскай губ. 9, 120, 176
- Манмарансі**, могілкі 50, 203, 221
- Манмартр**, раён Парыжа 179,
180, 196, 200
- Манш**, дэп. у Францыі 193
- Маркава** (Markowo), маёнт. По-
лацкага ваяв. 101, 156
- Маркава** (Markowo), цэнтр
гаспадарскай воласці Вілен-
скага ваяв. 98, 153, 209
- Марсэль**, горад у Францыі 40
- Масква**, горад 43, 188

- Маскоўскае княства** 209
- Мацяёвіцы** (Maciejowice), мяст. Гарвалінскага пав. Седлецкай губ. 42, 78, 130, 193
- Мельнік** (Mielnik), цэнтр пав. Падляскага ваяв. 99, 154, 210
- Мемфіс**, горад у старажытным Егіпце 208
- Мерач**, маэнт. Віленскага пав. Віленскага ваяв. 211
- Межаў** (Miechów), горад, цэнтр пав. Келецкай губ. 90, 141, 205
- Мігаўка**, маэнт. Менскага пав. Менскага ваяв. 211
- Міжрэчча, Междурэчча, Мяжырычы** (Międzyrzecze), не ідэнтыфікавана 112, 168
- Мінск** (Mińsk), горад, цэнтр пав. і губ. 16, 37, 61, 66, 80, 82, 85, 118, 124, 132, 136, 174, 182, 188, 199
- Мінскае (Mińskie) ваяводства** 108, 163
- Мінская губерня** 6, 7, 42, 44
- Мінскі (Miński) пав.** 7, 9, 71, 80, 101, 132, 134
- Міраў** (Mirów), в. Радамскага пав. Радамскай губ. 90, 141, 204
- Морач** (Morocz), рака 82, 134, 197
- Моржне** (Morzne), не ідэнтыфікавана 73, 125
- Мухавец** (Muchawiec), рака 101, 156, 212
- Мышава** (Myszowo), маэнт. Уладзімірскага пав. Валынскай зямлі 99, 154, 210
- Мяжырычы** (Międzyrzecy), в. Оўручскага пав. Валынскай губ. 105, 161, 214
- Навагрудак** (Nowogródek), горад, цэнтр пав. Гродзенскай губ. 13, 82, 134, 195, 196
- Навагрудскі (Nowogródzki) пав.** 37, 80, 132, 181, 182
- Навіны**, в. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 195
- Нантэр** (Nanterre), горад у Францыі 8, 101, 102, 157, 182
- Нараўка**, мяст. Пружанскага пав. Гродзенскай губ. 201
- Нёман** (Niemn), рака 79, 80, 81, 131, 132, 133
- Нісэй**, г. у Францыі 195
- Новаград-Валынск** (Nowogrod Wołyński), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 104, 105, 160, 161, 214
- Нясвіж** (Nieswież), горад Слуцкага пав. Мінскай губ. 8, 10, 11, 13, 14, 15, 30, 36, 65, 66, 68, 74, 75, 82, 114, 117, 118, 120, 126, 127, 134, 170, 176
- Обрын**, маэнт. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 195
- Ольгапольскі (Olgopolski) пав.** 106, 161
- Олькуш** (Olkusz), горад, цэнтр пав. Келецкай губ. 90, 141, 142, 200
- Осек** (Osiek), пасад Сандамірскага пав. Радамскай губ. 90, 142
- Оўруцкі (Owrucki) пав.** 105, 160
- Оўруч** (Owrucz), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 105, 160, 214

- Павірынце** (Powiryniec), маэнт. Вількамірскага пав. Віленскага ваяв. 99, 100, 155
- Пагост** (Pohost), маэнт. Слуцкага пав. Мінскай губ. 82, 134, 196
- Падбярэзе** (Podbereże), маэнт. Віленскага пав. Віленскага ваяв. 99, 154, 211
- Падляшша** 174, 203, 209
- Падолле** (Podole) 37, 38, 73, 74, 79, 85, 103, 105, 107, 108, 120, 125, 126, 131, 136, 137, 159, 161, 163, 174, 177, 182, 197, 200
- Падольская** (Podolska) губ. 16, 85, 137, 215
- Пазарэчча** (Pozarzecze), не ідэнтыфікавана 114, 169
- Пазнаншчына** 58
- Пазнань** (Poznań), горад у Прусіі 71, 109, 124, 164, 187, 198, 208, 216
- Паледзе**, фальв. Мінскай губ. 9
- Палессе** (Poleś) 37, 82, 103, 116, 134, 201
- Палессе**, маэнт. Свянцянскага пав. Віленскай губ. 183
- Паляны** (Polany), маэнт. Віленскага ваяв. 99, 154, 211
- Панямонь**, маэнт. Троцкага ваяв. 211
- Парыж** (Paryż), горад, сталіца Францыі 5, 6, 40, 51, 58, 59, 60, 78, 82, 84, 91, 94, 101, 101, 130, 134, 135, 142, 145, 157, 173, 178, 179, 180, 182, 194, 195, 196, 190, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 221
- Паскіры**, Віленскае ваяв. 99, 154
- Паставы**, мяст. Дзісенскага пав. Мінскай губ. 17, 18
- Пінскі** (Piński) пав. 105, 161
- Полацк**, горад, цэнтр пав. Віцебскай губ. 13, 172
- Полацкае** (Połockie) ваяв. 99, 100, 101, 155, 156
- Полацкі пав.** 14
- Польшча** (Polska) 31, 72, 78, 87, 130, 138, 179, 184, 206, 207
- Прусія** (Prusy) 39, 182, 183, 184, 193, 195, 196, 197, 203, 206
- Прусы** (Prusy), фальв. Слуцкага пав. Мінскай губ. 6, 8, 63, 115, 116, 171
- Прут** (Pрут), рака 106, 214
- Прыселле** (Przysiele), сяло Віленскага ваяв. 98, 153, 209
- Прытык** (Przytyk), в. Радамскага пав. Радамскай губ. 89, 141, 203
- Пукаў** (Pukow), маэнт. Ігуменскага пав. Мінскай губ. 64, 67, 116, 119, 173
- Пулавы** (Puławy), горад, цэнтр пав. Люблінскага ваяв. 192, 193, 218
- Радамскі пав.** 204
- Радамысльскі** (Radomyślski) пав. 105, 160
- Радашковічы**, горад Вілейскага пав. Мінскай губ. 188
- Радзівілаў** (Radziwiłłow), маэнт. Крамянецкага пав. Валынскай губ. 86, 104, 160, 200
- Радзюкі**, фальв. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 195

- Раманаў** (Romanowa), мяст. Слуцкі пав. Мінскай губ. 64, 116, 173,
- Раперсвіль**, горад у Швейцарыі 202
- Расіенскі пав.** 13
- Расіены**, горад, цэнт пав. Ковенскай губ. 13
- Расійская імперыя** 43, 45
- Расія** (Rosja) 17, 79, 131, 211
- Ровенскі** (Rowieński) **пав.** 104, 160
- Роўна** (Równo), горад, цэнтр пав. Валынскай губ. 104, 160, 214
- Румынія** 214
- Рым** (Rzym), горад, сталіца Італіі 69, 121, 178, 188, 211
- Рэч Паспалітая** (Rzeczpospolita) 21, 68, 90, 100, 141, 155, 156, 211
- Рэчыцкі пав.** 211
- Садкоўшчына**, засц. Мінскага пав. Мінская губ. 9, 46
- Сакалова** (Sokołowa), гара 106, 162
- Самбар** (Sambor), горад, цэнтр пав. у Галіцыі 87, 139, 200
- Сандамір** (Sandomierz), горад, цэнтр пав. Радамскай губ. 88, 139
- Сандамірскае ваяв.** 39, 89, 140, 203, 204
- Санкт-Пецярбург** (Пецярбург), горад у Расіі 31, 35, 55, 71, 72, 123, 124, 177, 181, 186, 187, 188, 208
- Сапуныцы**, фальв. Лідскага пав. Гродзенскай губ. 193
- Сафіеўка** (Zofiówka), в. Уманьскага пав. Кіеўскай губ. 73, 126, 190
- Свір**, маэнт. Ашмянскага пав. Віленскага ваяв. 211
- Свольна** (Swełna), маэнт. Полацкага ваяв. 100, 155
- Свянцянскі пав.** 183
- Свянцяны**, горад, цэнтр Завілейскага пав. Віленскай губ. 183, 184
- Святы Двор**, маэнт. Ігуменскага пав. Мінскай губ. 68, 70, 74, 76, 77, 120, 122, 128, 129
- Себежскі пав.** 13
- Семяновічы** (Siemienowicze), маэнт. Ігуменскага пав. Мінскай губ. 35, 68, 71, 120, 123, 176
- Сент-Жэрмэн-дэ-Марэ** (des Marais Saint Germain), вул. у Парыжы 95
- Сібір** (Syber) 43, 84, 119, 135, 174, 175, 199, 201, 212
- Сімбірск**, горад, цэнтр губ. 43
- Сітніца** (Sitnica), в. і фальв. Мазырскага пав. Мінскай губ. 82, 83, 134, 135, 197
- Слонім**, горад, цэнтр пав. Гродзенскай губ. 175
- Слуцк** (Sluck), горад, цэнтр пав. Мінскай губ. 37, 64, 80, 117
- Слуцкі** (Slucki) **пав.** 79, 80, 131, 132
- Случ** (Slucz), рака 82, 134
- Смаленск**, горад 209
- Смаргоні**, мяст. Ашмянскага пав. Віленскага ваяв. 211
- Сноў**, мяст. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 177

- Солец** (Solec), в. Стопніцкага пав. Келецкай губ. 89, 140, 203
- Старое Сяло (Старая Вёска)** (Stare Sióło, Stara wieś), маэнт. Берасцейскага ваяв. 100, 101, 155, 156, 211
- Страсбург ці Бродніца** (Strassburg), горад у Заходняй Прусіі 91, 142, 195
- Стыр** (Styr), рака 83, 104, 135, 160, 198
- Сцеркава**, маэнт. Лідскага пав. Віленскага ваяв. 211
- Сэнт-Жэрмен-дэ-Марэ** (Marais Saint Germain), вул. у Парыжы 95, 146
- Сяхновічы** (Siechnowicy), маэнт. Кобрынскага пав. Гродзенскай губ. 156, 212
- Табольск** (Tobolsk), горад у Расіі 66, 118, 174, 175
- Таржок**, горад Цвярской губ. 180
- Томск**, горад, цэнтр губ. у Расіі 199
- Троцкі пав.** 14
- Трыпалі**, горад у Турцыі 57
- Тульчын** (Tulczyn), мяст. Брацлаўскага пав. Падольскай губ. 104, 105, 106, 160, 161, 162, 214
- Туніс**, дзяржава 97, 152
- Узноха** (Uznoha), фальв. Слуцкага пав. Мінскай губ. 64, 116, 117, 173
- Украіна** (Ukraina) 73, 103, 107, 108, 125, 159, 163, 206
- Уладзімірскі** (Włodzimierski) пав. 99, 104, 154, 160
- Уладзімірэц** (Włodzimirzec), мяст. Луцкага пав. Валынскай губ. 83, 84, 103, 104, 135, 159, 198
- Умань** (Humań), горад, цэнтр пав. Кіеўскай губ. 73, 126, 190
- Упіцкі пав.** 13
- Уфа**, горад, цэнтр уезда Арэнбургскай губ. 14, 180
- Фівы** (Teby), горад у старажытным Егіпце 96, 151
- Фларэнцыя**, горад Тасканскага герцагства 57
- Францыя** 25, 57, 91, 142, 180, 182, 193, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207
- Хшанаў** (Chrzanów), павятовы горад у Галіцыі 90, 141, 142, 205
- Цагельня** (Cegielnia), засц. Слуцкага пав. Мінскай губ. 65, 66, 118
- Цвер**, горад, цэнтр губ. 180
- Цельшы**, горад, цэнтр пав. Віленскай губ. 17
- Цімкавічы** (Cimkowicy), маэнт. Слуцкага пав. Мінскай губ. 63, 115, 171
- Цір** (Tyr), город у Турцыі (сучасны г. Сур) 96, 151
- Цюрых**, горад у Швейцарыі 202
- Чаркасы** (Czerkasy), мяст., цэнтр пав. Кіеўскай губ. 73, 126
- Чарнаўчыцы** (Czarnawczycy), мяст. Брэсцкага пав. Гродзенскай губ. 63, 115, 171
- Чартарыйск** (Czartorysk), мяст. Луцкага пав. Валынскай губ. 83, 135, 198

- Чэгрынскі** (Czehryński) пав. 105, 161
- Чэхія** 195
- Шанцы** (Szańcy), не ідэнтыфікавана 106, 162
- Шасэ д'Антэн** (Chaussée d'Antin), вул. у Парыжы 145, 94
- Шатору**, горад у Францыі 193
- Швейцарыя** 202
- Швецыя** 178, 211
- Шчорсы**, маёнт. Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 178, 180, 218
- Шырвінты** (Szyrwinty), фальв. Віленскага пав. Віленскай губ. 8, 101, 157
- Эндр**, дэп. у Францыі 197
- Явілішкі** (Jawiltyszki), Віленскае ваяв. 55, 99, 154
- Ямполь** (Jampol), горад, цэнтр пав. Падольскай губ. 73, 126, 190
- Ямпольскі** (Jampolski) пав. 106, 161
- Ясы**, горад у Румыніі 215
- Ятра**, маёнт Навагрудскага пав. Гродзенскай губ. 195

Змест

<i>Вольга Гарбачова. Уводзіны</i>	5
Успаміны (1805–1831)	63
Справаздача Яўстафія Янушкевіча Нацыянальнаму ўраду ад 16 ліпеня 1831 г.	103
Ліст Яўстафія Янушкевіча да Іаахіма Лялевеля ад 10 жніўня 1830 г.	109

ДАДАТАК

Pamiętnik (1805–1831) (арыгінальны тэкст)	115
Relacya złożona Rządowi Narodowemu przez Eustachego Januszkiewicza (арыгінал)	159
List Eustachego Januszkiewicza do Joachima Lelewela (арыгінал)	164
Каментары	171
Спіс ілюстрацый	219
Спіс скарачэнняў, абрэвіятур і ўмоўных абазначэнняў	222
Іменны паказальнік	224
Геаграфічны паказальнік	244

Янушкевіч Я.

Я 65 Успаміны (1805–1831) / Яўстафій Янушкевіч ; уклад., пер. з пол. мовы, уступ. арт., камент., паказ. В. В. Гарбачовай. — Мінск : Лімарыус, 2011. — 256 с. : іл. — (Беларуская мемуарная бібліятэка)

ISBN 978-985-6968-15-3.

Выданне ўяўляе з сябе першую ў беларуска-польскай традыцыі публікацыю ўспамінаў слускага эмігранта 30-х гг. XIX ст., выдаўца твораў Адама Міцкевіча, заснавальніка Польскай друкарні і кнігарні ў Парыжы Яўстафія Янушкевіча, рукапіс якіх захоўваецца ў Ягелонскай бібліятэцы (Кракаў, Польшча). Тэкст друкуецца ў перакладзе на сучасную беларускую мову і ў польскамоўным арыгінале. Выданне разлічана на даследчыкаў гісторыкаў і філолагаў, выкладчыкаў і студэнтаў ВНУ, краязнаўцаў, а таксама на ўсіх аматараў айчынай гісторыі.

УДК 94(438+476)"1805/1831"

ББК 63.3(4Пол)

Навуковае выданне

Беларуская мемуарная бібліятэка

Янушкевіч Яўстафій

УСПАМІНЫ (1805–1831)

На беларускай і польскай мовах

Укладальнік *В. В. Гарбачова*

Адказны рэдактар *Н. Гардзіенка*

Адказны за выпуск *М. Шыбо*

Вёрстка *В. Нога*

Карэктар *М. Шавыркiна*

Падпісана ў друк 18.04.2011. Фармат 70 × 100 1/32. Папера афсетная.
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,4. Ул.-выд. арк. 12,8. Наклад 300 асобн. Заказ 1896.

ТАА «Лімарыус». ЛВ № 02330/0494401 ад 16.03.2009.

Вул. Стралковая, 14, 220030, г. Мінск.

ТДА «НоваПрынт». ЛП № 02330/0552786 ад 25.02.2009.

Вул. Геалагічная, 59, к. 4, п. 10. Мінск, 220138.

ISBN 978-985-6968-15-3

9 789856 968153

Беларуская
Мемуарная
бібліятэка

Зісмандзіў
Знушкеевіч

УСМАМІВА (7805-7837)